

Vikerkaar

ISSN 0234-8160

8-9/1996

VÄIKE ANTIIGIANTOLOOGIA: Sappho, Alkaios, Theokritos, Lysias, Platon, Horatius, Sextus Propertius, Martialis, Plutarchos, Aulus Gellius, Lucius Annaeus Seneca. Poliitiline **Oidipus**; Antiiktragöödia kui massikunst; **Herodotos** Egiptuses; kas **Kleopatra** oli haarem? **Epiktetos** – ori, kes jutlustas vabadusest; kuidas tõlkida roppusi? **Michel Foucault** antiigi eetikast ja naudingutest; **Jaan Puhvel** ühest Paabeli luuletajast; **Leonhard Lapini** kunst. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 11. aastakäik.
August-september, 1996. Nr. 8-9.

SISUKORD

- Fernando Pessoa
Kus on tõeluse tipp **1**
- Sappho *Luulet* **2**
Alkaios *Luulet* **5**
Theokritos *Luulet* **7**
Lysias *Kaitsekõne Eratosthenese mõrva puhul* **14**
Platon *Euthyphron* **22**
Quintus Flaccus Horatius *Luulet* **41**
Sextus Propertius *Luulet* **47**
Marcus Valerius Martialis *Luulet* **52**
Plutarchos *Theseus (Paralleelsed elulood)* **70**
Aulus Gellius *Atika ööd* **98**
Lucius Annaeus Seneca *Lohutusest Polybiusele* **105**
Ema Helviale lohutusest **120**
- Harry Liivrand
Dekitšistunud Lapin **140**
- Mait Kõiv
Perikles, Oidipus ja Kroisos. Märke maailmavaatelisest vastasseisust Ateenas 5. sajandil eKr **142**
- Anre Lill
Tragöödia, poliitika, vaataja. Antiikaja teatrifantoomist **148**
- Maili Karindi *Sokrates, Aristophanes ja "Pilved"* **159**
- Kaarina Krull
Herodotos Egiptuses **163**
- Katrin Kiisler *Antonius, mees Kleopatra haaremist* **172**
- Ivo Volt *Obstsõonne Martialis* **177**
- Jaar Unt *Epiktetos – ori, kes jutlustas vabadusest* **184**
- Michel Foucault *Eetika genealoogiast: poolelioleva töö ülevaade* **192**
- KALEIDOSKOOP**
Jaan Puhvel *"Teraspitser"* **203**
- VAATENURK**
Marju Lepajõe
Seneca sünnipäev **206**

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar"; 1996.

Esikaanel: Leonhard Lapin.
Suprealism LXII. Guašš, ready-made.
1995.

Tagakaanel: Leonhard Lapin.
Suprealism LXV. Guašš, ready-made.
1995.

V

FERNANDO PESSOA

(Ricardo Reis)

Portugali keelest tõlkinud Ain Kaalep

Kus on tõeluse tipp, taevaste paik on seal.
See, mis teadus on meil, vaid udupilt ju on
sellest tõest, mida nendel
selgelt teada on Kõiksusest.

Kõik on kõik, aga nii kõrgel on taevased,
et neid kätte ei saa teaduse jõugagi,
ent eks pea nende varje
niikui lilli me austama.

Sest kui vaatame neid kõrgema pilguga,
on nii tõelised nad, kui seda lilled on –
teine Loodus nad lihtsalt
on seal vaikselt Olümposel.

SAPPHO

Vanakreeka keelest tõlkinud Janika Päll

LP2

Tõtta Kreetalt mul, püha templi juurde,
kus on õunapuid salu rõõmurikas,
altareilt ent tõusmas on suitsujoana
viirukihõngu!

Näed ka karget vett läbi sillerdamas
okstest õunapuus, kogu paika roosid
varje heitmas, lehtede veiklemistest
rammestus roomab.

Seal ka õitsev aas hobukarju toitmas,
kevadõisi täis, aga õrnu tuuli
hoovamas kui mett ...

Seal kraterist, Kypris, sa ammutades
hellalt kuldseisse vala peekritesse
nektarit, mis on segat' joogiohvriks
vaid pidupäeval.

Nii Sappho kui Alkaiose luule puhul on kasutatud viimaseil aastakümneil levinuima väljaande, E. Lobeli ja D. L. Page'i *Poetarum Lesbiorum Fragmenta* (Oxford, 1955) numeratsiooni (lühend LP). Tõlkimisel on kasutatud väljaandeid: *Greek Lyric, I. Sappho and Alcaeus*. Ed. by D. A. Campbell. Cambridge (Mass.), 1982; *Die griechische Literatur in Text und Darstellung, I. Archaische Periode*. Herausg. von J. Latacz. Stuttgart, 1991. J.P.

LP16

Üks peab ratsameest, jalaväelast teine,
kolmas mustal maal ilusaimaks kõigist
laevasid – see on, mida keegi endal
iganes ihkab,

arvan; ning võin kõigile muuta selgeks
hõlpsalt selle, sest inimestest kauneim
kõigist olles Helena siiski kaasa
üllaima jättis,

sõites laeval Troojasse, meelest läinud
tütar tal ning vanemad, kuigi armsad,
täiesti. Ent viis teda sinna Kypris,
ei vastu tahtmist

– on ju muuta meelt surelikel kerge –
..... nõtkelt.....
.....nüüd Anaktoriat meenutades,
kuigi ta kaugel.

Siiski sooviksin tema armsat kõndi
näha veel ning palgete hõõgvel helki
Lüüdia vankreist ning jalaväest ma rohkem,
relvaderohkest.

LP15

.....
Kypris, leidku, et oled valjem talle
seekord, ärgu Doricha saagu öelda
hoobeldes, et jälle ta saanud kätte
ihatud armsa!

LP34

Ringis ümber kuu imekauni tähed
palgeid hiilgavaid omal taas on peitmas
kui ta, täies rüüs, enim valgust heidab
maal?

LP 47

..... Eros segi paiskas mul
hinge, nii nagu tuul mägedel sasib tammesid.

LP48

.....tulidki, sind taga ihkasin,
iha, mis minu südames lõõmamas, jahutad.

LP51

Ei tea küll, mida teen, kaheks jaotunud mõistus mul.

LP168B

On vajunud ammu kuu ning
Plejaadidki looja, kesköö
käes, aeg läheb aina mööda
kuid mina, ma üksi ikka.

ALKAIOS

Vanakreeka keelest tõlkinud Janika Päll

LP34

*Sii tulge,*¹ Pelopsi saare jätnud,
poisid kanged, Zeusi ja Leda lapsed,
lahkel meelel ilmuge meile, Kastor
ning Polydeukes!

kes te *maa* peal laial ja merdki mööda
kõikjal kappamas *välejalgseil* hoostel,
valmilt aidates mehi surmast küll verd-
tarretavaimast,

laevul karglemas kenapingilistel
mastides kaugelt säras tippu joostes,
tuues valgust mustava laeva teele
karmidel öödel.

.....

.....

LP38A

Joo mu seltsis sa *nüüd*, Melanippos, *end purju!* Miks
arvad, kui üle läinud sa korra, et Acheron

pöörlev, *taas lubab* päikese puhtaimat valgust sind
kaema; ei, ära suuri sa ilmaski *plaane tee!*

Sest Eoliidki ju, kuningas Sisyphos *arvas ka*
meestest nupukamaina, et *surma võib võita ta:*

¹ Kursiivkirjas tekst markeerib siin ja edaspidi kohti, kus papüürosel on lüngad. Dioskuuride, st Kastori ja Polydeukese kultus sai alguse Peloponnesoselt. Teksti lõpuosas on viide Elmo tuledele, milles nähti Dioskuure. *J.P.*

Kuigi suur kavalpea üle saatuse tahtel läks
korda kaks Acheronistki pöörlevast, otsustas

Zeus Kroniid temal kuningas vaevasid anda maa
musta all; aga ei, ära ilmaski *plaane tee!*

Kuniks noored me *veel, tuleb* kanda ju kõike, mis
annab meil jumal, mistahes olgu see.....

LP6

Nüüd laine järgneb tuulega eelmisel¹
taas kord, meil lastes loopida vaevaselt
vett, kui on laeva tulnud sisse

.....

kuid ruttu kaitskem laeva pardaid
ning tõtakem sadamasse kaitstult.

Ning ärgu võitu hirm vedel saagu meist,
sest see on selge, et häda tõesti suur,
meeles te hoidke möödund vaevu,
nüüd igamees olgu hästi kindel!

ning ärgem tehkem siis häbi peljates
allilma läinud vaaridel õilsatel,

.....

1 Puuduvaist ridadest võib veel välja lugeda mitmeid üksikuid sõnu, nagu: *olles... isadest... süda?.. kiire... ent... ärgem... monarhiat... ärgem võtkem vastu*, ja lisaks skoliasti märkustest Myrsilose (Mytilene türanni ja Alkaiose poliitilise vastase) nime. Luuletuses on tegemist antiigis väga levinud topose e teemaga, meresõidu allegooriaga. Üleminek tormitseva mere kujutamiselt võrdlusele kodusõdadest ja võimuvõitlustest vapustatud riigiga toimub kusagil kaotsiläinud ridades, tõenäoliselt 4.-5.stroofi vahel. J.P.

THEOKRITOS

3. idüll

Vanakreeka keelest tõlkinud Sven-Eerik Soosaar

Laulan ma siin Amaryllise kiituseks, kitsed mul sellal
mäenõlval söömas, on Tityros see, kes neid edasi ajab.
Tityros, armastet sõber, sa karjata kitsi ja juhi
allika juurde nad, Tityros, hoia ka silma peal tollel
kollakal sikul, kes Liibüast toodud, et sind ta ei pusiks.

Miks, Amaryllis, mu armas, ei kutsu sa mind enam vargsi,
piiludes koopasse? Mind, oma kallimat, tõesti kas vihkad?
Kas nõbinina või lõuakas liigselt ma lähedalt kaedes
tundusin sulle, mu nümf? Sunnid nõõri mind tõmbama kaela.
Vaata, nüüd õunu ma toon sulle kümme. Nad korjasin sealt ma,
kust mind käskisid sa, ja ka homme toon teist sama palju.

Vaata sa, kuis valu piinab mu hinge. Kui ometi ükskord
sumisev mesilind saaks must, siis sisse ma lendaks su urgus
eefeust ning sõnajalgadest läbi, mis katteks on sulle.
Jah, nüüd tunnen ma Eroost, jumalat julma, kes rinda
imend on lõvil ja tammikus kasvatust saand oma emalt –
seepärast aeglaselt põletab, luudeni mind läbi torgib.
Võluva pilguga läbini kivine tumedakulmne
nümf, tule emba sa karjust, kes suudlusi saada sult ihkab.
Sest üks ole ka tühjades suudlustes õrnmagus nauding.
Tükkideks kiskuma paned mu nüüdsama peenikse pärja,
mille ma eefeust punusin sul, Amaryllis, mu kallis,
põimides vahele lillede õisi ja sellerit hõrku.
Miks ma veel kannatan, miks olen hukkumas? Vastust ei tule.
Mantli ma õlgadelt heidan ja siis merelaineisse hüppan
sealt, kus Olpis, see kalamees, tuunidel silma peal hoidis.
Isegi kui ma ei sure, on meeltmööda sulle see niigi.

Hiljuti mõtlesin sinust ja sellest, kas armastad mind sa –
teada sain – lembeleht kinni ei kleepunud plaksuga lüües,
vaid otsemaid ära närbus mu käeselja pehmuse vastu.
Tõtt küllap rääkis Agroio, kes sõelaga ennustas mulle.
Käis viljalõikaja kannul ta, öeldes, et kuigi ma olen
hull sinu järele, ei lähe sulle see põrmugi korda.
Sulle ma toon valge villaga kitse, kes kaksikuid kannab.
Teda ka Mermnoni tumeda nahaga teenijatüdruk
saada mult tahtis ja saabki, kui sina nii pirtsakas oled.

Silm parempoolne mul tõmbles – kas tõesti ma näen teda peagi?
Lähen ja männipuu tüvele toetudes laulan, võib-olla
peatub ta pilk mul, lõppeks ei ole ta terasest tehtud.

Kui Hippoménes neitsit kosida tahtis, siis kätte
võttis ta õunad ja jooksu nii võitiski. Kui Atalanta
nägi – pea kaotas ja armastus sügav ta südames tärkas.
Kui kord karja Melampus Pylosse Othryse mäelt viis –
endeid ta tundis –, siis peagi taibuka Alphisiboa
ema, kel veetlev ka keha, end Biase embusse heitis.
Kas polnud mägedes lambaid karjatav Adonis see, kes
kauni Kythériaia niivõrd metsikuks ajas, et teda
isegi hukkunult ikka ta veel oma rinnale surub?
Kadestan igavest und rahun nautivat Endymioni,
Kadestusväärne ka naisest armastet Íasion, sest
teada ta sai, mida eales ei koge üks patune võhik.

Teeb valu pea mul, kuid sinul ükskõik... ei enam ma laula,
surnuna peagi ma leban seal all ning hundid mind söövad –
olgu magus see sul kui kurgust libisev mesi.

lembeleht – mingi tume leht, mida armastajad kasutasid, et teada saada, kas nad leiavad vastuarmastust. Leht pandi peopessa või käe peale ja löödi kiiresti teise käega peale. Kui leht muutis värvi, tegi valju plaksu vms, siis oli see hea enne silm parempoolne mul tõmbles... – seda peeti heaks endeks.

Hippomenes – Atalanta, Iasose välejalgse tütre kosilane. Atalanta oli nõus abielluma vaid sellega, kes teda võidujooksus võidab. Hippomenes sai Aphroditelt kolm kuldset õuna, mis ta jooksu ajal maha viskas. Atalanta korjas õunad üles ja kaotas seetõttu jooksu.

Othrys – mäemassiiv Pindose mäestiku ja Pagaseuse lahe vahel.

Melampus – ennustaja, Dionysose saadik. Melampuse vend Bias tahtis abielluda Peroga, kelle isa nõudis tasuks selle eest Iphiklose karja. Melampus läks karja järele, kuid Iphikles võttis ta kinni. Kui Melampus oli ennustanud katuse sissevarisemise, lubas Iphikles karja talle anda, kui ta saab teada oma viljatuse põhjuse. Melampus küsis raisakullilt ja sai teada, et Iphiklese isa oli talle kogemata impotentsust põhjustava ohutise teinud.

Alphesiboia – Pero ja Biase tütar.

Kythereia – Aphrodite lisanimi.

Adonis – foiniikia ja süüria taimekasvu- ja viljakusjumal, Aphrodite armastatu, hukkus metsseajahil. Zeusi otsuse kohaselt pidi ta veetma pool aastat allilmas Persephone juures ja pool aastat koos Aphroditega maa peal.

Endymion – Selene (Kuu) ilus ja noor armastatu, Zeus andis talle igavese une koos surematuse, ilu ja noorusega.

Iasion – Demeteri armastatu Eleusise müsteeriumidel.

SÜÜRINKS

Vanakreeka keelest tõlkinud Ivo Volt

Sünnitas Kaugeltvõitleja ema, Eikellegi kaasa,
karjase ammele selle, kes vahetet sai kivi vastu,
väleda, mitte Kerastase, toitjaks kel kord härja laps,
vaid kilbiäär koos pii-ga, kel hinge kõrvetas kord,
nimi kel Kõik, kaksolend, kes ihkas kord tüdrukut
häälekat, kes on kui tuul ning häälest on sündinud;
haava kes muusale, kanniksepärg kel on peas,
terava löi, et ei ununeks tuline kirk;
kustutas vapruse, vaari tapjaga
nimi kel sarnane, päästis tüürlanna:
tal Paris Simichidas pühendas
pimedakandjate kaaslane hea;
nii, päilkõndija, kes sa
piinad Lüüdia neidu,
varga poeg, isatu laps,
kastjalg, rõõmsana võid
viisiga saata
tüdrukut tumma,
nähtamatut
K a l l i o p e t

Kaugeltvõitleja: kr *Makroptolemos* = *Telemachos* (makro- = tèle, -ptolemos = -machos), seega on silmas peetud Odysseuse ja Penelope poega Telemachost.

Eikellegi: kr *oudenos* – niimoodi nimetab end Odysseus, kui tema ja ta kaaslased on sattunud kükloop Polyphemose koopasse. Vrd nt "Odüsseia" IX 366 jj: "*On nimeks mul Eikeegi, Eikeegi – nii kutsusid enne / mind isa ning ema ikka ja nõnda ka sõbrad mu teised*" (tlk A. Annist ja K. Reitav, "Kreeka kirjanduse antoloogia", 1964, lk 67); Euripidese saatürdraama "Kükloop" 549: "*Eikeegi on mu nimi. Mis saan sult joogi eest?*" (tlk A. Kaalep ja Ü. Torpats, "Kreeka kirjanduse antoloogia", 1964, lk 286). Eikellegi, st Odysseuse naine on Penelope.

karjase ammele selle, kes vahetet sai kivi vastu: st "sünnitas väleda karjase selle ammele, kes vahetati kivi vastu". Kr *antipetros* – "see, kelle asemel on antud kivi", seega Zeus, kelle asemel Rhea andis Kronosele õgimiseks riide sisse mässitud kivi.

Zeusi ammeks oli Amaltheia (erinevate versioonide kohaselt kas nümf või kits), Paan aga oli teatavasti karjaste ja kariloomade jumal.

mitte Kerastase: st mitte Komatase, keda Theokritos mainib oma 7. idüllis (83–85). Sõnamäng: kr *keras*, mis tähendab 'midagi, mis on peas' (hrl sarvi), on siin sõna *komê* 'juuksed' tähenduses.

toitjaks kel kord härja laps: karjastest luuletaja Komatas ohverdas oma peremehe karjast kitsi muusadele. Vihane peremees sulges ta kasti, soovides näha, kas jumalannad teda aitavad. Viimaste tahtel toitsid Komatast mesilased, kes omakorda olevat sündinud härja korjusest.

kilbiäär koos pii-ga: Paanisse oli armunud nümf Pitys, kui sellest nimest võtta ära täht *pii*, saame kreeka sõna *itys*, mis tähendab 'kilbiäärt'.

Kõik: *pan* tähendab kreeka keeles 'kõik, kogu', siin on kasutatud sünonüümset sõna *holon*.

kaksolend: st pooleldi inimene, pooleldi sokk.

tüdrukut häälekat: nümf Echo (kaja). Võib-olla tuleks siin sõna *merops* mõista kui 'osaliselt (*meros*) häälitsev', st see, kes kordab ainult teiste öeldud sõnade lõppe.

haava kes ... terava lõi: tõlkes edasiandmatu sõnamäng, originaalis *ligy paxen ... helkos*. Sõnal *syrix* võib olla ka tähendus 'uuris, fistul, haav' (ladina *fistula* üks tähendusi), ning selles tähenduses võib see olla sünonüümiks sõnale *helkos*. *Paxen* tuleb aga verbist *pêgnymi*, mis tähendab nii 'lööma' (nt haava) kui 'ehitama, kokku panema'. Kreeka adjektiivil *ligys* on samasugused tähendused nagu eesti sõnal 'terav', st seda võib kasutada ka hääle kohta. Kõnealust lõiku võiks niisiis parafraseerida *pani kokku terava(häälelise) süürinksi*. Kannikesepärjaga muusa mainimine võib skoliastide arvates tähendada seda, et Paan lõi süürinksi kevadel, sest seda mängitakse tavaliselt just siis.

et ei ununeks tuline kirg: vihje müüdile Paanist ja nümf Syrinxist.

kustutas vapruste, vaari tapjaga nimi kel sarnane: et Delphi oraakel oli Argose kuningale Akrisiosele ennustanud surma lapselapse käe läbi, sulges kuningas oma tütre Danae maa-alusesse vaskkambrisse. Kuid Zeus tungis kullavihmana Danae juurde ja sigitas Perseuse. Akrisios laskis Danae koos pojaga kasti panna ja merele saata. Perseus siiski pääses, ning hiljem Argosesse tagasi jõudnud, surmas ta kuninga korraldatud atleetide võistlustel kogemata kivikettaga oma vanaisa Akrisiose. Paan aga aitas traditsiooni järgi kreeklasi võitluses pärslastega, kelle nimetust seostati Perseusega.

päästis tüürlanna: Europe, Foiniikia kuninga Agenori tütar, kelle röövis valgeks sõnniks moondund Zeus. Tema nime järgi sai nime ka maailmajagu, mida Paan aitas päästa Aasiast tulnud pärslaste käest.

Paris Simichidas: pseudonüümi *Simichidas* kasutab Theokritos enda kohta ka idüllis, rahuldavat seletust sellele pole veel leitud. Skoliastid on pakkunud, et tegemist on vihjega Theokritose füsiognoomiale – tal võis olla tõmp või nõsunina (kr *simos*). Samuti on pakutud, et tegu on patronüümiga, ent üldiselt arvatakse, et poedi isa nimi oli hoopis Praxagoras. Kommentaatorid on välja pakkunud versiooni, mille kohaselt poedi lehestunud ema abiellus Kosi saarel uuesti kellegi Simichosega, kelle järgi Theokritos sai nime. Siin kasutab poeet veel lisanime Paris. Kreeka *theokritês* oleks 'jumalate kohtunik', Paris aga oli teatavasti otsustajaks

kolme jumalanna ilu üle. Dosiadas kasutab oma poemis "Altar" Parise kohta sõna *theokritos*.

pimedakandjate kaaslane hea: originaalis *typhlophorôn eraton pēma*. Jällegi tõlki-matu sõnamäng: *pēma* võib tähendada nii 'häda, õnnetus' kui 'omandus, vara' (käesolevas tõlkes 'kaaslane'); sõna *typhlos* 'pime' sünonüümiks võib olla *pēros*, mis omakorda sarnaneb sõnale *pēra* 'kott, paun', millele skoliastid on pakkunud sünonüümiks *typhlê*. Nii võib siin sõna *typhlophoros* olla kasutatud sõna **pēro-phoros* asemel, tähendusega 'kotikandja', st karjus.

päilkõndija: kr *brotobamôn* 'inimestel kõndija'. Järjekordne sõnademäng: kr *brotoi* tähendab 'inimesed, surelikud', selle sünonüümiks on *laoi*, viimane aga meenutab sõna *laes* – 'kivid' (rahvaetümoloogia kohaselt ongi sõna *laoi* pärit sõnast *laes*, olles seotud müüdiga Deukalionist ja Pyrrhast, kes pärast Zeusi poolt saadetud veeupu-tust viskasid üle õla kive, millest tekkisid uued inimesed); sünonüümiks sõnale *petrobatês* – 'kaljudel ronija', mis on Paani epiteet (vihje soku-poleele Paani loomuses).

piinad Lüüdia neidu: sõna-sõnalt (*oled*) *Saetta naise piinaja* (Saetta oli linn Lüü-dias). On pakutud, et selleks Paanisse armunud lüüdlannaks võis olla Omphale, kuid kindlat mütoloogilist tõendusmaterjali ei ole.

varga poeg: st varaste kaitsja Hermese poeg (uus viide sellele, et Paan oli Hermese ja Penelope poeg). Teiste järgi vihje ühele Penelope kosilastest, kes teatavasti himustasid Odysseuse vara ning rüüstasid tema koda.

isatu laps: st tundmatust isast sündinud (Penelopet piiras hulk kosilasi ning seepä-rast ei ole võimalik kindlalt väita, kelle poeg Paan ikka on). Iroonia Homerosse poolt kujutatud Penelope suhtes, kes oli oma abikaasale Odysseusele jäägitult truud.

kastjalg: originaalis *larnakogyie*. Sõnamäng: *larnax* 'kast' = *chêlos*, mis on omakor-da sarnane sõnaga *chêlê* 'kabi', seega oleks tähendus lihtsalt 'see, kel on jalgade otsas kabjad'.

tüdrukut tumma, nähtamatut Kalliopet: tumm tüdruk on loomulikult nümf Echo, kellesse Paan oli armunud. Echo on tumm, kuna ta ei räägi mitte kunagi ilma välise tõuketa ning ka siis kordab ainult teiste sõnu. Samal ajal on tema hääli aga ilus, sellele viitab nimi Kalliope, kes on tavapärselt üks muusadest. Siinkohal on oluline nime tähendus: see tuleb sõnadest *kalos* 'ilus' ning *ops* 'hääli' – st 'kaunihääline, ilusa häälega'. Sõna 'nähtamatu' on Echo (kaja) puhul loomulik. Ent kuna nimi Kalliope on ühendatud omadussõnadega 'tumm' ja 'nähtamatu', siis on võimalik, et Theokritos on vihjanud sõnale *ôps* 'nägu', kust tuleks nimele Kalliope tähendus 'kauni-näoline, ilusa näoga', seega vihjed oleksid järjekorras (originaali järgi): *tumm* – *kaunihääline/kauninäoline* – *nähtamatu*, mis lõpetaks poemi ilusate vastandustega.

Kreeka hellenistliku perioodi luuletaja THEOKRITOS (3. sajandi I pool eKr) on eelkõige tuntuks saanud enamasti dooria murdes kirjutatud bukooliliste idüllidega, mida on säilinud 30 (kõiki ei peeta küll Theokritosele kuuluvaks). Eesti keeles on A. Kaalepi ja Ü. Torpatsi tõlkes ilmunud 1., 2., 10., 11., 13. ja 15. idüll (Kreeka kirjanduse antoloogia, 1964, lk 494–513). Lisaks omistatakse Theokritosele veel mitmeid epigramme ning luuletust "Süürinks". Viimane kuulub nn figuraalsete ehk vigurluuletuste hulka (hilisem kreekakeelne nimetus technopaignia, ladina keeles

poemata figurata, mille kirjutamist harrastasid eriti aleksandristlikud luuletajad. Esimeseks teadaolevaks autoriks on Sim(m)ias Rhodoselt (3. saj eKr), kellelt on säilinud dooria murdes kirjutatud luuletused "Kirves", "(Erose) tiivad" ja "Muna". Siia kuuluvad ka Dosiadase ning Besantinose kirjutatud luuletused (mõlema traditsiooniliseks nimetuseks on "Altar"). On veel teada ka mõned pealkirjad, ent säilinud tekste rohkem ei ole. Kreeka autorite eeskujul kirjutasiid vigurluuletusi ka mitmed ladina keeles kirjutanud vähemtuntud autorid (Laeuius, Optatianus Porfyrius).

"Figuraalsete luuletuste" loojaist kõneldes ei saa mainimata jätta ka uuema aja autoreid. Neist kuulsaim on arvatavasti poola päritoluga prantsuse kirjanik Guillaume Apollinaire, kelle kalligrammide tagapõhi on ilmselt erinev eelkäijaist antiigis, kuid kelle traditsiooniliselt klassikaline haridus võimaldab oletada ka kreeka-romaa kultuuriruumi kaudseid mõjusid.

Käesoleva luuletuse puhul on meil tegemist 20 värsireaga, millest kaks esimest on daktüülilises heksameetris ning järgnevad read kahanevad paarikaupa ühe silbi võrra, nii et luuletuse lõpus on vaid kaks katalektilist dipoodi ning luuletuse väline vorm sarnaneb süürinksile. Süürinks oli enamasti viiest, seitsmest või üheksast eri pikkusega vilest koosnev puhkpill, mis oli levinud mänguriist eriti karjuste hulgas. Tegemist on ilmselt ühe vanima puhkpilliga. Selle nimetus pärineb kreeka müüdist, milles Arkaadia nümf Syrinx põlgas ära jumal Paani armastuse. Paani eest põgenedes palus ta end muuta Ladoni jõe ääres pillirooks. Paan valmistas vaha abil pilliroost vilepilli ja saatis sellega oma laule.

Ei ole võimatu, et idee sellise vigurluuletuse loomiseks tuli algsest soovist sobitada luuletuse kuju kohaga, kuhu seda taheti kirjutada, ning et kunagi eksisteeris reaalne süürinks, mille jaoks loodigi käesolev luuletus. Samas on vägagi tõenäoline, et Theokritos kasutab lihtsalt järjekordset võimalust oma aleksandristliku teamistepagasi ja erudeerituse demonstreerimiseks ning kirjanduslikuks epateerimiseks. Sisuliselt on tegemist pühendusluuletusega paanile. See on kirjutatud mütoloogilise mõistatuse vormis: mitte ühtegi isikut ei nimetata õige nimega, selle asemel kasutatakse kaudseid viiteid, ohtralt sünonüümseid väljendeid ning kohati üsnagi ebamääraseid allusioone, mis enamasti jäävad tabamatuks lugejale, kes ei ole tuttav aleksandristlike luuletajate poolt kasutatud (sageli haruldaste) müüdivariantidega ega kasuta luuletuse lugemisel varasemate uurijate poolt koostatud kommentaariumi. Võimatu ei ole ka irooniline moment – luuletaja võib kaudselt pilada mõne pretensioonika aleksandristliku autori liialdatult segast keelt.

Kommenteerimisel ja tõlkimisel olen kasutanud järgmisi väljaandeid:

Bucolici Graeci. Recensuit et emendavit Udalricus de Wilamowitz-Moellendorff. Oxonii, 1906; Bucoliques grecs: Tome I. Théocrite. Texte établi et traduit par Ph. E. Legrand. Paris. 1925; The Greek Anthology, with an English translation by W. R. Paton. Vol. V. London, 1979; Scholia in Theocritum vetera. Recensuit Carolus Wendel. Lipsiae, 1914.

I.V.

LYSIAS

KAITSEKÕNE ERATOSTHENESE MÕRVA PUHUL

Vanakreeka keelest tõlkinud Madis Veldi

Ma hindaksin seda kõrgelt, kohtunikud, kui mõistaksite selles asjas minu üle kohut samal viisil, nagu te mõistaksite iseendi üle, kui oleksite läbi elanud sedasama, mis mina. Sest ma tean hästi, et kui teil oleks teiste kohta sama arvamus, mis teil on iseenda kohta, ei oleks siin kedagi, kes poleks nõrдинud sellest, mis on toimunud, vaid teie kõik peaksite karistusi selliste tegude sooritajaile liialt kergeks. Ja nii ei arvataks mitte ainult siin, vaid kõikjal Kreekas, sest see on ainuke kuritegu, mille puhul olenemata sellest, kas võim on rahva või oligarhia käes, saab üks ja seesama karistus osaks nii kõige nõrgematele kui ka kõige vägevamatele, ja nõnda koheldakse kõige tähtsusetumat kõige tähtsamaga samal viisil. Seega siis, kohtunikud, peavad kõik inimesed seda jultumust kõige hirmsamaks. Mis aga puutub karistuse määra, siis minu arvates oleksid ka kõik selles ühel meel ja mitte keegi teist pole nii kergemeelsel seisukohal, et arvaks, nagu tuleks neile, kes sellistes tegudes süüdi on, andestada, või mõtleks, et nad väärivad kergeid karistusi. Ma arvan, kohtunikud, et mul tuleb näidata, et Eratosthenes mu naise ära võrgutas, et ta nii mu naise ära rikkus kui ka mu lapsi häbistas ning minu majja sisenedes ka minu suhtes jultunult talitas; ja et, see välja arvatud, ei olnud minu ja tema vahel mingit vaenu, ning et ma ei teinud seda raha pärast, mitte selleks, et saada vaesest mehest rikkaks, ega ka mingi muu kasu pärast, vaid üksnes selleks, et oleks karistus seaduste järgi. Seepärast siis räägingi ma teile kogu oma loo algusest peale, midagi vahele jätmata, sest arvan, et minu jaoks on ainus pääsemine selles, kui suudan teile kõnelda kõigest, mis juhtus.

Pärast seda, ateenlased, kui otsustasin abielluda ja tõin naise oma majja, võtsin ma mõneks ajaks sellise hoiaku, et ühelt poolt oma naist mitte rõhuda, teiselt poolt aga mitte lasta tal teha kõike, mida ta iganes soovib. Ma valvasin teda niipalju, kui see oli võimalik, ja hoidsin tal silma peal sedavõrd, kui see oli sobilik. Kuid pärast seda, kui mulle

sündis laps, ma juba usaldas in teda ja jätsin kõik oma asjad tema hoolde, arvates, et meie lähedus on piisavalt suur. Ja tõepoolest, ateenlased, alguses oli ta parim naine – ta oli suurepärane perenaine, kokkuhoidlik, ning juhata eeskujulikult kogu majapidamist. Kuid siis suri mu ema ja sai surnuna kõigi mu õnnetuste põhjuseks, sest matuste ajal, kus oli ka mu naine, silmas teda see mees, kes ta seejärel võrgutas. Mees passis peale, kui teenijatüdruk turule läks, ja tegi tolle kaudu ettepanekuid, millega ta mu naise hukutas.

Kõigepealt aga, kohtunikud, tuleb mul teile üksikasjalikult seletada, et minu maja on kahekorruseline, ülemine korrus on sama suur kui alumine, ning naistetoad on vastavalt ülal ja meestetoad all. Kui meile sündis laps, toitis teda ema. Ja selleks, et vältida ohte trepist laskumisel iga kord, kui tal oli vaja last toita, elasin mina üleval, naine aga all. Ja nii kujuneski juba tavaks, et naine läks tihti alla lapse juurde magama, et ta saaks lapsele rinda anda ja too ei karjuks. Nõnda kestis see tükk aega ja ma olin isegi nii rumal, et pidasin oma naist kõige mõistlikumaks naiseks kogu linnas.

Mõne aja möödudes aga, kohtunikud, saabusin ma kord ootamatult maalt koju. Pärast õhtusööki hakkas laps nutma ja jonnima. Teenijatüdruk kiusas teda meelega, et ta nii teeks, sest too mees oli majas – hiljem sain ma sellest kõigest teada. Ma käskisin naisel minna ja lapsele rinda anda, et too nutu lõpetaks. Tema algul ei tahtnud, tehes näo, nagu oleks ta rõõmus mind üle hulga aja nähes. Kui ma aga vihaseks sain ja tal minna käskisin, ütles ta: "Muidugi selleks, et sina võiksid siin orjatariga õnne katsuda; ka varem oled sa purjuspäi tema kallal jõudu kasutanud." Selle peale ma naersin, tema aga tõusis ja lahkudes sulges silmakirjalikult mängeldes ukse ning lükkas riivi ette. Mina aga, ilma et oleksin selle üle pead murdnud või midagi kahtlustanud, heitsin rahulikult magama, sest olin ju äsja maalt tulnud.

Koidu ajal ta tuli ning avas ukse. Kui ma temalt küsisin, miks ukсед öösel nagisesid, ütles ta, et lamp olevat kustunud, see, mis on lapse kõrval, ja et seepärast olevat ta käinud seda naabrite juures süütamas. Ma vaikisin ja arvasin, et nii see oligi. Kuid ma märkasin, kohtunikud, et ta nagu oli tinavalgest mingitud¹, tema venna surmast aga polnud

1 Ateena naised kasutasid tinavalget kosmeetilise vahendina. Siin ja edaspidi tlk märkused.

veel kolmekümmend päeva mööda saanud. Kuid ikkagi ei öelnud ma selle kohta midagi ning väljusin vaikides kodust.

Seejärel, kohtunikud, pärast mõne aja möödumist, mil mul oma õnnetusest aimugi polnud, tuli minu juurde keegi vanaeit, läkitatuna ühe naise poolt, kellega sellel mehel oli suhe, nagu ma hiljem kuulsin. See naine, olles vihane ja arvates, et teda on ülekohtuselt koheldud, sest mees ei käinud tema juures enam nii nagu varem, jälgis teda niikaua, kuni avastas, mis on põhjuseks. Minu juurde tulnud, ütles vanaeit, kes mu maja lähedal valvanud oli: "Euphiletos, ära arva, et tulin sinu juurde seetõttu, et armastan oma nina võõrastesse asjadesse toppida. Juhtumisi on too mees, kes jultunult nii sind kui ka sinu naist häbistab, minu vaenlane. Kui sa võtad kinni teenijatüdruku, kes turul käib ja teid teenib, ning teda piinad, saad sa kõik teada. Mees, kes seda teeb, on Eratosthenes Oe deemist. Ta pole võrgutanud mitte ainult sinu naist, vaid ka paljusid teisi, sest see on tema jaoks kunst." Seda öelnud, kohtunikud, ta lahkus, mina aga kaotasin silmapilk oma rahu ja kõik jõudis mu teadvusse. Mind täitsid kahtlused, mõeldes, kuidas mind tuppa suleti, meenutades, et tollel ööl nagisesid välis- ja siseuks, mida polnud kunagi varem juhtunud, ja kuidas ma märganud olin, et naine on end tinavalgega minkinud. See kõik jõudis mu teadvusse ja mind täitsid kahtlused.

Koju jõudnud, käskisin ma teenijatüdrukul minuga turule kaasa tulla, kuid viisin ta ühe oma hea sõbra juurde ning ütlesin talle, et ma tean kõike, mis minu majas toimub. "Sul on niisiis võimalik," ütlesin ma, "valida, kumba kahest sa tahad: kas sind piitsutatakse ja pannakse pärast veskisse tööle ning jääd alati kannatama, või siis räägid sa ära kogu tõe ja sinuga ei juhtu midagi halba, sest ma andestan sulle sinu eksimused. Ära valeta midagi, vaid räägi kogu tõe."

Esialgu ta eitas ja ütles, et ma võin teha, mida iganes tahan, kuid tema ei tea mitte midagi. Kui ma aga meenutasin talle Eratosthenest ja ütlesin, et too oligi see, kes mu naist külastas, siis ta kohkus, arvates, et ma kõike täpselt tean. Ja siis langes ta mu põlvede ette ning, saanud minult kinnituse, et temaga midagi halba ei juhtu, süüdistas ta kõigepealt toda meest, et too pärast matust tema juurde tuli, ja rääkis siis, kuidas ta ise lõpuks tolle käskjalaks sai ja kuidas mu naine aja jooksul pehmeks räägiti, millise võimaluse ta leidis mehele majja sissepääse-

miseks ja kuidas ta tesmofooride¹ ajal, kui ma maal olin, koos tolle mehe emaga templis käis. Ta jutustas mulle täpselt ka kõigest muust, mis oli sündinud. Kui ta kõik oli ära rääkinud, ütlesin ma talle: "Vaata, et ükski inimene sellest teada ei saaks. Vastasel juhul ei ole miski, mis ma sulle lubasin, enam jõus. Ma nõuan, et sa mulle seda kuriteopaigal tõestaksid, sest mitte sõnu pole mulle vaja, vaid seda, et tegu avalikuks tuleks, juhul kui see ikka nii on." Ta nõustus seda tegema.

Seejärel möödus neli või viis päeva...² nagu ma teile kaalukate tõendite abil näitan. Ent esmalt tahan ma teile jutustada, mis toimus viimasel päeval.

Mul on üks hea sõber ja kaaslane Sostratos. Ma kohtusin temaga pärast päikeseloojangut, kui ta maalt tuli. Kuna teadsin, et sellisel tunnil saabudes ei leia ta kedagi oma kaaslastest kodus olevat, palusin ma teda endaga koos õhtustama. Läänud minu poole koju ja roninud ülemisele korrusele, sõime õhtust. Sellega kenasti hakkama saanud, ta lahkus, mina aga heitsin magama.

Siis aga, kohtunikud, siseneb majja Eratosthenes. Teenijatüdruk äratab mu otsekohe ja ütleb, et mees on majas. Mina käsin tal ukse eest hoolitseda, ise aga laskun vaikselt alla ja väljun. Käisin ühe ja teise sõbra juures, mõned sain ma kodust kätte, teisi aga ei leidnud linnast. Võtnud endaga kaasa nii paljusid kui võimalik neist, kes kohal olid, asusin teele. Võtsime lähima kaupmehe käest tõrvikud ja läksime majja. Uks oli avatud, selle eest oli teenijatüdruk hoolt kandnud. Magamistoa ukse lahti tõmmanud, nägime meie, kes me esimestena sisenesime, kuidas ta lamas mu naise kõrval; need, kes hiljem sisse tulid, nägid teda paljana voodil seismas. Ma paiskasin ta, kohtunikud, löögiga maha ja, väänanud tal käed selja taha ning kinni sidunud, küsisin, miks ta mind mu majja sisenedes jultunult häbistab. Ta tunnistas oma süüd ning palus ja anus, et teda ei tapetaks, vaid määrataks kindlaks hüvitussumma. Kuid mina ütlesin, et "mitte mina ei tapa sind, vaid linna seadus, millest sa üle astusid ja mida sa pidasid vähem tähtsaks kui oma naudinguid. Sa eelistasid pigem sooritada selle üleastumise minu naise ja minu laste vastu kui kuuletuda seadustele ja olla korralik".

1 Pidustused jumalanna Demeteri auks, milles osalesid Ateena naised. Toimusid oktoobris.

2 Tekstis on mõnesõnaline lünk.

Seega, kohtunikud, sai talle osaks just see, mida seadused näevad ette neile, kes selliseid asju teevad. Teda ei tiritud vägisi tänavalt sisse ega tulnud ta mu majja ka kui põgenik, et kolde juures varju leida¹, nagu väidavad nood inimesed. Sest kuidas saanuks see nii olla, kui ta magamistoas löögist maha langes ja ma just seal ta käed selja taha sidusin. Toas oli aga nii palju inimesi, et tal polnud võimalik nende käest pääseda; tal polnud ei rauast ega puust relva ega midagi muud sellist, millega oleks saanud sissetulijatele vastu hakata. Kuid, kohtunikud, ma arvan, et ka teile on teada, et need, kes tegutsevad seadusevastaselt, ei tunnista, et nende vastased tõtt räägivad, vaid ise valetades ja selliseid kavalusi kasutades ässitavad kuulajaid nende vastu, kes peavad seadustest kinni. Kõigepealt aga loe seadus ette.

(Seadus loetakse ette.)

Ta ei vaielnud vastu, kohtunikud, vaid tunnistas, et on süüdi. Ta palus ja anus, et teda ei tapetaks, ja oli valmis maksma rahalist hüvitust. Kuid ma ei nõustunud tema hüvitusega, sest pidasin linna seadust tähtsamaks. Ma võtsin selle hüvituse, mida teie olete pidanud kõige õiglasemaks määrata neile, kes sooritavad selliseid tegusid. Ja nüüd astugu ette minu sõnade tunnistajad.

(Tunnistajad.)

Loe mulle ette see seadus, mis on Arese künka steelil.

(Seadus loetakse ette.)

Te kuulete, kohtunikud, et Arese künkal asuv kohus ise, kellele nii meie esiisade kui ka meie ajal on antud mõrvaprotsessides kohut mõista, ütleb kindlalt, et mõrvaks ei tule pidada seda, kui see, kes omaenese naise juures armukese on tabanud, karistuse täide viib. Ja seadusandja arvas selle abielus naiste puhul nii kindlalt õiglase olevat, et seadis sama karistuse sisse ka liignaiste puhul, kes on vähem

¹ Kolle säilitas kreeka majas oma keskse koha perekonnareligioonis ja oleks olnud pühaduse teotus selle juures kedagi tappa.

väärtuslikud. Seega on ilmne, et kui tal oleks abielunaiste puhul sellest karistusest mõni veel suurem olnud, oleks ta toda kasutanud. Nüüd aga ei suutnud ta sellest rangemat nende puhul enam leida ja nõudis sama määra, mis liignaistelegi. Aga loe mulle ette ka see seadus.

(Seadus loetakse ette.)

Te kuulete, kohtunikud, et see käsib juhul, kui keegi häbistab vägivallaga vaba inimest või last, hüvitada kahju kahekordselt¹, kui aga naist, siis kõigil juhtudel, kui on lubatud teda tappa, koheldakse teda nendesamade seaduste järgi. Seega, kohtunikud, arvas seadusandja, et vägivallatsejad väärivad väiksemat karistust kui need, kes veenmist tarvitavad, sest viimased mõistis ta surma, esimestele aga määras kahekordse kahju hüvitamise, arvates, et neid, kes jõuavad sihile vägivalla abil, vihatakse vägivalla ohvrite poolt, keelitajad aga rikuvad oma ohvrite hinged, nõnda et võõrad naised saavad neile lähedasemaks kui oma meestele ja nii sõltub kogu majapidamine neist ning pole ka selge, kelle omad on lapsed – kas seaduslike meeste või armukeste omad. Sellest lähtudes määraski seadusandja neile karistuseks surma. Seega siis, kohtunikud, pole seadused mind mitte üksnes kuriteost vabastanud, vaid on lausa käskinud mul see hüvitus võtta. Teie päralt on otsustada, kas seadused peavad olema jõus või pole nad mitte midagi väärt. Mina arvan, et iga linn loob seadusi selleks, et kui me mingis asjas oleme nõutud, siis nende poole pöördudes võiksime järele vaadata, mida meil teha tuleb. Selles küsimuses niisiis kirjutavad seadused kannatanutele ette võtta just niisugune hüvitus.

Ma eeldan, et teie olete seadusega sama meelt, kui aga mitte, siis annate te armukestele sellise voli, et õhutate ka murdvargaid ütleva, et nad on armukesed, teades, et kui nad enda kaitseks selle põhjuse toovad ja selle tõttu ütlevad endid olevat võõrasse majja sisenenud, siis ei puuduta neid keegi. Sest kõik mõistavad siis, et seadused abielurikkumise kohta tuleb kõrvale jätta, kartma aga peab teie hääletamist, sest see on kõigist linna asjadest ülimal.

¹ Kahekordne summa võrreldes sellega, mis tuli maksta võõra orja suhtes kasutatud vägivalla eest.

Te mõelge, kohtunikud, nad süüdistavad mind sellest, et mina käskisin tol päeval teenijannal noormehe järele minna. Kuid mina, kohtunikud, arvaksin, et ma olen teinud õigesti, kui ma mis tahes viisil püüdsin kinni oma naise võrgutaja. Sest kui ma oleksin tal käskinud mehe järele minna siis, kui oli vahetatud vaid sõnu, ilma et mingit tegu oleks toimunud, siis oleksin ma käitunud valesti. Aga kui kõik oli juba toimunud ja ta oli korduvalt minu majja sisenenud ja pärast seda püüdsin ta kinni mis tahes võimalikul viisil, siis arvaksin ma, et olen käitunud mõistlikult. Ent vaadake, kuidas nad selleski asjas valetavad – te mõistate seda järgnevast kergesti. Mul on, kohtunikud, ma ütlesin seda teile ka varem, üks sõber Sostratos – ta on mu südamesõber. Tulnud päikeseloojangu paiku maalt, kohtas ta mind ja einestas koos minuga. Sellega kenasti hakkama saanud, ta lahkus. Ja nüüd esiteks, kohtunikud, mõelge – kui ma oleksin tollel ööl Erasthenesele püüdnise seadnud, siis kumb oleks mulle endale kasulikum olnud, kas õhtustada kusagil mujal või tuua kaaslane enda poole õhtustama? Sest viimasel juhul oleks tol mehel olnud ju vähem julgust mu majja sisenemiseks. Ja teiseks, kuidas teile tundub, kas ma oleksin lasknud oma kaaslasel end üksi maha jätta, ilma abita, või oleksin ma palunud teda jääda, selleks et koos temaga armukest karistada? Ja veel, kohtunikud, kas teile ei tundu, et ma siis pigem oleksin oma kaaslastele päeva ajal sõna saatnud ja palunud neil koguneda mõne oma sõbra majja, kes mulle kõige lähemal elab, kui et hiljem, kohe pärast asjast teada saamist öösel ringi joosta, teadmata, kelle ma leian kodust ja kes on väljas? Nõnda läksin ma Harmodiose ja veel ühe juurde, keda kumbagi polnud linnas, mina aga ei teadnud seda, mitmeid ei leidnud ma kodust, keda aga leida suutsin, need võtsin ma kaasa. Ja veel, kui ma oleksin seda ette teadnud, kas ei tundu teile, et siis oleksin ma teenijad valmis seadnud ja sõpradele sõna saatnud, selleks et ise võimalikult ohutult siseneda, sest kust ma võisin teada, kas tal on relv või mitte, ja ma oleksin karistuse täide viinud võimalikult paljude tunnistajate kohalolekul? Kuid ma ei teadnud midagi sellest, mis tollel ööl toimuma hakkab, ja ma võtsin endaga kaasa neid, keda võimalik. Tooge nüüd siia minu sõnade tunnistajad.

(Kuulatakse tunnistajaid.)

Te olete tunnistajad ära kuulanud, kohtunikud, ja mõtlete omaette selle loo üle, küsides endalt, kas minu ja Eratosthenese vahel on kunagi olnud mingit muud vaenu peale selle. Te ei leia midagi. Sest ta ei ole kirjutanud minu kohta valekaebusi; ta ei ole üritanud mind linnast välja saata; ta ei ole minuga eraasjades kohut käinud ega olnud ka teadlik millestki halvast, mille ilmsikstulekut kartes ma oleksin soovinud teda hävitada, ja samuti polnud mul seda tehes lootust kusagilt raha saada, sest mõned inimesed korraldavad teistele surma selliste asjade pärast. Veel enamgi: ei sõimamist, ei tüli purjus olles, ei mingit muud lahkeli polnud meie vahel ette tulnud; ma pole seda inimest mitte kunagi näinud, välja arvatud tollel ööl. Miks ma oleksin pidanud tahtma riskida nii suure ohuga, kui mitte olles kannatajaks tema poolt sooritatud kõige rängemas kuriteos? Ja seejärel: miks ma kutsusin ise oma kuriteole tunnistajad, kui mul oli võimalik juhul, kui oleksin teda seadusevastaselt hävitada soovinud, seda ka teha, ilma et keegi oleks sellest teadnud?

Seetõttu, kohtunikud, ma ei arva, et see oli isiklik kättemaks ainult minu enda huvides, vaid see oli kogu linna huvides. Sest need, kes sooritavad selliseid tegusid, eksivad tulevikus teiste vastu vähem, kui näevad, milline tasu selliste eksimuste eest ootab ja et ka teie sama meelt olete. Kui te aga ei ole, siis on palju parem kehtivad seadused tühistada ja kehtestada teised, mis karistaksid neid mehi, kes oma naisi valvavad, neile meestele aga, kes soovivad naisi võrgutada, annaksid selleks vaba voli. See oleks palju õiglasem sellest, et seadused inimesi lõksu püüavad: seadused käsivad juhul, kui keegi oma naise armukese kinni püüab, teha tollega, mis ta iganes soovib, kohtupidamine aga on osutunud kannatanutele ohtlikumaks kui neile, kes seadusi eirates häbistavad võõraid naisi. Sest mina riskin nüüd oma eluga, oma varandusega ja kõige muuga seetõttu, et kuuletusin linna seadustele.

LYSIAS (u 445–380 eKr) oli demokraatlike vaadetega mees, kes sai kannatada 30 türanni valitsemisajal, pärast türannide kukutamist aga tegutses alates 403. aastast kohtukõnede kirjutajana: Ateena kohtus pidid nii hageja kui kostja ise enda eest rääkima, kõneanni puudumist aga korvas võimalus kasutada professionaalse kõnekirjutaja abi. Lysiase poolt kirja pandud rohkem kui paaristsajast kõnest on meieni jõudnud 34. M.V.

PLATON

EUTHYPHRON

Vanakreeka keelest tõlkinud Sven-Erik Soosaar

I. E: Mida uut on juhtunud, Sokrates, et oled loobunud vesteldes ajaveetmisest Lykeionis ja nüüd siin kuningliku arhondi sammaskäigu juures viibid? Ega ometi ka sinul mõni kohtuasi arhondi ees käigus pole nagu minul?

S: Mitte tavaliseks kohtuasjaks ei nimeta ateenlased seda, vaid süüdistuseks riiklikus kuriteos.

E: Mis sa räägid?! Kes küll sinu vastu on sellise süüdistuse esitanud? Seda ma küll uskuda ei taha, et sina kellegi teise vastu.

S: Nii see polegi.

E: Vaid keegi teine sinu vastu?

S: Just nii.

E: Kes siis?

S: Ei tunne ma isegi, Euthyphron, seda meest kuigi hästi: ta näib mulle veel noor ja kogenematu – kuid kutsutakse teda minu teada Meletoseks. Ta on Pitheuse deemist, kui oled tähele pannud kedagi pitheuslast Meletost, sellist pikajuukselist ja hõredahabemelist ning kullininalist.

E: Ei mäleta, Sokrates, aga mis süüdistuse ta sinu vastu siis esitanud on?

S: Mis süüdistuse? Mulle tundub, et mitte viletsa: nii noor olles sellisest asjast aru saada pole sugugi paha; ta teab nimelt, nagu ta ütleb, mil viisil noori kahjustatakse ja kes on nende kahjustajad. Ja ta paistab peaaegu et tark välja: näinud, et minu rumalus kahjustab tema eakaaslast, läheb ta ja süüdistab mind riigi ees nagu oma ema ees. Ja mulle tundub, et riigimeestest alustab vaid tema õigest otsast: on ju õige hoolitseda kõigepealt noorte eest, et nad saaksid võimalikult

Tõlge on tehtud väljaandest: Platon, Oeuvres complètes, Tome I, Texte établi et traduit par Maurice Croiset. Collection des Universités de France, publiée sous la patronage de l'Association Guillaume Budé. Paris, 1966.

üllameelseks, nii nagu hea põllumees hoolitseb esmalt muidugi uute taimede eest, alles seejärel ka teiste eest: nii ka Meletos juurib esmalt välja meie seast, nagu ta ütleb, noorte võrsete kahjustajad, siis aga on selge, et ta vanemate eest hoolitsedes saab riigi jaoks veel enamate ja suuremate heategude algatajaks, mis on loomulikuks asjade käiguks sellisest algusest alustanule.

II. E: Tahaksin nii, Sokrates, kuid pelgan, et juhtub vastupidi. Sest mulle näib, et ta lausa kodukoldest hakkab riiki hävitama, püüdes sulle ülekohut teha. Räägi ka mulle, mida tehes sa tema jutu järgi noori kahjustad.

S: Kummaline, kallid mees, on seda kuulda. Ta ütleb, et ma olevat jumalate looja ja et ma teen uusi jumalaid, vanadest aga ei pea lugu; nende asjade pärast mind süüdistatigi, nagu ta ütleb.

E: Mõistan, Sokrates, sest et sa ütled, et sulle ilmub sageli jumalus. Niisiis kirjutas ta selle süüdistuse sellepärast, et sa oled uuendaja jumalikes asjades, ja selleks tuleb ta kohtusse süüdistama, et neis asjus usuvad paljud kergesti laimu. Ka mind naerdakse ju tõesti otsekuulumeelset välja, kui ma rahvakoosolekul jumalikest asjust räägin ja neile tulevikku ennustan. Tõepoolest ei ole ma midagi valesti öelnud neist asjust, mida ma ennustasin. Aga nii kadestavad kõik meiesuguseid. Kuid ei tohi lasta end kellestki neist segada, vaid tuleb otse edasi minna.

III. S: Kallis Euthyphron, sellest, et sinu üle naerakse, poleks veel mingit muret. Ateenlastele tõesti, nagu mulle näib, ei lähe eriti korda, kas kedagi peetakse mingis asjas suurepäraseks, kui ta just mitte oma tarkust teistele ei õpeta; kellest nad aga arvavad, et ta ka teisi teeb selliseks, seda nad vihkavad, kas siis kadedusest, nagu sina ütled, või millegi muu tõttu.

E: Selle kohta, kuidas nad minusse suhtuvad, ei ihka ma küll sugugi selgust saada.

S: Võib-olla näib neile, et ka sina hoiad end tagasi ja ei taha oma tarkust õpetada, mina aga kardan, et neile näib, et ma inimesearmastusest seda, mis mul iganes on, ülevoolavalt kõigile meestele räägin, mitte ainult tasuta, vaid ka meelsasti peale makstes, kui keegi vaid tahaks mind kuulata. Kui aga äsjaõeldu pärast tahetaks mind välja naerda, nagu sa ütlesid enda kohta, poleks ju sugugi ebameeldiv

naljatledes ja naerdes kohtus aega mööda saata. Kui neil aga tõsi taga on, siis oleks kõigile peale teie, ennustajate, selgusetu, millega asi lõpeks.

E: Kuid võib-olla et sellest pole mingit muret, Sokrates, vaid sina võitled oma mõistusega enda õiguse eest ja mina enda õiguse eest.

IV. S: Mis kohtuasi see siis sinul on, Euthyphron? Kas oled kostjaks või hagejaks?

E: Hagejaks.

S: Kelle vastu?

E: Selle, keda jälitades näin olevat hulluks läinud.

S: Keda siis? Mis lindu sa püüad?

E: Sel, kes on juhtumisi päris eakas, jääb lendamisest palju vajaka.

S: Kes ta selline on?

E: Minu isa.

S: Sinu isa, kulla mees?

E: Nii see tõesti on.

S: Mis on siis süüdistuseks ning mille pärast käiakse kohut?

E: Mõrva pärast, Sokrates.

S: Heraklese nimel! Küllap pole paljudele teada, Euthyphron, millal on asi õige. Sest ma ei arva, et juhuslik inimene selles asjas õigesti talitaks, vaid ainult see, kes on tarkuses juba kaugele edenenu.

E: Zeusi nimel, tõesti kaugele, Sokrates.

S: Kas keegi kodustest on surma saanud sinu isa käe läbi? Kuid see on ju selge, sest ega sa kellegi võõra mõrvamise pärast oleks küll teda kohtusse kaevanud.

E: On naeruväärne, Sokrates, kui sa arvad, et on vahet, kas tapetu oli võõras või kodune, ega pea vajalikuks jälgida üksnes seda, kas tapja on õigusega tapnud või mitte, ja kui õigusega, siis lasta tal minna, kui aga mitte, kaevata kohtusse isegi siis, kui tapja oleks sinu majaline ja lauakaaslane. Sest oleks samasugune jälkus, kui käiksid sellisega läbi kaasteadjana ega lunastaks kohtusse kaevates ennast ja ka teda. Surnu oli tollal minu päeviline ja kui me harisime maad Naxosel, oli ta seal meie juures palgatööl. Niisiis lõi ta seal maha kellegi meie majaorjast, olles joobnud ja vihastades ta peale. Seejärel, sidunud kinni tema jalad ja käed, heitis mu isa ta mingisse auku ning saatis siia mehe, et saada teadjamehelt nõu, mida tuleks teha. Samal ajal jättis ta kinni-

seotu unarusse ja hooletusse nagu mörvari, kelle pärast pole mingit probleemi, isegi kui ta sureks: nii juhtuski. Ta suri nälja, külma ja ahelate tõttu enne, kui saadik teadjamehe juurest tagasi jõudis. Sellepärast siis ongi isa ja ka muu majarahvas vihane, et ma mörvari pärast süüdistan mörvas isa, kes, nagu nemad ütlevad, pole tapnud, ja kui olekski tapnud, siis kuna tapetu oli mörvar, ei tule selle pärast muret tunda; sest poja poolt olevat riivatu süüdistada isa tapmises; kuna nad ei tea, Sokrates, milles seisneb jumalik seadus vaga ja riivatu suhtes.

S: Sina aga, Zeusi nimel, Euthyphron, kas arvad nii põhjalikult teadvat jumalikke seadusi ning vagasid ja riivatuid asju, et kui on tehtud nii, nagu sa räägid, ei karda sa oma isa üle kohut mõistes, et ega sa äkki ise riivatut tegu ei juhtu tegema?

E: Minust poleks ju mingit kasu, Sokrates, ning Euthyphron ei erineks paljudest inimestest mitte millegi poolest, kui ma ei teaks kõike seda põhjalikult.

V. S: Kuid sel juhul, mu suurepärane Euthyphron, on mul kõige parem hakata sinu õpilaseks ja Meletose süüdistuse eel kutsuda teda ennast neidsamu asju kohtu ette rääkima, sest kuigi ma ka varasemal ajal jumalikke asju kõrgelt hindasin, siis nüüd, kui ta väidab, et ma olen eksinud mõtlematult tegutsedes ja tehes uuendusi jumalike seaduste suhtes, olen ma saanud sinu õpilaseks. "Ning kui sa, Meletos," ütlesin ma, "nõustud sellega, et Euthyphron on tark nendes asjades, siis pea ka mind õigel arvamisel olevaks ning ära käi kohut, kui aga mitte, siis süüdistada enne mind minu õpetajat vanemate inimeste, nagu minu ja ta enda isa, kahjustamises – mind õpetades ning teda noomides ja karistades", ning kui ta mind kuulda ei võta ning kohtust ära ei lähe ega tõsta süüdistust minu asemel sinu vastu, miks siis mitte rääkida kohtus sedasama, mille kohta mina talle ettepaneku olen teinud?

E: Jah, Zeusi nimel, Sokrates, aga kui ta prooviks mind süüdistada, arvan, et leiaksin ta nõrgad kohad ja palju ennem astub tema kohtu ette kui mina.

S: Ja tõesti, kallis sõber, soovin ma seda mõistes saada sinu õpilaseks, teades, et ei keegi teine ega ka see Meletos ei näi sind märkavat, mind aga nägi ta sedavõrd teravalt ja hõlpsasti, et süüdistas jumalakarimatuses. Ütle siis nüüd mulle Zeusi nimel seda, mida sa kinnitad

selgelt teadvat: mis on see, mida sa väidad olevat jumalakartliku, ja mis jumalakartmatu nii mõrva kui muu puhul? Või kas pole vaga kõigis tegudes iseendaga sarnane ja riivatu jälle kõigele vagale vastupidine ning iseendaga samane ja kõik, mis iganes peaks riivatu olema, omab mingit ühte ideed, sedavõrd, kui ta on riivatu?

E: Täiesti õige, Sokrates.

VI. S: Räägi siis, mis on sinu meelest vaga ja mis riivatu?

E: Ma ütlen tõesti, et vaga on just see, mida mina nüüd teen – süüdistada ebaõiglust teinut või tapmises või templivarguses või muus sellises patustanud, isegi kui ta juhtub olema isa või ema või kes tahes muu, ning mitte süüdistada on riivatu. Sest vaata, Sokrates, millise suure tõenduse ma sulle räägin seaduse kohta, et see nii on – mida ma ka teistele juba rääkinud olen –, et oleks õige nii toimida: mitte lasta minna patustanul, ükskõik, kes ta ka oleks. Inimesed ju ise peavad Zeusi jumalatest juhtumisi parimaks ja kõige õiglasemaks, ning samas nõustuvad sellega, et ta oma isa kinni sidus, sest too neelas alla oma pojad õigusevastaselt, ja sellega, et too oma isa kohitses teiste selliste asjade pärast; minu peale aga on nad vihased, et ma oma seadust rikkunud isa süüdistan, ja nii nad räägivad vastupidist jumalate ja minu kohta.

S: Kas mitte sellepärast, Euthyphron, ei süüdistata mind riiklikus kuriteos, et iga kord, kui keegi midagi sellist jumalate kohta räägib, on mul raske sellega nõustuda? Kas mitte samade asjade pärast, nagu näib, ei väidetagi, et olen eksinud. Nüüd aga, kui sullegi, kes sa hästi tunnend selliseid asju, tundub samuti, siis on paratamatu, nagu näib, ka mul tagasi tõmbuda. Sest mida ütleksin mina, kes ma ise tunnistan, et ei tea nende kohta midagi? Kuid ütle mulle Zeus Sõpruse nimel, kas sa arvad, et see on tõepoolest nii juhtunud.

E: Jah, Sokrates, ja neist veel imelisemaid asju, mida paljud ei tea.

S: Kas sa arvad, et jumalate vahel on tõesti ka sõda üksteise vastu ja hirmsat vaenu ning lahinguid ja palju muud sellist, mida räägivad luuletajad ja mida meile on kirjult kujutanud head kunstnikud nii muudes pühakohtades kui ka peploset, mis on täis selliseid tikandeid ja mis viiakse panathenaiadel üles Akropolile? Kas ütleme, et see on tõsi, Euthyphron?

E: Mitte ainult see, Sokrates, vaid nagu ma äsja ütlesin, räägin ma sulle, kui sa vaid tahad, ka palju muud jumalikest asjadest, mida kuuldes, usu mind, et hämmastud.

VII. S: Ma ei imestaks sugugi. Kuid räägi mulle neist teine kord, kui on aega, nüüd aga püüa selgemini rääkida sellest, mida äsja sult küsisin. Sest sõber, sa ei seletanud mulle piisavalt varem, kui ma küsisin, mis asi see vaga on, vaid rääkisid mulle, et see näiteks on vaga, mida sa praegu teed – süüdistad isa mõrvas.

E: Ja ma räägin tõtt, Sokrates.

S: Võib-olla. Aga, Euthyphron, sa ütled ju ka palju muid asju olevat vagad.

E: Ja nad ongi.

S: Küllap mõistad, et mitte seda ei palunud ma sult, et sa mulle seletaksid ühe või kaks paljudest vagadest asjadest, vaid tollesama idee, mille tõttu kõik vaga on vaga. Sest sa ütlesid, et riivatud asjad on riivatud ning vagad asjad on vagad mingi ühe idee tõttu, või ei mäleta sa?

E: Mäletan.

S: Õpeta mulle siis nüüd sedasama ideed, mis ta iganes on, et ma teda arvesse võttes ja eeskujuna kasutades võiksin öelda, et mis iganes sellest, mida sina või keegi teine teeb, on samasugune, on vaga, mis aga pole samasugune, selle kohta ma seda ei ütleks.

E: Kui sa soovid, Sokrates, siis seda ma sulle ka ütlen.

S: Just seda ma soovingi.

E: Niisiis: see, mis on jumalatele meeltemööda, on vaga, aga see, mis pole meeltemööda – riivatu.

S: Suurepärase, Euthyphron, nii nagu ma lootsin sind vastavat, nii sa nüüd ka vastasid. Kuid kas seejuures ka tõeselt, seda ma küll ei tea, aga on selge, et sa seletad ära, kuidas on see tõene, mida sa räägid.

E: Aga muidugi.

VIII. S: Lase käia siis, uurigem, mida me ütleme. Nii asi kui ka inimene, kes või mis on jumalastarmastatu, on vaga, kuid jumalastvihatu on riivatu: need ei ole sarnased, vaid vaga on kõige vastandlikum riivatule, kas pole nii?

E: Just nii ongi.

S: Ja sulle näib, et see on õigesti öeldud?

E: Arvan nii, Sokrates, sest nii olen ma juba öelnud.

S: Kas mitte ka seda ei öelnud sa, Euthyphron, et jumalad mässavad ja on üksteisega tülis ning nende vahel on vaen üksteise vastu?

E: Nii ma ütlesin.

S: Kuid mis, mu parim, põhjustab vaenu ja viha või mispärast tekivad vastuolud? Vaadakem sedamoodi. Kas siis, kui mina ja sina läheksime lahkelli arvude pärast: kumb on suurem? Kas teeks lahkeli sellise asja pärast meid vaenlasteks ning paneks üksteise peale viha kandma või saaksime sellistest asjadest kiiresti lahti, hakates arvutama?

E: Loomulikult.

S: Kas ka mitte siis, kui suuruse ning väiksuse pärast arvamused lahku läheksid, ei lõpetaks me mõõtmisega kiiresti lahkeli?

E: Nii see on.

S: Ning pöördudes kaalumise juurde, nagu ma arvan, jõuaksime lahenduseni raskema ja kergema suhtes?

E: Kuidas siis mitte?

S: Kuid mille pärast me tülitseksime vastastikku ning mille suhtes ei suudaks otsusele jõuda, vaid saaksime vaenlasteks ning kannaksime viha? Võib-olla pole see sulle kohe mõistetav, kuid jälgi, mida ma räägin: kas pole need õiglus, ebaõiglus, ilus, inetu, hea ja halb, mille suhtes me arvamused lahku lähevad ja mitte suutes rahuldavale lahendusele tulla, saame üksteisele vaenlaseks, mil iganes me selleks saame, nii mina kui sina kui ka kõik teised inimesed?

E: Just selline ongi see lahkeli, Sokrates, ja just nende asjade üle.

S: Kuidas siis jumalatega on, Euthyphron, kas nad tülli minnes ei lähe mitte nende samade asjade pärast tülli?

E: Paratamatult.

E: Paratamatult.

S: Ning jumalatest siis, auväärne Euthyphron, peavad ühed ühtesid ja teised teisi õiglaseks sinu jutu järgi ning ilusaks ja inetuks ning heaks ja halvaks: ja nad ei tülitseks mitte sugugi teineteisega, kui nad ei läheks nende asjade suhtes tülli, kas pole nii?

E: Õiget juttu räägid.

S: Kas pole nii, et mida iganes keegi peab heaks ja õiglaseks, seda ta ka armastab, neile vastupidist aga vihkab?

E: Loomulikult.

S: Samu asju aga, nagu sa ütled, peavad ühed õiglaseks, teised ebaõiglaseks: nende pärast pahuksisse minnes aga tülitsevad ja sõdivad üksteisega, kas pole nii?

E: Nii see on.

S: Ühtesid ja samu asju niisiis, nagu paistab, vihatakse jumalate poolt ja armastatakse, ning jumalastarmastatu ja jumalastvihatu oleks üks ja seesama.

E: Paistab nii.

S: Ning järelikult vagad ja riivatud asjad oleksid ühed ja samad, Euthyphron, selle jutu järgi.

E: Võimalik.

IX. S: Kuid sa ei vastanud sellele, mida ma küsisin, sa imeline, sest ma ei küsinud seda, mis võiks sama olles olla vaga ja riivatu, sest, nagu tundub, võib jumalastarmastatu olla ka jumalastvihatu; nii et, Euthyphron, see, mida sa nüüd teed oma isa nuheldes – poleks midagi imelikku, kui sa seda tehes teed Zeusile meeldivat, kuid Kronosele ja Uranosele halba, ning Hephaistosele armast, kuid Herale halba, ning kui keegi teine jumalaist mõne teisega tülis on selle pärast, siis nende suhtes samamoodi.

E: Kuid ma arvan, Sokrates, et selle pärast, et tuleb õigust mõista selle üle, kes ebaõiglaselt kellegi tapab, ei ole ükski jumalatest teineteisega tülis.

S: Kuidas siis? Kas sa kedagi inimestest, Euthyphron, oled kunagi kuulnud vastu vaidlemas sellele, et ebaõiglaselt tapnu või ükskõik mida muud ebaõiglust teinu üle tuleb õigust mõista?

E: Mitte kuidagi ei lõpeta nad neis asjus vaidlemist, ei kohtutes ega ka mujal, sest olles teinud hulgaliselt ülekohtu, teevad ja räägivad nad kõike, et vaid karistusest pääseda.

S: Kas nõustuvad nad ka sellega, Euthyphron, et on teinud ülekohtu, ning olles nõus sellega, siiski ütlevad, et nad ei pea karistust kandma?

E: Seda mitte mingil juhul.

S: Niisiis, ega nad kõike ka ei tee ja räägi, sest ma arvan, et seda nad ei julge ütelda ja nad ei söanda väita, et kuigi nad on ebaõiglust

teinud, ei peaks nad karistust kandma. Ma arvan, et nad ütlevad, et polegi ebaõiglust teinud, kas pole nii?

E: Sa räägid tõtt.

S: Niisiis ei vaidle nad vastu sellele, et ebaõiglust teinu peab karistust kandma, kuid selle üle, kes on ebaõiglane ja kuidas ning millal ta seda on, nad siiski vaidlevad.

E: Sa räägid tõtt.

S: Kas mitte ei juhtu ka jumalatega samad asjad, kui nad tõesti mässavad õiglaste ja ebaõiglaste asjade pärast, nagu sina ütled, ning ühed väidavad teisi ebaõiglust tegevat, teised aga eitavad? Sest seda ei söanda keegi ei jumalate ega inimeste seast, sa imeline, öelda, et ebaõiglaselt toiminu üle ei tuleks õigust mõista.

E: Jah, seda sa, Sokrates, räägid üldjoontes õigesti.

S: Kuid ma arvan, Euthyphron, et iga üksiku teo üle vaidlejad vaidlevad, nii inimesed kui ka jumalad, kui jumalad tõesti vaidlevad: mingi teo suhtes lahkavamusel olles ütlevad ühed, et see on õiglaselt tehtud, teised aga, et ebaõiglaselt, kas pole nii?

E: Aga muidugi.

X. S: Tule siis, kallid Euthyphron, õpeta ka mind, et saaksin targemaks: mis on sulle tõendiks selle kohta, et kõik jumalad peavad ebaõiglaselt hukkunuks seda, kes, olles päeviline, tappis inimese ja seotuna kinni tapetu peremehe poolt, jõudis köidikute tõttu surra enne, kui tema kinnisiduja sai nõuandjailt teada, mida temaga tuleks teha, ning et sellise inimese pärast on pojal õigus isa üles anda ja teda mõrvas süüdistada? Tule ja püüa mulle nende asjade kohta selgesti ära näidata, kuidas kõik jumalad kindlasti peavad sellist tegu õigeks, ning kui sa mulle selle küllaldaselt ära näitad, ei väsi ma sind kunagi tarkuse pärast kiitmast.

E: See pole küll väike töö, Sokrates, kuid saaksin sulle seda vägagi selgesti tõestada.

S: Mõistan, sa pead mind vandekohtunikest juhmimaks, kuna on ilmne, et sa neile tõestad, et selline tegu on ebaõiglane ja et kõik jumalad selliseid asju vihkavad.

E: Väga selge, Sokrates, kui nad vaid kuulaksid, mida ma räägin.

XI. S: Küllap kuulavad, kui sa neile vaid hästi näid rääkivat. Kuid sellele mõttele tulin ma sellal, kui sa rääkisid, ja ma kaalutlesin

omaette: kui Euthyphron mulle väga hästi ära õpetaks, et kõik jumalad peavad sellist surma ebaõiglaseks, mida olen ma siis Euthyphronilt juurde õppinud selle kohta, mis on vaga ja mis riivatu? Sest see tegu, nagu näib, oleks jumalastvihatud, ent sellega ei määratletud, nagu äsja ilmnes, mis on vaga ja mis mitte, sest ilmnes, et see, mis on jumalastvihatud, on ka jumalastarmastatud. Nii et selles asjas jätan ma su vabaks. Euthyphron, kui tahad, pidagu kõik jumalad seda ebaõiglaseks ja kõik vihaku. Kuid kas me ei parandaks nüüd oma määratluses seda, et see, mida kõik jumalad vihkavad, on riivatu, see aga, mida armastavad, vaga; ning see, mida ühed armastavad, teised aga vihkavad, pole ei see ega teine? Kas ei tuleks meil nüüd sinu arvates piiritleda vaga ja riivatut sedamoodi?

E: Mis seda takistaks, Sokrates?

S: Minu poolt mitte midagi, Euthyphron, kuid sina uuri omalt poolt, kas seda eeldades saad sa mulle õpetada kõige hõlpsamalt seda, mida lubasid.

E: Siiski ütleksin minagi, et see on vaga, mida kõik jumalad armastavad, ning vastupidi, see, mida kõik jumalad vihkavad, on riivatu.

S: Kas ei peaks me siis taas mõtisklema selle üle, Euthyphron, kas on õige seda öelda, või jätame selle sinnapaika ja võtame ta ise nii vastu ning ka teised teevad nii, kui vaid keegi ütleks, et midagi on niimoodi, nõustutaks, et on? Või peab uurima, mida rääkija räägib?

E: Peab uurima: kuid mina arvan siiski, et olen nüüd õigesti öelnud.

XII. S: Peagi, mu kallis, saame paremini teada. Mõtle sellise asja üle: kas vaga armastatakse jumalate poolt sellepärast, et ta on vaga, või on ta vaga sellepärast, et teda armastatakse?

E: Ma ei mõista, mida sa räägid, Sokrates.

S: Siis püüan ma selgemini öelda. Me ütleme ju, et on midagi kantavat ja kandvat ning aetavat ja ajavat ning nähtavat ja nägevat. Ning sa mõistad, et kõik sellised asjad on erinevad teineteise suhtes ning kuidas nad erinevad on.

E: Tundub küll, et ma mõistan.

S: Kas pole siis olemas ka mingi armastatu ja sellest erinev armastav?

E: Kuidas siis mitte?

S: Ütle siis mulle, kas see, mida kantakse, on sellepärast kantav, et teda kantakse, või millegi muu pärast?

E: Ei, just sellepärast.

S: Ning seega see, mida aetakse, sellepärast, et teda aetakse, ning nähtav sellepärast, et teda nähakse?

E: Aga muidugi.

S: Järelikult pole nii, et kuna miski on hetkel nähtav, siis sellepärast teda ka nähakse, vaid vastupidi – kuna nähakse, sellepärast on hetkel nähtav; ega ka kuna on parajasti aetav, seetõttu aetakse, vaid kuna aetakse, selle tõttu on parajasti aetav; ega ka kuna on kantav, kantakse, vaid kuna kantakse, on kantav. Kas on ilmselge, Euthyphron, mida ma tahan öelda? Ma tahan seda öelda, et kui miski sünnib või miski kannatab, ei sünni ta seetõttu, et on sündiv, vaid seetõttu, et sünnib, on sündiv; ega ka kannata mitte seetõttu, et on kannatav, vaid kuna kannatab, on kannatav; või ei nõustu sa sellega?

E: Nõustun.

S: Kas pole ka armastatu millekski saav või millegi poolt mõjutatav?

E: Aga muidugi.

S: Ja niisiis on sellega samamoodi nagu varasematega: mitte seetõttu, et ta on armastatu, ei armastata teda selle poolt, kelle poolt armastatakse, vaid ta on armastatu sellepärast, et teda armastatakse?

E: Paratamatult.

S: Mida me siis ütleme vaga kohta, Euthyphron? Kas mitte seda, et teda armastatakse kõikide jumalate poolt, nagu on sinu arvamus?

E: Jah.

S: Kas sellepärast, et see on vaga, või millegi muu pärast?

E: Ei, vaid sellepärast.

S: Niisiis, kuna see on vaga, siis seda armastatakse, mitte aga nii, et kuna armastatakse, siis sellepärast on see vaga?

E: Paistab nii.

S: Aga siis, kui midagi armastatakse jumalate poolt, on see armastatav ja jumalastarmastatu?

E: Kuidas siis mitte?

S: Niisiis ei ole jumalastarmastatu vaga, Euthyphron, ega ka vaga jumalastarmastatu, nagu sina ütled, vaid üks on teisest erinev.

E: Kuidas siis, Sokrates?

S: Kuna me nõustume sellega, et vaga armastatakse sellepärast, et ta on vaga, aga mitte pole vaga sellepärast, et teda armastatakse: on ju nii?

E: Jah.

XIII. S: Ning et jumalastarmastatu, kuna seda armastatakse jumalate poolt, sellesama armastatuse pärast ongi jumalastarmastatu, mitte aga nii, et kuna see on jumalastarmastatu, siis seetõttu on armastatud.

E: Õigust räägid.

S: Aga kui jumalastarmastatu ja vaga, kallis Euthyphron, oleksid üks ja seesama, kui vaga oleks armastatud sellepärast, et ta on vaga, siis ka jumalastarmastatut armastataks tema jumalastarmastatuks olemise pärast, kui aga jumalastarmastatu oleks jumalastarmastatu armastatuse tõttu jumalate poolt, oleks ka vaga armastatuse tõttu vaga: nüüd sa näed, et peab olema vastupidi, kuna nad on teineteisest täiesti erinevad. Üks on selline, et on armastatav sellepärast, et teda armastatakse, teist aga armastatakse sellepärast, et ta on armastatav. Ja tundub, Euthyphron, et küsituna, mis on vaga, ei taha sa mulle selle olemust ilmutada, vaid räägid mingist mõjust selle suhtes, sellest, mis selle vagaga juhtunud on: et teda armastavad kõik jumalad; kuid mis see on, seda sa ei rääkinud. Niisiis, kui sul midagi selle vastu pole, siis ära varja mu eest, vaid räägi uuesti algusest peale, mis siis on vaga, armastavad teda siis jumalad, või ükskõik, mis talle osaks saab – me ei tohiks sellepärast tülli minna. Ütle mulle otse välja, mis on vaga ja mis riivatu.

E: Kuid Sokrates, ma ei mõista, kuidas sulle rääkida seda, mida ma silmas pean. Sest mida me ka otsustame, käib see kuidagi ringi ning ei taha jääda sinna, kuhu me ta asetame.

S: Sinu poolt räägitu, Euthyphron, näib olevat nagu esiisa Daidalose poolt tehtu. Kui mina seda öelnud ja arvanud oleksin, pilkaksid sina samuti mind, et minu suguluse tõttu temaga jooksevad teod sõnades minema ja ei taha paigale jääda sinna, kuhu nad pannakse. Nüüd aga – kuna need väited on sinu omad, on meil vaja mingit muud nalja. Sest nad ei taha ju paigale jääda, nagu sulle endalegi näib.

E: Mulle näib küll, et just sedasama nalja läheb vaja öeldu kohta, sest mitte mina pole neid ringi käima pannud, nii et nad oma kohale

ei jää, vaid tundub, et sina oled Daidalos: sest minu poolest oleksid nad jäänud niisamuti.

S: Tundub siis, mu sõber, et ma olen tollest mehest veel osavamaks muutunud, kuivõrd tema tegi ainult oma teosed paigalpüsimateks, mina aga teen püsimateks lisaks enda omadele, nagu näib, ka võõraid sõnu. Ning seejuures on minu kunsti juures kõige nutikam veel see, et ma vastu tahtmist olen tark. Sest ma tahaksin pigem, et mu sõnad jääksid paigale ning püsiks liikumatuna, kui et Daidalose tarkusele lisaks Tantalose rikkust saada. Kuid aitab sellest. Kuna mulle tundub, et sa annad järele, on minulgi soov sulle näidata, kuidas sa mind võiksid õpetada vaga suhtes, ning ära sa siis vara ära väsi; sest vaata – kas sulle ei tundu paratamatu, et kõik vaga on õiglane?

E: Tundub küll.

S: Kas siis ka kõik õiglane on vaga, või on kõik vaga õiglane; aga kõik õiglane vaga ei ole, vaid osa sellest on vaga, kuid osa ka midagi muud?

E: Ma ei järgi su mõttekäiku, Sokrates.

S: Ja tõesti – sa ole minust noorem sama palju, kui sa minust targem oled, kuid nagu ma räägin, oled sa suure tarkuse tõttu hajameelne. Kuid, sa õnnis mees, võta end kokku, kuna pole sugugi raske taibata, mida ma räägin: sest ma räägin vastupidist sellele, mida luuletaja luuletaja, kes on luuletanud:

Zeusi, loojat, kes kõik asjad teinud ju on, ei
taha sa kutsuda, sest kus on kartus, seal on ka häbi.

Mina niisiis erinen sellest luuletajast – kas ütlen sulle, kuidas?

E: Aga muidugi.

S: Ma ei arva, et "kus on kartus, seal on ka häbi", sest mulle näivad paljud nii haigusi kui vaesust kui ka paljut muud sellist kartes kartvat, kuid üldsegi mitte häbenevat seda, mida kardavad: kas sulle ei näi nii?

E: Aga muidugi.

S: Kuid seal, kus on häbi, seal on ka kartus: kui on keegi, kes tunneb häbi ja kartust mingi teo pärast, kas ta ei kardata ja pelga seejuures kurja kuulsust?

E: Kardab küll.

S: Niisiis ei ole õige rääkida: kus on kartus, seal on ka häbi, vaid kus on häbi, seal on ka kartus; pole ju tõesti igal pool, kus on kartust, ka häbi. Sest ma arvan, et kartus on häbist laiem mõiste, kuna häbi on osa kartusest, nii nagu paaritu arv arvudest, nii et pole nii, et kui on arv, siis on ta paaritu, vaid kui on paaritu, siis on ta arv. Ehk järgid sa nüüd mu mõttekäiku?

E: Aga muidugi.

S: Sedasama silmas pidades küsingi ma siis, kas seal, kus on õiglane, seal on ka vaga, või seal, kus on vaga, seal on ka õiglane, ja seal, kus on õiglane, pole kõikjal vaga: sest vaga on osa õiglasest. Kas oleme nõus, või näib sulle teisiti?

E: Ei, just nii. Mulle tundub, et sa räägid õigest.

XIV. S: Vaata siis, mis sellega kaasneb. Sest kui vaga on osa õiglasest, tuleb meil ilmselt avastada, milline osa õiglasest on vaga. Kui sa nüüd küsiksid minult midagi äsja räägitust, nagu et milline osa arvudest on paaris ja milline võiks selline arv olla, ütleksin ma, et mitte see, mis ei lähe pooleks, vaid see, mis võrdselt poolituks, või ei näi sulle nii?

E: Näib küll.

S: Püüa siis ka sina mulle niiviisi õpetada, milline osa õiglasest on vaga, et võiksin Meletosele öelda, et ta mulle ülekohut ei teeks ja ei süüdistaks jumalakartmatuses, sest ma olen juba piisavalt sinult õppinud, mis on vaga ja jumalakartlik ja mis mitte.

E: Tõesti, mullegi näib nõnda, Sokrates, et jumalakartlik ja vaga on õiglusest see osa, mis puutub jumalatest hoolimisse, ülejäänud osa õiglusest on see, mis puutub inimestest hoolimisse.

XV. S: Mulle tundub, Euthyphron, et sa räägid õigesti, kuid natuke on midagi veel puudu. Ma ei saa kuidagi aru, millist hoolimist sa silmas pead. Küllap ei arva sa, et milline ka oleks teistest hoolimine, samasugune on hoolimine jumalatestki. Sest me ütleme ju näiteks, et hobuste eest ei oska mitte igäüks hoolt kanda, vaid ainult ratsanik: on ju nii?

E: Aga muidugi.

S: Ilmselt on siis ratsakunst hobustest hoolimine.

E: Jah.

S: Ega koertestki oska igäüks hoolida, vaid ainult jahimees.

E: Nii see on.

S: Ilmselt on siis jahipidamine koertest hoolimine.

E: Jah.

S: Ning veisekasvatus veistest.

E: Aga muidugi.

S: Ning siis on ka vagadus ja jumalakartlikkus jumalatest hoolimine, Euthyphron. Kas arvad nii?

E: Arvan küll.

S: Kas pole nii, et igasugune hoolimine on suunatud samale eesmärgile? See oleks nii: hoolitsetavale on see kuidagi hea ja kasulik, nii nagu sa näed, et hobused saavad kasu ja muutuvad paremaks hoolitsetuna ratsaniku poolt; või ei näi sulle nii?

E: Näib küll.

S: Ning koerad saavad ilmselt kasu jahimeestelt ning veised veisekarjustelt ja kõik teised niisamuti saavad kasu; või arvad sa, et hoolitsetavale tuleb hoolitsusest kahju?

E: Zeusi nimel, muidugi mitte.

S: Vaid kasu?

E: Kuidas siis mitte?

S: Niisiis vagadus, olles jumalatest hoolimine, on kuidagi kasuks jumalatele ja teeb jumalaid paremaks? Ning sina, kas sa nõustud sellega, et kui sa midagi vaga teeksid, muudaksid kellegi jumalatest paremaks?

E: Zeusi nimel, mina mitte.

S: Ka mina, Euthyphron, ei mõtle, et sa nii arvad, kaugel sellest. Kuid sellepärast ma küsisingi, mida sa pead jumalatest hoolimiseks, sest ma ei oletanud, et sa niimoodi arvad.

E: Ja täitsa õige, Sokrates, sest nii ma küll ei arva.

S: Olgu nii, aga milline jumalatest hoolimine oleks siis vagadus?

E: Selline, Sokrates, millega orjad oma isanda eest hoolitsevad.

S: Mõistan, see oleks ilmselt mingi jumalate teenimine.

E: Aga loomulikult.

XVI. S: Kas sa võid öelda, kas arstide teene ei seisne juhtumisi mingi tulemuse saavutamises? Kas sa ei arva, et tervise saavutamises?

E: Arvan küll.

S: Kuid kas siis ka laevaehitajate teene seisneb mingi tulemuse saavutamises?

E: On selge, Sokrates, et selleks on laev.

S: Ning majaehitajate teene seisneb majades.

E: Jah.

S: Ütle siis, mu parim, millise tulemuse saavutamises seisneks teene jumalaile? On selge, et sa tead seda, kuna sa väidad, et tead inimestest kõige paremini jumalikke asju.

E: Ning ma räägin tõtt, Sokrates.

S: Ütle siis ometi, Zeusi nimel, mis on too erakordselt kaunis tulemus, mille jumalad saavutavad meie teeneid kasutades?

E: Palju head, Sokrates.

S: Aga nii, mu sõber, on ka väejuhtidega, kuid siiski ütleksid sa kergesti, et nende peamine tulemus on sõjas võidu saavutamine, või pole see nii?

E: Kuidas siis mitte?

S: Ma arvan, et ka talupojad saavutavad palju häid tulemusi; kuid siiski on nende püüdluste peamine tulemus toit, mis tuleb maast.

E: Aga muidugi.

S: Aga kuidas siis? Mis on neist paljudest headest tulemustest, mida jumalad saavutavad, nende töö peamine tulemus?

E: Ma ju ütlesin sulle veidi aega tagasi, Sokrates, et oleks tohutu töö täpselt mõista, kuidas kogu see asi on. Ma ütlen sulle tõesti lihtsalt seda, et kui keegi oskaks jumalatele meeldivalt rääkida ja ka toimida palvetades ja ohverdades, need oleksidki vagad teod, ning needsamad teod päästavad nii isiklikud kodud kui ka riikide ühisomandid – kuid neile meeldivatele vastupidised asjad on jumalavallatud, mis siis ka kõik pea peale pööravad ja hävitavad.

XVIII. S: Sa oleksid võinud, Euthyphron, palju lühemalt vastata peamisele minu küsimusest, kui oleksid tahtnud. Kuid sul pole isu mind õpetada – see on selge. Ka nüüd, kui sa juba selle peal väljas olid, loobusid sa. Kui sa oleksid sellele vastanud, oleksin sinult juba piisavalt vagadust õppinud. Nüüd aga – kuna armastaja peab armastatavale järgnema, kuhu iganes too suunduks – milleks sa siis pead vaga ja vagadust? Kas mitte teatud oskuseks ohverdada ja palvetada?

E: Pean küll.

S: Eks ole ju siis ohverdamine jumalatele kinkimine ning palvetamine jumalatelt palumine?

E: Just nii, Sokrates.

S: Sellest järeldub, et vagadus on jumalatele palumise ja neile andmise oskus.

E: Sa oled väga hästi mõistnud, Sokrates, mida ma ütlesin.

S: Sest ma olen sinu tarkuse kirglik õpilane, mu sõber, ning panen hoolega tähele, et midagi kõrvust mööda ei läheks, mida iganes sa räägid. Kuid ütle mulle, mis on see teenus jumalatele? Kas sa väidad, et neilt palumine ja neile andmine?

E: Seda ma ütlen.

XVIII. S: Kas poleks siis õigesti palumine see, kui paluda neilt seda, mida me neilt vajame?

E: Mida muud?

S: Ning õigesti andmine omakorda see, kui neile vastu anda seda, mida nad juhtuvad meie käest vajama? Sest poleks ju sugugi mõistlik andjal tuua kingitust, mida üldsegi ei vajata.

E: Sa räägid tõtt, Sokrates.

S: Niisiis oleks vagadus, Euthyphron, mingi jumalate ja inimeste vaheline teineteisega kauplemise kunst.

E: Jah, kauplemise kunst, kui sulle on meeldivam seda niiviisi nimetada.

S: Aga mulle ei meeldiks see ju sugugi, kui see ei peaks õige olema. Kuid räägi mulle, mis kasu võiks olla jumalatel kinkidest, mida nad meie käest saavad? Sest see, mida nad annavad, on kõigile selge: meil pole ju mitte midagi head, mida nemad meile poleks andnud; kuid mis kasu on neil sellest, mida nad meie käest saavad? Või kaupleme me nendega niivõrd suure kasuga, et me saame kõik hea nende käest, nemad aga meie käest mitte midagi?

E: Kas sa arvad, Sokrates, et jumalail on kasu sellest, mida nad meie käest saavad?

S: Aga mis need asjad siis on, Euthyphron, mis on meie poolt kingiks jumalatele?

E: Mida muud pead sa neiks, kui austust ja ohvrikinke ning, nagu ma äsja ütlesin, meeldivust.

S: Kas vana on siis meeldiv, Euthyphron, ning üldsegi mitte kasulik ega kallis jumalatele?

E: Mina arvan küll, et see on kõigest kõige kallim.

S: Niisiis, tundub jällegi, et vaga on see, mis on jumalatele kallis.

E: Aga muidugi.

XIX. S: Ja seda öeldes sa veel imestad, et su sõnad ei näi sugugi paigal püsivat, vaid jalutavat – kuigi sa süüdistad mind neid Daidalosenä jalutama panemises, oled sa ise palju osavam Daidalosest, pannes nad ka ringis käima? Või ei taipa sa, et meie jutt on ringi käies jõudnud jälle samasse kohta tagasi? Ehk sa mäletad, et varem räägitus ei tundunud vaga ja jumalastarmastatu meile sugugi ühe ja samana, vaid teineteisest erinevana; või ei mäleta sa?

E: Mäletan küll.

S: Kas sa siis nüüd aru ei saa, et väidad jumalatele kallist olevat vaga? On see siis midagi muud kui jumalastarmastatu, või pole nii?

E: Aga muidugi.

S: Kas pole siis nii, et see, millega me äsja nõustusime, polnud õige, või kui see oli õige, siis oleme nüüd valel arvamusel?

E: Tundub nii.

XX. S: Niisiis peame me jälle algusest peale uurima, mis on vaga, sest mina ei anna enne vabatahtlikult järele, kui mõistan. Aga ära ole pahane mu peale, vaid kasuta igal moel oma mõistust, et räägiksid vähemalt nüüdki tõtt. Sest sina tead, kui keegi inimestest üldse teab, ja sind ei tohi, nagu Proteustki, enne minema lasta, kui oled vastanud. Kui sa aga ei teaks selgesti, mis on vaga ja mis riivatu, ei oleks sa küll kunagi püüdnud oma vana isa sulase pärast mõrvas süüdistada, ning oleksid kartnud ka end jumalatest ohustatud olevat, kui sa seda õigesti ei teeks, ning saaksid ka inimeste poolt häbistatud. Kuid nüüd ma tean hästi, et sa arvad selgesti teadvat, mis on vaga ja mis mitte: ütle siis, suurepärane Euthyphron, ning ära varja, milleks sa seda pead?

E: Tõesti teine kord, Sokrates, sest praegu on mul kuhugi kiire ja aeg on minna.

S: Mida sa teed, kallis sõber! Sa lähed ära ning röövid mult suure lootuse, mis mul oli, et õppides sinult, mis on vaga ja mis mitte, vabanen ma Meletose süüdistusest, näidates talle, et tänu Euthyphronile olen jumalike asjade suhtes juba targaks saanud ning ei toimiks enam teadmatuse pärast läbimõtlematult ega teeks uuendusi neis asjus, vaid hakkaksin elama teist elu võimalikult hästi.

PLATONI dialoogi "Euthyphron" loetakse traditsiooniliselt kuuluvaks tema varasemate sokraatiliste dialoogide hulka. Nii nagu teisteski Platoni varase ja keskmise perioodi dialoogides püüab Sokrates siingi leida vastust küsimusele mingi vooruse või hüve olemusest. Sedakorda tahab ta teada saada, mis on vaga (to hosion). Nagu teisedki eklektilised dialoogid lõpeb vestlus apooriaga, st lahendus jääb leidmata.

Euthyphroni kohta saab andmeid vaid käesolevast dialoogist. Tõsi, ka dialoogis "Kratylos" nimetab Sokrates kedagi Euthyphroni (Krat. 396d, 399a, 400a, 407d, 409d, 428c), kuid pole kindel, kas tegemist on sama isikuga. Thesleff leiab, et Euthyphron "Kratyloses" ja "Euthyphronis" ei saa olla sama isik, äärmisel juhul võib "Kratylose" Euthyphron olla "Euthyphroni" nimitelise prototüübiks.

Platon on ainus mahuka loominguga antiikautor, kelle teosed on täielikult meie päevini säilinud. Nad on meieni jõudnud jaotatuna üheksasse tetraloogiasse, kusjuures kirjad on arvestatud koos ühe ühikuna. Selline liigendus on hilisemate kirjanike poolt omistatud Thrasyllosele, keda tavaliselt peetakse Augustuse ja Tiberiuse aegseks reetoriks, kuid tõenäoliselt ulatub selline jaotus juba varasemasse aega 2.–1. sajandil. "Euthyphron" on esimese tetraloogia esimene dialoog. Veel kuuluvad samasse tetraloogiasse "Sokratase apoloogia", "Kriton" ja "Phaidon".

Tegevustiku seisukohalt aga järgneb "Euthyphron" "Theaitetosele", mille lõpus Sokrates ütleb, et peab minema kuningliku arhondi sammaskäigu juurde, sest keegi Meletos on tema vastu süüdistuse esitanud, ja "Euthyphronile" järgnevad "Sofist", "Sokratase apoloogia", "Kriton" ja "Phaidon".

Holger Thesleff oma põhjalikus monograafias Platoni loomingu kronoloogias lülitab "Euthyphroni" koos terve rea teiste Platoni dialoogidega (Kri., Lach., Theag., Ion, HippMi jt) peatükki "Dubia & Spuria", s.o peab nende autorlust kaheldavaks: "Omalt poolt arvan, et dialoogi "Euthyphron" saab kõige paremini seletada eeldusel, et see on kirjutatud Platoni õpilase poolt tihedas vastavuses tema õpetuse ja kavatsustega. See on minu arvates osavalt koostatud Platoni laadis, kuid on kuidagi liiga kunstlik ja täis allusioone, et olla Platoni enda looming." Ta paigutab selle 360. aastate keskele, seega vahetult enne Platoni teist Sitsiilias-käiku.

S.-E. S.

QUINTUS FLACCUS HORATIUS

Ood 2.13

Ladina keelest tõlkinud Mari Murdvee

Ta halval päeval mulda su istutas
tol korral, puu, hoolet kandsid su kasvu eest
käed, templirüüstest võikad, teotust
hõimule, järglasil hukku tuues;

ma uskusin, et kord isa õudne mõrv
tal täide viidud, puhkava võõra verd
võis võtta keskööl koldehaldjaid
priitsides; Kolchise mürgijooke

ning väljahautud jälkusi hullemaid
ehk tarvitas see, kes minu põllule
sind, sünge puu, siin püsti seadis
langema käskija süütu kaela.

Liig valvas eales olla ei ükski mees
saa ohtu kartes. Peljata Bosporust
Kartaago laevnik oskab, teisalt
saatuse silmitut mängu mitte,

ei pärsi reameest partlase kiire kulg
ei nooled, partlast roomlase vangikong:
kuid laastab nii kui muiste surma
jõud, mida ette ei aima rahvad.

Peaaegu valdus musta Proserpina
mul silma puutus, kohtunik Aiakos
ning paigad, kus vaid puhtameelsed:
Lesbose viisidelooja, kaeblev

Sappho, kel meeles neidised-hõimlased,
kuldkeelsel lüüral küllase häälega
Alkaios, karmist laevaretkest,
paost, mis on karm, sõjavaevast laulev.

Neist kumbki, hardas vaikuses rääkides
väärt asju, lummab varjusid, meelsamalt
ent taplust ning türanni hukku
õlg-õlas ahnena neelab rahvas.

On laulul võimu, vaata, ka Kerberos,
allilma valvur, taltudes langetab
öömustad kõrvad, vaiki jäävad
maod, eumeniidide juusteks põimund.

Nii Prometheust kui Pelopsi eostajat
viib needustöödelt teisale sulnis hää, ei
kütt Orion piira ilvest
valvsat, on ükspuha talle lõukoer.

Dies nefastus oli roomlastele päev, mil ei toimunud avalikke asjaajamisi, oli keelatud pidada kohtuistungeid, koosolekuid jne. Siia hulka kuulusid ka pühapäevad. Kalendris märgistati neid päevi tähega N ja neid oli üle saja. *Dies religiosus* oli halb päev uute ettevõtmiste alustamiseks, sellesse kategooriasse kuulusid ka suurte lüüasaamiste aastapäevad ja päevad pärast kalende, noone ja iide. Neid termineid aeti tihtipeale segi juba antiikajal, nagu on osutanud Tacitus, Suetonius ja Gellius. Kolchise kuningatütar Medeia kasutas mürgisegamiskunsti, et aidata armastatud Iasonil kätte saada kuldvillakut. Partlased olid iraani ratsutajahõimud, kes rajasid u 250. a eKr Meediast Baktriani ulatuva suurriigi, mis püsis peaaegu 500 aastat. Horatiuse eluajal sõdisid partlased roomlastega Eufrati-äärsete alade pärast.

M.M.

Ood 1.37

Ladina keelest tõlkinud Janika Päll

Nüüd, sõbrad, joogem, nüüd vabas tantsuhoos
maad trampigem veel, nüüd Sali preestritel
maa ande altareile panna
saabunud aeg jumalaile ehteks.

Ei kõlvand tuua siis välja caecubust
vaarvanust keldreist, kui Kapitoolumil'
meeletut kuninganna plaanis,
hukku ja riigile hauaküngast

koos hirmsa meestejõuguga, haigusest
kes määrit; kõike, hoidmata ohjes end
veel lootis, saatusestki soodsast
joobudes. Ent kahandas ta pöörust

see, et üksainus laev tules terveks jäi,
ja meeled, hullunud mareotisest,
viis Caesar tõelisesse hirmu
Itaaliast tõttajat püüdes võimsail

siis aerutõmbeil – nii nagu tuvisid
ka kotkas pehmeid või lumeväljadel
Haimoonias kütt jänest kiire –,
et ahelatesse võidaks panna,

fataalne monstrum; kuid üllameelsemalt
ta otsis hukku, kartmata naiste moel
ei mõõka, ei ka laeval kiirel
otsind randu ta varju andvaid.

Jäi söakust kindlalt vaadates väisata
paleed, mis põrmus, julges ka puutuda
siis nõeljaid usse, et nii mustjat mürki
juua ta võiks kogu keha kaudu,

kui tahtis surra, meeletum; takistas
Liburne süngeid mõistagi vedamast
end löödult triumfirongis uhkes
– alandlik polnud ju eal see naine!

Ood on pühendatud Kleopatra surmale, aimates järele Alkaiose kuulsat laulu türann Myrsilose surma puhul, millest meil on teada algus: "nüüd purju juua end janu tugevat mööda, sest tõesti kärvanud Myrsilos". Kirjutatud on ta kas vahetult Kleopatra surmateate Rooma jõudmise ajal, st septembris-oktoobris 30. aastal eKr, või siis 29. a, kui Caesar Augustus tähistas triumfirongkäikudes ka oma võite Aktioni all ning Egiptuses. Aktioni merelahingus 2. septembril 31. a põgenes Kleopatra otsustaval hetkel terve oma laevastikuga, Antonius järgnes talle (ühe) laevaga, ning tema juhita jäänud ja paanikas laevastiku põletasid Augustuse väed tõrvikute abil maha. Pärast Antoniuuse Augustuselt lüüasaamist 1. augustil 30. a eKr ja Antoniuuse enesetappu ei õnnestunud Kleopatral põgeneda, sest ta laevastik oli blokeeritud. Kleopatra üritas Octavianus Augustust võrgutada, see aga ei õnnestunud, ning saanud teada, et Augustus kavatses ta triumfirongkäigus näitamiseks Rooma vedada, võttis endalt elu. Järgmise aasta triumfirongkäigus kanti seega vaid Kleopatra pilti mao kujutisega, mis on tõenäoliselt aidanud kaasa veendumusele, et ta tappis end mürkmadudega.

Mareotis – vein, mida saadi Egiptusest Mareotise järve äärseilt viinamägedelt. Haimoonia on Tessalia (maakond Kreekas) poeetiline nimetus. Liburnid olid Augustuse laevastikus Aktioni all ja hiljem kasutusel olnud kiired ja kerged sõjalaevad.

Oodi on varem tõlkinud ka A. Kaalep: A. Krawczuk, Kleopatra. Tallinn, 1989, lk 162–163.

J.P.

Kleopatra.
1. sajand eKr.

Epood 9

Ladina keelest tõlkinud Katrin Kiisler

Maecenas õnnis, millal siis su häärberis
nii kõrges joome veini, mis
on tähtsaks sööminguks ju toodud Caecubast
ning Jupiteri meeleheaks
on kostmas kreeka lüüralt flöödimängu toel
laul võidukast Augustusest?
Nii jõime siis, kui väinast pakku "Neptuni
poeg" jooksis, laevad lõomamas,
sest tõotas vangipõlve Roomal – sealt saand priiks
ta sõbrad, orjad reetlikud.
Oh, Rooma mees (ei järglaspõlv saa uskuda!)
siin naise käske täites vaid
taob laagrivaiu, kannab relvi ning nüüd krimps
eunuhhki talle saks on suur.
Ja koidupäike autus telgis süngi peal
näeb võitluslippe suikumas!
Seal viimne galli üksus, ratsud hirnumas,
au annab saabund Caesaril
ning vastasrinde laevad ahtri pööravad
ja peitu poevad rannavees!
Triumf, kas hoiad kinni vankreid kullatuid
ning ohvriveiseid kahjatsed?
Triumf, eks võitluses Jugurtha vastugi
nii sangarlik ei olnud juht,
ka Africanus polnud, kelle vaprus kord
Kartaago muutis muinsuseks.
Ränk kaotus maal ja veel nüüd muutis vaenlasel
ta purpurmantli leinariüüks.
Kord vastu tuuli otsib Kreeta randa laev
(käib jutt – seal linnu sadakond),
kord lõunatuules püüab Syrte tormiseid,
siis jälle eksleb ulguveel.

Nüüd, poiss, too peekrid suuremad ja voolaku
vein Chioselt või Lesboselt
või mõõda veini, kääritet mis Caecubas –
me pööritust see leevendab,
sest hirmu, et ehk hülgab Caesari ta õnn,
hõrk Bacchos sunnib taanduma.

SEXTUS PROPERTIUS

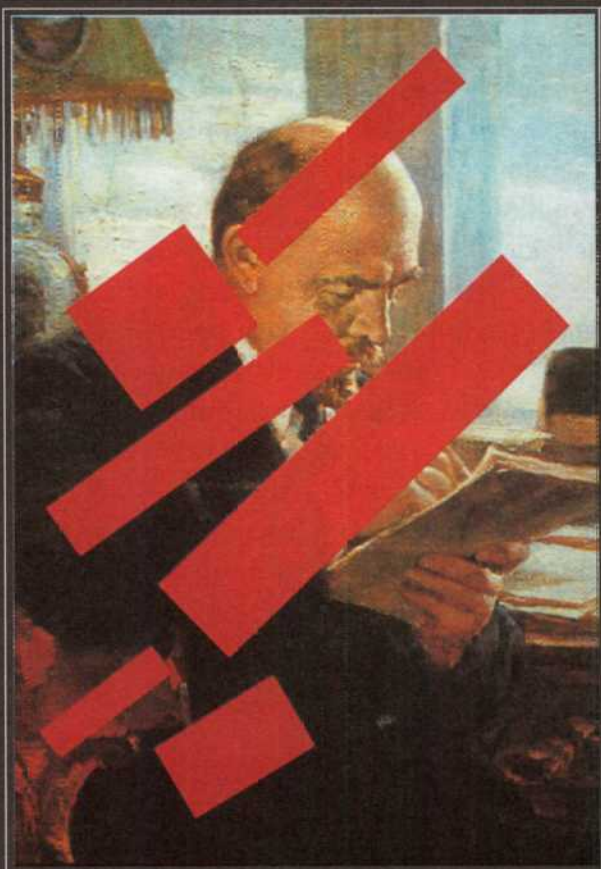
III.11.

Ladina keelest tõlkinud Katrin Kiisler

Mis imet seal siis näed, kui naine mul suunabki käike
ning mind, kuulekat meest, tahtmisi mõõda ta veab?
Miks kohe mind siis vääritus arguses süüdi sa mõistad,
et iket lõtvunudki murda ei suuda mu meel?
Tuultegi laadi ju ütleva targem on harjunud laevnik,
ning sõdur haavust on õppinud, kartma et peab.
Neid sõnu, mis sina nüüd, ise uljalt nooruses heitsin,
ent vaoshoitust võid õppida praegu mu käest.
Eks tulesõõrmised härjadki taltsaks Kolchise naine
sundinud; kasvatas too relvis ka taplejad maast
ning maost valvuri sundis ta sulgema metsikud lõuad,
et vaid kullane lõng Jasoni kotta tal läeks.
Sõandas ka nooltega ratsult rünnata kreeklaste laevu
kord Maiootia neid, hulljulge Penthesilea.
Ent kui kullatud kiiver siis paljastas langenu lauba,
hiilgava vaid ilu väel võideti võidukas mees.
Omphalel, Lüüdia piigal, kes kümmelnud Gygese järves,

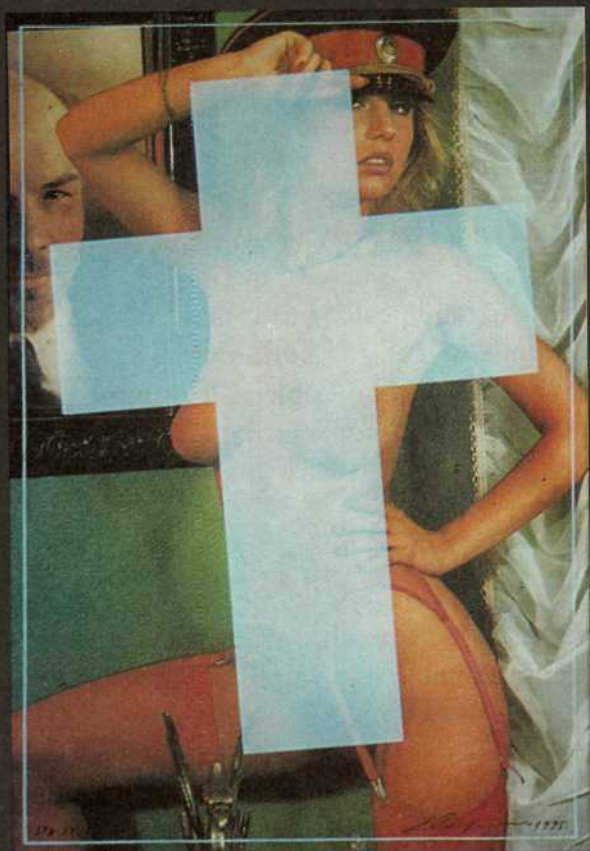
eks kuju võrratu toond sellise kuulsuse, et
 mees, kes kaks kaljusammast püstitas vaigistet maale,
 habrast lõngagi võis kedrata kohmakal käel.
 Muiste Semiramis löi Babüloonia – pärslaste Rooma.
 Kaitseks tõusis sel siis tellisemüür nõnda lai,
 sellel et kaarikut kaks võis üksteise vastugi saata,
 ilma et ähvardaks oht, puutel et murdub ehk telg.
 Juhtis ka Eufrati jõe läbi püstitet kindluse keskme
 ning pani võimsama ees painduma Baktria pea.
 Kuid miks heeroseid nean, miks taevaseid süüpinki tõmban?
 Teotada Jupiter end ning omataolisi võib.
 Kas just äsja ei mässinud autuse võrku me relvad
 naine, kes tarvitet on ka oma orjade seas?
 Sõlmides riivatu liidu ta nõudis patriitside toetust
 ning meie müüriderea järele küünitaskäe.
 Oo hädatoov Aleksandria – kõikide pettuste paopaik,
 Memphis, kus roomlaste verd voolanud otsata hulk –
 kõrb elu siin Pompeiuselt röövis ja kolm tema triumfi,
 teotust, Rooma, nii suurt ei pese iialgi aeg!
 Kui Kampaania väljadel paiga sa viimase leidnuks
 või oleks äiagi ees painduma nõustunud kael!
 Sest et raisus Canopuse kõlvatu valdjatar-libu
 kõrvetet must häbimärk tervel Philippose sool,
 söandand on Jovise vastu Anubise klähviva seada
 ning Tiber Niiluse jõe needuse saanud ta käest.
 Roomlaste tuubagi tõugata sistrumi pärinal troonilt!
 Muistne Liburni galeer tõrjuda pargase poolt!
 Või Tarpeiuse kaljule sättida liiderlik voodi
 ning ise seadusi luua Mariuse relvade seas!
 Miks pidi kaotama siis liktorikirve Tarquinius,
 toosama, tiitli kes "kõrk" sai oma kommete eest,
 kui nüüd kuulame naist? Vaba Rooma, sa kuuluta triumfi
 ning Augustuse jaoks pikk palu saatuselõng!
 Olgugi peitsid et end ara Niiluse käändude varju,
 roomlaste köidikud said sõlmida sealgi su käed!
 Selgesti silm näeb veel püha rästiku salvatud õlga,

ent kehas sees juba surm uuristab varjatud teid.
"Rooma, kel selline mees, kuis sind mina seada saan ohtu?"
ütles ta, enesel vein liiane kammitstes keelt.
Linn ülal seljakul seitsmel, kuuletub kel kogu maailm,
pelgab nüüd needvat naist, õudu tas sünnitab Mars!
Loonud ta taevased, taevased tal ka kaitsevad müüre
ning kuniks Caesarit – ei hirmu ka Jupiter too.
Kus nüüd Scipio laevad, Camilluse leegionilipud
või Pompeiuse just vallutet Bosporoski?
Kus sõjasaak, mille Hannibal andis, ja võidetud Syphax
ning meie jalgade all põrmustet Pyrrhose au?
Ausamba milleks püstitas Curtius, trotsides surma,
ratsul Decius kord, murdis miks vaenlaserea?
Vestavad Coclesi teed, kuis sillad lahti kord võeti,
mees elas, kaarnate käest kes oma liignime sai.
Meenub Apollole ent Leukaadia väerivi taanduv:
sest seal üksainus päev taas lõpu tõi sõjatööl.
Ning, meremees, kas lahkumas või oled jõudmas sa randa,
meeles Caesarit pea, künnad kui Joonia merd.

LEO LAPIN

*Suprealism LIII.
Süiditriikk. Ready-made.
1995.*

LEO LAPIN

*Suprealism XXVI.
Siiditrükk. Ready-made.
1995.*

MARCUS VALERIUS MARTIALIS

EPIGRAMME

3.76

Ladina keelest tõlkinud Ivo Volt

Kikki sa läed vanaeitede peale ja tüdrukuid põlgad,
Bassus, ja kaunile sa eelistad koolevat naist.
Kas pole meeletus see, kas hull pole selline munn siis?
Saaksid Hecubat küll, Andromachet ei saa.¹

3.79

Ühtegi asja Sertorius täide ei vii, vaid algab ta kõike.
Arvan, et keppides ka iial ta valmis ei saa.

3.87

Et, Chioné, pole kordagi keegi sind keppinud, jutt käib,
ning pole miskit ka puhtamat kui sinu vitt;
ent pesed ikkagi end sealt kaetuna, kust pole tarvis:
kui häbitunne on sul, näole siis varjuks sea rätt.

¹ Hecuba (kr Hekabe) oli Trooja kuninga Priamose abikaasa ja Hektori ema, Andromache – Hektori naine. I.V.

9.4

Keppida ehkki Gallat saab kahe kuldraha eest, ning
rohkem kui keppida veel, kui lisad niipalju teist,
Aeschylos, miks sinu käest kuldmünste ta nõuab siis kümme?
See suhuvõtmise hind küll pole. Ent ta on vait.

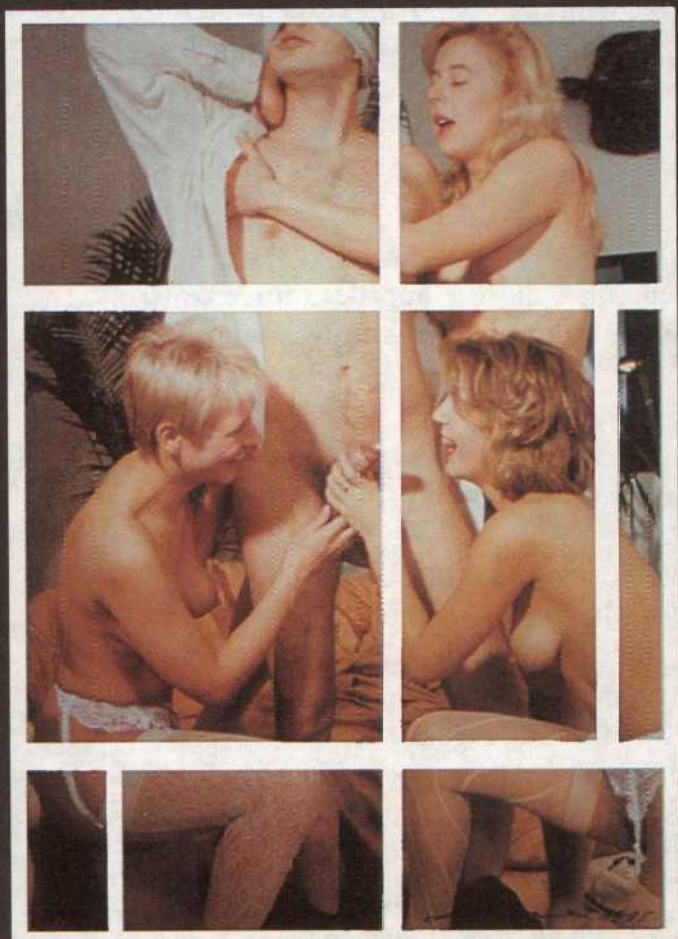
9.69

Kui oled keppimas, siis töö lõppedes sittuda taotsed.
Kui tagant võetakse sind, mis, Polycharmus, siis teed?

10.90.

(Phalaikose üksteistsilbik)

Kitkud miks vana vittu sa, Ligeia?
Miks küll keerutad üles kalmutuhka?
Kõlbab nii edev olla neidudel vaid,
sind ent ei enam saa ka eideks hüüda.
Teeb küll, mind usu sa, Ligeia, hästi
naine Hektori seda, mitte ema.
Eksid, kui seda pead sa vituks, mille
poole munn juba sirgumast on lakand.
Niisiis, kui häbitunnet on, Ligeia,
surnud lõukoera habet ära kitku.

LEO LAPIN

*Suprealism XXXII.
Siiditrikk. Ready-made.
1995.*

LEO LAPIN

Surrealism LXXVI.
Süditrükk. Ready-made.
1995.

11.46

Mevius, nüüd vaid kikki sa läed une aegu, ja hakkab
öösiti märgama riist jalgadevahesid sul.
Roidunud sõrmede sundki kui tõukab närtsinud munni,
närbpead tõsta ei saa ärritus selline ka.
Asjata kiusad sa miks tagapooli ja vittusid vaeseid?
Kõrgemat püüdma sa peaks – seal vana munn elab just.

11.62

Lesbia vannub, et niisama keppi ta eal pole andnud.
Õige. Kui keppida soov, harjunud maksma ta siis.

11.71

Et hüsteeria kallal on tal, vanapoolsele kurdab
kaasale Leda, ja et keppida saama ta peab;
kaebleb ja oigab ta küll, aga pääsemist sellist ei soovi,
kuulutab, et pigem siis surmale vastu ta läeb.
Mees aga õitsvates aastates naist palub elama jääda
ning laseb sündida sel, endale mis üle jõu:
nüüd kohe lahkuvad endised tohtrid ja ilmuvad uued,
koivad kerkivad vaid – oi küll see arstim on ränk...¹

1 "pääsemist sellist" – s.o et teda püüaks rahuldada vananev abikaasa; "lahkuvad endised tohtrid" – s.o lahkuvad ravijanaised ja tulevad uued, meessoost "tohtrid". I.V.

9.32

Ladina keelest tõlkinud Katrin Kiisler

Sind tahan, kes oled leebe, kes lahtises mantlis sa liigud,
sind tahan, kes juba end andsid mu orjale siin,
sind tahan, kes veel hingegi mulle denaari eest annaks,
sind tahan, ühtaegu kes kolmele rahuldust tooks.
Ent tolle, kes raha nõuab ja räägib mul kõrgemas stiilis,
endale jätagi võib rasvase barbari riist.

2.31

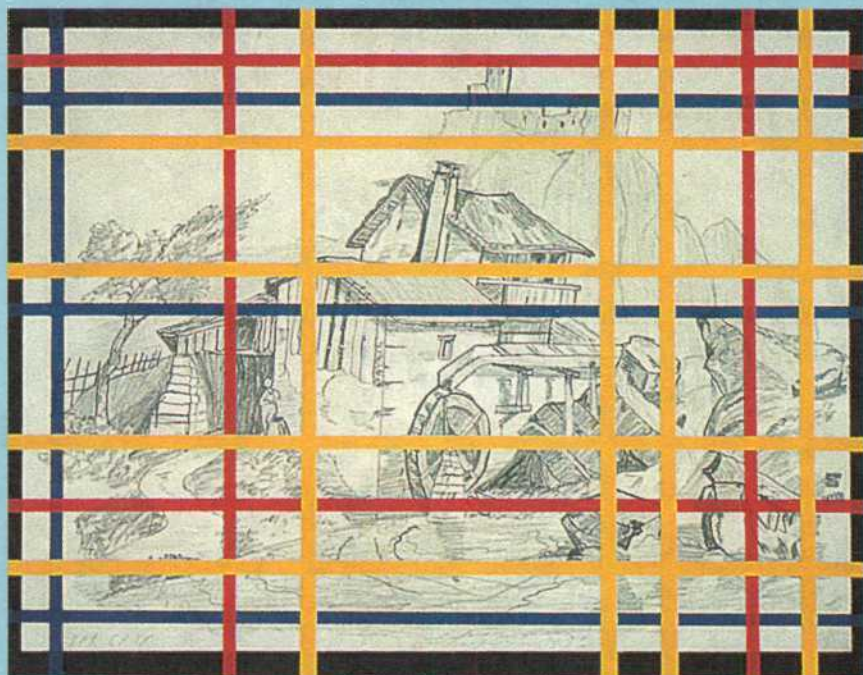
Ratsutin Chrestinal tihti. Mult kuis, küsid, on ta ka voodis?
Oh, Marianus, ei muu miski nii hea olla saa!

2.9

Kirjale vastust ei Naevia saada. – Ei pea ta mu voodist.
Ent läbi vist luges küll! – Küllap siis ikkagi peab!

4.71

Otsind ma kaua, Safronius Rufus, et on's kogu linnas
tüdrukut, ütleks kes "ei". Ainuski ei ütle "ei".
Just nagu "ei" oleks võimatu, just nagu väärITU öelda,
just nagu keelatud see – ainuski ei ütle "ei".
On's veel vooruslik ükski? – On taolisi musttuhat. – Kuis nood?
Tõesti ei nõustu küll nood, siiski ei ütle ka "ei".

LEO LAPIN

*Suprealism CXIX.
Siiditrükk. Ready-made.
1996.*

LEO LAPIN

Suprealism VIII.
Akrüül papil. Ready-made.
1995.

4.81

(kolijamb)

Fabulla kui luges värsse, milles nean tōika,
et nüüd ei keelduda ükski tüdruk vist suuda,
siis üks ja teine ning ka kolmas kord tōrjus
ta armsa palved kõik. Fabulla, nüüd leebu:
ma tōrjumist palun, ent ka mitte raudkindlat!

4.38

Tōrgu, sest uinub ju arm, kui käänakuid ei ole rajal,
kuid ära tōrgu sa mul, Galla, ka liig lõputult.

2.25

Sind ei saa ealeski, Galla, kuid tihti sa lootusi annad.
Petma kui ikka sa jääd, keeldu siis lõplikult kord.

11.97

Õöl ühel neljaga võin! Aga sind kui neljalgi aastal
kord, Telesilla, ma saaks, surmagi minna siis võiks.

11.62

Lesbia vanduda võib, et ei armatse iialgi muidu.
Õigus! Kui ihkab ta meest, maksuma ta siis ise peab.

10.102

(Phalaikose üksteistsilbik)

Saada kuis isa võis Philinusest, kui
paljast naist pole näinud mees veel?
Gaditanus, Avinus, öelda võiks sul,
ainsa värsita kes poeediks saand on.

2.40

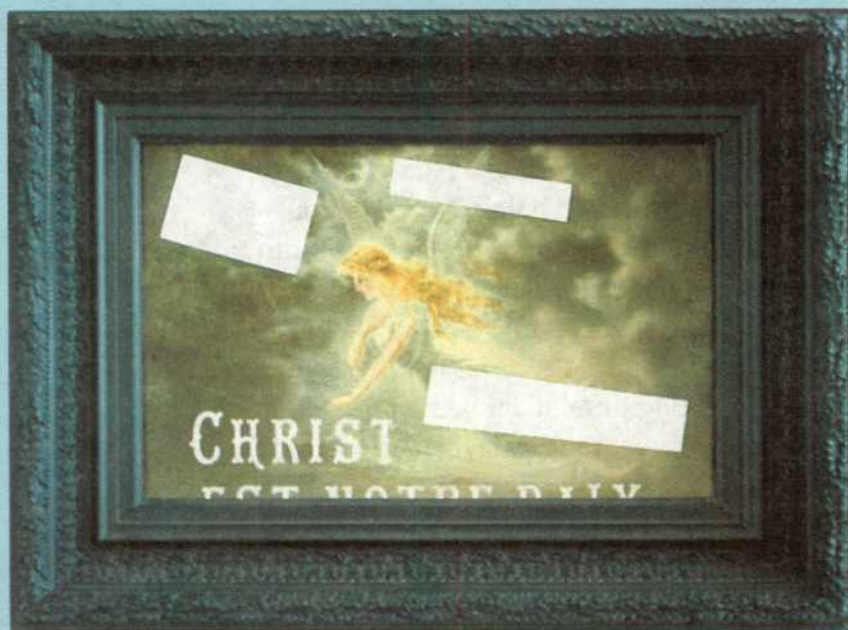
Ladina keelest tõlkinud Kristi Sak

Kuulukse, et Tengilius poolteist päeva on haige.
Küll inimpeetust tean: nälg vaid ja janu tal.
Petlik võrk kohe seatagu püüdma rasvunud rästaid,
poisuri-ahvena jaoks võetagu õngekonks.
Tarvis kurnata caecubust, mis Opimuse aastast,
täitku nõud haruldast tõmmu falernose vein.
Tohtrid kõik Tongiliusel määrasid tervisevanne:
Lollpead! Arvate, et tal palavik? Himu vaid.¹

3.26

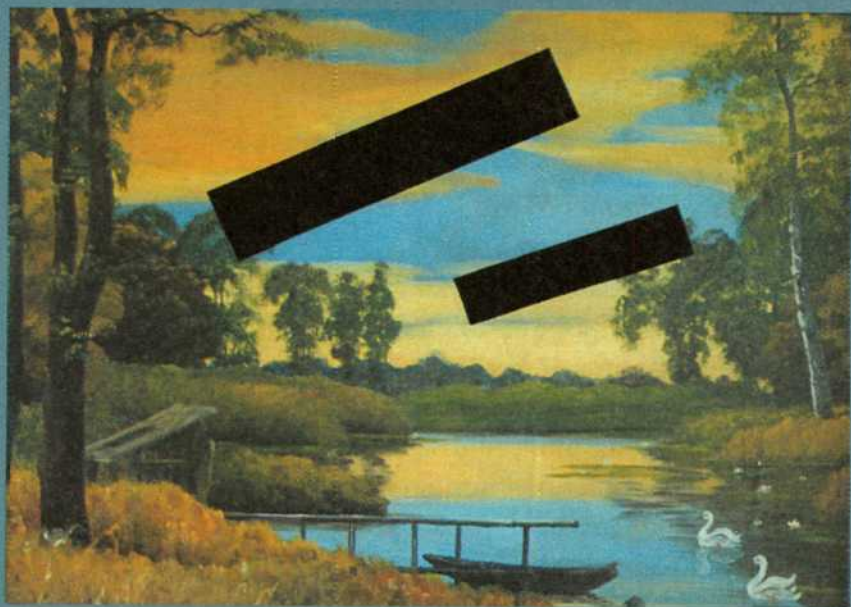
Candidus, kuuluvad krundid üksnes sulle, ka mammon,
kuulub sulle vaid kuld, murrast vaasidki sul.
Massicus on sinu ning Opimuse caecubust valdad,
hingki on ainult sul, anded ka puha sul.

¹ *Caecubus* – delikatessvein, mis pärines Latiumi maakonna lõunaosast *ager Caecubuselt* ja mis Martialis ajaks oli Roomas muutunud rariteediks. Juba Plinius märgib (*Nat.Hist. XIV, 61*), et luuletajad kasutavad selle nimetust vana hea veini sünonüümina. Opimus oli Rooma konsul aastal 121 eKr. Falernose vein – Itaalia parimaid veinisorte, nimi tuleneb Põhja-Kampaania viinamarjakasvatuspäirkonnast (*ager Falernus*). Martialis on seda sorti mujalgi kiitnud, samuti Horatius. Siin tõlgitud kolm Martialise "veiniluuletust" kuuluvad tüüpi, kus vein on vaid vahendiks ja epigrammi teravik on suunatud mõne inimveidruse või -nõrkuse pihta. Aga tal on ka rohkesti (eriti 13. epigrammiraamatus) lühemaid ilma kindla süžee luuletusi, mis kirjeldavadki vaid mingi veini- või viinamarjasordi põlvnemispaika, kasvutingimusi jne ning pakuvad huvi oma veiniajaloolises ja kultuuriloolises konkreetsuses. *K.S.*

LEO LAPIN

Suprealism IV.
Õli pävil. Ready-made.
1994.

LEO LAPIN

Suprealism II.
Õli vineeril, Ready-made.
1994.

Kõik sinu on – ei hakka ma muidugi eitama miskit! –
naist jagad, Candidus, vaid mitmete meestega sa.¹

4.69

Papyrus, kostiks ikka sa setinust-massicust pakud,
kuid kumu keelab häid veinisid joomast mul.
Neist pudeleist – jutt käib – poissmees oled neljandat korda,
Papyrus, ei usu ma, juua ka ent pole soov.²

5.58

Ladina keelest tõlkinud Maria Kanter

Homme et hakkad sa elama, Postumus, "homme" sa ütled.
Postumus, räägi ehk mul, millal ta saabumas on.
Pikkust palju sel homsel? kus on ta? ja kust teda saada?
Partlastel peidus ta on või on armeenlaste seas?
Priamos, Nestorgi aastatelt homsele alla nad jäävad.
Palju ta maksab sul, ah?, homme see, ütle sa mul?
Postumus, homme kes elad, ju tänagi hilja on juba:
See on vaid tõeliselt tark, eile kes elanud on.

10.71

Soovides sa oma vanemal õndsat ja hilistki surma,
kirja vast eelistad siis seesugust marmoril peal:
"Sellesse maasse Rabirius armsamad varjud just mattis.
Lahkuda helgemal moel vanake ükski ei saaks –
viimane öö oli lõpetand kooselu kaksteist lustrit,
süüdati siis tuleriit kahele kehale üks."

1 *Murra* – teatav mineraal, mida hilisantiikajal kõrgelt hinnati. *Massicus* – delikatessvein, mille jaoks viinamarju kasvatati Latiumi ja Kampaania piiril Mons *Massicuse* ümbruses. *K.S.*

2 *Setinus* – delikatessvein, mille jaoks viinamarju kasvatati Latiumi linnakese *Setia* ümbruskonnas. *K.S.*

Itkeb Rabirius neid taga just nagu noorena surnuid –
mis ülekohtusem võiks olla küll pisaraist neist?¹

9.15

Kaasasid seitse on matnud ja kirjutand kividel peale
Chloe-õel: "Teinud on Chloe". Selgemalt öelda kas saaks?²

11.44

Lastetu oled ja rikas ja Brutuse ajal sa sündind.
Usud sa tõesti, et on sõpru sul truusid ja häid?
Need küllap, sind kes ei jätnud, noor kui olid ja vaene;
kes aga äsjane on, soovib vaid surma ta sul.

1.47

Oli Diaulus ju arstiks, nüüd on ta surnute matja.
Seda ka matjana teeb, mis tegi arstina ta.

2.80

Fannius pagedes vaenlase eest end hirmuga tappis.
Kas pole rumalus see, surmast kui päästjaks on surm?

1 Ühiskonnas, kus elas Martialis, näis rahulik vanadussurm olevat olnud eriti suur privileeg, mis saab osaks vaid väga tagasihoidlikele ja ülimalt kombekatele inimestele, keda juhtumisi enne ei hävita loodusjõud või inimlik lohakus ja kurjus. *M. K.*

2 Tõlkes kipub kaduma minema kaunis kahemõttelisus: "Teinud on..."-lause hauakivil andis teada, kes on selle tellija ja pealeinaja, aga võinuks ju tähistada ka surma põhjustajat...*M.K.*

6.84

Kaheksakesi Philippust, kes terve, kantakse ära.
Terveks kui teda sa pead, oled, Avitus, sa hull.¹

4.33

Olevat viimistlet teoseid kastides valmis sul kuhjas,
välja ei anna ent neid, Sosibianus, sa miks?
Ütled, et pärijad annavad välja su värsid. Jah, millal?
Ammu meil lugeda aeg seda, mis kirja sa pand.

11.82

Kord Sinuessas voogude ääres Philostratos söömalt
üüritud majasse kui naasis ta saabunud ööl
Oleks surma pea saand, Elpenori saatust ta jagand,
sööstis kui alla, pea ees, pikkade treppide pealt.
Küllap ehk, Nümfid, ei oleks ta sattunud ohtu nii suurde,
Kui pigem oleks ta joond teie poolt annetet vett.²

4.32

Katab ja särab üks tilk, mille loonud on Päikese tütreid,
Nii et mesimumm näib ümbritset enese meest.
Raskete vaevade eest küll saanud ta väärrika tasu,
täiesti usutav on: eelistas surra ta nii.

1 Siin on võimalik ka vihje sellele, et surma nimetamine on kohatu ja võib kaasa tuua õnnetust.
M.K.

2 Sinuessas oli Campania ja Latiumi vaheline mereäärne piirilinn, armastatud väljasõidukohti, tuntud veel läheduses asuva mäe Massicuse veini ning eriti selge ja külma vee poolest. Elpenor oli Odüsseuse kaaslane, kes Kirke külalisena kukkus kõrgelt redelilt purjuspäi alla ja murdis kaela.
M.K.

6.15

Kord Heliadide varjus üks sipelgas sihitult uitas,
tardus siis loomake õrn, üll merevaigune tilk.
Nõnda siis juhtus, et see, kes elanud elukest tühist,
enese surmaga nüüd väärtuseks äkitselt sai.¹

"Vaatemängude raamatust"

Ladina keelest tõlkinud Kaarina Krull

1.

Niilusemaa püramiidide imedest vaikigu Memphis,
ning assüürlaste vaev – suurlinnast jätku ta jutt.
Hellitet joonlased Trivia templit küll ärgu kiitku,
sarvedest altargi suur varjaku Deelose saart.
Ärgu hõisaku kaarlased, Mausolost taevani kiites,
ehkki mausoleum on suurem kui kellelgi tal.
Keisrite teatrile praegu vaev osaks saab igakülgne,
kõikide eest saab au hoone üksainus ja suur.

3.

Milline küll, oo keiser, su rahvastest kauge ja metsik
niivõrd, et tema seast vaatajat ei oma linn?
Haemuse mäestikust tuleb ju austaja lauliku juurest,
tuleb Sarmaatiast see, kel hobust joota on tööks.
Saabub egiptlane ka, kes Niiluse suurvetest vett joob,
ning keda endaga viib suurima Tethyse voog.

¹ Kahe viimase epigrammi taustaks on lugu sellest, kuidas Päikese tütreid Heliadid rakendasid isa keelust hoolimata hobused päikesevankri ette, et nende vend Phaeton saaks ilmarahvale näidata, et ta Päikese poeg on. Karistuseks muudeti nad papliteks, kes nutavad merevaiguks muutuvaid pisaraid. *M.K.*

Kiirustab Rooma araablane, ruttavad paljud sabellid,
tungleb kiliiklaste parv, hulgana siin nad on koos.
Saabub Sugambria hõim, kel on sõlmega põimitud juuksed,
ning etiooplased, kel teisiti keeratud juus.
Kõikjale suunatud hääl kõlab rahvale, ehkki ta üks on,
sind isaks hüüavad kõik õiglaselt tervel sel maal.

28.

Sai Augustuse kangelastööks merel juhtida laevu
trompeti häälega merd võitlema kutsuda ka.
Au kuid milline saab osaks Titusel? Lainetes märkab
kiskjaid, tundmatud kes Thetisel ning Galateal.
Vee peal Tritongi silmab ju vankrite metsikut võimsust,
kauneid ratsusid ta isanda omandiks peab.
Korraldab metsikut võitlust hirmsatel laevadel Nereus,
sest et voolavas vees liikuda jalgsi on hirm.
Kõik, keda vaatame tsirkuses ning amfiteatrites, neid toob
võimsale keisrile laev ohtrate lainete jõul.
Vait olgu Fucinus, õudsele Nerole kuuluvad tiigid,
vaid merelahingut üht teadku sajandid nüüd.

MARCUS VALERIUS MARTIALISE eluaastad langevad ajavahemikku u 40–102 pKr. Nende aastate jooksul jõudis Rooma riiki valitseda kaksteist keisrit alates Caligulast ja lõpetades Traianusega. Tähtsamad ühiskondlik-poliitilised sündmused selle aja sees olid Rooma linna põletamine ning kristlaste tagakiusamine Nero ajal, Vespasianuse ja Tituse peetud Juudi sõda ning Jeruusalemma templi hävitamine, Pompeji ja Herculaneumi mattumine Vesuuvi tuha alla, Daakia (tänapäeva Rumeenia ala) muutmine Rooma provintsiks ning ka Colosseumi ehitamine ja sissepühitsemine 80. aastal pKr.

Martialise 15 epigrammiraamatu hulgas kuulub "Vaatemängude raamat" (Liber spectaculorum) suhteliselt varasesse perioodi ja ongi pühendatud Colosseumi avamisele. See oli antiikaja suurim amfiteater, mis oma nime sai läheduses kõrgunud keiser Nero kolossi (39meetrisel raiakujul) järgi. Colosseumi ehitamist alustas 72. a Vespasianus ja kaheksa aastat hiljem pühitses Titus selle sisse sada päeva kestnud vaatemängudega. Seal toimusid gladiaatorite võitlused (munera gladiatoria), võitlused loomadega (venationes), "merelahingud" (naumachiae) ning Colosseum oli ka paljude kristlaste martüüriumi paigaks. Vaatemängude etendamine lõpetati 6.

sajandil pKr, pärast seda oli Colosseum varemeis ja keskajal kasutati teda kivimurruna.

Siintõlgituist 1. epigrammis ülistab Martialis Colosseumi kui ehitist, tõstes teda kõrgemale vanaaja seitsmest maailmaimest. Neist leiavad tekstis nimetamist Egiptuse püramiidid, assüürlaste pealinna Babyloni rippaiad, Diana tempel (Trivia oli roomlaste antud lisanimi Dianale-Artemisele) Ephesoses, Sarvede altar Deelosel ning Halikarnassose Mausoleum, mille oli endale suurejooneliseks hauakambriks rajanud Mausolos, Pärsia satraap Kaarias. See kõrvutamine peidab endas ka komplimenti keiser Titusele – nii Egiptust, Babülooniat, Ephesost, Deelost kui Halikarnassost oli mainitud ehitiste püstitamise aegu iseloomustanud poliitiline tugevus ning majanduse ja kultuuri õitseng.

3. epigramm kirjeldab, kuidas Colosseumi vaatamängudele ruttavad ka Rooma riigi kaugemate äärealade elanikud. Haemus – mäestik Balkani poolsaare põhjaosas, kust arvati pärinevat müütiline laulik Orpheus. Sarmaatiaks nimetati Ida-Euroopa ala, mis piirnes Germaania ja Daakiaga ning asus Vislast ida ja Karpaatidest põhja pool. Tethys – titaan, Okeanose abikaasa; nende lapsed olid jõed ja okeaniidid. Sabellid olid Kesk-Itaalias elanud itali hõimud, kiliiklased Väike-Aasia kaguranniku elanikud, sugambrid germaanlaste hõim praeguse Loode-Saksamaa alal. Nimetust "etiooplased" kasutati ka üldistavalt kõigi mustanahaliste rahvaste kohta. Nii kiidetakse riigi võimsust, mis suurima ulatuse saavutas küll alles pärast Martialise surma, Traianuse ajal, kuid oli juba Tituse ajalgi küllalt suur ja paljurahvuseline. Tituse kohta kasutab Martialis nimetust pater patriae ("isamaa isa") ja Roomas kutsuti teda ka amor et deliciae generis humani ("inimsoo armastus ja rõõm").

28. epigramm meenutab Augustuse võitu Aktioni merelahingus (a 31 eKr) ning asetab selle kõrvale Tituse vaatamängudeks ohtlike ja haruldaste loomade hankimise ning Colosseumi naumahhiad (gladiaatorite võitlused üleujutatud areenil), millega eelmiste keisrite vaatamängud võrdlust ei kannata (Fucinus oli järv, kus oma "merelahinguid" oli etendanud keiser Claudius). Tekstis mainitud mütolooilistest kujudest olid Thetis ja Galatea merenümfid, merejumal Nereuse tütreid. Triton oli alamt sorti merejumal, kreeka Poseidoniga samastatud meredevalitseja Neptunuse poeg. K.Kr.

PLUTARCHOS

THESEUS (Paralleelsed elulood)

Vanakreeka keelest tõlkinud Kaarina Krull

I. Oo Sosius Senecio,¹ nii nagu geograafia puhul teadlased kuhjavad oma kaartide ärtele selle, mis jääb väljapoole nende teadmisi, ning lisavad kommentaarid nagu näiteks: "teisel pool asuvad liivakõrbed, kus pole vett ja mis on täis metselajaid" või "tundmatu maa" või ka "Sküütia pakane" ehk siis "külmunud meri", võiksin ka mina kindlasti nii teha oma "Paralleelsete elulugude" kirjutamisel, olles läbinud selle ajaperioodi, mis on ligipääsetav usutavale arutluskäigule ja mis on kättesaadav faktide ajaloole, ning öelda varasema aja kohta: "Kaugelolev on imeline ja ülev, seal elavad poedid ning muinasjutuvestjad, selle kohta pole ei usaldusväärst ega selgust." Aga olles avaldanud jutustuse seaduseandja Lykurgose² ja kuningas Numa³ kohta, näis mulle, et ei ole sugugi põhjendamatu minna veelgi kaugemale – Romuluse⁴ juurde, sest olin oma ajalooa jõudnud tema aja lähedale, mul oli vaja vaid leida (Aischylose moel)

*Mis mees küll astub talle vastu nüüd?
Kes ta'ga võitleb koos? Kes nõnda
suutlik on?⁵*

Mulle näis, et kauni ja laulude läbi tuntud Ateena rajaja tuleb talle vastu asetada ning võrrelda Theseust võitmatu ja kuulsa Rooma esiisaga. Õnnestugu mul seejuures kõrvaldada väljamõeldu, pannes selle loo kuuletuma mõistusele ja võtma ajaloo kuju, ent seal, kus ta kangekaelselt põlgab usutavust ning ei aktsepteerigi seda, mis on tõenäoline, vajan ma lugejaid, kes oleksid lahked ja võtaksid heatahtlikult vastu neid vanu lugusid.

II. Niisiis paistis mulle, et Theseus sobib Romuluse paariliseks paljude sarnaste joonte tõttu. Nad mõlemad olid sündinud mitteabiellulise ja hämarast ühendusest ning omasid kuulsust, et nad põlvnevad jumalaist

1 Sosius Senecio – üks Plutarchose sõpradest Roomas. Aastatel 98–107 pKr oli ta neli korda konsuliametis. Ka Demosthenese ja Dioni elulugu alustades pöördub Plutarchos tema poole, pühendades need raamatud talle nagu ka käesoleva loo. *Siin ja edaspidi tlk märkused.*

2 Lykurgos – legendaarne Sparta seaduseandja, kelle algatusel loodi Spartas sõjaväeline riigikord.

3 Numa – Romuluse järel teine Rooma kuningas. Nagu Lykurgos kehtestas ka tema seadusi ja tegi mitmesuguseid sisepoliitilisi ümberkorraldusi.

4 Romulus – Rooma linna rajaja ning esimene kuningas.

5 Antud värsiread esinevad Aischylose tragöödias "Seitse Teeba vastu", read 435 ja 395.

*Sõdur ju neist oli kumbki, kõik seda
teavad ka tõesti*¹

ja peale jõu oli neile omane ka tarkus. Kui rääkida maailma kõige hiilgavamate linnadest Roomast ja Ateenast, siis Romulus asutas esimese neist ja Theseus tegi teisest pealinna. Nii Theseus kui ka Romulus tegelesid naisterööviga. Kumbki neist ei pääsenud ei kodustest õnnetustest ega ka sugulaste vihast; räägitakse hoopis, et isegi elu lõpul oli mõlemal kokkupõrkeid oma kodanikega, kui tõe jaluleseadmiseks peaks olema mingit abi sellest, mis näib olevat jutustatud vähimate poeetiliste liialdustega.

III. Theseuse isapoolne suguvõsa ulatub välja Erechtheuseeni² ja esimeste autohtonideni, ema poolt oli ta Pelopsi³ järeltulija. Pelops oli kõige võimsam Peloponnesose kuningatest ja seda nii oma varanduse hulga kui ka laste arvu poolest, ta andis mitmed oma tütardest naisteks ülikutele ning paljud oma poegade tegi ta erinevate linnade valitsejateks; üks neist oli Pittheus, Theseuse vanaisa, kes asutas väikese Troizeni linna ja kes omas suurimat kuulsust kui oma aja sõnaosavaim ja targim mees. Tema tarkus oli samasuguse loomu ja jõuga nagu see, mille poolest ka Hesiodos on kuulnud, eriti maksimide tõttu oma teoses "Tööd ja päevad". Ühte nen-

dest maksimidest väidetakse kuuluvat Pittheusele, nimelt sellist:

*Töötatud autasu kallile meestest
rikkalik olgu.*⁴

Samamoodi ütles ka filosoof Aristoteles⁵ ja ka Euripides⁶ osutas Pittheuse kuulsusele, kui ta nimetas Hippolytost "karske Pittheuse kasvandikuks".

Räägitakse, et kui Aigeus soovis endale lapsi, sai ta püütialt tuntud ennustuse, mis ei lubanud tal ühegi naisega magada enne, kui ta on Ateenasse jõudnud, aga Aigeus arvas, et keeld ei ole päris selge; seetõttu pöördus ta Troizenisse ja tegi Pittheusele teatavaks jumala sõnad, mis olid järgmised:

*Oo võimas valdjas, veinilähkri pikka
kaela
nüüd ära paota veel, Ateenasse kui
pole jõudnud.*

Pittheus ilmselt mõistis neid sõnu ja veenis Aigeust või siis meelitas teda kavalusega astuma vahekorda Aithraga, kes oli tema tütar. Aigeus tegigi nii, ja kui ta teada sai, et oli maganud Pittheuse tütreaga, ning kahtlustas, et tüdruk saab lapse, jättis ta maha mõõga ja sandaalid, olles peitnud nad suure kivi alla, mille sees oli just nii suur avaus, et mahutas nimetatud asjad. Ta rääkis sellest ainult Aithrale ja andis käsu – juhul kui talle peaks sündima poeg ja kui see meheikka jõudnuna suudab kivi üles tõsta ning võtta selle alla jäetud asjad –

1 Värss Homerose "Iliase" 7. raamatust, rida 281, seal räägitakse Aiast ja Hektorist.

2 Erechtheus – müütiline maast võrsunud Ateena kuningas, kellel oli inimese ülakeha ja mao alakaha.

3 Pelops – Väike-Aasia kuninga Tantalose poeg, kellest sai kogu Peloponnesose valitseja, tema järgi on see poolsaar ka oma nime saanud.

4 Hesiodose "Tööd ja päevad", värss 370.

5 Fragment 556.

6 Euripidese "Hippolytos", värss 11.

saata poeg koos tunnusmärkidega isa juurde, retke kõigi eest äärmise hoolega salajas hoides, nii et sellest midagi ei teataks (sest ta kartis väga Pallantiide, kes septsesid tema vastu vandenõud ja põlgasid teda lastetuse tõttu; neid endid, Pallase¹ poegi, oli arvult viiskümment), ja olles andnud need käsud, Aigeus lahkus.

IV. Kui Aithra oli poja sünnitanud, pandi lapsele, nagu ühed väidavad, kohe nimeks Theseus, sest et tunnusmärgid olid asetatud kivi alla, või nagu teised ütlevad, juhtus see hiljem Ateenas, kui Aigeus tunnustas² teda oma pojana. Pittheus kasvatas Theseust ning tema järelevaataja ja õpetaja nimi olevat olnud Konnidas: talle ohverdavad ateenlased kuni praeguse ajani päeval enne Theseuse pidustusi jäära, õigusega mäletades ja austades teda palju enam kui Silaniot ja Parrasiost, kes Theseusest ainult pilte maalisid ja kujusid voolisid.

V. Kuna sel ajal veel ikka püsis kõmme, et noorukid teatud ikka jõudes lähevad Delphisse ja ohverdavad jumalale juukseid, siis suundus ka Theseus Delphisse ja räägitakse, et Delphis on olemas koht, mida tänapäevani tema järgi Theseiaks kutsutakse, aga ta pügas juukseid ainult pea esiküljelt, nii nagu Homeros ütles Abante³ olevat teinud; ning sellist sorti lõikust nimetatakse tema järgi *theseiseks*.

Abantid olid esimesed, kes lõikasid oma juukseid sellisel moel, kuid mitte

sellepärast, nagu mõned arvavad, et araablased neile seda õpetanud oleks, ega ka mitte seetõttu, et nad müüslasi oleksid matkinud, vaid sel põhjusel, et nad olid sõjakad ja lähivõitlejad ning nad olid õppinud kõigist teistest meestest paremini vaenlastele lähedale tungima, mida tõendab ka Archilochos oma värsiridadega:

*Pinguletõmmatud ambusid tõesti ju
ei ole palju
suur pole lingude hulk, Ares kui
võitlema viib
lausmaal kumbagi poolt, on
möökade õnnetu töö see;
sellises taopluses just parimad tõesti on
need,
käskijad kes Euboia ja kuulsad
piikide poolest.*

Niisiis lõikasid nad oma juuksed ära selleks, et vaenlastel ei oleks võimalik juustest kinni haarata. Sellest sai kahtlemata aru ka Makedoonia Aleksander, sest räägitakse, et ta andis oma väejuhtidele käsu makedoonlaste habemed ära ajada, kuna neist oli lahingus kõige hõlpsam kinni haarata.

VI. Kuni Theseus ei olnud veel noorukiks sirgunud, varjas Aithra tõe tema sünni kohta, Pittheus aga levitas kuuldust, et laps on Poseidonilt. Nimelt austasid Troizeni elanikud Poseidonit eriliselt ning see jumal oli nende linna kaitsja, talle ohverdasid nad esmavilju ja ka nende müntidel oli kujutatud kolmhark. Kui aga Theseus oli noorme-

1 Pallas – Aigeuse vend. Pallantiidid olid tema pojad.

2 Kreeka verbil *tithemi* on mitmeid tähendusi, ta võib tähendada 'asetama', 'panema', 'arvamust avaldama', 'üles kirjutama', 'tunnustama'. Ühest selle verbi vormist on ilmselt tulnud Theseuse nimi.

3 "Ilias" 2. raamat, rida 542. Abas oli müütiline Argose kuningas, tema päritolu suhtes on mitmeid versioone. Tema pojad Abantid vallutasid Euboia saare.

heks sirgunud ja ilmutas lisaks kehalisele jõule ka vaprust ja meelegendlust ning terasust ja taibukust, viis Aithra ta kivi juurde ning käskis – olles rääkinud talle tõe sündimise kohta – võtta isa poolt jäetud tunnusmärgid ja sõita laevaga Ateenasse. Theseus pani käed kivi alla ja tõstis selle kergesti üles, ent keeldus sõitmast laevaga, ehkki selline teekond oli ohutu ning nii vanaisa kui ka ema palusid tal seda teha. Nimelt oli maad mööda Ateenasse minek raske, sest ükski paik ei olnud vaba röövleist ja kurjategijaist ega nende eest kaitstud.

Sest tollane aeg tõi esile inimesi, kes olid käte poolest toimekad, jalgadelt kiired ja kehalt tugevad, kes olid erakordsed ning väsimatud, kes aga paraku ei kasutanud oma võimeid millekski mõistlikuks ega kasulikuks, vaid rõõmutsesid ülevoolavas ülbuses, nautides oma jõudu julmuse ja viha näol ning vallutades, kasutades vägivalda ning hävitades kõike, mis nende teele ette sattus. Aukartuse ja õigluse ning võrdsuse ja inimarmastuse kohta arvasid nad, et paljud kiidavad neid omadusi julgusetuse tõttu halba teha ja ka hirmu tõttu, et neile endile tehakse halba, nendel aga, kes suudavad peale jääda, ei ole vaja neist asjust hoolida. Herakles¹ tegi mõnele neist lõpu ja hävitas neid, kui ta

seal ringi käis, teised aga varjasid ennast Heraklese möödudes, nad kummardusid maha ja tõmbusid eemale, ja kuna nad olid väljapaistmatud, ei pandud neid tähele. Ja kui Heraklest tabas õnnetus ning ta, olles tapnud Iphitose,² suundus Lüüdiasse ja töötas pikka aega Omphale³ juures orjana, sest talle oli määratud karistus tapmise eest, siis valitses lüüdlaste juures täielik rahu ja kartmatus; aga Kreeka aladel hakkasid pahed uuesti vohama ja kerkisid esile, sest keegi ei surunud neid alla ega takistanud nende levikut.

Niisiis oli see teekond ääretult ohtlik neile, kes maad mööda Peloponnesoselt Ateenasse lähevad; ja Pittheus, jutustades iga koletise kohta pikalt, milline ta on ja mida ta teeb võõramaalastega, veenis Theseust mere kaudu minema. Theseust aga, nagu näib, oli juba ammu süititanud kuuldus Heraklese vaprust; ta pidas Heraklesest kõige rohkem lugu ning ta oli kõige innukam kuulaja, kui keegi jutustas, mis mees Herakles oli, eriti aga, kui keegi oli teda näinud ja kohal olnud mõne tema teo või ütluse puhul; seega on täiesti ilmne, et ta elas läbi sedasama, mida palju aastaid hiljem Themistokles⁴ koges, kui ta ütles, et Miltiades⁵ trofee ei lase tal magada; niisamuti imetles ka Theseus Heraklese

1 Herakles – kreeka kuulsaim kangelane, Teeba väejuhi Amphitryoni naise Alkmene ja Zeusi poeg. Sooritas Mükene kuninga Eurystheuse teenistuses 12 vägitegu. Peale surma võeti Herakles Olümpossele jumalate sekka.

2 Iphitos – Oichalia kuninga Eurytose poeg, kelle Herakles tappis, kuna Iphitos keeldus oma õde Iolet talle naiseks andmast.

3 Omphale – müütiline Lüüdia (Väike-Aasia) kuninganna.

4 Themistokles – Ateena riigimees ja strateeg. Valmistudes Pärsia kuninga Xerxese rünnaku vastu, ehitati tema käsul Ateenale sõjalaevastik. 480. a eKr peeti Themistoklese juhtimisel Salamise merelahing, mis lõppes kreeklaste täieliku võiduga.

5 Miltiades – Ateena aristokraat, 490. a eKr valiti ta strateegiks ning tema juhtimisel võideti Marathoni lahing pärslaste vastu, keda juhtis Dareios I.

vaprust ja öösel nägi ta unes tema vägi-tegusid, päeval aga juhtis teda vaimus-tus ning ergutas kavatsust sooritada samasuguseid tegusid.

VII. Nad olid ju ka sugulased, olles nõbude järeltulijad. Sest Aithra oli Pittheuse tütar, Alkmene aga Lysidike tütar, Lysidike ja Pittheus olid aga õde ja vend, kuna nad olid Hippodameia¹ ja Pelopsi lapsed. Niisiis arvas ta, et see on kohutav ja talumatu, et Herakles kõikjal astus välja nurjatute vastu ja puhastas neist nii maa kui mere, tema ise aga põgeneb teel olevate katsumuste eest ja toob häbi oma oletatavale isale, põgenedes mere kaudu, tõelisele isale aga toob tunnusmärgidena sandaalid ja verest puutumatu mõõga selle asemel, et kohe ilmutada märki oma üllast päritolust õilsate ja vaprate tegudega. Sellise eesmärgiga ja selliste kaalutlustega asus ta teele, kavatsedes mitte kellelegi ülekohut teha, kuid karistada neid, kes lähenevad talle vägivallaga.

VIII. Ja niisiis kõigepealt, kui Periphetes teda Epidaurias ründas ja takistas tema edasiliikumist, kasutades relevantu nui, mistõttu teda kutsuti Nuiakandjaks, võitles Theseus temaga ja tappis ta; ning kuna talle meeldis nui, võttis ta selle kaasa ning tegi sellest oma relva, jätkates selle kasutamist, nii nagu ka Herakles tegi lõvi nahaga. Herakles kandis lõvi nahka selleks, et näidata, kuivõrd tohutust metselajast ta on jagu saanud, Theseus aga kandis nui, et osutada, et nui on küll talle endale alla jäänud, kuid temaga koos on võitmatu.

Isthmosel tappis Theseus mändide painutaja Sinise samamoodi, nagu paljud olid hukkunud tolle enda käe läbi, ja Theseus tegi seda ise Sinise kavaluse tõttu kannatamata ning sellega isegi tutvumata, sest ta tõestas, et vaprus on üle nii kavalusest kui ka igasugusest vilumusest. Sinisel oli väga ilus ja pikka kasvu tütar nimega Perigune. Tüdruk põgenes, kui isa oli tapetud, ja Theseus kõndis ringi teda otsides; Perigune aga oli läinud kohta, mis oli tihedasti täis põõsaid, kõrkjaid ja asparit, ning ta palus neid väga puhtsüdamlikult ja lihtsameelselt, otsekui nad saaksid temast aru, vandudes, et kui nad ta päästavad ja ära peidavad, siis ta ei kohtle neid kunagi halvasti ega põleta neid. Kui aga Theseus teda hüüdis ja talle töotas, et kohtleb teda aupaklikult ega tee talle liiga, tuli ta välja; ja olles Theseusega maganud, sünnitas ta Melanippose, hiljem aga elas ta koos Eurythose poja Deioneusega, kes oli pärit Oichaliast, sest Theseus pani tüdruku talle mehele. Theseuse pojale Melanipposele sündis poeg Ioxos, kes koos Ornytoosega võttis osa Kaaria koloonia asutamisest; sealt pärineb Ioksiididest meeste ja naiste esivanemate komme mitte põletada aspari okkaid ja kõrkjaid, vaid kummardada neid ja suhtuda neisse aukartusega.

IX. Krommyoni emis, keda kutsuti Phaiaks, ei olnud sugugi ohutu, vaid metsik loom, kellest jagusaamine oli raske. Theseus ründas teda ja tappis ta, olles läinud teelt kõrvale, selleks et ei arvataks, nagu teeks ta oma kangelaste-

1 Hippodameia – Elise kuninga Oinomanose tütar. Oinomanos sündis kõiki Hippodameia kosilasi endaga kaarikuvõiduajamises võistlema. Pelops oli ainus, kes teda võita suutis, ning seega abiellus ta Hippodameiaga.

gusid vaid häda sunnil, ning samas ka sellepärast, et ta arvas, et kui vapper mees tohib nurjatuid inimesi rünnata vaid enda kaitsmisel, siis suursuguseid metsloomi peaks ta esimesena ründama ning nendega võitlema ja oma elu ohtu seadma. Mõned aga ütlevad, et Phaia oli naisröövel, kes oli ohjeldamatu ja verejanuline ning elas Krommyonis, emiseks kutsuti teda aga tema elukommete tõttu ja hiljem tapeti ta Theseuse poolt.

X. Megara piiril tappis Theseus Skeironi, tõugates ta kaljudelt alla; üldlevinud versiooni järgi röövis Skeiron mõõdakäijaid, aga mõned räägivad, et tal oli kombeks ülbelt ja jultunult sirutada oma jalad võõraste poole ja käsida neil neid pesta, seejärel aga, kui nad juba tegevuses olid, jalgadega lüüa ja tõugata nad merre. Ent Megara kirjanikud, käsitledes sama lugu värsketel kuulduste seisukohalt ja nagu Simoni-des ütleb – “võideldes kauaaegse traditsiooniga”, ütlevad, et Skeiron ei olnud ei vägivaldne inimene ega ka mitte röövel, vaid röövlite nuhtleja ning vaprate ja õiglaste meeste sugulane ning sõber. Sest Aiakost¹ peetakse kreeklastest kõige jumalakartlikumaks, salamislast

Kychreust² austatakse Ateenas võrdselt jumalatega ning Peleuse³ ning Telamoni⁴ vaprus ei ole kellelegi teadmata. Skeiron niisiis oli Kychreuse väimees, Aiakose äi ning Peleuse ning Telamoni vanaisa, viimased aga olid Skeironi ja Khariklo tütre Endeise pojad. Seetõttu ei ole tõenäoline, et õilsaimad oleksid sõlminud abielusidemeid kõige pahelisemaga, üksteiselt kõige suuremaid ja austusväärsemaid töotusi saades ja andes. Aga Theseuse kohta ütlevad nad, et see ei olnud siis, kui ta esimest korda Ateenasse läks, vaid hiljem, kui ta megaralaste käest Eleusise endale vallutas, mil ta tõrjus kõrvale valitseja Dioklese ja tappis Skeironi. Niisiis esinevad selle loo puhul mainitud vasturääkivused.

XI. Eleusises sai Theseus maadlemisses jagu arkaadialasest Kerkyonist ja tappis ta; ning olles natuke maad edasi läinud, tappis ta Hermoses Damastese, kelle teine nimi oli Prokrustes,⁵ sundides teda end sāngi sobitama, nii nagu too ise võõrastega tegi. Nii tehes matkis ta Heraklest, sest ka tema oli karistanud neid, kes teda esimesena ründasid, samade meetoditega, mida nood tema tema suhtes olid kavandanud; ta ohverdas Busirise,⁶ alistas maadluses

1 Aiakos – Zeusi ja Aigina poeg. Oma jumalakartlikkuse ja õiglase meele tõttu sai ta pärast surma koos Minose ja Rhadamantysega allilma kohtunikuks.

2 Kychreus – Salamise saare esimene elanik ja esimene kuningas, Poseidoni ja jõejumal Asopose tütre Salamise poeg.

3 Peleus – Aiakose poeg, Telamoni vend. Peleuse poeg oli Trooja sõja kuulsaim kangelane Achilleus.

4 Telamon – Peleuse kaksikvend. Abiellus Kychreuse tütre Glaukega ning sai pärast äia surma Salamise valitsejaks. Tema poeg suur Aias oli Trooja sõja üks tähtsamaid kangelasi.

5 Prokrustes – elukõige selle nimega tuntud koletis kreeka mütoloogias, kes sobitas tema juurde sattunud rändurid sāngi, raiudes nende jalad lühemaks või tagudes vasara abil pikemaks.

6 Busiris – Egiptuse valitseja, kel oli kombeks ohverdada kõik tema juurde sattunud võõramaalased.

Antaios¹, lõi Kyknost² kahevõitluses ja tappis Termerose,³ lüües tal pea puruks. Räägitakse, et viimase järgi on tulnud ka väljend "termerose kurjus"; sest nagu näib, oli Termerosel kombeks peaga lüües tappa neid, kes talle vastu juhtusid. Nii jätkas ka Theseus oma teekonda nurjatuid karistades; samasuguse vägivallega, nagu nemad kohtlesid teisi, kohtles tema neidki, neile sai osaks õiglane käitumine nende endi ebaõiglusele vastavalt.

XII. Kui ta teed jätkates jõudis Kephisose jõe juurde, võtsid teda vastu Phytaliidide⁴ soost mehed, tervitades teda esimesena, ja kui ta palus neid, et nad puhastaksid teda veresüüst, puhastasid nad ta tavapärasel moel, tuues lepitushvleid, ja võõrustasid teda oma kodus; varem ei olnud talle teekonnal kordagi osaks saanud sõbralikkust.

Räägitakse, et ta saabus Ateenasse Kroniose-kuu kaheksandal päeval, seda kuud kutsutakse nüüd Hekatombaioniks. Ja kui ta linna jõudis, leidis ta ühiskondlikud asjad olevat täis segadust ja lahkkelisid ning Aigeuse ja ta kodakondsete elu õnnetus seisukorras.

Medeia,⁵ kes oli sinna põgenenud Korinthosest ja lubanud oma rohtude

abiga aidata Aigeusel üle saada lastetusest, elas Aigeusega koos. Medeia kuulis Theseuse tulekust varem, ning kuna Aigeus temast veel midagi ei teadnud ja et ta oli vana ja rahutuste tõttu linnas kartis kõike, veenis Medeia teda võõrustama Theseust kui külalist ja siis rohtudega tappa. Theseus läks peole ja pidas paremaks alguses mitte öelda, kes ta on, vaid soovis anda isale vihje äraarvamiseks, ning kui Theseuse ette asetati liharoog, tõmbas ta mõõga tupest, justkui et sellega liha tükeldada, ning tõi mõõga niimoodi isa silme ette. Aigeus sai otsekohe aru, kellega on tegemist, ja lükkas mürgikarika ümber ning, olles poega küsitlenud, embas teda ning, kutsunud oma kodanikud kokku, kuulutas Theseuse oma pojaks ja vapruste tõttu võeti ta rõõmuga vastu. Räägitakse, et kui karikas kukkus, voolas mürk sinna, kus praegu Delphinionis on templile kuuluv maatükk, sest see asub seal, kus seisib Aigeuse maja, ja pühamust ida pool asuva Hermese-samba kohta öeldakse, et see paikneb Aigeuse väravate juures.

XIII. Pallase pojad olid enne lootnud, et Aigeus sureb lastetuna ja nemad saavad kuningriigi enda valdusesse; kui

1 Antaios – Poseidoni ja Gaia (maa) poeg, Liibüa hiiglane. Sundis kõiki, kes tema maale tulid, endaga maadlema. Võitluses alla jäädes sai ta oma ema (maad) puudutades uut jõudu juurde. Herakles tõstis Antaioset õhku ja kägistas ta surnuks.

2 Kyknos – Arese ja Pelopeia poeg, röövis Delphist Apolloni ohvreid, ründas Heraklest, kes oli teel Trachisesse.

3 Termeros – leegi soost röövel, asutas Termera linna. Herakles tappis ta kahevõitluses.

4 Phytalos oli Atika heeros, kes võttis enda juures austusavaldustega vastu põllutöö- ja viljakusjumalannat Demeteri, tänutäheks pani Demeter tema juures kasvama viigipuu. Seetõttu peeti Phytalosest väga lugu ning lugupeetud olid ka tema järeltulijad – Phytaliidid, kes Theseust võõrustasid.

5 Medeia – Kolchise kuninga Aietese tütar, kes oskas nõiduda. Aitas argonautide juhil Jasonil kuldvillakut röövida. Põgenes koos Jasoniga Kreekasse, kuid Jason hülgas ta seal ning valmistus abielluma Korinthose kuninga Kreoni tütre Kreusaga. Medeia tappis Jasoni pojad ja Kreusa ning põgenes Aigeuse juurde Ateenasse.

aga Theseus oli kuulutatud troonipärijaks, vihastasid nad, et Aigeus on kuningas, ehkki ta on vaid Pandioni¹ poolt lapsendatud ning ei ole suguluses Erechtheuse järeltulijatega, ja ka seetõttu, et Theseus omakorda saab kuningaks, olles sisserändaja ja võõramaalane, ning nad alustasid sõda. Ja olles jaganud endid kaheks salgaks, marssisid ühed Sphetlose deemosest koos isaga avalikult Ateena linna vastu, teised aga varjasid ennast Gargettoses ja varitsetesid, selleks et vastaseid kahelt poolt rünnata. Nendega oli aga kaasas käskjalg, Agnosest pärit mees nimega Leos, kes tegi Theseusele Pallase poegade poolt plaanitud teatavaks. Theseus ründas ootamatult neid, kes varitsuses olid, ja tappis nad kõik. Kui need, kes Pallasega koos olid, sellest teada said, läksid nad laiali. See öeldakse olevat põhjus, miks Pallene deemos ei sõlmi Agnose deemosega vastastikuseid abielusid ja miks Pallenes käskjalad ei kuuluta sõnumit nende pool tavapärase väljendiga "kuulake, inimesed" (vkr *akuete lei*); sest nad vihkavad seda nime Leose reetlikuse tõttu.

XIV. Aga Theseus, soovides vägitegusid korda saata ja samas võita ka rahva poolehoidu, suundus linnast välja võitlema Marathoni härjaga, kes Tetrapolise elanikele põhjustas palju kurja; ja olles temast jagu saanud, vedas Theseus

teda elusana läbi linna, et härga rahvale näidata, seejärel aga ohverdas ta Delphinioni Apollonile. Hekale ja tema kohta käiv lugu, et ta Theseust vastu võttis ja teda võõrustas, ei näi mulle olevat täielik väljamõeldis, sest ümberkaudselt rahval oli kombeks koguneda ja ohverdada Hekalesiat Zeus Hekalosele ja nad austasid Hekalet ja kutsusid teda hellitusnimega Hekaline, sest kui viimane Theseust võõrustas, tervitas ka tema ise Theseust vanade inimeste kombel kallistades ja kutsudes teda armastavalt samasuguste hellitusnimedega, ehkki Theseus oli veel väga noor. Ja kui Theseus läks võitlusse, vandus Hekale, et toob tema eest Zeusile ohvri, kui ta peaks tervena tagasi tulema, aga ta suri enne, kui Theseus tagasi jõudis, ja külalislahkuse eest sai talle Theseuse käsul osaks mainitud austus, nagu Philochoros jutustab.

XV. Veidi aega hiljem tulid andamikogujad Kreetalt kolmandat korda Ateenasse. Nimelt arvati, et Androgeos² oli Atikas reetlikult tapetud, ja mitte ainult Minos³ ei vaevanud elanikke korduvalt sõjaga, vaid ka jumalik jõud laastas maad (sest viljatud ja haigused tabasid Atikat raskelt ja ka jõed kuivasid), ja kui jumal Atika elanikele määras, et kui nad leiavad Minosega lepituse ja teevad temaga rahu, siis nad vabastatakse süüst ja õnnetustele saa-

1 Pandion – müütiline Ateena valitseja, Erechtheuse järeltulija.

2 Androgeos – Kreeta kuningapoeg, Minose ja Pasiphae laps. Kuna Ateena ja Kreeta vahel olid sõbralikud suhted, saabus Androgeos Aigeuse juurde Atikasse, et sportmängudest osa võtta, ning sai seal surma. Kuidas see juhtus, selle kohta on mitu versiooni, see võis olla kas õnnetusjuhtum või lasi Aigeus ta sihilikult tappa.

3 Minos – müütiline kuningas, kes enne Trooja sõda valitses Kreetat ja Egeuse mere saarestikku. Ta oli Zeusi ja Europe poeg, Pasiphae abikaasa, Androgeose, Ariadne ja Phaidra isa. Minos oli tuntud kui võimas ja õiglane valitseja. Ta andis tähtsaid seadusi ning laskis Daidalasel Minotaurose jaoks labürinti ehitada.

bub lõpp, pidasid nad saadikute kaudu läbirääkimisi ja esitasid oma palve ning nõustused lepinguga, mille kohaselt nad pidid iga üheksa aasta järel seitse noormeest ja sama palju neidusid andamina Kreetale saatma. Kuni siiani on suurem osa kirjanikke ühel meelel, aga edasi jutustab kõige dramaatilisem lugudest, et Kreetale toodud noorukid tapeti labürindis¹ Minotaurose² poolt, või et nad ekslesid seal omapead ja hukkusid, sest nad ei suutnud väljapääsu leida, ning et Minotauros oli selline, nagu Euripides tema kohta ütleb,

*Ta kujju seotud liike kaks ja sünnilt
värd,*

ja veel,

*Ta mees ja härg on, loomus
mitmekordne tal.*

XVI. Philochoros seevastu ütleb, et kreetalased ei tunnista seda, vaid väidavad, et labürint oli vangla, kus ei olnud midagi muud halba kui vaid see, et vangidel ei olnud lubatud lahkuda, ja et Minos asutas Androgeose auks matusemängud ja andis võitjatele auhinnaks need noorukid, keda ta senikaua labürindis vangistuses hoidis; esimeste mängude võitja oli mees, kes sel ajal omas Minose alamate hulgas kõige suuremat võimu ning kes oli Minose väejuht, tema nimi oli Tauros ja ta ei olnud loomu poolest ei hea ega leebe, vaid ta kohtles Ateena noorukeid kõrkuse ja karmuse-

ga. Ka Aristotelese enda puhul tema "Bottiaia riigikorras"³ on selge, et ta ei arva, nagu oleks Minos need noorukid tapnud, vaid et nad elasid Kreetal orjadena kuni vanakssaamiseni. Kreetalased saatsid kord Delphisse ohvritena oma esmasündinud, täites ammust töötust, ja saadetute hulgas olid ka nende ateenlaste järeltulijad, kes samuti teistega koos läksid; ning kuna nad ei olnud võimelised end seal ära toitma, purjetasid nad kõigepealt üle mere Itaaliasse ja elasid seal Japüügia ümbruses, sealt suundusid nad omakorda Traakiasse ja neid kutsuti seal bottiaialasteks; seetõttu laulavad bottiaia tütarlapsed, kui nad teatud ohvritalitust läbi viivad, saateks sinna juurde: "Mingem Ateenasse!"

Tõesti näib olevat kohutav olla vaenulik linna vastu, millel on olemas sõnakunst ja luule. Sest Atika teatrites teotatakse Minost ja räägitakse temast alati vaid halba ning teda ei ole sellest päästnud ka see, et Hesiodos nimetas teda "kõige kuninglikumaks", ega ka see, et Homeros kutsus teda "Zeusi lähedaseks sõbraks", vaid traagikud jäid peale ja valasid ta üle hulgaliste teotussonadega nii poodiumilt kui lavalt kui julma ja vägivaldse mehe. Kuid siiski ütlevad nad, et Minos oli kuningas ja seaduseandja ning Rhadamanthys⁴ oli tema kohtunik ja tema poolt kehtestatud seaduste valvur.

1 Labürint – kreeka mütoloogias Kreetal paiknev hoone, mille keerdkäikudest ei osanud keegi väljuda. Ettekujutus labürindist on arvatavasti tekkinud suure Knossose palee põhjal, mille keerukas konstruktsioon meenutas labürinti.

2 Minotauros (vkr Minose härg) – inimese keha ja härja peaga koletis, Minose naise Pasiphae ja sõnni poeg. Müüdi järgi laskis Minos Minotaurose labürinti sulgeda, Theseus tappis ta seal.

3 Teos ei ole säilinud.

4 Rhadamanthys – Zeusi ja Europe poeg, Minose vend, tark ja õiglust armastav kuningas. Mõistis koos Minose ja Aiakosega allilmas surnute üle kohut.

XVII. Kui niisiis kolmandat korda saabus aeg andami kogumiseks ning isad, kel oli noorukiealisi poegi ja tütreid, pidid oma lapsed liisu alla seadma, siis kerkisid kodanike seas jälle üles süüdistused Aigeuse vastu ning inimesed kurvastasid ja olid rahulolematud, sest tema, kes oli süüdlane kogu õnnetuses, ei saanud ainukesena üldse karistusest osa, vaid laskis sündida, olles pärandanud oma riigi ebaseaduslikule võõrmaalasele pojale, et neilt võeti ära nende seaduslikud järeltulijad ja et nad jäid lastetuks. See kõik vaevas Theseust, kes pidas õigeks kodanike õnnetust mitte tähelepanuta jätta, vaid sellega ühineda, ning ta läks ja pakkus ennast lisaks väljaspool liisku. Teistele kodanikele näis, et tema julgus on imeline, ja neile oli meele järgi tema rahvameelsus, ning kui Aigeus nägi, et poega ei saa palvete ning anumisega ümber veenda ja eesmärgist taganema panna, heitis liisku ülejäänud noorukite seas.

Hellanos aga ütleb, et linn ei saanud Kreetale mitte liisu teel valitud noormehi ja neide, vaid et Minos ise saabus kohale ja valis nad välja ning vastavalt kokkulepitud tingimustele valis ta nüüd kõige esimesena Theseuse; kokkulepe olevat olnud selline, et ateenlased panevad valmis laeva, mille pardale asuvad noorukid, kes purjetavad minema, olles täiesti relvitud, ja kui Minotauros peaks surma saama, saabub kahjutasu maksmisele lõpp.

Varasematel kordadel ei olnud mingit pääsemise lootust ja seetõttu saatsid nad laeva teele musta purjega, justkui läheks ta kindlasse hukatusse; ent nüüd,

kui Theseus oli oma isa julgustanud ja suurustanud, et ta saab Minotaurosest jagu, andis Aigeus tüürimehele ka teise, valge purje, käskides teda heisata see, juhul kui Theseus on laeva tagasi pöördudes elus, kui aga mitte, purjetada musta purjega ja anda nii õnnetusest teada.

Simonides aga ütleb, et puri, mille Aigeus andis, ei olnud valge, vaid "purpurne puri, värvitud lokkava kivitammepehme õiega", selle tegi ta nende pääsemise märgiks. Simonidese sõnade kohaselt juhtis laeva Amarsyase poeg Phereklos. Ent Philochoros väidab, et Theseus sai Skirose juurest Salamiselt omale tüürimeheks Nausithoose ja võõrivalduriks Phaiaksi, sest tollal ei olnud ateenlased veel merele pühendunud; Skiros osutas Theseusele selle teene, sest üks noorukitest oli Skirose tütrepoeg Menesthes. Sellest annavad tunnistust Nausithoose ja Phaiakose pühitud, mis Theseus lasi Phaleronis Skirose templi lähedale ehitada, ja räägitakse, et Kybernesia¹ pidustusi peetakse nende auks.

XVIII. Kui liisk oli heidetud, võttis Theseus prütaneionist kaasa need, kelle peale see oli langenud, ja läks Delphinioni, kus ta nende nimel pühendas Apollonile palujatemärgi. See oli püha õlipuu oks, millele oli valge vill ümber pandud. Olles palvetanud, läks ta kuuendal Munychioni-kuu päeval alla mere äärde ja sellel päeval saadavad ateenlased ka veel meie päevil tütarlapsi Delphinioni, et jumalat lepitada. Räägitakse, et Delphi jumal olevat Theseust käskinud teha Aphrodite oma teejuhiks

1 Kybernesia – tüürimehe pidustused, vkr *kybernetes* – tüürimees.

ja kutsuda ta oma reisikaaslaseks ja et kui Theseus ohverdas mere ääres kitse, muutus see iseenesest sokuks; seetõttu kutsutaksegi seda jumalannat Epitragiaks.¹

XIX. Kui ta Kreetale jõudis, sai ta Ariadne käest, kes oli temasse armunud, lõngakera – nii väidab suurem osa kirjanikke ja luuletajaid – ja kui Theseus oli saanud juhtnöörid, kuidas labürindi keerdkäikudes teed leida, tappis ta Minotauruse ning purjetas minema, olles Ariadne ja noorukid kaasa võtnud. Pherkydes aga ütleb, et lisaks sellele olevat Theseus Kreeta laevade põhjad läbi puurinud, et tagaajamist vältida. Ning Demon lisab veel, et Minose väepealik Tauros tapeti sadamas merelahingu ajal, sellal kui Theseus seal välja purjetas. Ent Philochorose jutustuse kohaselt oli Minos korraldanud võistlused ja Taurost kadestati, sest oli tõenäoline, et ta võidab kõiki nagu varemgi. Nimelt vihati Taurose võimukust tema käitumise tõttu, sest teda süüdistati lähene-miskatsetes Pasiphaele. Seetõttu andiski Minos oma nõusoleku, kui Theseus palus luba võistlustel osalemiseks. Ja kuna Kreetal oli komme, et ka naised võisid mängu pealt vaadata, oli Ariadne samuti kohal. Theseuse välimus rabas teda ning asjaolu, et Theseus võistlustel kõiki võitis, täitis teda imetlusega. Ka Minos rõõmustas väga, sest Theseus alistis ju maadluses Taurose ning alandas teda. Kuningas andis Theseusele ta-

gasi noorukid ja tühistas Ateena linnalasuva kohustuse.

Kleidemos aga seevastu jutustab selle kohta üsna kummalisi ja tähelepanuväärseid asju, alustades päris kaugelt. Nimelt olevat kõigil kreeklastel olnud ühine määrus, et ükski trieer ei tohtinud üheski sadamas rohkem kui viie mehega pardal merele minna; ainuke erand oli Argo² laeva juht Iason, kes purjetas ringi selleks, et puhastada meri piraatidest. Ent kui Daidalos³ põgenes laevaga Ateenasse, jälitas Minos teda määrustevastaselt sõjalaevadega ning torm kandis ta kursist kõrvale, Sitsiiliasse, ja seal ta ka suri. Ning kui tema poeg Deukalion, kes oli ateenlastega vaenujalal, saatis viimastele sõnumi, nõudes neilt, et nad talle Daidalose välja annaksid, ning ähvardas, et vastasel korral tapetakse Minose poolt pantvangiks võetud noorukid, vastas Theseus talle leebelt, keeldudes Daidalost välja andmast, sest viimane oli tema nõbu ja seega lähedalt sugulane: tema emaks oli nimelt Erechtheuse tütar Merope. Ent Theseus ise asus laevastikku ehitama, osa laevu lasi ta valmis teha kohapeal, Thymaitadai maakonnas, kaugel üldkäidavast teest, ja teise osa Pittheuse käe all Troizenis, sest ta soovis oma tegevust varjata. Olles valmis saanud, purjetas ta merele ja võttis teejuhtideks kaasa Daidalose ja mõned Kreeta põgenikud; ning kuna kreetalased tema kavatsusest mitte midagi ei teadnud, vaid arvasid,

1 Vkr *tragos* – sokk.

2 Argo – argonautide laev, nimetus on tulnud laeva ehitanud meistri nime järgi.

3 Daidalos – müütiline arhitekt, kunstnik ja leiutaja, pärit Atikast. Ehitas Kreetal Minotauruse jaoks labürindi. Ta olevat ka Ariadnele lõngakera andnud, et viimane saaks Theseust aidata. Legendi järgi põgenes Daidalos Kreetal koos oma poja Ikarosega sulgedest ja vahast meisterdatud tiibade abil.

et laevad lähenevad Kreetale sõbralike kavatsustega, vallutas Theseus sadama ning, olles maabunud, jõudis ta Knososesse enne, kui kreetalased tema lähemisest teada said; ta alustas labürindi värvate juures lahingut ja tappis Deukalioni ning tema ihukaitsjad. Ent kui Ariadne sekkus asjasse, tegi Theseus temaga rahu, ta sai tagasi noorukid ja sõlmis ateenlaste ning kreetalaste vahel sõpruslepingu. Kumbki pool vandus, et ei alusta kunagi sõjategevust.

XX. Nende asjade kohta on ka palju teisi lugusid, sealhulgas ka Ariadne kohta, kuid need ei lange omavahel kokku. Mõned ütlevad, et kui Theseus ta maha jättis, poos ta ennast üles, teised aga väidavad, et meremehed viisid Ariadne Naxosele ja ta elas seal koos Dionysose preestri Oinarosega, ning Theseus jättis Ariadne maha, sest ta armastas teist naist:

Aiglele kiring oli suunatud, laps

Panopeuse kes oli.

Megaralane Hereas ütleb, et Peisistratos¹ kustutas selle värsi Hesiodose luuletustest, nagu ta ka omakorda pani Homeroose allilma stseeni sisse värsi

Theseus, Peirithoos – ülikuulsad

taevaste lapsed,²

selleks et ateenlastele meele järgi olla. Lisaks sellele väidavad mõned veel, et Ariadne sünnitas Theseusele pojad Oinopioni ja Staphylose; nende hulgas on ka Ion Chioselt, kes ütleb oma kodulinna kohta:

Siin rajas linna ju kord Oinopion

Theseiid.

Kõige kaunimate kohta neist legendidest võib öelda, et nad on kõikide inimeste suus. Ent Paion Amathusiast on nende asjade kohta esitanud üsna omapärase loo. Ta ütleb, et Theseus viidi tormi poolt Küprosele ja tal oli kaasas Ariadne, kes ootas last. Kuna Ariadne tundis ennast halvasti ning talus raskesti tormi vintsutusi, läks ta üksinda maale, Theseus aga kanti uuesti merele, sellal kui ta püüdis laeva juures abiks olla. Niisiis võtsid saarel elavad naised Ariadne oma hoole alla ning püüdsid korvata tema üksindusest tulenevat südamevalu. Nad tõid talle võltsitud kirju, et ta arvaks, nagu oleks Theseus talle kirjutanud, ja sünnitusvalude ajal kandis nad kõik koos tema eest hoolt ning aitasid teda; ja kui ta enne sünnitust suri, matsid nad ta maha. Theseus aga pöördus tagasi ja tundis sügavat kurvastust, ta jättis saareelanikele raha ning ohverdas koos nendega Ariadnele. Ta lasi tema auks üles seada kaks väikest kuju, ühe hõbedase ja teise vaskse. Ja Gorpaiose-kuu teisel päeval tema auks ohverdades heidab üks sealsetest noormeestest pikali ning karjub ja käitub nagu sünnitusvaludes naised; Amathusia elanikud kutsuvad seda hiit, milles nad tema hauda näitavad, Ariadne Aphrodite hiieks.

Ka mõned naksoslased jutustavad omapärast lugu, nimelt nende järgi olevat olnud kaks Minost ja kaks Ariadnet, kellest ühe kohta ütlevad nad, et ta abiellus Naxosel Dionysosega ja sünnitas Staphylose ning tema venna, ja teise,

1 Peisistratos – (u 600–527 eKr), Ateena türann. Haaras võimu 560. aastal. Laskis esimest korda kirja panna Homeroose eeposed, nn Peisistratose redaktsiooni.

2 "Odüsseia" 1 raamatu 631. rida.

noorema Ariadne kohta väidavad nad, et ta rööviti Theseuse poolt ja jäeti siis maha ning et ta tuli Naxosele, kaasas amm nimega Korkyne, kelle hauda nad näitavad. Ja ka see Ariadne suri seal ning austusavaldused, mida talle osutatakse, ei ole samasugused kui need, millega austatakse esimest Ariadnet. Nimelt austatakse esimest Ariadnet lõbususe ning pillerkaariga, ent teisele Ariadnele tuuakse ohvreid leinates ja kurvastades.

XXI. Olles Kreetalt minema purjetanud, peatus Theseus Deelose saarel; ja kui ta oli jumalale ohverdanud ja tempelis pühendanud talle Aphrodite kuju, mis ta Ariadne käest oli saanud, tantsis ta koos noorukitega ringtantsu, mille kohta öeldakse, et deeloslased siiamani etendavad seda. See on jäljendus labürindis ringi liikumisest ning selle käikudest, kuna ta sisaldab rütmilisi sisse- ja väljakerimisi. Dikaiarchose kohaselt kutsuvad deeloslased sedasorti tantsu "kureks". Theseus tantsis seda Keratoni altari ümber, mis on kokku pandud sarvedest, ja need kõik on vasakpoolsed. Räägitakse, et ta olevat Deelosel asutanud ka spordivõistlused ning et tema oli esimene, kes kinkis võitjale palmioksa.

XXII. Kui nad Atikale lähenesid, olevat nii Theseus ise kui ka tema tüüri-mees rõõmu tõttu unustanud heisata purje, mis pidi Aigeusele olema nende pääsemise märgiks; Aigeus, kes oli mee-leheitel, viskus kaljudelt alla ning leidis nii oma surma. Theseus aga, olles kaldale jõudnud, tõi ise ohvreid, mida ta Phaleronist välja sõites oli jumalatele töotanud, ning saatis linna käskjala, et teatada oma õnnelikust tagasipöördu-

misest. Sõnumitooja leidis paljud linnaelanikest leinamas kuninga surma pärast, teised aga rõõmsatena ja valmis teda pääsemise sõnumi eest tervitama ning pärgadega ehtima, nagu oli ka loomulik. Käskjalg võttis vanikud vastu ja põimis need oma saua ümber, siis pöördus ta tagasi mere äärde ja kuna Theseus ei olnud veel jookohvreid valanud, jäi välja ootama, sest ei tahtnud ohvritoomist segada. Ent kui jookohvrid olid valatud, teatas ta Aigeuse surmast. Nuttes ja ägades kiirustasid nad linna. Räägitakse, et sellest ajast peale ei ehita Oschophoria pidustustel veel nüüdki vanikutega mitte käskjalga ennast, vaid tema saua, ning kohalviibijad hüüavad jookohvri ajal: "Eleleu! Iou! Iou!". Esimest on ohverdajatel kombeks hüüda rõõmu ja triumfi märgiks, teine aga osutab masendusele ning segadusele.

Kui Theseus oli isa maha matnud, andis ta seitsmendal Pyanepsioni-kuu päeval Apollonile tötuse: sellel päeval nimelt jõudsid nad pääsenult linna tagasi. Räägitakse, et sellel päeval aset leidev kaunviljade keetmine sai alguse sellest, et noorukid, kes õnnelikult tagasi pöördusid, panid ühte ühisesse potti kõik, mis nende toiduvarudest alles oli, ning olles selle ära keetnud, pidutsesid nad ja sõid kõik koos söögi ära. Nad kannavad veel ka "eiresionet" – õlipuu oksa, millele on vill ümber mähitud –, mida kasutas ka Theseus palvetamise ajal, ja nad on koormatud iga sorti viljaohvritega, et märkida näljahäda lõppu, ning laulavad nii:

*Eiresione — ta toob meil viike ja
leibu, mis suured
ning veel kruusides mett ja võidmise
jaoks õli rasket,*

*peekriga kanget veini ka, et võiks
uinuda uimas.*

Mõned kirjanikud soovivad väidavad, et need riitused on hoopis Herakleidi-¹de auks, keda ateenlased sel moel meeles pidasid, ent suurem osa neist kinnitab seda lugu, mis eespool ära toodud sai.

XXIII. Laeva, millega Theseus ja noorukid purjetasid ning õnnelikult tagasi pöördusid – see oli kolmekümneaeruline galeer –, hoidsid ateenlased alles kuni Phaleroni Demetriose² ajani. Nad võtsid ära vanad puitosad ning panid asemele uued ja terved, nii et sellest laevast sai filosoofidele näide kasvamise vaieldavast küsimusest, sest ühed neist ütlesid, et laev on ikka seesama, ent teised väitsid, et ta ei ole enam endine.

Ka Oschophoria pidustused seadis sisse Theseus. Nimelt ei olevatki ta endaga ära viinud kõiki neidusid, kellele liisk langes, vaid ta valis oma tutvusringkonna noormeestest kaks naiseliku moega noort poissi, kes olid hingelt mehised ning ärksad, ja soojade vannide abil, neid päikese eest kaitstes, juukseid seades, nende nahka salvidega pehmendades ja neid ehtides suutis ta nende välimust täielikult muuta. Ta õpetas neile ka kõnelemist, riietumist ja kõndimist, et nad tüdrukutega võimalikult sarnased oleksid ning et mingit erinevust ei oleks võimalik tähele panna. Siis viis ta nad Kreetale suunduvate tüdrukute hulka ning mitte keegi ei pal-

jastanud neid. Ja kui Theseus tagasi pöördus, juhatasid ta ise ja need kaks noormeest protsessiooni, olles riietatud nii, nagu nüüd on riietatud need, kes kannavad viinapuu vääte. Nad kannavad neid Dionysose ning Ariadne auks, nende osa tõttu selles loos või pigem küll sellepärast, et nad pöördusid tagasi siis, kui veinitegemisaeg oli kätte jõudnud. Ja protsessiooniga ühinevad ka naised, keda kutsutakse deipnofoorideks;³ nad võtavad osa ka ohverdamisest ning nad jäljendavad nende noormeeste ja neidude emasid, kellele liisk langes, sest viimased käisid korduvalt oma lastele liha ja leiba toomas; ning pidustuste ajal jutustatakse lugusid, sellepärast et emad jutustasid lugusid oma lastele, selleks et neid rahustada ja julgustada. Niimoodi igatahes jutustab Demon oma ajaloos. Theseusele pühendati ka hiis ja Theseus määras, et perekonnad, kes olid pidanud maksma andamit Minotaurosele, peavad tegema annetusi ohvri jaoks talle endale; selle ohvri eest pidid hoolt kandma Phytaliidid – see oli Theseuse tasu nende küllaliskuse eest.

XXIV. Pärast Aigeuse surma kavandas Theseus mõttes suure ja imelise plaani ning asustas kõik Atika elanikud kokku ühte linna ja tegi sel moel kaasilinlased neist, kes seni olid olnud laiali hajutatud ja keda oli raske kokku kutsuda kõigi ühiste huvide eesmärgil; esines ka seda, et nad tülitseksid ja sõdisid omavahel. Theseus läks inimeste juurde

1 Kui Herakles suri, tulid tema lapsed, Herakleiidid, palujatena Ateenasse, kandes käes oliivipuu oksid. Seda kirjeldab Euripidese tragöödia "Herakleiidid".

2 Demetrios Phaleronist – Ateena regent Makedoonia väejuhi Kassandrose alluvuses aastail 317–307 eKr.

3 Deipnofoorid – lihaohvrite kandjad.

ning veenis neid deemoste ja suguharude kaupa ümber asuma. Lihtrahvas ja vaesed vastasid tema üleskutsesele kiiresti, võimukatele aga lubas ta riiki, kus ei valitse kuningas, vaid kehtib demokraatia ning kus tema ise on vaid sõja korral väejuht ja seaduste valvur, ent muudest asjadest saavad kõik võrdselt osa. Ühtesid õnnestus tal sellega veenda, teised aga kartsid tema võimu, mis juba siis oli suur, ja ka julgust, ning eelistasid pigem heaga kuuletuda, kui olla sunnitud nõustuma. Kui ta niisiis kõigis kogukondades oli kaotanud prütaneionid,¹ buleuteerionid² ja kohtukojad ning oli kõigile ehitanud ühise prütaneioni ning buleuteerioni sinna, kus praegu asub ülemine linn, nimetas ta linna Ateenaks ja asutas Panathenaia pidustused. Kuue-teistkümnendal Hekatombaioni-kuu päeval asutas ta veel Metoikia pidustused, mida veel praegugi pühitsetakse. Ning oma lubaduse kohaselt pani Theseus kuningavõimu maha ja asus valitsust korraldama, milleks ta oli heakskiidu saanud jumalalt; nimelt tuli talle Delphist ennustus vastuseks tema järelepärimistele linna suhtes:

*Sul vanemaiks on ju Aigeus ning laps
Troizeni valdja,
palju on linnasid neid, isa Zeus ise
millele määras
piirid ja saatused kindluses selles,
sulle mis kuulub.*

*Kuid ära liialt vaeva sa end, vaid nõu
anna julgelt,
kindlal meelel ka, sest merelainetel
liigub ju lähker.*

Ja räägitakse, et sibüll olevat hiljem linnale seda ennustust korranud, kui ta valjusti hüüdis:

*Lähkrit küll kasta võib vette, ent
uppuda ei tohi tõesti.*

XXV. Kuna ta soovis linna veelgi suurendada, kutsus ta kõik inimesed sinna võrdseil tingimustel ja väidetakse, et väljend "siia tulge, kõik rahvas" olevat olnud Theseuse üleskutsese, kui ta kõiki neid erinevatest seisustest inimesi kohale paigutas. Kuid ta ei lubanud, et demokraatia muutuks korratuks ja segi-aetuks, kuna valimatu rahvahulk voolab linna sisse, vaid ta oli esimene, kes tegi vahe sisse eupatriiidide,³ põlluharijate ja käsitööliste vahel. Ülikutele määras ta usuriituste eest hoolitsemise ning arhondiameti,⁴ samuti olla seaduste õpetajad ja jumalate tahte tõlgendajad. Teistele kodanikele andis ta õigusi võrdsetel alustel, sest arvati, et ülikud ületavad teisi väärikuselt, põllumehed kasulikkuse poolest ja käsitöölised hulga tõttu. Ja sellest, et ta oli esimene, kes kaldus lihtrahva poole, nagu Aristoteles väljendub, ning loobus monarhivõimust, näib andvat tunnistust ka Homeros oma "laevade kataloogis", kus ta ainult ateenlasi nimetab "rahvaks".

1 Prütaneion – kogukonnahoone, kus hoiti riiklikku koldetuld, tööpaik 50-le prütaanile ja viiesajanõukogu esimehele, kelle käes oli riigi pitsat, riigikassa ja arhiivi võti.

2 Buleuteerion – nõupidamiskoht, bulee koosolekuhoone. Bulee (nõukogu) oli valitud kodanikest koosnev Vana-Kreeka linnriikide kõrgeim valitsusorgan.

3 Eupatriiidid – vkr 'suursuguste isade pojad'. Ateena sugukondlik aristokraatia, eesõigustatud seisus.

4 Arhondid – Ateena kõrgeimad riigiametnikud, igal aastal valiti üheksa arhonti. Esimese arhondi järgi nimetati aastat.

Ta müntis ka raha, graveerides müntidele härja, kas siis Marathoni härja või Minose väejuhi Taurose tõttu, või siis selleks, et kutsuda kodanikke üles põl-luharimisele. Räägitakse, et nende müntide pärast tulid kasutusele väärtus-hinnangud "sada lehma" ja "kümme leh-ma". Kui ta oli Megara ala kindlalt Atikaga liitnud, seadis ta Isthmose üles kuulsa samba, millele ta lasi kirjutada pealiskirja, selleks et eraldada kahte maad piiriga. Pealiskiri koosnes kahest trimeetrist, millest idapoolne oli selli-ne:

*See pole Peloponnesos, vaid on
Joonia;*

läänepoolne aga oli järgmine:

On see Peloponnesos, mitte Joonia.

Theseus asutas ka sealsed sportmän-gud, matkides Heraklest, sest tema tõt-tu peavad kreeklased Zeusi auks olüm-piamänge, ning Theseus taotles iseen-dale au, et nad tema tõttu hakkaksid Poseidoni auks pidama Isthmose män-ge. Sest Melikertese mälestuseks asuta-tud mängu seal öösel juba peeti, kuid oma olemuselt olid need pigem usulised riitused kui vaatamängud ja rahvakogu-nemine. Mõned ütlevad ka, et Isthmose mängud olid asutatud hoopis Skeironi mälestuseks ja et Theseus olevat end nii lunastanud veresüüst, kuna nad olid omavahel suguluses. Skeiron nimelt oli Kanethose ja Henioche poeg, kellest viimane oli Pittheuse tütar. Ent teised ütlevad, et nende poeg ei olnud mitte Skeiron, vaid Sinis ning ka mängud ole-vat Theseus asutanud just viimase mä-

lestuseks. Theseus määras kindlaks ja otsustas, et korinthoslased hoiavad ateenlaste jaoks, kes tulevad Isthmose mängu vaatama, varuks aukoha, mis on nii suur, kui on võimalik katta riikliku sõjalaeva laialilaotatud purjega; nii ju-tustavad Hellanikos ning Andron Hali-karnassosest.

XXVI. Ta purjetas ka Pontos Euxei-nosele¹ – nii väidab Philochoros ja ka mõned teised –, et võidelda koos He-raklesega amatsoonide vastu, ning sai endale tasuks Antiope;² enamuse aga üt-leb – nende seas on ka Pherekydes, Hellanikos ja Herodoros –, et Theseus tegi oma retke hiljem kui Herakles ning purjetas sinna üksi omaenda laevaga ja võttis amatsooni vangi; see lugu on ka usutatavam. Sest kellegi teise kohta, kes temaga koos sellele retkele läksid, ei räägita, et ta oleks mõne amatsooni vangi võtnud. Bion ütleb, et ka selle amatsooni võttis ta kinni ja viis ära pet-tuse teel, sest amatsoonid olid loomu poolest meeste vastu sõbralikud ning ei põgenenud Theseuse eest, kui ta nende rannikul peatus, vaid saatsid talle kingi-tusi; ta olevat selle naise, kes neid tooma tuli, kutsunud oma laeva pardale, ning kui ta tuli, purjetas Theseus ära merele.

Keegi Menekrates aga, kes andis välja Bitüünia linna Nikaia ajaloo, ütleb, et Theseus veetis mõne aja neis paigus, kui tal Antiope pardal oli, ja et temaga koos juhtusid retkel olema kolm venda, kes olid Ateena noormehed – Euneos, Thoas ning Solois. Viimane armus teiste

1 Pontos Euxeinos – 'külalishakke meri', Musta mere antiikaegne kreeka keelne nimi.

2 Antiope – amatsoonide kuninganna, tema nimi võis olla ka Hippolyte. Ta abiellus Theseusega ja neil oli poeg Hippolytos.

teadmata Antiopesse ja tegi selle teatavaks ühele oma sõpradest; kui sõber selle Antiopete teatavaks tegi, lükkas viimane ettepaneku ägedalt tagasi, avaldamata seda Theseusele, vaid käsitledes asja mõistlikult ning leebelt. Meelt heites viskus Solois jökke ja hukkus nii, Theseus aga, kui ta kuulis sellest loost ja noormehe kannatustest, kurvastas väga ning murega tuli talle meelde ennustus, mille püütia talle kord oli andnud; Delphi preestritar oli teda käskinud, kui ta võõral maal peaks tundma äärmist kurvastust ja olema väga õnnetu, asutada seal linn ning jätta mõned oma kaaskondlastest seda valitsema. Seepärast nimetas ta linna, mille ta asutas, jumala järgi Pythopoliseks ning juuresoleva jõe nooruki järgi Soloiseks. Ta olevat sinna jätnud noormehe vennad, et nad oleksid juhid ja seaduseandjad, ning nendega koos ka Hermose, kes oli üks Ateena eupatriididest; tema järgi kutsuvad Pythopolise elanikud ühte kohta linnas Hermese majaks, muutes ebaõigesti teist silpi ja võttes kangelaselt ära au ning andes selle jumalale.

XXVII. Selline oli siis amatsoonide sõja põhjus; see ei paistnud olevat ei tühine ega ka naiselik ettevõtmine. Sest nad ei oleks linnas laagrisse asunud ega astunud lahingusse Pnyxi¹ ja Museioni² läheduses, kui nad ei oleks ümberkaudseid maid enda valdusse saanud ning linnale lähenenud. Kas nad tõesti, nagu Hellenikos jutustab, tulid, olles ületanud kimmerlaste Bosporose, mis oli jää-

ga kaetud, selles võib kahelda; aga et nad peaaegu linna südames laagrisse asusid, sellest annavad tunnistust nii sealsete kohtade nimed kui ka langenu-
te hauad.

Pikka aega valitses mõlemas leeris kõhklus ning rünnaku suhtes viivitamine. Lõpuks astus Theseus, kui ta oli ennustuse kohaselt Hirmule ohverdanud, naistega lahingusse. See lahing leidis aset Boedromioni-kuul, sel päeval peavad ateenlased tänapäevani Boedromia pidustusi. Ent Kleidemos jutustab, soovides kõiges täpne olla, et amatsoonide vasak tiib ulatus kohta, mida nüüd kutsutakse Amazoneioniks, kuid parema tiivaga läksid nad Chrysa juures Pnyxini välja. Ateenlased olevat võidelnud selle vasaku tiivaga, alustades amatsoonidega lahingut Museioni juures, ja seal langenu-
te hauad on mõlemal pool seda tänavat, mis viib Chalkodoni Heroioni juures olevate väravate juurde, mida nüüd kutsutakse Periaike väravateks. Seal tõrjuti nad naiste poolt minema ning nad tõmbusid tagasi kuni eumeniidide³ pühamuni, need aga, kes ründasid Palladionist, Ardettosest ja Lykeionist pärinevaid naisi, neil õnnestus amatsoonid kuni laagrini tagasi tõrjuda ning paljud neist tappa. Neljandal kuul olevat Hippolyte vahendusel sõlmitud rahuleping; sest Kleidemos ei nimeta seda amatsooni, kellega Theseus abiellus, mitte Antiopeks, vaid Hippolyteks.

1 Pnyx – Ateena lääneosas paiknev kungas, kus peeti 4. sajandini eKr rahvakoosolekuid.

2 Museion – muusade kungas Ateenas.

3 Eumeniidid – vkr 'heasoovlikud'. Ateenas austati selle nime all erinüsi, kes olid kättemaksujumalannadest muudetud õnnistusetoojateks. Nad kaitsesid õnnetuse eest ja kinkisid viljakust.

Mõned aga ütlevad, et see naine langes tabatuna Molpadia odast, sellal kui ta Theseusega koos võitles, ja et samas, mis seisab Olümpia pühamu kõrval, on püstitatud tema auks. Ja ei ole üldse imestamist väärt, et kui ajalugu tegeleb niivõrd ammuste sündmustega, siis on ta ekslik, ning veel räägitakse ka, et Antiope saatis haavatud amatsoonid salaja Chalkisesse, kus nende eest hoolditseti, ja mõned neist on seal maetud koha lähedale, mida nüüd kutsutakse Amazoneioniks. Aga et sõda lõppes püha lepinguga, sellest ei anna tunnistust mitte ainult selle koha nimetus, mis asub Theseioni juures ja mida kutsutakse Horkomotioniks,¹ vaid ka ohver, mida vanal ajal toodi amatsoonidele enne Theseuse pidu. Ka megaralased näitavad oma maal amatsoonide matmispaika, kui nad lähevad agoraalt kohta, mida kutsutakse Rhus,² kus asub Rhomboides.³ Räägitakse, et ülejäänud neist surid Chaironeia lähedal ja maeti väikese oja kaldale, mida vanal ajal kutsuti nähtavasti Thermodoniks, nüüd aga Haimoniks; nendest on kirjutatud Demosthenese eluloos. Näib, et ka Traakiat ei läbinud amatsoonid ilma vastuseisuta; nimelt näidatakse veel tä-

napäevani Skotusaia ning Kynoskephalai ümbruses nende haudu.

XXVIII. Need amatsoonide kohta käivad asjad on niisiis seda väärt, et neid meelde tuletada. Sest kui poeet, kes lõi "Theseise",⁴ kirjutab oma "Amatsoonide ülestõus", et kui Theseus abiellus Phaidraga,⁵ siis ründasid teda Antiope ning amatsoonid, et kätte maksta, ja et Herakles tappis nad, meenutab see igati muinasjuttu ning väljamõeldist. Nimelt abiellus Theseus Phaidraga alles pärast Antiope surma ning tal oli Antiopega poeg Hippolytos või, nagu Pindaros ütleb, Demophon. Mis puutub õnnetusse, mis said osaks Phaidrale ja Theseuse pojale, siis kuna see ei ole vaidlusküsimuseks ajaloolaste ning tragöödiakirjanike vahel, tuleb arvata, sellega on nii, nagu kõik poeedid seda kujutavad.

XXIX. Theseuse abielude kohta on ka teisi lugusid, mida ei ole lavale toodud ja mis ei ole ei mõistliku algusega ega ka mitte õnneliku lõpuga. Nimelt räägitakse ka, et ta olevat röövinud Troizeni tüdruku Anaxo, ning olles tapnud Sinise ja Kerkyoni, vägistas ta nende tütre; veel olevat ta naitunud Periboiaiga, kes on Aiase ema, ning hiljem Phereboiaiga ja ka veel Iphiklese⁶ tütre Iopega; ning kire tõttu Panopeuse

1 Vkr *horkos* v *horkomosis* – 'vanne'; *horkomotion* – koht, kus on vannutud lepingu täitmist.

2 Rhus – vkr 'oja, voolus'. Seda kohta kutsuti nii sellepärast, et kunagi voolas vesi linna kohal asuvatest mägedest sealtkaudu.

3 Rhomboides – vkr 'romb', võis olla mingisugune ebakorrapärase kujuga küngas.

4 Theseis – 6. saj eKr kirjutatud eepos, mis jutustas Theseuse elust ja seiklustest. Autori nime ei ole teada.

5 Phaidra – Minose tütar, Ariadne õde, Theseuse abikaasa pärast Antiope surma. Armus oma võõraspoega Hippolytosesse. Viimane põlgas tema armastuse ära, kättemaksuhimuline Phaidra süüdistas Hippolytost võrgutamises ja tappis enese. Theseus needis poja ning Poseidon saatis merkoletise, kes Hippolytose tappis. Lugu on tuntud eelkõige Euripidese tragöödia "Hippolytos" kaudu.

6 Iphikles – Heraklese kaksikvend.

tütre Aigle vastu, nagu juba mainitud, süüdistatakse teda Ariadne mahajätmises, mis ei olnud ei ilus ega sobiv; ja viimaks – Helena röövimine olevat Atikas põhjustanud sõja, Theseusele aga lõppes see pagendamise ning surmaga; ent neist asjust jutustame veidi hiljem.

Ehkki tol ajal saatsid üllaimad mehed korda mitmeid vägitegusid, arvab Herodoros, et Theseus ei võtnud neist ühestki osa, välja arvatud ainult lapiitide sõda kentauride vastu; ent teised ütlevad, et ta oli nii Iasoniga Kolchises kui ka Meleagrosel abiks metssiga¹ kütimas, ning seetõttu tekkis ka vanasõna "mitte ilma Theseuseta"; tema ise aga saatis korda palju hiilgavaid vägitegusid, ilma et ta oleks ühtegi abilist vajunud, ja tema puhul hakkas võimust võtma väljend "see on teine Herakles". Ta aitas ka Adrastusel² matmiseks tagasi saada Kadmeia all langenuid, kuid see ei ole tõsi, mida Euripides oma tragöödias kirjutab, nimelt et Theseus sai lahingus teebalastest jagu; tegelikult ta veenis neid ning sõlmis nendega rahu, nii ütleb suurem osa kirjanikke; Philochoros lisab veel, et see on esimene rahuleping, mis sõlmiti surnute tagasi saamiseks. Ehkki küll Heraklest puudutavates kirjutistes öeldakse, et Herakles oli esimene, kes andis vaenlastele nende surnud tagasi. Suurema osa langenute haudu võib näha Eleutherais, väejuhtide haudu aga Eleusises, viimane oli tee- ne, mille Theseus Adrastosele tänu-

täheks osutas. Euripidese käsitluse "Palujannades" lükkab ümber Aischylose "Eleusislased", kus Theseus on pandud sedasama jutustama.

XXX. Räägitakse, et Theseuse sõprus Peirithoosega³ sai alguse järgmisel viisil. Oma jõu ja vapruste pärast oli Theseusel väga suur kuulsus; Peirithoos tahtis seda järele uurida ning teda proovile panna, mistõttu ta ajas Marathonist ära Theseuse lehmad, ning kui ta teada sai, et Theseus teda relvastatult taga ajab, ei põgenenud ta, vaid pöördus ümber ja astus talle vastu. Kui nüüd kumbki nägi teineteist ning imetles teise ilu ja imestas julguse üle, vältisid nad lahingut ning Peirithoos sirutas esimesena käe välja ja käskis Theseusel endal olla kohtunikuks tema karjaröövi eest, sest ta allub vabatahtlikult igale karistusele, mis Theseus iganes peaks talle määrama; ent Theseus mitte üksnes ei vabastanud teda karistusest, vaid pakkus talle sõprust ja liitu; ja sõprust kinnitati vandega.

Ning seetõttu, kui Peirithoos abiellus Deidameiaga, palus ta Theseusel pulma tulla, et ühtlasi tema maad tundma õppida ja lapiitidega tuttavaks saada. Juhatus aga nii, et ka kentaurid olid pulma- peole kutsutud. Ja kui nad ülbuse ning veini tõttu muutusid ohjeldamatuks ja hakkasid naistele ligi tikkuma, asusid lapiidid kaitsele; ühed neist tapsid nad kohe, teistest said nad hiljem sõjas jagu ning saatsid nad maalt välja, Theseus

1 Jaht Kalydoni metsseale oli argonautide retke kõrval teine tähtsam üritus, millest paljud kreeka kangelased osa võtsid. Jahi peakangelane oli Meleagros.

2 Adrastos – müütiline Argose kuningas, juhtis koos oma väimehe Polyneikesega sõjaretke Teeba (Kadmeia) vastu, jäi seal ainsana ellu.

3 Peirithoos – lapiitide (hiiglaste hõim Põhja-Tessaalias) kuningas, Zeusi (või Ixioni) ja Dia poeg.

aga oli lapiitide liitlane ning ühines nendega ka sõjas. Ent Herodoros ütleb, et see ei sündinud nii, vaid et sõda oli juba alanud, kui Theseus lapiitidele appi tuli, ning tol korral olevat Theseus esimest korda näinud Heraklest, sest ta tegi endale ülesandeks Herakles Trachises üles otsida, sest viimane juba puhkas seal rändamisest ja kangelastegudest. Nende kohtumine olevat möödunud vastastikuste austusavaldustega, sõbralikkuse ja üksteise kiitmisega. Sellele vaatamata võib pigem jääda nende poolele, kes väidavad, et nad kohtusid üksteisega sageli; ja ka Heraklese pühitsemine Eleusise müsteeriumidesse olevat sündinud Theseuse ohutusel, samuti ka pühitsemisele eelnev puhastamine, mida ta palus mõningate mõtlematute tegude tõttu.

XXXI. Hellanikose sõnade kohaselt oli Theseus juba viiskümmend aastat vana, kui ta röövis Helena,¹ kes ei olnud veel täisealine. Seepärast, et kõrvaldada Theseuselt seda ülimat süüdistust, jutustavad mõned kirjanikud, et ta ei röövinud Helenat, vaid kui Idas ja Lynkeus² olid viimase röövinud, võttis Theseus ta oma hoolde ning valvas teda ega tahtnud Dioskuuridele³ üle anda, kui nood teda nõudsid; või, Zeusi nimel, andis Tyndareus ise Helena tema

kätte, sest ta kartis Hippokooni pojast Enarsphorosest, et too tarvitab Helena kallal vägivalda, sellal kui viimane oli alles laps. Ent kõige tõenäolisem versioon, millel on ka kõige rohkem tunnistajaid, on selline.

Theseus ja Peirithoos läksid Spartasse, röövisid tütarlapse, kes tantsis Artemis Orthia templis, ning põgenesid. Jälitajad ei järgnenud neile kaugemale kui Tegeani, ning kui nad Peloponnesosele jõudes said ohutusse kaugusesse, sõlmisid nad lepingu, et see, kellele langeb liisk, saab Helena endale naiseks, aga ta aitab teisel endale uut naist leida. Olles selles suhtes üksmeelel, heitsid nad liisku ja see langes Theseusele. Viimane võttis tüdruku, kes ei olnud veel abiellumisealine, ning viis ta Aphidnaisse. Ja olles teinud oma emast tüdruku kaaslase, andis ta mõlemad üle oma sõbrale Aphidnosele, käskides teda neid valvata ja inimeste eest varjata. Ent tema ise pöördus tagasi Peirithoose teenistusse ja rändas koos temaga Epeirossesse molosside kuninga Aidoneuse tütre juurde.

See kuningas kutsus oma naist Persephoneks, tüdruks ja koera Kerberoseks.⁴ Viimasega käskis Aidoneus võidelda kõigil oma tütre kosilastel, lubades tütre sellele, kes suudab koerast

1 Helena – kreeka mütoloogias ilusaim naine, Zeusi ja Leda tütar, kelle pärast hiljem puhkes Trooja sõda.

2 Idas ja Lynkeus – kaksikud, Aphareuse pojad, kes võitlesid Dioskuuridega.

3 Dioskuurid (vkr 'Zeusi poisid') – Kastor ja Polydeukes, Leda kaksikpojad, nende isa oli kas Zeus või Leda abikaasa Tyndareus, viimase järgi nimetati neid ka Tündariidideks. Ühe versiooni järgi oli Polydeukes Zeusi ja Kastor Tyndareuse poeg, mistõttu ta kuulus surelike hulka.

4 Nimega Aidoneus on sarnane surmajumal Hadese nimi. Üldlevinud müüdi järgi laskusid Theseus ja Peirithoos allilma, et sealt Persephonet röövida. Peirithoos jäigi sinna, kuid Theseuse päästis Herakles, kes parasjagu sooritas oma vägitegusid ja läks allilma Kerberost tooma.

jagu saada. Ent kui ta teada sai, et Peirithoos ei tulnud mitte Koret kosima, vaid röövima, võttis ta nad mõlemad kinni. Peirithoose kõrvaldas ta kohe koera abil, aga Theseuse sulges ta vanglasse ning hoidis teda seal.

XXXII. Ent vahepeal ässitas Menestheus¹ Ateena jõukaid kodanikke – ta oli Peteose poeg, Orneuse pojapoeg ning Erechtheuse pojapojoepoeg ja nagu räägitakse, oli ta esimene, kes rakendas rahva hulgas demagoogiat ja rääkis inimestele meelitusi. Ta kihutas neid üles, sest nad kandsid juba ammu Theseuse peale viha ja arvasid, et ta on kõigi deemoste eupatriiididelt röövinud nende kuningriigi ning et ta on nad kõik ühte linna sulgenud ja teinud neist oma alamad ning orjad. Menestheus eksitas ka rahvahulki ja pettis neid jutuga, nagu oleksid nad vabadusest vaid und näinud, kuid tegelikult rööviti neilt kodud ja pühakojad, selleks et nad paljude heade ning omast soost kuningate asemel oleksid kuulekad ühele, kes on sisserändaja ning võõramaalane. Sel kriitilisel hetkel, kui Menestheus nende asjadega tegeles, ründasid Tündariidid Ateenat ja sõda aitas omalt poolt mässule kaasa; mõned kirjanikud ütlevad ka lausa välja, et Menestheus oli Tündariide veennud, et nad tuleksid ja linna ründaksid.

Alguses ei teinud nad midagi halba, vaid lihtsalt nõudsid oma õde tagasi. Kui aga linna rahvas neile vastas, et neil ei ole Helenat ning nad ei tea ka, kuhu ta on jäetud, otsustasid nad sõja kasuks.

Ent Akademos, kes oli mingil moel teada saanud, et Helenat peidetakse Aphidnais, tegi neile selle teatavaks. Seetõttu said talle Tündariidide austusavaldused osaks eluajal ja ka sageli hiljem; kui lakedaimonlased Atikasse tungisid ning laastasid kogu ümberkaudse maa, säästsid nad ainult Akadeemiat² ning seda Akademose pärast. Dikaiarchos aga ütleb, et Tündariididega koos olid sõjaretkel ka Echedemos ning Marathos, kes olid Arkaadiast pärit, ning esimese järgi sai nime praegune Akadeemia ja teise järgi Marathoni deemos, sest vastavalt mingile oraaklile tõi ta ennast vabatahtlikult lahingurivi ees ohvriks.

Niisiis jõudsid nad Aphidnaisse, jäid lahingus peale ja vallutasid linna. Räägitakse, et seal langes ka Skeironi poeg Alykos, kes tol korral võitles koos Dioskuuridega, ning tema järgi nimetatakse Megaras seda kohta, kuhu ta maetud on, Alykoseks. Aga Hereas jutustab, et Alykos tapeti Aphidnais Theseuse enda poolt ja selle tõenduseks on järgmised Alykose kohta käivad värsid:

tema – laial Aphidnai väljal

võitleja – Theseus kaunihiuksese

Helena tõttu tappis.

Kuid siiski ei ole tõenäoline, et Theseus ise oli kohal, sellal kui tema ema vangi võeti ja Aphidnai vallutati.

XXXIII. Niisiis Aphidnai vallutati ja Ateena elanikud olid hirmul, aga Menestheus veenis rahvast, et nad Tündariidid linna vastu võtaksid ja nende

1 Menestheus – Peteose poeg Erechtheuse suguvõsast, üks Helena kosilastest. Haaras Ateenas võimu, sellal kui Theseus oli allilmas või Aidoneuse juures vangistuses. Trooja sõjas juhtis ta Ateena väge.

2 Akadeemia – esimene range korruga kreeka filosoofiakool, mille asutas Platon. Sai oma nime heeros Akademosele pühendatud puiestiku järgi.

vastu lahked oleksid, sest Tündariidid olevat sõjakalt meelestatud ainult Theseuse vastu, kes oli ise esimesena vägivaldale kasutanud, kuid teiste inimeste jaoks olevat nad heategijad ning päästjad. Tündariidide käitumine tunnistas Menestheuse sõnad tõeks; ehkki nad olid kõige üle isandad, ei nõudnud nad muud, kui vaid seda, et nad pühendataks müsteeriumidesse,¹ sest nad ei olnud selle linnaga mitte vähem seotud kui Herakles. Niisiis täideti nende nõudmine, pärast seda kui Aphidnos oli nad lapsendanud, nii nagu Pylios oli lapsendanud Heraklese; neile said osaks ka jumalatega võrdsed austusavaldused ja neid nimetati nimega "Anakes", kas siis sellepärast, et nad hoidusid² vaenutegevusest, või *hoolituse* ning *mure* tõttu, et keegi ei saaks kannatada, sellal kui nii suur sõjavägi linnas on, sest väljendit "anakos echein"³ kasutatakse nende kohta, kes *hoolitsevad* ja *valvavad*; võib-olla kutsutakse ka kuningaid sellepärast "anaktes".⁴ On ka neid, kes ütlevad, et neid nimetati sõnaga "anakes" seetõttu, et Kaksikute tähtkuju ilmus just siis nähtavale; sest ateenlased kasutavad sõna "ano" asemel "anekas"⁵ ja "anothen" asemel "anekathen".⁶

XXXIV. Räägitakse, et Theseuse ema Aithra, kes seal vangi võeti, viidi ära Spartasse ning sealt koos Helenaga Troojasse; sellest annab tunnistust Homeros, kui ta nimetab neid, kes Helenaga koos läksid:

*Aithra, kel Pittheus isaks, ent emaks
Klymene kaunis.*⁷

On neid, kes ei tunnista ei seda värssi ega ka Munychose kohta käivat lugu – viimase sünnitas Laodike salaja Demophonilt ja Aithra olevat Ilionis aidanud teda kasvatada. Kuid Istros esitab oma "Atika ajaloo" 13. raamatus Aithra kohta omapärase ja hoopis erineva loo. Ta kirjutab nimelt, et mõned väidavad, nagu oleks Alexandros Paris⁸ Tessaalias Achilleusele ja Patroklosele lahingus alla jäänud; see olevat juhtunud Spercheiose jõe kallastel, Hektor aga olevat vallutanud Troizeni linna ning rüüstanud selle ja viinud minema Aithra, kes oli sinna jäetud. Kuid see lugu on vägagi kaheldav.

XXXV. Sellal kui Herakles oli mollosside kuninga Aidoneuse külaline, meenutas kuningas kogemata seda, mis Theseuse ja Peirithoosega oli juhtunud, mida nad tegema olid tulnud ja mis nendega sündis siis, kui lugu avalikuks sai. Herakles oli äärmiselt kurb ühe

1 Müsteeriumid – salajased, ainult pühendatute osavõtul toimunud usutalitused, mille kaudu taotleti öndsust peale surma. Müsteeriumidest osavõtjad pidid kultusteremoonia käigus toimuvat salajas hoidma, seetõttu on neist usutalitustest vähe teada.

2 Vkr *anochē* – ära hoidmine, peatamine.

3 Vkr *anakos echein* – hoolega valvama, hoolt kandma, hoolima.

4 Vkr *anaktes* – isandad, valitsejad.

5 *ano*, *anekas* – üleval, ülalpool, taevas.

6 *anothen*, *anekaten* – ülevalt, kõrgelt, v üleval, kõrgel.

7 "Ilias" 3. raamat, rida 144.

8 Paris – Trooja kuningapoeg, keda kutsuti ka nimega Alexandros. Paris röövis Spartast Helena, siis kui viimane juba Menelaosega abielus oli, ning viis ta Troojasse. See tegu vallandas ühtlasi ka Trooja sõja. Hektor oli Parise vend ning silmapaistvaim Trooja sõja kangelane troojalaste poolel.

kuulsusetu surma pärast ja ka teist ähvardava huku tõttu. Ja kuna ta arvas, et Peirithoose pärast on juba asjatu kaevata, palus ta Theseuse pärast ning nõudis, et talle osutataks see teene. Aidoneus andis järele, Theseus lasti vabaks ja ta pöördus tagasi Ateenasse, kus tema sõbrad ei olnud veel täielikult alla andnud, ja ta pühendas Heraklesele kõik pühad hüied, mis linn oli varem tema jaoks välja valinud, ning nimetas nad theseionite asemel herakleioniteks, kõik peale nelja, nagu Philochoros jutustab. Aga kui ta tahtis jällegi valitseda ja riiki juhtida nii nagu enne, puutus ta kokku mässu ning korrallagedusega. Ta leidis, et need, kes olid teda vihanud siis, kui ta lahkus, olid vihkamisele liiksaks muutunud ka jultunuks. Ta nägi ka, et rahvas oli kõlbeliselt äärmiselt rikutud ning eelistab meelitamist vaikivale käsutäitmisele. Ent kui ta üritas neid sõnakuulmisele sundida, suruti ta alla demagoogia ja vaenulikkuse poolt. Ning lõpuks, olles kaotanud lootuse selles küsimuses midagi saavutada, saatis ta oma lapsed salaja ära Euboiale Chalkodoni poja Elephenori juurde. Ta ise aga, pärast seda kui ta oli Gargettosse ateenlaste peale needusi kutsunud – seal, kus ka tänapäeval on koht, mida nimetatakse Araterioniks –, purjetas ära Skyrose saarele, kus, nagu ta arvas, elanikud olid tema vastu sõbralikud, ja sellel saarel asusid ka tema esiisade maavaldused. Sel ajal valitses Skyrosel Lykomedes. Kui Theseus saabus, nõudis ta kuningalt maade tagasiandmist, et ta võiks seal elama hakata; ehkki mõ-

ned ütlevad ka, et Theseus kutsus teda appi ateenlaste vastu. Ent Lykomedes viis Theseuse – kas siis hirmust sellise kuulsusega mehe ees või tahtes Menestheusele teenet osutada – tema maal asuvatele mäetippudele, tuues ettekäändeks, et näitab talle sealt tema põlde, ning lükkas ta siis kaljudelt alla ja tappis ta nii. Mõned seevastu ütlevad, et ta libises ja kukkus ise, sellal kui ta peale õhtusööki jalutas, nagu tal kombeks oli. Ja sel ajal ei rääkinud keegi midagi tema surmast, vaid Menestheus valitses Ateenat, tema pojad aga läksid eraisikutena koos Elephenoriga Trooja sõjaretkele. Ent kui Menestheus seal suri, pöördusid nad tagasi ning võtsid kuningriigi taas oma valdusse. Hilisematel aegadel hakkasid ateenlased Theseust austama kui pooljumalat, eriti seetõttu, et paljud neist, kes Marathoni juures meedlaste vastu võitlesid, nägid ilmutust relvis Theseusest, kes nende ees barbarite vastu tormas.

XXXVI. Kuid pärast Kreeka–Pärsia sõdu, sellal kui Phaidon oli arhondiametis, läksid ateenlased Delphisse oraaklilt nõu küsima ja püütia ütles neile, et nad kaevaksid üles Theseuse luud ning matakse nad koos austusavaldustega enda juurde Ateenasse ja valvaksid neid seal. Ent hauda leida ja luud üles kaevata oli raske saarel elavate doloposlaste ebasõbralikkuse ja metsikuse tõttu. Sellele vaatamata vallutas Kimon¹ saare, nagu ma olen ka tema eluloos kirjutanud, ning soovides endale haua leidmise au, märkas ta ühes kohas, mis meenutas küngast, kotkast, kes, nagu

1 Kimon – Ateena riigimees ja väejuht, Miltiadese poeg. Tegutses Ateena Mereliidu asutamisel.

räägitakse, olevat nokaga vastu maad taganud ning maad küünistega rebinud. Mingi jumaliku juhuse tõttu mõistis ta selle tähendust ning alustas seal kaevamist. Leiti kirst suure mehe kehaga, mille kõrval lebasid vaskne oda ja mõök. Kui need säilmed Kimoni poolt trieeriga koju toodi, olid ateenlased rõõmsad, justkui oleks Theseus ise linna tagasi pöördunud, ning võtsid nad vastu hiilgavate rongkäikude ja ohvritega. Ja nüüd on ta maetud keset linna praeguse gümnasiumi lähedale ja tema haud on varjupaigaks orjadele ning kõigile madalamat päritolu inimestele, kes on hirmul võimukandjate pärast, sest Theseus ise oli olnud selliste kaitsja ning aitaja ja ta võttis alamat päritolu inimeste palved sõbralikult vastu. Suurimat

Saateks

Boiootia linnast Chaironeias pärinev PLUTARCHOS on tuntud kui filosoof ja biograaf, teda võib nimetada Rooma impeeriumi aegse kreeka ajalookirjanduse tähtsaimaks esindajaks. Ometi on saatuse ironia, et temast endast, biograafist, ei ole biograafiat. Teadmised Plutarchose elu kohta pärinevad peaaegu täielikult vaid tema enda kirjatöodes esinevatest viidetest. Täpselt ei ole võimalik määrata isegi tema sünniega surmaaega. Tema esivanemad elasid oletatavasti Chaironeias – linnas, mis on küll väike, kuid millel on Kreeka ajaloos silmapaistev koht. Plutarchos sündis seal meie ajaarvamise esimese sajandi keskel, ilmselt aastal 46 või 47 pKr, seega natuke enne seda, kui keiser Nero pärast Claudiuse surma võimu-

ohvrit tõid ateenlased talle Pyanepsioni-kuu kaheksandal päeval – see oli päev, mil ta koos noorukitega Kreetalt naasis. Ent teda austatakse ka teiste kuude kaheksandal kuupäeval, kas siis seetõttu, et ta Hekatombaioni-kuu kaheksandal kuupäeval tuli esimest korda Troizenist Ateenasse, nagu topograaf Diodoros jutustab, või sellepärast, et seda numbrit peetakse talle enam sobivaks kui mõnda teist, kuna teda arvati olevat Poseidoni poeg. Sest ka Poseidonit austavad nad iga kuu kaheksandal kuupäeval. Nimelt sobib number kaheksa selle jumala kindla ja vankumatu võimuga, keda nimetatakse “kaitsjaks” ja “maa-ülalhoidjaks”, sest kaheksa on esimese paarisarvu kuup ning ka esimese paarisarvu ruudu kahekordistus.

le sai. Plutarchose eluajal järgnes keiser keisrile ning Hadrianuse esimeste valitsusaastate ajal oli kirjanik ilmselt veel elus, ta suri tõenäoliselt enne 120. aastat pKr. Suurema osa oma elust veetis Plutarchos sünnilinnas Chaironeias. Ta pärines jõukast perekonnast ja sai tolleaegse tavapärase humanitaarhariduse. Hiljem õppis ta Ateenas, mis tema ajal oli suurim ülikoolilinn nii kreeklaste kui roomlaste jaoks. Sellest ajast pühendus Plutarchos ka kirjutamisele ning loengute pidamisele, selles tegevuses takistasid teda vaid riiklikud kohustused. Teda valiti mitmetesse auametitesse, ta oli Chaironeias arhont ja Delphis preester. Plutarchos reisis palju Kreekas, kas siis ametiasjus või oma lõbuks. Ta külastas ka Egiptust ja Väike-Aasiat, kuid kõige tähtsamad reisid tõid ta Rooma, kus ta veetis mitmeid aastaid. Roomas pidas ta

kreekakeelseid loenguid ja sõlmis sõp-russidemeid prominentsete roomlastega, sealhulgas sõbrunes ta ka Sosius Senecioga.

Plutarchose mahukast loomingust on säilinud ainult osa (umbes 250st talle omistatud teosest ligikaudu kolmandik). Kõik Plutarchose säilinud teosed on kirjutatud proosas. Need jaotatakse kaheks: 1) "Moralia" – kirjutised moraalialt; 2) "Paralleelsed elulood".

"Moralia" on entsüklopeedilise sisuga ning seal käsitletakse tervet omaaegset teaduse valdkonda, teos on esitatud dialoogide, kirjade ja loengute vormis. "Moralias" on artikleid pedagoogika, poliitika, kirjanduse, arheoloogia, füüsika, meditsiini, retoorika, muusika, etnoloogia, filoloogia ja teoloogia alalt. Loomulikult käsitletakse ka filosoofiat ning arvatakse, et oma pealkirja on "Moralia"¹ saanud teoses sisalduvate esseeide järgi, mille sisuks on eetikaprobleemid. Plutarchos omistab suurt tähtsust kõlblusküsimustele, tal esineb kirjutisi perekonnaelust, kasvatuses, sõp-rusest, iseloomuvigadest ja nende kõrvaldamisest.

"Paralleelsed elulood" on 46st eluloost koosnev sari, kus on paarikaupa esitatud kuulsate kreeklaste ja roomlaste elukäike, millele lisandub nende võrdlus.

"Moralial" ja "Elulugudel" on nii mõndagi ühist. "Paralleelsete elulugude" puhul ei ole Plutarchose taotluseks üksnes kuiv faktide konstateerimine,

vaid moralistina üritab ta väljapaistvate meeste elu ning tegusid kirjeldades lugejas kõlbelsi tundeid äratada, ajaloolised sündmused on vaid taustaks isiksusele. "Moralias" aga illustreerib Plutarchos oma väiteid pidevalt konkreetsete lugudega, sageli samade lugudega, mida jutustatakse "Elulugudes".

Oluline on fakt, et Plutarchos oskas iga teemat käsitleda nii, et sellest võis ka keskmine inimene aru saada, ja Plutarchos käsitles iga teemat ka niivõrd huvitavalt, et see köitis tähelepanu.

Niisiis, kui küsida, miks Plutarchos on olnud ja ikka veel on üks enim loetud ja mõjukamaid autoreid kogu kirjanduses, siis kõige tabavam vastus peitub ehk ühes Terentiuse reas: "Homo sum; humani nil a me alienum puto".²

On huvitav jälgida, millist mõju on Plutarchos sajandite jooksul avaldanud, ja näha, kuidas teda loeti, tsiteeriti ja imetleti paljude erineva loomusega inimeste poolt, nagu näiteks Aulus Gellius, Hieronymos, Rabelais, Montaigne, Rousseau, Bacon – kui nimetada vaid mõned nimed pikast nimekirjast.

Kristlasi on Plutarchos alati köitnud, sest tema kirjutistel on palju ühist Uue Testamendiga. "Paralleelsed elulood" on andnud ainestikku mitmele nimekaale draamakirjanikule, näiteks Corneille, Racine ja Shakespeare.

Ka Shakespeare'i tragöödia "Antonius ja Kleopatra", (mille kaudu on tuntuks saanud üks maailma kuulsaimatest armastajapaaridest) on saanud oma ai-

1 Moralia on kesksõõ mitmuse vorm ladinakeelsest omadussõõnast *moralis*, *morale*. Sõõna tähendab 'kombeisse puutuv, moraalne, kõõlbeline'.

2 Lad k 'Olen inimene, midagi inimlikku ei pea ma endale võõõraks.' Terentius – Plautuse kõõõrval suurim rooma komööõõdiakirjanik.

nestiku Plutarchose "Paralleelsetest elulugudest". Käesoleva eluloo kangelane Theseus aga on tegelaseks Shakespeaari komöödias "Suveöö unenägu".

Eesti keeles on Plutarchose "Paralleelsed elulood" esindatud "Kreeka kirjanduse antoloogias" (1964), kuhu Pärja Palk (=Friedrich Puksoo) on tõlkinud kohti Crassuse, Antoniuse ning Gaius ja Tiberius Gracchuste elulugudest.

*

Theseus oli üks arvukatest kreeka heeroostest. Heerosed olid esiajaloolise aja ja müütide kangelased, inimese ning jumala vahepealsed olendid, kelle üks vanematest võis olla jumal.

Heeroste hulka kuulusid näiteks ka kreeklaste armastatuim kangelane Zeusi poeg Herakles, kellega Theseus kõigest hingest sarnaneda püüdis, ja Trooja sõja kuulsaim kangelane Achilleus, kelle emaks oli merejumalanna Thetis. Nii peeti ka Theseuse isaks merejumal Poseidonit. Heeroste hulka arvati ka inimlikud linnade rajajad ning seadustandjad, sugukondade esivanemad, filosoofid ja luuletajad, kes peale surma avaldasid abistavat või ka kahjustavat mõju.

Heerosed võisid osaleda kõigis riiklikes ja eraelu sündmustes, aidata haigeid ja õnnetuid, soodustada vilja kasvu, kaitseda linnu ja kodusid ning abistada lahinguis, kuid võisid olla ka kättemaksjad ning tuua õnnetust.

Heerosed olid kreeklaste usundis tähtsal kohal, kohalike heerooste poole pöörduti sageli samuti kui suurte jumalate poole.

Võõrsilt toodi heerooste luud koju, et säilitada nendega seostatud õnnistus. Seepärast oligi vaja Skyrose saarelt ära tuua Theseuse säilmed.

Theseus on Heraklese järel vaieldamatult kõige kuulsam kreeka kangelane. Herakles sooritas 12 kuulsat vägitegu Mükeene kuninga Eurystheuse teenistuses ning hulgaliselt teisi vägitegusid, mis on vähem tuntud. Ka Theseus sooritas hulgaliselt kangelastegusid, mistõttu teda on kutsutud "teiseks Herakleseks", nagu ka Plutarchos mainib. Kangelaste puhul on tavaliselt lisaks nende tegude erakordsusele ka nende sünd eriline, nii oli Theseusegi sünd seotud segase ennustusega ning kangelane sündis väljaspool abielu nagu ka Rooma linna rajaja Romulus. Kui nimetada lühidalt Theseuse tähtsamaid kangelastegusid, siis oleksid need järgmised: koletiste ja rõõvlite karistamine teekonnal Troizenist Ateenasse, Marathoni härja tapmine, Minotauruse tapmine Kreetal, Helena rõövimine Spartast, sõjakäik amatsoonide vastu, võitlus kentauridega, Kalydoni metssea jahil ja Argo retkel osalemine ning käik allilma. Nagu Plutarchose jutustusest selgub, on nende tegude sooritamise üksikasjade kohta rohkesti erinevaid ja üksteisele vastukäivaid versioone. Kõige tuntum Theseuse kangelastegudest on kahtlemata Minotauruse tapmine labürindis ja Ateena vabastamine Kreeta ikkest. Minotauruse loo juures võib ära tunda tuntud muinasjutumotiive – kangelase suundumine hädaohtlikule retkele, lubadus õnnestumise korral asendada mustad purjed valgetega, kohaliku kuninga tütre armumine võõrasse kuningapoeaga, keda ta aitab ja kellega koos ta

hiljem põgeneb; koju pöördumisel unustatakse rõõmu tõttu vahetada purjed, mis põhjustab vana kuninga surma. Minotauruse tapmine Theseuse poolt oli ka üks sagedasemaid teemasid, mida kujutati Atika vaasimaalidel. Theseuse kui Ateena kuningapoja võitu koletise Minotauruse üle võib tõlgendada ka sümboolsena – see on kultuuri ja tsivilisatsiooni võit barbaarsuse ning metsikuse üle.

Herakles sooritas vägitegusid kogu tol ajal tuntud maailma piires, Theseuse tegevusväli oli geograafiliselt mõnevõrra kitsam ja piirdus Balkani poolsaare, Väike-Aasia, Egeuse mere saarte ja Musta merega. Erinevalt Heraklesest ei ole Theseuse järgi palju kohanimedid nimetatud. Linnad, mis ta antiikkirjanduse andmeil olevat rajanud – Väike-Aasias asuvad Pythopolis ja Smyrna – ei kandnud tema nime.

Theseuse müüdid olid antiikkirjanduses väga populaarsed ja seda mitte sellepärast, et nad oleksid väga tuntud olnud, vaid seetõttu, et kõige kuulsamad kirjanikud pärinesid Ateenast ja Theseus oli ju Ateena kangelane. Müüdid Theseusest on ka kõige enam kirjanduse poolt "rikutud" ja modifitseeritud. Theseuse kuju on tüüpiline näide sellest, kuidas müüdikangelast kasutatakse ära propaganda huvides. Ateena ülemvõimu erinevatel maa-aladel õigustati asjaoluga, et Theseus oli olnud nende paikadega seotud. Näiteks ka lugu Theseuse surmast tekkis alles 5. sajandil eKr, et õigustada Ateena ülemvõimu Skyrose saarel. Theseuse kuju on tugevasti idealiseeritud, ka negatiivsetele tegudele on leitud vabandus. Näiteks motiivi Ariadne mahajätmisest on õi-

gustatud asjaoluga, et Ariadnele oli määratud saada Dionysose naiseks.

Theseus on pooleldi ajalooline isik. Legendide kohaselt oli see Theseus, kes viis Ateenas läbi sünoikismi, st ühendas eri hõimud, kes asusid Atikas, üheks riigiks, mille pealinn oli Ateena, ning Theseust peeti ühtlasi ka Ateena demokraatia rajajaks. Hõimude ühendamise mälestuseks asutas Theseus linna kaitsejumalanna Athena auks Panathenaia pidustused. Theseus algatas Ateenas ka mitmeid teisi pidustusi, nagu näiteks Oschophoria ja Metoikia, ning lisaks asutas ta Deelose saarel sportmängud ja Isthmose maakitsusel Isthmose mängud, matkides jällegi Heraklest, kes oli olümpiamängude rajaja.

Theseuse lugu on kujutanud mitmed kirjanikud, nende hulgas ka tõeliselt nimekad. Plutarchos mainib neist kreeka kirjanduse algusse kuuluvaid luuletajaid Homerost ja Hesiodost, tragöödiakirjanikke Aischylost ja Euripidest, lüürikuid Archilochost, Simonidest ja Pindarost, filosoofi Aristotelest ning ajaloolast Diodorost. Mitmed Atika lokaalajaloo teosed kandsid pealkirja "Atthis", neist teostest on säilinud ainult fragmendid. 5. sajandil eKr elanud Hellanikos Mytilenest oli esimene atthidograaf, kes lõi raamteose, kus ta üritas siduda Kreeka müütilist ja ajaloolist minevikku. Teised atthidograafid, keda Plutarchos nimetab, olid Kleidemos, Philochoros, Demon. Atthidograafide peallikad olid Herodotose ajalooteos, avalikud seadused, arhontide nimekirjad, eepika ja suuline traditsioon. Kriitilise ülevaate Atika pärimusest annab Istros, kes kirjutas ajaloolise sisuga teoseid, millest suur osa käsitles Atika aja-

lugu. Ka see teos on säilinud vaid fragmentidena. Herodoros ja Pherekydes kirjutasid monograafiaid üksikute kujude või sündmuste kohta mütoloogias ning koostasid genealoogiaid, Andron Halikarnassosest kirjutas raamatu "Syngeneiai"¹, mis käsitles geneaoloogilisi seoseid kreeka linnade ja suguvõsade vahel. Dikaiarchos oli õpetlane, kes kirjutas geograafilisi, kirjandusloolisi, biograafilisi ning filosoofilisi teoseid. Tema tähtsaim teos on Kreeka kultuurilugu käsitlev "Kreeklaste elu", milles ta kirjeldas kogu Kreekat. Plutarchos on oma Theseuse loos kasutanud kõigi nende autorite andmeid, ning kuna paljusid neist teostest ei ole meie päevini säilinud, siis võib öelda, et kui ei eksisteeriks Plutarchose jutustust Theseusest, oleksid ka andmed selle kangelase kohta tunduvalt napimad.

Lõpuks mõned selgitused kreeklaste kalendri kohta. Vanad kreeklased kasutasid kuukalendrit. Aasta koosnes 12st kuust, mis olid vaheldumisi kas 30- või 29päevased, seega oli aastas kokku 354 päeva ning kuuaasta oli päikeseaastast

11 ¼ päeva lühem. Et kuuaasta päikeseaastaga klapiks, lisati aeg-ajalt juurde 13. kuu. Aasta algas mõnedes linnriikides erinevatel aegadel. Ateenas algas aasta esimese noorkuuga peale suvist pööripäeva. Aastaid ei loetud numbritega, vaid nimetati 1. arhondi nime järgi. Kuude nimetused olid erinevates linnriikides erinevad. Atika kuunimetused olid järgmised:

1. Hekatombaion juuli— august
2. Metageitnion august— september
3. Boedromion september— oktoober
4. Pyanepsion oktoober— november
5. Maimakterion november— detsember
6. Posideon detsember— jaanuar
7. Gamelion jaanuar— veebruar
8. Anthesterion veebruar— märts
9. Elaphebolion märts— aprill
10. Munichion aprill— mai
11. Thargelion mai— juuni
12. Skirophorion juuni— juuli

Kaarina Krull

1 Vkr "Sugupuud".

AULUS GELLIUS

ATIKA ÖÖD

Ladina keelest tõlkinud Maarit Kivilo

1. 9. Missugune oli pütagoorlaste õpetuse laad ja korraldus ning kui pikk oli aeg, mis oli vajalik ja ette nähtud õppimiseks ning samas ka vaikimiseks

Räägitakse, et Pythagorase ning hiljem tema koolkonna ja järgijate korraldus ja põhimõte õpilaste vastuvõtmiseks ning nende koolitamiseks oli niisugune: kohe alguses, kui noormehed õppimisoo-viga tulid, ta "füsiognoomitses" (*ephysiognomonei*). See sõna tähendab inimeste kommete ja loomuse tundmaõppimist näojoonte iseloomu ning kogu keha välisilme ning hoiaku järgi. Seejärel käskis ta need, keda oli uurinud ja kõlblikuks pidas, otsekohe õppima võtta ning neil teatud aeg vaikida: mitte kõigil ühepalju, vaid igapähe erineva aja jooksul, vastavalt hindamisel leitud taibukusele. See aga, kes vaikis, kuulas, mida teised rääkisid, ning tal ei lubatud järele küsida, kui ta päris aru ei saanud, ega kuuldu kohta märkusi teha. Ent

mitte keegi ei vaikinud vähem kui kaks aastat; kogu vaikides kuulamise aja kutsuti neid "akustikoi" 'kuulajateks'. Ja kui nad olid ära õppinud kõigest kõige raskema – vaikimise ja kuulamise – ning kui nad hakkasid vaikimises harituks saama, oli selle nimeks "echemythia" 'sõnadest hoidumine', mille järel anti neile luba rääkida, küsida ja üles kirjutada, mida nad kuulsid, ning avaldada oma arvamust. Sel ajal nimetati neid "mathêmatikoi" 'matemaatikuteks e õpetatuteks' – muidugi mõista nende kunstide järgi, mida nad olid juba jõudnud ära õppida ja mõista; sest geomeetriat, gnomoonikat,¹ muusikat ja ka teisi kõrgemaid distsipliine nimetasid vanad kreeklased "mathêmata" 'matemaatika e õpetused'. Lihtrahvas aga kutsus "matemaatikuteks" neid, keda tuleks hõimunime järgi "kaldealasteks"² nimetada. Seejärel, ehituna õpitud teadmisega, läksid nad edasi maailmakorralduse ja looduse aluste uurimise juurde ning alles siis hakati neid nimetama "physikoi" 'füüsikuteks e loodusteadlasteks'. (...) Ent mainimata ei saa jätta ka seda, et niipea kui Pythagoras oli nad

1 Gnomoonika – päikese kellade valmistamise kunst ning gnomoni näidu jälgimine ja seletamine. Gnomon on püstloodis varras, mille varju pikkuse muutumise järgi määrati pöörpäevi ja võrdpäevsust. Ühtlasi näitas gnomoni varju liikumine tasapinnal päikesekehlana päevast aega. *Siin ja edaspidi tlk märkused.*

2 Kaldealased – aramea hõim, kreeklased ja roomlased pidasid neid Idamaade tarkuse kehastuseks, eriti maagia ja astroloogia alal.

sellesse õpetusringi vastu võtnud, andis igäiks kogu oma varanduse ja raha ühiseks kasutamiseks ning kujunes välja lahutamatu sõpruskond, mis oli otsekui see endisaegne ühendus, mida rooma õiguskeeles hakati kutsuma "jagama-tuks päranduseks".

2. 28. Ei ole täpselt teada, millisele jumalale tuleks ohverdada maavärina puhul

Mida küll tuleks pidada põhjuseks, et maa värisema hakkab, see on teadmata nii inimeste tavakogemuse kui arusaama jaoks, ja isegi loodusfilosoofide seas pole kindlat seisukohta, kas need tekiavad maa-alustes koobastes ja lõhedes liikuvate tuulte toimel või lainetava vee löökide voogudest alumistes maa-õõnsustes, nagu näivad arvavat muistsed kreeklased, kes Neptunit "maavärinajaks" (*seisichthona*) kutsusid; või tekiavad mingil muul põhjusel ehk mõne teise jumala toimel ja tahtel – nagu ma ütlesin, pole see ikka veel kindlalt teada. Kuna vanad roomlased olid äärmiselt vagurad ja valvsad nii kõigis muudes elukohustustes kui ka usukommete täitmisel ning surematute jumalate austamises, siis käskisid nad välja kuulutada pühad, kui tundsid maad värisevat või kui sellest teada said. Et aga rahvast mitte vale usutalitusega siduda, nimetades ühe jumala asemel teist, hoidusid nad selle jumala nime määratlemisest ja väljakuulutamisest, kelle teenimiseks pühasid tuli nii nagu tavaks pidada. Kui neid pühasid keegi rüvetas ja selle tõttu oli vaja tuua lepitusohver, tõid nad ohvriannid "kas jumalale või

jumalannale" – nii oli see Marcus Varro sõnade järgi määratud preestrite kollegiumi otsusega, sest polnud selge, mille toimel või millise jumala ehk jumalanna tõttu maa värisema hakkas. Mis aga puutub kuu- ja päikesevarjutustesse, siis ei püüdnud nad nende nähtuste põhjust välja selgitada sugugi vähem. Ometi jääb Marcus Cato arvamus, kes on asjade mõistmises vägagi haritud, nende nähtuste kohta ikkagi ebamääraseks ja pealiskaudseks. Cato sõnad "Algete" neljandas raamatus on niisugused: "Ei tahaks kirjutada sellest, mis seisab juba tahvlil ülepreestri juures – et kui sage li on olnud vili kallis ja kui mitu korda on pimedus Kuu või Päikese valguse varjutanud ja miks." Lausa nii madalalt hindas ta nii teadmist kui rääkimist päikese- ja kuuvarjutuste tõelistest põhjustest.

3. 6. Palmipuu tugevusest ja omadustest, sest tema puit hakkab vastu pealepandud raskustele

Herculese nimel, tõesti imepärase loo räägivad Aristoteles "Probleemide" seitsmendas ja Plutarchos "Symposioni lugude" kaheksandas raamatus. "Kui sa asetad palmipuu puidule," räägivad nad, "suuri raskusi ja nõnda tugevasti peale surud ning koormad, et see ei suuda koorma raskust välja kannatada, ei anna palm ometi järele ega kooldu nõgusaks, vaid tõuseb raskusele vastu, sirutub ülespoole ning paindub tagasi." "Seetõttu sobibki palm võistlustel võidumärgiks, kuna ta puit on loomult

selline, mis ei anna surumisele ega rõhumisele järele," ütleb Plutarchos.

5. 17. Miks peetakse Kalendidele, Noonidele ja Iididele järgnevat päeva õnnetuks ja miks paljud väldivad ka neljandat päeva enne Kalende, Noone ja Iide kui halvaendelist

Verrius Flaccus kirjeldab "Sõnade tähenduse" neljandas raamatus, et päevi, mis vahetult järgnevad Kalendidele, Noonidele või Iididele¹ ja mida lihtrahvas asjatundmatult "kurjakuulutavateks" kutsus, on tavaks nimetada "õnnetuteks" järgmisel põhjusel. Ta kirjutab: "Kui Rooma linn oli Gallia senoonide käest tagasi vallutatud, tegi Lucius Atilius Senatis teatavaks, et sõjatribuun Quintus Sulpicius ohverdas võitluse eduks Iididele järgneval päeval, enne kui ta Allia jõe äärde gallide vastu lahingusse läks.² Pärast seda hävitati Rooma sõjavägi täielikult ning kolm päeva hiljem vallutati kogu linn peale Kapitooliumi. Ka paljud teised senaatorid ütlesid mäletavat, et alati, kui Rooma ametivõimud sõjapidamise eduks ohverdasid kas Kalendidele, Noonidele või Iididele järgneval päeval, läks kohe sama sõja järgmises lahingus riigil hal-

vasti. Seejärel andis Senat asja üle preestritele, et nemad määraksid selle oma äranägemise järgi. Preestrid otsustasid, et edaspidi ei saa õigeks pidada mitte ühtegi niisugustel päevadel toimetatud ohvritalitust." Paljud väldivad ka neljandat päeva enne Kalende, Noone või Iide kui õnnetust toovat. Tuleks uurida, kas selle tähelepaneku taga võiks ka mõni uskumus olla. Selle asja kohta pole ma leidnud midagi kirja pandud olevat, ainult Quintus Claudius räägib "Annaalide" viiendas raamatus, et too koletuslik lüüasaamine Cannae lahingus³ toimus neljandal päeval enne sekstiili⁴ Noone.

5. 16. Silma toimest ja nägemisvõime alustest

Ma olen märganud, et filosoofid on nägemisvõime põhjuste ja vaatlemise olemuse üle erineval arvamusel. Stoikud ütlevad, et nägemist põhjustab kiirte väljasaatmine silmadest asjadele, mida on võimalik näha, ja sellega kaasnev õhu paisumine. Epikuros arvab, et kõikidest kehadest voogavad pidevalt välja nende kehade endi kujutised, mis tungivad silmadesse, ja nii tekibki nägemistaju. Platon aga väidab, et silmadest väljub mingit liiki tuli või valgus, ja et see, ühinedes ja liitudes Päikese või mõ-

1 Kalendid – iga kuu esimene päev rooma kuukalendris. Iidid – kuu keskpaik, 13. või 15. (märtsis, mais, juulis ja oktoobris) kuupäev. Tähistas täiskuu saabumist. Noonid – üheksas päev enne Iide, st 5. või 7. (märtsis, mais, juulis ja oktoobris) kuupäev. Tähistas kuu esimest veerandit.

2 Lahing Allia jõe ääres toimus 16. juulil 390 eKr.

3 Cannae lahing, kus Hannibal Rooma sõjaväe ümber piiras ja täielikult purustas, toimus 2. augustil 216 eKr.

4 Sekstiil – rooma kalendri kuues kuu. (Esimene oli märts.) Sekstiili hakati augustiks kutsuma pärast keiser Augustuse surma, kuna Augustus just sellel kuul suri.

ne muu tule valgusega, tekitab omaene-
se ja välise jõu abil pingutatuse, nii et
me eristame kõike, mida iganes see tuli
tabab ja valgustab. Aga ka selle teema
juures ei tohiks me enam kauem viivita-
da, vaid meil tuleks järgida selle Enni-
se kirjeldatud Neoptolemuse nõuannet,
kellest ma juba eespool olen kirjuta-
nud,¹ tema nimelt arvab, et filosoofiast
tuleb "maitse saada, aga mitte lasta end
sellest alla neelata".

*Ladina keelest tõlkinud Maria-Kristiina
Lotman*

6. 5. Mälestusväärne lugu näitleja Polusest

Oli kord Kreekamaal üks suure kuulsu-
suga näitleja, kes oma liigutuste ja hääle
selguse ning võluga teisi ületas. Räägi-
takse, et tema nimi oli Polus ja ta mängis
kuulsate poeetide tragöödiates oskusli-
kult ja veenvalt. See Polus kaotas surma
läbi oma väga armastatud poja. Kui talle
näis, et on piisavalt kaua leinanud, naa-
sis ta oma tegevusalale.

Sel ajal pidi ta Ateenas etendama
Sophoklese "Elektrat", milles tal tuli
kanda justkui Orestese luudega urni.
Näidendi sündmustik on üles ehitatud
nõnda, et oma venna oletatavaid säil-
meid kandev Elektra nutab ja leinab
taga tolle arvatavat surma. Niisiis Polus,
riietatuna Elektra leinarüüsesse, tõi
hauast urni oma poja luudega ja, emma-
tes neid just nagu Orestese omi, etendas
kõike mitte teeseldes ja näiliselt, vaid
tõelise ja hingestatud kurbuse ning itku-
ga. Niisiis, sellal kui ta näis esitavat
näidendit, esitas ta südamevalu.

7. 3. Tubero teostest võetud lugu ebatavalise pikkusega maost

Tubero kirjutas oma "Jutustustes" päri-
musest, et I Puunia sõja ajal pidas kon-
sul Atilius Regulus Aafrikas, kui sõja-
vägi oli Bagradase jõe äärde laagrisse
asunud, suure ja ägeda lahingu ühe eba-
harilikult suure mao vastu, kes elutses
neis paigus. Ja selle mao vastu võideldi
kaua kogu sõjaväe suure rünnakuga,
kasutades viskemasinaid ja katapulte. Ja
kui ta oli tapetud, saadeti tema 120
jalga pikk nahk Rooma.

9. 8. On paratamatu, et see, kellel palju on, vajab palju; selle asja kohta filosoof Fa- vorinuse lühike ja selge mõt- tetera

Kahtlemata on tõsi see, mida on öelnud
targad mehed, olles vaadelnud asjade
kasutamist: palju vajab see, kellel palju
on, ja suur vajadus ei teki mitte suurest
puudusest, vaid suurest küllusest, sest
on vaja paljusid asju, et hoolitseda nen-
de paljude eest, mis sul on. Niisiis, kes
iganes, kellel on palju asju, soovib hoolt
kanda ja muretseda selle pärast, et ta
mitte millestki puudust ei tunneks ega
ilma oleks, peab varast loobuma, mitte
juurde taotlema, ja vähem omama sel-
leks, et vähem puudu oleks. Mulle mee-
nub, et Favorinus ütles kõigi meeletute
kiiduavalduste saatel välja selle lihvitud
mõtte, mis sisaldub vähestes sõnades:
"Ei ole võimalik, et see, kes vajab 15 000

¹ *Noctes Atticae* 5:15,9.

mantlit, ei vajaks rohkem asju. Sest nende asjadele, mis mul on, vajan ma lisa; jäädes ilma sellest, mis mul on, rahuldun sellega, mis jääb."

11. 11. Publius Nigidiusse sõnad, milles ta väidab, et "valetamine" ja "valskuse rääkimine" on erinevad asjad

Just need sõnad kuuluvad Publius Nigidiussele, silmapaistvale mehele vabade kunstide uurimises, keda Marcus Cicero väga austas ta vaimuannete ja õpetatuse pärast: "Valskuse rääkimisel ja valetamisel on vahe. Kes valetab, ei peta ennast, vaid püüab teist petta. Kes valskust räägib, on ise petetud." Samuti lisab ta seda: "Kes valetab, petab, nii palju kui temasse puutub, aga kes valskust räägib, ei peta ise, nii palju kui temasse puutub." Samuti ütleb ta ka seda sellisama asja kohta: "Tubli mees peab hea seisma selle eest, et ta ei valetaks, tark mees selle eest, et ta valskust ei räägiks, üks käib inimese enda kohta, teine mitte." Herculese nimel, mitmel viisil ja teravmeelselt eristab Nigidius nii palju arvamusi ühe ja sama asja kohta, just nagu ütleks üha uusi ja uusi asju.

Ladina keelest tõlkinud Triin Rebane
16. 17. Missugune võiks olla ager Vaticanuse nimetuse seletus

Oleme omaks võtnud, et nii ager *Vaticanus*'t kui ka sama paika kaitsvat jumala

lat nimetatakse *vaticanum*'ite 'ennustuste' järgi, mis selle jumala väest ja sisendusest just sellel väljal ilmusid. Peale äsjanimetatud põhjenduse annab aga Marcus Varro "Jumalike muististe" raamatus nimele teisegi seletuse: "Aius nimetati jumalaks," väidab ta, "ja temale püstitati Nova Via lõpus asuv altar, kuna just selles paigas kuulus hääle jumalate tahtel. Samamoodi nimetati jumalaks ka Vaticanus, kellelt pärineb inimhääle alge, sest vastsündinud lapsed toovad kuuldavale esmalt häälelitsuse, mis on esimeseks silbiks sõnas *Vaticanus*. Nõnda öeldaksegi *vagire* 'vääksuma', väljendades sõnas vastilmunud hääle kõla."

16. 18. Mõned huvitavad märkused ja andmed geomeetria osast, mida nimetatakse optikaks, teiseks sellest, mida kutsutakse kanoonikaks,¹ ja kolmandaks veel meetrikast

Seda geomeetria osa, mis on seotud silmadega, nimetatakse optikaks, teist, kõrvadega seotud osa, mida muusikud peavad oma kunsti aluseks – kanoonikaks.

Mõlemad nad koosnevad vahemikest, joontevahelistest aladest ja arvulistest vahekordadest. Optika tekitab palju niisugust imetlusväärset, nagu see, et ühes peeglis ilmuvad ühest asjast mitmed kujutised; samuti, kui teatud paika asetatud peegel ei kujuta midagi, siis

1 Matemaatiline muusikateooria (rajajaks peeti Pythagorast). Muusikariist helidevaheliste seoste määramiseks oli *monochord* 'ühekeelne' või *kanon*, siit ka nimetus "kanoonika".

mujale viiduna tekitab pilte; samuti, kui vaatad otse peeglisse, ilmub su kuju nii, et pea näib allpool, jalad ülevalpool. See teadus esitab ka põhjused, miks need nägemused petavad. Nii muutuvad vee-pinnal nähtavad asjad silmade ees suu-remaks, silmadest eemal – väiksemaks.

Kanoonika aga mõõdab helide pikkusi ja kõrgusi. Heli pikkuse mõõdu korral räägitakse rütmist, kõrguse puhul – meloodiast. On veel üks kanoonika liik, mida kutsutakse meetrikaks. Selle abil uuritakse pikkade, lühikeste ja keskmiste silpide seoseid ja sobivat viisi geomeetria põhimõtete järgi kõrvadega mõõtes. Marcus Varro ütleb: "Seda aga me kas üldse ei õpi tundma või loobume enne, kui õppimise vajadust mõistame. Ometi ilmneb nauding või kasu sellistest õpetustest põhimõtete tulemusena, kui need on täide viidud ja teoks saanud. Põhimõtete endina aga ei paista nad kohaste enda meeldivatena."

20.07. Kuivõrd erinevad on kreeklaste arvamused Niobe laste arvu suhtes

Kreeka poetidel võib leida imelikku ja lausa naeruväärt lahkuminekut Niobe laste arvu suhtes. Sest Homeros ütleb ju, et tal oli nii poegi kui tütreid kuus, Euripides, et mõlemaid seitse, Sappho, et mõlemaid üheksa, Bakchylides ja Pindaros, et mõlemaid kümme. Mõned teised kirjanikud on öelnud, et oli vaid kolm poega ja kolm tütart.

20. 8. Nendest asjadest, millel paistab olevat kokkusattumus Kuu noorenemise ja vananemisega

Poet Annianusel oli tavaks veeta viinamarjalõikuse aega rõõmsalt ja mõnusalts oma Faliscuse maavaldustes. Nendel päevadel kutsus ta külla minu ja ka mõned teised tuttavad. Kui me seal siis einestasime, saadeti Roomast suur hulk austreid. Need pandi meie ette, ja olgu gi et palju, olid nad lahjad ja üpris kiibakad: "Kuu nähtavasti vananeb praegu, sestap on ka austrid kõhnad ja kõhetud just nagu muudki asjad," teatas Annianus. Kui küsisime nende muude asjade kohta, mis Kuu vananedes hääbuvad, kostis ta: "Kas te tõesti ei mäleta, mida ütleb meie Lucilius:

Kuu toidab austreid, täidab

merisiilikuid:

karpidel kasvatab sisikonda ja maksa.

Needsamad asjad aga, mis Kuu kasvades kosuvad, kahanemise korral hoopiski kaovad. Ka kassidel avarduvad või ahenevad silmad kooskõlas Kuu muutumistega. Palju enam aga tuleb imeks panna seda, mida ma Plutarchose "Hesiodose kommentaaride" neljandast raamatust lugesin: "Kuu kahanedes sibul haljendab ja sirgub, Kuu noorenedes, vastupidi, kuivab. Egiptuse preestrid ütleavad, et see on põhjus, miks Pelusiumi elanikud ei söö sibulat. Sest üksnes see kõigist juurviljadest suureneb ja väheneb vastupidiselt, hoolimata Kuu kasvamisest ja kahanemisest."

Saateks

AULUS GELLIUS ehk Agellius, nagu teda keskajal ekslikult nimetati, on mitmes mõttes erandlik autor kogu antiikkultuuri kontekstis. Andmed tema elu kohta on napid ja mitmeti mõistetavad ning peamine osa neist toetub tema oma töödele. Ühtset seisukohta pole ei tema sünni- ega surmadaatumi kohta, samuti pole teada ta sünnikoht.

Kõige tõenäolisem on, et ta elas ajavahemikul 123–169 pKr ning veetis suurema osa elust Roomas. Ka Aulus Gelliuse sotsiaalset päritolu ei saa täpselt määratleda, kuid arvestades tema mitmekesisest haridust ja märkimisväärseid õpetajaid, võib oletada, et ta oli piisavalt jõukal järjel ning kindlal ühiskondlikul positsioonil.

Oma haridusele pani ta aluse Roomas, kus õppis tolaeaegsete silmapaistvate õpetlaste käe all retoorikat ja grammatikat. Seejärel siirdus Gellius Ateenasse end filosoofia alal täiendama. Atikas viibides hakkas ta ka koguma materjali oma tulevase raamatu jaoks, mis selle järgi saigi nimeks Noctes Atticae ehk "Atika ööd".

See teos, mis koosneb kahekümnest peaaegu täielikult säilinud raamatust, on üks olulisemaid allikaid antiikkultuuri kadumaläinud autorite kohta. Selle kõrval ei puudu tekstil ka iseseisev kirjanduslik väärtus ning sellisena erineb ta mitmeti klassikalisest rooma kirjandusest.

Juba töö žanr on omapärane, tegemist on entsüklopeedia-laadse kogumikuga, mis sisaldab suure hulga väga mitmesuguse temaatikaga (esseid), hõlmates nii ajaloosündmusi, antikviteete,

biograafiaid, filosoofilisi drutlust, leksikoloogilisi küsimusi, grammatikaprobleeme kui ka anekdoote väljapaistvatest isikutest. Mis käesolevat teksti eristab teatmeteosest, nii nagu seda tänapäeval mõistetakse, on kompositsioon. Me näeme, et esseed on järjestatud pealtnäha juhuslikult ja sisemise loogikata ning teatmežanrile omane alfabeetiline või temaatiline korrastatus puudub. Kõige enam segadust tekitav asjaolu kommentaatorite ja uurijate jaoks ongi olnud artiklite temaatiline liigendus. Ent just siin peitub ka võti teksti struktuurile mingi seletuse leidmiseks. Lähemal vaatlusel selgub, et autor on täiesti sihikindlalt hoidunud teost teemade kaupa jaotamast, erialasemad ja spetsiifilised esseed vahelduvad autobiograafiliste märkmete ning anekdootlike jutustustega. Seletus sellisele ülesehitusele on tegelikult lihtne – teos on orienteeritud võimalikult laiale lugejaskonnale. Autor püüab jagada teadmisi ja ühtlasi pakkuda ka meelelahutust.

Ent mitte üksnes žanri iseärasused ei tõsta Aulus Gelliust teiste antiikautorite seast esile. Oluline on märgata ka tema iseseisvat ja kainelt arutlevat mõtlemisviisi, mis avaldub mitmesuguste nähtuste võimalikult objektiivsetes seletustes ning teravmeelses ja loogilises kriitikas eri valdkondade käsitlemisel. Ometi ei suru autor oma lähenemisviisi peale, tema eesmärk näib olevat varustada lugejat teadmistega, kuid mitte tema eest mõelda. Veel enam, aeg-ajalt ta justkui distantseerib end oma arutlustest teiste autorite kaudu, põimides oma teksti väljavõtteid nende teostest, mõnikord illustreerivatel või didaktilistel kaalutlustel, mõnikord aga mõne eksimuse või

lausa rumaluse paljastamiseks. Meie jaoks on siin loomulikult tähtis see, et nii on säilinud palju fragmente teistelt antiikaja literaatidelt, mis muidu poleks meieni jõudnud.

Aulus Gellius väärib kindlasti senisest märksa suuremat tähelepanu, mitte ainult kui kirjanduslik allikas, vaid ka kui

omapärane ja teravmeelne autor, kes mitte ainult ei anna meile edasi antiik-kultuuri olmelist ja sündmustikulist külge, vaid võimaldab ka heita pilku originaalsesse ja oma ajastu raames mõneti ebatavalisse mõtlemisviisi.

Maria-Kristiina Lotman

LUCIUS ANNAEUS SENECA

LOHUTUSEST POLYBIUSELE¹

Ladina keelest tõlkinud Kaspar Kolk

1.(1) ...võrreldes meie eluga, on nad² püsivad, aga kui kõrvutatud looduse korraga, mis hävitab kõik ja nõuab tagasi oma loodu, on nad kaduvad. Sest mida surematut on teinud surelikud käed? Seitse maailmaimet ja mida iganes ime-lisematki on ehitanud hilisemate aastate

auahnus, tehakse ükskord maatas. Nii see on: miski ei ole igavene, vähe on kestvat; iga asi on omamoodi habras ja kadu on mitmesugust, kuid igal juhul kõik, mis algab, ka lõpeb. (2) Mõni ähvardab maailma hukuga³ ning – kui pead lubatuks uskuda – maailmakõiksusegi, mis hõlmab kõik jumaliku ja inimliku, hajutab kord üks päev ning

Tõlgitud väljaandeist: Sénèque. Dialogues. Texte établi et traduit par René Waltz, t.III: Consolations. Paris: Les Belles Lettres 1923; L. Annaei Senecae Opera quae supersunt, vol. I, fasc. I: Dialogorum libri XII, ed. Emil Hermes. Lipsiae: Teubner 1905; Lucio Anneo Seneca. Dialoghi. Testo e traduzione, a cura di Giovanni Viansino, vol. II, Milano: Biblioteca Mondadori 1990.

¹Keiser Claudiuse valitsuse tähtsamaid liikmeid, palvekirjade (*libelli*; vt 6.2) vastuvõtja Polybius oli nagu enamik Claudiuse lähikondlasi kreeka päritolu vabakslastu, tema vennast, kelle surma puhul käesolev lohutus on kirjutatud, pole muud midagi teada. Siin ja edaspidi tlk märkused.

²Lause algus ei ole säilinud; võib arvata, et juttu on inimeste püstitatud ehitistest.

³Stoikute seisukoht; kuna Polybius ei ole ilmselt stoik, on Seneca seda igati pehmen-dada püüdnud.

uputab algsesse kaosesse ja pimedusse. Tulgu nüüd veel mõni ja leinaku üksikuid hingi, nutetagu pealegi Kartaago, Numantia ja Korinthose¹ tuha pärast – või mis veel kõrgemast on kukkunud –, kui seegi, mil pole, kuhu kukkuda, peab hävima. Tulgu ja kaevaku, et saatus, mis julgeb kunagi nii suurt koledust, pole talle halastanud. (3) Kelle häbematus oleks nii ülbe ja talitsematu, et kui looduse paratamatus juhib kõike ikka ühe ja sama lõpu poole, tahaks tema ainult ennast ja oma lähedasi eemale hoida ning säästa ühte kodu hävingust, mis ähvardab maailma ennastki? (4) Seega on suurim lohutus mõelda, et sinuga juhtub see, mis kõigiga enne on juhtunud ning alati kõigiga juhtub; ja nõnda näib, et loodus on kõige raskema asja teinud üldiseks, et saatuse julmuses lohutaks võrdsus.

2.(1) Ka see ei aitaks sind sugugi vähe, kui mõistad, et su valust ei saa olla mingit kasu ei igatsetavale ega sulle endale. Sa ju ei taha, et kestaks kaua see, mis on tarbetu. Sest kui kurvastamisest oleks midagi kasu, ei keelaks ma sulle ühtegi oma pisarat, mis on jäänud veel voolamata mu oma saatuse pärast; leiaksin nüüdki neid oma murede pärast ära nutetud silmist, mis voolaks, kui see vaid sulle head teeks.

(2) Ära jäta! Kurdame koos ja sellega võtan ma selle asja enda peale: "Igaühe

arvates ebaõiglane saatus, seni näis, et sa hoiad seda meest, kes su annina nii suure austuse osaliseks sai, et ta õnn – mida harva juhtub – pääses kadedaist; nüüd aga vajutasid ta peale valu, millest suuremat ei saaks tunda, kui Caesar² on terve. Olles teda kaua kõikjalt piiranud, said aru, et ta on üksnes sealt su rünnakuile valla. (3) Sest mida muud võiksidki talle teha? Kas röövida raha? – Kunagi ei ole ta selle kütkes olnud ning väldib seda nüüdki, nagu saab, ja kui seda on nii lihtne soetada, ei soovi ta selt enam, kui seda põlata. (4) Kas röövida ta sõbrad? – Tead ju, et ta on nii meeldiv, et leiab kaotatute asemele vaevata uued, sest kõigist, keda peetakse mõjukaiks keisri kojas, paistab just tema sõprus kõigile, kui ka kasulikem, siis ometi eelkõige meeldivaim olevat. (5) Kas röövida ta hea maine? – See on tal nii kindel, et isegi sina ei kõigutaks seda. Või röövida hea tervis? – Tead küll, et ta vaim toetub vabade teadustele³, mis ei ole tal niivõrd omandatud kui kaasa sündinud, nii et ta on üle kõigist ihu valudest. (6) Või röövida hing? – Kui vähe see aitaks! Kuulsus töötab ta andeile pikka iga. Ta on jõudnud selleni, et ta parem osa jääb kestma ja lunastab ta surelikkusest võrratute kirjatöödega. Seni kui austatakse kirjasõna, seni kui püsib ladina keele jõud ja kreeka keele ilu, jääb ta elama koos suuri-

1 Kartaago ja Korinthose hävitasid roomlased 146 eKr, mässuliste keltibeeride keskuse Numantia Hispaanias 133 eKr.

2 st Claudius.

3 Lad k *liberales disciplinae*, mujal ka *doctrina*, *artes*, laiemas mõttes *studia*; kõik need sõnad on tõlgitud 'teadusteks'; neile 'teadustele' tuginemist soovitab Seneca ka oma emale kui vahendit hingehädade vastu; erinevalt keskaegseist *artes liberales* ei ole tegu mingi kindla eriteaduste kogumiga, vaid filosoofilise mõttetööga, mille harrastamist peeti soovitavaks vabadele inimestele (*liberi*), eriti vabal ajal (*otium*).

L'ESPRIT
DE
SENEQUE.

Seneca surm.
Gravuur raamatust :
L'esprit de Senèque
on les plus belles Pensées
de ce Grand Philosophe.
A Bruxelles, chez les t'Serstevens,
Imprimeurs. M.DCC. XII.

mate meestega¹, kelle andeid ta täiendab, või kui ta peaks austusest tõrkuma, siis jäljendab. (7) Seega mõtlesid välja selle ainsa, millega talle väga suurt kahju saad teha. Sest mida parem keegi on, seda rohkem tuleb tal kannatada su halastamatut piinamist ja karta otse keset su soosingut. Kui vähe nõuaks sult hoida kurjast puutumata seda inimest, kellesse su heldus näis olevat laskunud kindla arvestuse järgi, mitte langenud juhuslikult, nagu sul on tavaks."

3.(1) Kui tahad, võib neile kaebeile lisada ka noormehe andekuse, mis otse edusammude hakul kaduma läks. Ta oli sind väärt vend – ja sina oled kindlasti niipalju väärt, et sa ei peaks asjata kannatama vääritu venna pärast. Kõik tunnistaks tema kohta ühtemoodi; tast tuntakse puudust austusest sinu vastu, kiidetakse austusest ta enda vastu. (2) Temas ei olnud midagi, mida sa ei tunnustaks meelsasti. Sina oleksid hea küll vähemgi hea venna vastu, aga leides temas soodsa pinnase, avaldas su kiindumus end palju heldemalt. Keegi pole tundnud ta ebaõigluse võimu, kunagi ei ähvardanud ta sinu kui oma vennaga. Ta kasvatas end sinu mõõdukuse eeskujul ja arvestas, kuivõrd sa oled omastele ühtaegu kaunistuseks ja koormaks: aga see kandam oli talle jõudumööda.

(3) Oo saatus karm ja hoolimatu voo-
rusest! Su vend võeti ära enne, kui ta oma õnne tunda sai! Aga ma tean, et mu meelepaha pole piisav, sest pole midagi raskemat kui leida suure valu väärilisi sõnu. Kurdame siis veel kord koos, kui sest mingit abi on: (4) "Mida sa tahad, nii julm ja jõhker saatus? Kas nii ruttu

kahetsed sa oma lahkust? Kust selline toorus: tungida vendade vahele ja lõhkuda verejanulise rõõviga kõige üksmeelsem liit? Võtsid nõuks segada ja rikkuda paljude suurepärase noorukitega, ühegi mandunud pojata peret. Seega ei too kasu süütuks iga seaduse suhtes, muistne kasinus, õnne ja võimu tipul säilitatud hoidumus, ehtne ja puhas teaduste armastus, ühegi plekita meel. (5) Polybius on leinas; ja hoiatav ühe venna näitel, mida tal on karta teistestki, väriseb ta isegi oma valu lohutuste pärast. Kõlvatu kuritöö! Polybius on leinas ja kannatab, kuigi Caesar on armuline! Seda sa küll kahtlemata saavutasid, talitsematu saatus, et näitasid, et isegi Caesar ei saa kedagi sinu eest kaitsta."

4.(1) Saatust süüdistada võiks kauemgi, muuta ei kuidagi: ta püsib karmi ja kurdina. Keegi ei liiguta teda ei kisa, ei nutu, ei väidetega: ta ei halasta ega vabasta kunagi kedagi. Seepärast jätkem kasutatud pisarad! Valul on lihtsam meid nende kätte anda kui neid meist ära juhtida. Valust ei ole abi, kui ta meid piinab; ta tuleb kohe alguses peletada ning vaim tühjade lohutuste ja selle kibeda valuhimu käest tagasi võtta, sest kui me pisaraile ei tee lõppu mõistus, siis saatus ka mitte. (2) Vaata ümberringi kõiki surelikke: igal pool on küllalt ja pidevalt põhjust nutta – mõnda sunnib rõhuv puudus igapäevasele tööle, mõnd kihutab hetkekski vaibumatu auahnus; mõni kardab oma igatsetud varanduste pärast ja muretseb oma palvete täitmise tõttu, mõnd piinavad muremõtted, mõnda töökohustu-

1 Homeros ja Vergilius, vt ptk 8.2.

sed, mõnd alati eeskoda täitev rahvahulk; üks kahetseb, et tal on lapsed, teine, et ta need kaotas. Pisarad lõpevad enne kui kurvastuse põhjused.

(3) Kas sa ei näe, millise elu loodus meile on lubanud, kui ta vastsündinu esimeseks ajaks tegi nutu? Nõnda alustades sünnime ja seda jälgendab kogu järgnevate aastate rida. Nii see elu läheb ja seetõttu peab tegema mõõdukalt seda, mida tuleb teha sageli, ning nähes, kui palju kurba selja tagant ähvardab, peab pisaraid kui mitte täiesti peatama, siis vähemalt kokku hoidma – midagi ei tule säästa rohkem kui seda, mida on vaja nii sageli.

5.(1) Ka see ei aitaks sind sugugi vähe, kui mõtled, et kellelegi pole su valu ebameeldivam kui sellele, kelle jaoks ta näib olevat mõeldud: su piinlemist ta ei soovi või ei mõista. Seega pole sel tegevusel mingit mõtet, sest sellele, kellele ta on mõeldud, on ta üleliigne, kui see ei tunne midagi, või ebameeldiv, kui tunneb.

(2) Julgen öelda, et kogu maailmas pole kedagi, kes rõõmustaks su pisarate üle. Mis siis sellest? – Kas sa usud, et su vennal oleks sinu suhtes meelel midagi sellist, mida ei ole kellelgi: haavata sind piinamisega, sind oma ülesannete juurest kõrvale juhtida, see tähendab teaduste ja Caesari juurest? See poleks tõenäoline. Sest ta on osutanud sulle lahkust nagu vennale, austust nagu isale, lugupidamist nagu vanemale; ta tahab olla sulle igatsuseks, mitte piinaks. Mis abi oleks valu käes hääbumisest, mida su vend tahab lõpetada, kui surnuil on tundeid? (3) Mõnest teisest vennast, kelle tahtmised ei oleks nii selged, ütleksin kõike seda kahtlevalt: "Su vend

kas soovib sind piinata lõpmatute pisaratega ning pole su armastust väärt, või kui ta ei taha, siis hajuta see mõlemat söövitav valu: hoolimatu vend ei vääri sellist igatsust, kiindunu ei soovi." Aga tema puhul, kelle kiindumus on järele proovitud, võib olla kindel, et miski pole talle kibedam sellest, kui et tema lahkumine sulle kibedust valmistab, sind kuidagi piinab, su silmi täiesti teenimatu häda lõputu nutuga muserdab ja kurnab.

(4) Ometi ei pane miski samavõrd su kiindumust kasutuist pisarast loobuma kui mõte, et sa pead seda saatuse ülekohtu vapralt taludes oma vendadele eeskujuks olema. Mida teevad suured juhid, kui kitsas käes, teeseldes rõõmsameelsust ja peites kurje olusid hea tuju varju, et sõdurite vaim ei kustuks, nähes juhti murtud meelega – seda pead ka sina nüüd tegema. (5) Võta ilme, mis erineb su vaimust, ja kui suudad, tõrju üleni kogu valu, kui ei, varja sisimasse ja hoi, et välja ei paistaks. Hoolitse, et vennad jälgendaksid sind, kui nad peavad sündsaks, mida iganes näevad sind tegevat, ja vormivad oma vaimu sinu näo järgi. Pead neile olema nii lohutus kui lohutaja – aga sa ei saa nende kurjust takistada, kui oled alistunud enda omale.

6.(1) Su liigset leina aitab vältida ka see, kui teed enesele selgeks, et sa ei saa midagi varjata. Inimesed peavad sind üksmeelselt oluliseks isikuks, seda tuleb sul kaitsta. Su ümber on tihedalt lohutajaid, kes vaatlevad ja uurivad su vaimu – kui palju jõudu sul valu vastu on, kas sa oskad võidelda ainult heades oludes või suudad ka halbu mehiselt taluda –, su silmi jälgitakse. (2) Vabamad on

need, kelle tundeid saab varjata – aga sinu saladustel seda vabadust ei ole: saatus on pannud su heleda valguse kätte. Kõik teadku, kuidas sa käitunud oma haavaga – kas sa vigastatuna kohe relvad langetad või jääd oma kohale. Juba ammu on Caesari armastus ja su teadused sind kõrgemasse kihti tõstnud, sulle ei sobi midagi labast ega tavalist. Mis aga oleks veel nii labane ja naiselik, kui jätta end valu kurnata?

(3) Ühes leinas ei ole sulle lubatud sama, mis su vendadele. Su teaduste ja kommetega omandatud maine keelab sulle mõndagi, inimesed nõuavad ja ootavad sult palju. Tahtes, et kõik oleks sulle lubatud, poleks sa pidanud kõigi pilke enda peale tõmbama; nüüd jääb sul üle vaid töötatut teoks teha. Kõik, kes kiidavad su vaimu töid ja neid ümber kirjutavad, kellele pole tähtis su saatus, vaid su anded, on su vaimu valvurid. Täiusliku ja haritud mehe mainega ei või sa iial teha midagi vääritut, ilma et paljudel hakkaks häbi su imetlemise pärast. (4) Sa ei tohi mõõdutult nutta – ja see pole ainuke, mida sa ei tohi: sa ei tohi poole päevani voodisse jääda, ei toimetuste saginast maavaikusse pageda, ei pidevast kurnavate kohustuste täitmisest väsinud keha lõbureisidega kosutada, ei erinevate etendustega vaimu siduda ega oma suva järgi päeva planeerida. Sa ei tohi paljutki, mida tohivad harilikud inimesed oma nurgakestes – suur saatus on suur orjus. (5) Sa ei tohi midagi oma suva järgi teha: sa pead kuulama tuhandeid, läbi vaatama hulganisti palvekirju; kogu ilmast tulevate asjade suur koorem tuleb

laiali harutada, et ta võiks kindla korra järgi valitseja ette minna. Ma kordan: sa ei tohi nutta – selleks, et kuulda paljude nuttu, et saaksid muretseda hädaliste ja leebeima Caesari halastuseni jõuda soovijate pisarate pärast, pead sa omad kuivatama.

7.(1) Need asjad aitavad sind esialgu lihtsamate vahenditega; kui tahad kõike unustada, mõtle Caesari peale: vaata, millist usaldust, millist hoolitsust sa ta lahkusele võlgned – näed, et sa ei tohiks rohkem painduda kui see, kelle õlule – kui neid lugusid ikka uskuda – toetab taevas.¹

(2) Ka Caesar ise, kes võib kõike, ei tohi sellesama pärast mõndagi: tema ärkvelolek valvab kõigi und, tema töö kõigi puhkust, tema usinus kõigi lõbusid, tema tegemised kõigi jõudeolu. See, mille Caesar andis endast maailmale, võttis ta iseeneselt, ning nagu tähed, mis puhkamata ikka oma kulgu jätkavad, ei tohi ta iial peatuda ega midagi enda jaoks teha. (3) Ja nõnda puutub sama paratamatus mõnel määral ka sinusse. Sa ei tohi oma vajadusi või oma teadusi silmas pidada. Kui Caesar valdab nii paljusid maid, ei tohi sa end allutada ühelegi naudingule, valule ega millelegi muule – sa võlgned end üleni Caesarile. (4) Pealegi, kui sa alati kuulutad, et Caesar on sulle kallim su oma hingest, oleks lubamatu kaevata saatuse üle, kui Caesar on terve. Kui temaga on kõik korras, on su lähedased terved, sa pole midagi kaotanud; seega ei peaks su silmad olema ainult kuivad, vaid ka rõõmsad. Temas on sulle kõik, ta on sulle kõige asemel. Sa oleksid oma õnne eest

1 st Atlas.

vähe tänulik – mis jääb küll kaugelt su arukaimaist ja hardaimaist tundeist – kui sa lubad endal nutta, kui Caesar on terve.

8.(1) Nüüd aga näitan sulle mitte nii kindlat, kuid tuttavamat vahendit. Kurbus tuleb sul karta siis, kui lõpuks koju jõuad, sest kuni su jumalus¹ on su silme ees, ei leia kurbus teed sinuni, Caesar valdab sinus kõike; kui temast lahkud, siis justkui juhust kasutades, varitseb valu su üksindust ja poeb vähehaaval puhkavasse vaimu. (2) Seetõttu ei või sa omale hetkekski lubada teadustest loobumist. Nüüd ilmutagu sulle tänulikust kirjandus, mida sa oled nii kaua ja truult armastanud, nüüd päästku ta oma pühendunu ja austaja, nüüd viibi-gu kaua su juures Homeros ja Vergilius, kes on inimkonnalt niipalju tunnustust pälvinud kui sina neilt ja kõigilt; keda sa oled tutvustanud rohkemaile kui neile, kellele nad ise kirjutasid.² Sa oled kaitstud kogu selle aja, kuniks sa end nende kaitsta usaldad. Nüüd kirjuta ka oma Caesari tegudest nii palju, kui suudad, et neist läbi inimpõlvede räägitaks lähedase tunnistuste järgi; ta annab sulle ajaloo kujutamiseks ja kirjutamiseks nii parimat ainet kui ka eeskju.³

(3) Ma ei julge sind viia selleni, et punuksid oma harjunud peenusega valme ja Aisopose lugusid, mis on Rooma suurvaimudel veel proovimata,⁴ sest nii rängalt vapustatud vaimul oleks raske

nii ruttu neid lõbusamaid katsetusi ette võtta. See olgu hoopis ta paranemise ja taastumise märk, kui ta suudab tõsisemalt kirjatöölt üle minna muretumale.

(4) Kui esimese puhul toetab seni veel haiget ja endaga heitlevat vaimu käsitledavate asjade tõsidus, siis teist, mida tuleb kirjutada rõõmsa näoga, ei talu ta enne, kui ta on end juba täiesti kogunud. Seetõttu pead sa teda kõigepealt tõsisemate asjadega harjutama ja seejärel lõbusamatega tasakaalustama.

9.(1) Seegi oleks sulle suureks kergenduseks, kui küsid endalt sageli: "Kas ma kurvastan enda pärast või selle pärast, kes on surnud? – Kui enda pärast, pole põhjust hoobelda armastusega ja valu, mida vabandab vaid see, et ta on siiras, hakkab kasu silmas pidades kiindumusest taganema. Miski aga ei sobi heale mehele vähem kui venna kaotuse üle arvet pidada. (2) Kui ma kurvastan tema pärast, siis arvan, et paratamatu on üks kahest: kui surnuile ei jää enam mingeid tundeid, vabaneb mu vend elu kõigist raskustest ja naaseb sinna, kus oli enne sündi, ning, ilma kõigest halvast, ei karda midagi, ei soovi midagi ega kannata midagi. Mis meeletus oleks mitte lakata kurvastamast selle pärast, kes ise enam kunagi ei kurvasta? (3) Kui aga surnuil siiski on tundeid, rõõmustab mu venna vaim nüüd justkui pikast vangistusest vabanedes, lõpuks oma voli ja suva järgi, ning naudib looduse vaata-

1 Viide keisrikultusele.

2 Polybius oli niisiis tõlkinud Homerost ladina ja Vergiliust kreeka keelde; vt ka ptk 11.5.

3 Suetonius (*Divus Claudius* 41) kirjutab lähemalt Claudiuse kirjanduslikest harrastustest, mis avaldusid eelkõige just ajalookirjutuse vallas.

4 Õieti oli Phaedrusele ajaks juba ladina keeles valme kirjutatud küll; ilmselt Seneca ei tundnud teda või ei tahtnud tunda tema vastuolude tõttu võimukandjatega.

mist, jälgides kõrgelt kohalt kõike inimlikku ja vaadeldes lähemalt jumalikkugi, mille seletust ta seni otsis asjata. Miks ma siis piinlen, igatsedes seda, kes on õnnelik või olematu? Õnnelikku taga nutta oleks kadedus, olematut meeletus."

(4) Kas sind liigutab see, et su vend näib olevat ilma jäänud suurtest ja teda kõikjal ümbritsevaist hüvedest? Kui sa mõtled, et ta kaotas palju, mõtle, et rohkem on seda, mida ta ei pea enam kartma. Teda ei piina viha, ei vaeva haigus, ei näri kahtlused, ei jälita ablas ja teiste eadale alati vaenulik kadedus, ei kõiguta hirm ega häiri oma ande sageli vahetava saatuse kerglus. Kui sa õigesti arvutad, on ta enamast vabastatud kui paljaks rõõvitud. (5) Ta ei naudi rikkust, ei sinu ega enda mõjukust, talle ei tehta heategusid ja ta ei tee neid ise – kas pead teda õnnetuks, et ta jäi neist ilma, või õnnelikuks, kuna ta neid ei soovi? Usu mind – õnnelikum on see, kellele saatuse on mittevajalik, kui see, kes on ta omale ostnud. Kõiki neid hüvesid, mis rõõmustavad meid suurejoonelise, kuid petliku naudinguga – raha, au, võim ja palju muud, mida inimsoo pime iha imetleb, saadakse vaevaga ja jälgitakse kadedusega; keda nad ehivad, neid ka rõhuvad, toovad pigem häda kui kasu, on kõikuvad ja püsimatud. Kunagi pole hea neid vallata, sest kuigi ei pea kartma tuleviku pärast, teeb suure õnne kaitsmine ikkagi muret.

(6) Kui uskuda neid, kes näevad tõde lähemalt, on kogu elu karistus. Visatuna sügavasse ja rahutusse merre, mille looded meid vaheldumisi äkki laineharjale tõstavad, siis jälle suurte kahjudega

põhja kisuvad ning alatasa loobivad, ei ole meil kunagi kindlat pinda jalge all: me kõigume ja viskleme, põrkame omavahel kokku ning ükskord satume laevahukku, mida muidu alati kardame. Seda tormist ja igale rajule valla merd sõitjale ei ole sadamat peale surma.

(7) Ära siis kadesta oma venda – ta puhkab. Ta on lõpuks vaba, kaitstud, surematu. Temast jäi maha Caesar kogu oma järelepõlvega, jäid sina koos teie vendadega. Enne kui saatuse loobus teda soosimast, jättis ta ise selle sennapaika ande sületäite kaupa kokku kandma. (8) Nüüd naudib ta selget ja pilvitut taevast: madalast ja ahtast tõusis ta kohta – olgu see mis tahes – mis võtab ahelaist pääsenud hinged õnnelikku rüppe, ning seal ta nüüd vabalt rändab, vaadeldes suurima mõnuga kõiki looduse hüvesid. Sa eksid: su vend ei kaotanud valgust, vaid leidis selgemagi. (9) Meil kõigil on temaga ühine tee. Miks nutta saatuse pärast? Ta ei jätnud meid, vaid läks ees. Usu mind, suures õnnes on surmgi õnn. Pole midagi kindlat isegi ühe päeva ulatuses – kes võiks oletada, kas surm su vennale viha kandis või abi tõi, kui tegelikkus on varjatud ja tume.

10.(1) Ka sinu õiglus igas asjas aitab sul kindlasti aru saada, et sellist venda kaotada ei olnud ülekohtus, vaid hoopis privileeg, et võisid nii kaua ta kiindumust nautida ja kasutada. (2) Ebaõiglane on see, kes ei jäta kingitust andja otsustada, ahne see, kes ei pea kasuks seda, mis ta saab, vaid kahjuks seda, mis ta tagasi annab. Tänamatu on see, kes nimetab naudingu lõppu ülekohtuks, rumal, kes arvab, et ei ole mingit kasu hüvedest peale käesolevate, kes ei leia

lohutust ka läinust ega pea kindlamaks seda, mis on möödas, millest ei ole karta, et ta lõpeb. (3) Liialt ahendab oma rõõme see, kes arvab end nautivat vaid seda, mida näeb ja hoiab, ega pea neid-samu asju minevikus mikski – iga nauding jätab meid ju ruttu, voolab mööda ja võetakse meilt peaaegu enne, kui kohale jõuab. Seepärast tuleb vaim pöörata mineviku poole ning kõik, mis meid kunagi on rõõmustanud, tagasi tuua ja sageli mõttes läbi arutada: naudingu mälestus on kestmam ja ustavam kui kohalolu.

(4) Seetõttu arva see, et sul oli väga hea vend, ülimate hüvede hulka. Ei sobi mõtelda sellest, kui palju kauem ta oleks võinud sul olla, vaid sellest, kui kaua ta oli. Loodus ei ole teda sulle nagu teistelegi nende vendi päriks andnud, vaid laenanud – kui heaks arvab, võtab tagasi ega järgi selles sinu küllastust, vaid oma seadust. (5) Kui keegi kannatab selle all, et ta peab võlga tagasi maksuma – eriti kui ta sai selle protsendita –, kas ei peetaks teda ebaõiglaseks? Loodus andis elu su vennale, andis ka sulle; ning kui ta oma õigust kasutades võla sellelt rutem tagasi nõudis, kellelt tahtis, ei saa süüdistada teda, sest tema tingimused olid teada, vaid sureliku vaimu ahnet lootust, mis unustab alatasa, mis on loodus, ega pea iialgi meeles oma jagu muidu, kui talle meenutatakse. (6) Rõõmusta niisiis, et sul oli nii hea vend nautida ja kasutada ning, kuigi see aeg jäi soovitud lühemaks, oska seda hinnata. Mõttele sellele, et ta olemasolu oli meeldiv, kaotamine inimlik. Sest miski poleks sobimatum,

kui olla puudutatud sellest, et su venda oli liiga üürikeseks, ja mitte rõõmustada, et üldse oli.

11.(1) "Aga ta võeti järsku!" – Igaüht petab oma kergeusklikkus ja armastatute surelikkuse meelevaldne unustamine: pole teada, et loodus oleks kellelegi oma paratamatusest erandit teinud. Iga päev möödub me silme eest tuttavate ja võõraste matuseronge, meie aga tegeleme muuga ning peame ootamatuks seda, mille tulemist kogu elu meile kuulutab. Seega ei ole see saatuse ebaõiglus, vaid inimmeele millegagi küllastamatu väiklus, mis tõrgub lahkumast sealt, kuhu ta oli lubatud teise armust.

(2) Kui palju õiglasem on poja surmast kuulda saades lausuda suure mehe väärilised sõnad: "Kui elu andsin, teadsin, et ees tal surm."¹ Nii pole imestada, et temast sündis selline, kes suutis surra vapralt. Ta ei võtnud teadet poja surmast justkui midagi uut, sest mida uut on inimese surmas, kui kogu elu pole muud kui teekond surma poole. (3) "Kui elu andsin, teadsin, et ees tal surm. Seejärel lisas ta tunnistuse suuremastki arukusest ja vaimust: "ja selleks ta kasvatasin." Kõik sünnivad selleks: kellele iganes elu antakse, on surmale määratud. Rõõmustagem, et antakse, ja andkem tagasi, kui küsitakse. Saatuse võtab igaühe oma ajal, ta ei lähe kellestki mööda; vaim aga olgu valmis, ärgu iial kartku paratamatut ja oodaku ära see, mis pole selge.

(4) Milleks rääkida väejuhtidest ja nende järelepõlvest, paljude konsulaatide ja triumfide poolest tuntuist, kes on lahkunud kõigutamatu saatuse tahtel?

1 Värssitaat Enniuse *Telamon*'ist.

Terved riigid koos kuningatega ja rahvad koos valitsejatega on talunud oma saatust: kõigil, isegi kõigel on viimne päev silme ees. Kõigi lõpp ei ole ühesugune: ühe jätab elu poolel teel, teisest lahkub otse lävel, mõne vanadusest juba väsinud lahkudasooivija laseb vaevu minema; ometi pöördume me ühel või teisel ajal kõik ühte kohta. Ei tea, kas on rumalam surelikkuse seadust mitte märgata või sellele jultunult vastu hakata.

(5) Võta ometi kätte ükskõik kumma raamatud, keda su vaimutöö on laiemalt tutvustanud, kelle sa niimoodi meetrumist vabastasid, et kuigi värsivorm kadus, jäi ilu, sest sa tõlkisid need ühest keelest teise nii, nagu on kõige raskem – säilitades teises keeles kõik väärtusliku.¹ Neis ei ole ühtegi peatükki, mis ei tooks sulle hulgaliselt näiteid inimliku muutlikkusest, ootamatuist juhtumest ja üha uutel põhjustel valatud pisaraist. (6) Loe, millise hooga sa oled kõmistanud võimsaid sõnu – sul hakkab kohe häbi nõrkuse ja oma kõne vägevusest taganemise pärast. Ära lase juhtuda, et need, kes su kirjutisi eeskujuna imetlevad, küsiks, kuidas selline väeti vaim midagi nii suurt ja jõulist sai luua.

12.(1) Parem pööra end sellelt, mis piinab, kõige selle poole, mis lohutab, ja vaata oma suurepäraseid vendi, vaata oma naist, vaata poega. Nende kõigi heaolu nimel leppis saatus sinuga kokku selle osa peale. Sul on paljusid, kellest lohutust leida. Tõrju endalt see häbi, et kõigile ei näiks, et üks valu on

sus tugevam kui nii palju lohutusi. (2) Näed, et nad kõik on lõõdud nagu sinagi ega saa sulle appi tulla, ning saad aru, et nad hoopis ise ootavad, et sina nad jalule aitaksid. Ja kuivõrd neil on vähem haridust ja vähem vaimujõudu, seda enam tuleb sul vastu seista ühisele hädale. Seegi on lohutus, kui jagada oma valu teistega, sest paljude vahel jagatuna saab tast sinule jääda vaid tühine osa.

(3) Ma ei lakka aina osutamast Caesarile. Kui tema juhib maid ja näitab, kui palju paremini püsib võim heategudel kui relvadel, ning valitseb inimeste asjade üle, pole ohtu, mida võiksid pidada oma hukatuseks – temas üksi on sulle küllalt kaitset ja lohutust. Tõsta pea ja iga kord, kui pisarad su silmi tungivad, pööra nad Caesari poole: nad kuivavad suurt ja säravat jumalust nähes, tema hiilgus pimestab neid ja hoiab enda küljes kinni, nii et nad ei näe midagi muud. (4) Temast, keda sa jälgid päeval ja ööl, kellelt sa eales ei pööra oma vaimu, temast tuleb sul mõelda, teda saatuse vastu appi kutsuda. Oma suures leebuses ja armastuses lähedaste vastu on ta kahtlemata juba paljude lohutustega su haava ravinud, juba palju kokku kuhjanud, et su valu tõrjuda. Ja veelgi – kui ta ka ei oleks midagi teinud, kas Caesarit vaadata ja temast mõelda ei oleks juba iseenesest suur lohutus?

(5) Jumalad ja jumalannad laenaku ta kauaks maa peale! Olgu ta teod võrdsed Jumaliku Augustusega, elagu ta kauemgi! Kuni ta on surelike seas, ärgu tundku surelikkust oma kojas! Tunnistagu ta oma kaua järele proovitud poeg Rooma

1 Seega oli tegemist proosatoilgetega; väärtuslik – head omadused (*virtutes*) – mida säilitati, puudutab eelkõige stiili.

riigi juhiks ja võtku ta enne isa kaasvalitsejaks kui järglaseks. Kõrges eas, alles meie lastelaste nähes, tulgu päev, kui ta sugu¹ ta taevasse kutsub.

13.(1) Hoia tast käed eemal, saatus, ja ära näita tema peal oma võimu, muidu kui kasu tuues! Lase tal ravida juba kaua haiget ja haavatud inimsugu, lase oma kohale tagasi panna ja taastada kõik, mille eelmise valitseja² sõgedus segi raputas. Säragu alati see täht, mis helendab sügavusse tõugatud ja pimedusse uppunud maa kohal! (2) Et ta rahustaks Germaania, annaks meile Britannia,³ kordaks isa⁴ triumfe ja saavutaks uusi! Nende nägijaks lubab ka mul saada kõige esimene ta voorustest, armulikkus.⁵ Sest ta ei tõuganud mind nii, et ma ei saaks enam tõusta, või õigemini ei tõuganudki üldse, vaid toetas saatuselöökidest langejat ning maandas kuristikku kukkujat pehmelt oma jumaliku käega pidurdades. Ta palus minu eest senatit, ja mitte niivõrd ei andnud mulle elu, kui nõudis.⁶ (3) Ta vaadaku – ja hinnaku mu asi selliseks, nagu arvab – kas ta õiglus märkab head või armulikkus teeb heaks. Mõlemad heateod oleksid minu jaoks võrdsed – ta kas teab mu süütust või soovib. Seni on mu hädadele suureks lohutuseks näha ta halastust kogu ilmas ringi käimas; kuna ta on sellega siitsamast kolkast, kuhu mind on määratud, välja kaevanud ja valguse

kätte lasknud paljusid juba pikki aastaid hukatusse maetuid, ei karda ma, et ta ainult minust mööda läheks. Aga aega, millal kellelegi appi tulla, teab ta ise kõige paremini; mina hoolitsen igati selle eest, et ta ei peaks mu juurde tulles punastama.

(4) Oo su õnnelikku armulikkust, Caesar, mille tõttu pagendatud sinu ajal rahulikumat elu elavad kui hiljuti Gaiuse ajal riigijuhid! Nad ei muretse, ei oota iga hetk mõõka, ei hakka värisema iga laeva nähes. Sina oled neile nii lõppsaatus toorusele kui ka lootus selle paranemiseks ning praegune rahu. Küllap sa tead, et kõige õiglasemad on need piksenoored, mida austavad ka neist tabatud.

14.(1) Niisiis, kui ma ei eksi, on me valitseja, kõigi inimeste ühine lohutus, su vaimu juba terveks teinud ja kasutanud nii tõsise haava puhul veel tõsisemaid ravimeid. Ta on sind juba igati innustanud, leidnud oma suurepärasest mälust iga näite, mis viib sind vaimse tasakaalu poole, pakkunud kõigi tarkade õpetusi oma tavakohase kõneosavusega. (2) Keegi ei täida innustaja osa paremini: tema rääkides on sõnadel teine kaal nagu oraaklil, kogu su valu võimu purustab ta jumalik eeskuju. Kujutle, et ta ütleb sulle: "Saatus pole sind ainsana välja valinud, et kedagi nii karmi ülekohtuga tabada. Iga kodu kogu

1 st Augustus, kes oli pärast surma jumalaks kuulutatud.

2 st Caligula.

3 Pärast Caligula surma toimunud ülestõusu Germaania oli Claudius selleks ajaks juba maha surunud ning asutas end sõjakäigule Britanniassa, mille lõpetas samuti edukalt.

4 Claudius isa Nero Claudius Drusus Germanicus oli Augustuse-aegne väejuht ja riigimees, sõdis eelkõige Gallias ja Germaania; ühel sõjakäigusl Germaaniassa ta ka suri 9. a eKr (vt ka 15.5).

5 Seneca loodab triumfidega kaasnenud amnestiate peale, et vabaneda pagendusest.

6 Senati ja keisri osa kohta Seneca väljasaatmises pole lähemalt teada.

maailmas kas on või on olnud leinas. Ma ei too tavalisi näiteid, mis on, kuigi väiksemad, ometi huvitavad; ma juhatan sind meie riigi ajaloo ja annaalide juurde. (3) Kas näed kõiki neid kujusid, mis täidavad Caesarite koda? Kõik nad on tunnistuseks mõnele omaste õnnetu-sele. Kõik need inimpõlvede ehtena hiilgavad mehed on vaevelnud oma lähedasi leinates või on lähedased neid suure hingepiinaga leinanud.

(4) Milleks sulle meenutada Scipio Africanust,¹ kellele pagenduses teatati venna surmast? Vend, kes oli röövinud venna vanglast, ei suutnud teda röövida saatuse käest. Ja kõigile oli teada, kui kannatamatu oli olnud Africanuse kohusetunne seaduse ja õiguse suhtes: samal päeval kui Scipio Africanus venna käskjalalt ära võttis, astus ta ka eraisikuna üles rahvatribuuni vastu.² Ometi leinas ta venda sama kindla vaimuga, kui oli teda kaitsnud.

(5) Milleks meenutada Scipio Aemilianust,³ kes peaaegu ühel ajal pidi nägema isa triumfikäiku ja kahe venna matuseronge. Ja siiski talus ta noorme-

hena või peaaegu poisina oma pere ootamatut laastamist otse Pauluse triumfi ajal nii suure vaimuga, nagu pidi taluma mees, kes oli sündinud selleks, et Rooma linnal oleks Scipio ega näeks Kartaago ta hukku.

15.(1) Milleks meenutada veel kahe Luculluse⁴ üksmeelt, mille lõhkus surm? Milleks Pompeiusi,⁵ kellele jõhker saatus ei jätnud isegi niipalju, et nad langeksid üheskoos? Sextus Pompeius pidi esmalt üle elama oma õe surma, mis purustas suurepäraselt püsinud Rooma rahu sidemed; siis pidi ta taluma ka armsa venna surma, kelle saatus tõstis nii kõrgele, et ei peaks teda madalamalt alla tõukama kui ta isa; ja pärast seda lööki ei pidanud Sextus Pompeius vastu seisma mitte ainult valule, vaid ka sõjale.

(2) Kõikjalt on leida loendamatu id näiteid surmaga lahutatud vendadest, veelgi enam – vaevalt on üldse kunagi nähtud kahte venda koos vanaks elavat. Ent piirdugem meie maja näidetega: keegi ei oleks nii mõtlematu ja arutu, et kaevata, et saatus on pannud kedagi

1 Publius Cornelius Scipio Africanus Maior – väejuht ja riigimees 3/2. saj vahetusel eKr, kõigi aegade tuntumaid Rooma väejuhte, võitis korduvalt Hannibali; oli vabatahtlikus pagenduses ebaselgete intriigide tagajärjel, süüdistatuna sõjasaagi omastamises. Pole teada, et ta vend Lucius oleks surnud temast varem, võimalik, et Seneca ajab midagi segamini.

2 *Viator* ("käskjal") oli mitmete ametiisikute, sh rahvatribuuni käsutuses olev madalam ametnik (saanud nime selle järgi, et ta algselt kutsus senaatoreid koosolekule); rahvatribuuni otsuste vastu astuda oli lubatud ainult teisel rahvatribuunil ja konsuleil.

3 Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus – väejuht ja riigimees 2. saj keskelt eKr, vallutas ja hävitas 146. a eKr Kartaago; Africanus Maiori poja kasupoeg, L. Aemilius Paul(l)us Macedonicuse lihane poeg.

4 Marcus ja Lucius Licinius Lucullus – konsulid vastavalt 74 ja 73 eKr, nende surmast pole täpselt midagi teada.

5 Sextus Pompeius võitles kodusõjas Octavianuse (Augustuse) vastu, tapeti 35 eKr; tema õde oli abielus esmalt Faustus Sulla, siis L. Cornelius Cinnaga, ta surmast ja sellest, kuidas see "Rooma rahu" kahjustas, pole midagi teada; nende vend Gnaeus sai surma võitluses Caesari vastu 45 eKr; nende isa Gnaeus Pompeius Magnus oli oma aja silmapaistvamaid võimukandjaid, korduvalt konsul (sh 52 eKr üksinda), elu lõpus võitles koos senatiga Caesari vastu, tapeti Egiptuses varju otsinuna 48 eKr.

leinama, kui ta on ihanud isegi Caesari pisaraid.

(3) Jumalik Augustus kaotas armsaima õe Octavia – loodus ei säästnud leinamise paratamatusest isegi seda, kelle oli otsustanud võtta taevasse. Enamgi veel – lööduna igasugustest kaotustest, kaotas ta ka järglaseks kasvatatud õepoja.¹ Seejärel, et mitte ta leinu üksahaaval üles lugeda, kaotas ta väimehed ja lapsed ja lapselapsed, ning ükski surelik ei tundnud end rohkem inimesena kui tema, niikaua kui ta inimeste seas elas. Ometi talus ta kõigeiks valmis süda neid paljusid raskeid leinu ja Jumalik Augustus ei saanud mitte ainult võõraste rahvaste, vaid ka valude võitjaks.

(4) Gaius Caesar,² mu onu, Jumaliku Augustuse poeg ja lapselaps, kaotas varases meheas, Pärsia sõja ettevalmistuste ajal, oma kalli venna Luciuse, noorsoo juht noorsoo juhi, ning see hingehaav tabas teda palju raskemalt kui hiljem kehaline; mõlemat talus ta väarikalt ja vapralt.

(5) Mu onu Caesar³ kaotas oma embuses hoides ja suudeldes mu isa Drusus Germanicuse, oma noorema venna, kes avas tee Germaania sügavusse ja allutas metsikuid hõime Rooma võimule. Siis-

ki pani ta piiri nii enda kui ka teiste leinale, ning kui kogu sõjavägi mitte ainult kurva, vaid lausa lööduna oma Drususe keha endale nõudis, allutas ta nad Rooma leina tavadele ja otsustas, et põhimõtteid ei tule järgida mitte ainult võitluses, vaid ka kurvastuses. Ta ei oleks saanud ohjeldada teiste pisaraid, kui poleks enne omi maha surunud.

16.(1) Minu vanaisa M. Antonius,⁴ kes oli suurem kõigist peale selle, kes ta võitis, kuulis oma venna tapmisest just siis, kui ta riigis korda taastas⁵ ega näinud triumviirivõimu kandjana kedagi endast kõrgemal, vaid peale oma kahe kolleegi kõiki madalamal. (2) Taltsutamatu saatust! Kuidas sa end inimeste hädadega löbustad! Just samal ajal, kui M. Antonius oli oma kodanike elu ja surma üle otsustaja, lasti ta vennal karistust kanda. Siiski talus M. Antonius seda kurba haava sama vaimusuurusega, millega ta kõiki õnnetusi oli talunud, ja tema leinaks oli ohverdada venna eest kahekümne leegioni veri.

(3) Aga jättes kõik muud näited kõrvale ja vaikides ka oma ülejäänud kaotustest, on saatust mindki õe ja venna leinaga tabanud ning kaks korda on ta näinud, et mind võib haavata, aga mitte võita. Kaotasin oma venna Germanicu-

1 Eelnimetatud Octavia poeg Marcus Claudius Marcellus, kes suri 23 eKr 19-aastasena.

2 Gaius Iulius Caesar, Augustuse tütre Iulia poeg, oli tegelikult Claudiuse vanaonu; tema ja ta vend Lucius said Augustuse poegadeks lapsendamise kaudu; Luciuse surma ajal 2. a pKr oli Gaius 22-aastane ja valmistus sõjategevuseks Pärsias; mõlema venna tiitel oli *princeps iuventutis* (noorsoo juht), mis on võrreldav Augustuse enda *princeps*'i tiitliga; Gaiuse ülesandeks oli pidada sõda idas, Luciusel läänes.

3 st keiser Tiberius.

4 Marcus Antonius, Augustuse õe Octavia mees, oli Claudiuse ema isa, triumviir koos Lepiduse ja Octavianusega (Augustus) alates 43. a-st eKr, jäi võimuvõitluses alla Octavianusele ja tegi enesetapu 30 eKr; tema vend Gaius, Makedoonia asehaldur, tapeti Brutuse käsul 43 eKr.

5 Viide 27. novembril 43 eKr antud seadusele korra taastamisest riigis (*Lex Titia*), mis kinnitas triumviiride Antonius, Octavianuse ja Lepiduse võimu.

se¹ – igauks mõistab kohe, kuidas ma teda armastasin, kui kujutleb, kuidas kiindunud vennad oma vendi armastavad; ometi juhtisin ma oma tundeid nii, et mitte jätta tegemata midagi, mida saab nõuda healt vennalt, ega teha ka midagi sellist, mida võiks ette heita valitsejale."

(4) Nõnda siis kujutle, kuidas riigiisa esitab sulle neid näiteid ja tõestab, et saatusele pole miski püha ja puutumatu, kui ta julges saata surma sellesse kotta, kust pidi tulema uusi jumalaid. Seega ei peaks keegi imestama, et ta teeb midagi julmalt või ebaõiglaselt – kas see, kelle jõhkruks on aujärgigi surmaga määrinud, võiks tavaliste kodude suhtes mingit õiglust või mõõtu tunda? (5) Teda võib söimata ja mitte ainult ise, vaid kasvõi kogu rahvaga – ikka ta ei muutu, jäädes kõigutamatuks kõigist palveist ja kaebeist. Selline on saatus inimeste vastu olnud ja selliseks ta jääb, ta ei ole jätnud midagi proovimata ega jäta midagi puutumata; ta läheb jõhkralt läbi kõige, nagu tal ikka tavaks on, ja julgeb siseneda ka kodadesse, kuhu saab temple kaudu, et teha kurja ja katta loorberivanikutega ukсед musta rüüga.

(6) Nõudkem talt kogu rahva töotuste ja palvetega ainult üht, kui ta ei ole veel heaks arvanud inimsugu hävitada ja vaatab Rooma nime seni armuliku pilguga: olgu see inimeste nõrkusele antud valitseja talle niisama püha kui kõigile surelikele! Õppigu ta temalt armulikkust ja olgu leebe kõigist valitsejast leebeima vastu!

17.(1) Niisiis tuleb sul vaadata kõiki, kellele ma nüüdsama osutasin, taevasse võetuid või selle lähedasi, ja kindla-meelselt taluda saatust, mis sirutab sinu järele käsi, mida ta ei hoia eemal isegi neist, kelle nimel me vannume. Tuleb jälgendada nende kindlust valusid taludes ja võites, niivõrd kui inimene saab käia jumalikes jälgedes. Kui muis asjus on ametiseisundi ja päritolu vahed suured, siis voorus on kõigile kättesaadav – ta ei põlga kedagi, kes ise end tema vääriliseks peab. (2) Kõige parem oleks kindlasti jälgendada neid, kes – kuigi nad võiksid pahandada, et nad ei ole puutumatud sellest kurjast, olles üksnes selles teiste inimestega võrdsed – ei pea surelikkust ebaõigluseks, vaid õiguseks, ega kannata juhtunu all ei liiga rängalt ja teravalt ega ka pehme ja naiselikuna – sest olla hädas tundetu pole inimlik ja seda mitte taluda pole mehelik.

(3) Kui ma olen läbi võtnud kõik Caesarid, kellelt saatus on vendi ja õdesid röövinud, ei saa ma vahele jätta ka seda, kes tuleks Caesarite hulgast välja arvata, kelle loodus lõi inimsoo hukuks ja häbiks, kelle täiesti maha põletatud ja segi keeratud riiki taastab kõige leebeima valitseja armulikkus. (4) C. Caesar,² olles kaotanud õe Drusilla, ei osanud kurvastadagi rohkem valitseja moodi kui rõõmustada, vältis oma kodanikega kohtumist ja kõnelemist, õe matustel ei osalenud, oma kohuseid õe ees ei täitnud, vaid leevendas kibedaima kaotuse valu oma Albas täringute, lauamängude ja muude sellesarnaste ettevõtmistega.

1 Claudiusse vend Germanicus suri 19 pKr; õde Livillat pole siinkohal nimepidi mainitud, tapeti 31 pKr.

2 st Caligula; tema õde ja armuke Drusilla suri 38 pKr.

Võimu au nimel! Õde leinava Rooma valitseja lohutuseks oli täring! (5) Kord habet ja juukseid kasvatades, kord hulkurina Itaaliat ja Sitsiiliat mööda ringi ekseldes, mitte iialgi kindlana, kas ta tahab, et õde leinataks või jumalana austataks, ning kõik see aeg talle templeid ja altareid püstitades, rõhus see pööraselt püsimatul Gaius neid, kes olid liiga vähe kurvad, kõige julmemate nuhtlustega – sama ohjeldamatu vaimuga kannatas ta õnnetuste lööke, nagu ta õnne saabumisest meeletuna üle inimliku mõõdu puhevile läks. (6) Igalet Rooma mehele jäägu võõraks ta eeskuju: vaigistada oma leina ajakohatute manguudega või teravdada seda mustuse ja kasimatuse saastaga ning täiesti ebanimliku lohutuseks nautida teiste hädasid.

18.(1) Sul ei tulegi kuidagi oma harjumusi muuta, kui sa oled juba otsustanud armastada teadusi, mis väga edukalt kasvatavad õnne ja kahandavad õnnetust ning on inimesele ühtaegu suurimaks ehteks ja lohutuseks. Seepärast sukeldu nüüd hoogsamalt oma teadustesse, ümbritse oma vaim nendega nagu kaitsemüüri, et valu sinusse üheltpoolt sisse ei pääseks. (2) Jäädvusta oma venna mälestus mõne oma kirjatöö mälestusmärgiga: see on inimeste asjadest ainus, mida ei riku aeg ega lagunda vananemine. See, mis pürgib suurde kõrgusse kivehitise, marmorkolossi või mullakääpana, ei hoia mälestust kauaks, kuna on isegi kaduv; kuid vaimutöö mälestusmärk on hävimatu. Kingi see oma vennale ja pane ta sellesse – parem jäädvustada ta igipüsivas vaimutöös, kui leinata viljatust valus.

(3) Mis puutub aga saatuse, siis isegi kui ta praegu ei saa end sinu ees kaitsta – sest kõik, mis ta meile annab, saab vihatuks, kui ta midagi ära võtab –, siis hiljem küll, niipea kui aeg sind temale õiglasemaks kohtunikuks teeb; siis võid sa temaga äragi leppida. Ta on sulle ju palju andnud, millega seda ülekohtu lunastada, ta annab ka praegu mõndagi, millega hüvitada; ja lõpuks oli ta ju ise andnud sulle sellegi, mille ta ära võttis.

(4) Ära kasuta oma vaimujõudu iseenese vastu, ära jää oma valu juurde. Su sõnaseadmisoskus võib väikesed asjad suureks kiita ning suuri jälle kahandada ja tühiseks muuta; aga hoidku ta need võimed teiseks korraks ja pühendugu praegu üleni su lohutamisele. Vaata ainult ette, et sedagi liialt ei saaks, sest loomus nõuab meilt parasjagu, tühisus küsib rohkem.

(5) Ma ei nõuaks sult kunagi, et sa üldse ei kurvastaks. Ma tean, et võib leida pigem kalgi kui kindla aruga mehi, kes keelavad targal kurvastada – paistab, et nad ei ole iialgi millegi sellise kätte sattunud, muidu oleks saatus neist selle ülbe tarkuse välja raputanud ja neid kasvõi vastu tahtmist tõde tunnistanud. (6) Mõistus on teinud piisavalt, kui ta on kõrvaldanud valust ainult selle, mis on liigne ja voolab üle, aga et ta üldse seda ei kannataks, ei tule kellelgi oodata ega soovida. Parema säilitagu ta seda taset, mis ei väljenda ei ükskõiksust ega meeletust, ja hoidku meid sellises seisundis, et meel oleks vaba, aga mitte löödud. Pisarad voolaku, kuid ka lakaku, tõusku ohked me südame põhjast, kuid lõppegu needki. Valitse oma vaimu nii, et sa leiaksid

heakskiidu nii tarkade kui vendade silmis.

(7) Hoolitse, et venna mälestus meenuks sulle sageli: et sa puudutaksid teda tihti kõnes ja seaksid ta meenutusi sageli enda ette; selleni jõuad sa ainult siis, kui teed ta mälestuse enda jaoks pigem meeldivaks kui nukraks, sest on loomulik, et vaim pageb alati sealt, kuhu ta naaseb kurbuses. (8) Mõtle ta mõõdutundest, mõtle ta taibukusest asjatoimetustel, ta innust neid lõpuni viia, ta sõnapidamisest. Pane kõik ta sõnad ja teod teiste ette ning meenuta iseendalegi. Mõtle, milline ta oli ja mida

lubas endast loota – sest mida poleks võinud sellise venna kohta kindlalt väita?

(9) Kirjutasin selle, nii nagu sain, juba pikast tegevusetusest kuhtunud ja nüristanud vaimuga. Kui sellest näib olevat vähe küllastamaks su vaimu ja vaigistamaks su valu, mõtle sellele, et see, kes on oma hädade võimuses, ei saagi teiste lohutamiseks valmis olla ja et sellisele inimesele ei tule hõlpsasti ladina keel keelele, kelle ümber kõlab barbarite segane jõmin, mis on vastik isegi inimlikumaile barbarest.

EMA HELVIALE LOHUTUSEST¹

Ladina keelest tõlkinud Janika Päll

1.1. Juba sageli, armas ema, olen võtnud hoogu sinu lohutamiseks, sageli end ka tagasi hoidnud. Mind tõukas tagant palju julgustavat: kõigepealt näis mulle, et kõrvaldan kõik ebameeldivused, kui ma su pisarad – isegi kui ma ei suudaks neid alla suruda – kasvõi korrakski ära pühin; seejärel uskusin, et kui ise varem jalule tõusen, on mul sinu turgutamiseks rohkem mõjujõudu; peale selle kartsin, et minu poolt võidetud saatus võiks võita kellegi mu omastest. Ja nõnda püüdsingi, nagu suutsin, kätt veel enda haaval hoides tasahilju teie haavade sidumisele asuda.

2. Ent oli sedagi, mis mu kavatsust takistas: teadsin, et su valule, kuni ta julmus on värske, ei saa otse vastu astuda, ilma et leevendajad ise teda ärritaks ja õhutaks. Sest ka haiguste puhul ei ole ju midagi ohtlikumat kui ennatlik ravi. Nii jäin ootama, kuni haigus ise oma jõu kulutab ning aja jooksul ravimite suhtes taltudes end puudutada ja uurida laseb. Peale selle, lehitsedes kõiki suurvaimude poolt leina tõkestamiseks ning ohjeldamiseks kirjutatud teoseid, ei leidnud ma ühtki näidet inimesest, kes oleks lohutanud omakseid ise nende poolt taga nutetuna. Niisiis kõhklesin ma

¹ Lohutuse adressaadiks on Seneca ema Helvia, kes sündis 20. a eKr ja abiellus Hispaanias (kust kõik Senecad pärinesid) ta isa Lucius Annaeus Senecaga, kes suri 39 pKr. Sugulastest mainitakse ema vanemat õde, Seneca vanemat venda Novatust e Galliot, kellest sai riigimees, ja nooremat venda Melat, samuti (kas Seneca või tema ema) onu ning tädi (arvatavasti sellesama onu naist), Seneca kahte poega (ptk 2.5 ja Marcus) ja ta vendade lapsi.

uues asjas, ja kartsin, et see ei ole mitte lohutus, vaid osatamine.

3. Mis veel sellest, et inimene, kes koguni matuseriidalt pead tõstab, et omakseid lohutada, vajab uusi sõnu, mis pole pärit tavalisest ega igapäevasest kõnest! Üle igasuguse mõõdu minev valu välistab ju paratamatult sõnade valimise, kuna ta tihti isegi häält lämmatab.

4. Igal juhul teen ma katset mitte oma kirjanikuandi usaldades, vaid selleks, et võiksin mõjusaima lohutusena ise lohutaja olla. Sellele, kellele sa midagi ei keelaks, ei hakka sa kindlasti – olgugi iga lein taltumatu – keelama ka seda, et lubad (ma loodan) mul panna piiri oma kaotusevalule.

II.1. Vaata, kui palju olen ma endale lubanud su leebuse tõttu: ma ei kahtle, et saan sinu juures võimsamaks kui su valu, millest õnnetute jaoks miski võimsam ei ole. Seega, et mitte kohe temaga võitlusse asuda, lähen esialgu ta juurde ning ärritan teda veelgi: toon nähtavale ja rebin lahti kõik, mis on juba kinni kasvanud.

2. Mõni võib väita: "Mis lohutamise viis see on, tuua tagasi unustatud halb ja anda kõik piinad korraka näha hingele, mis ühtainsatki vaevu talub?" Ent mõelgu ta: kui miski on sedavõrd ohtlik, et tugevneb ravimitele vaatamata, arstitakse enamasti vastupidisega. Nii siis annan ma talle kõik tema leinad, kõik kurvastused: see pole õrn ravimine, vaid põletamine ja amputeerimine.

Mis on mu eesmärk? – Et hing, nii paljude hädade võitja, häbeneks põdeda üht haava nõnda armilises kehas.

3. Seega nutku ja ägagu pealegi need, kelle tundlikke meeli on närvetanud

pikk õnneaeg, ning varisegu nad kokku tühiseimate kahjustuste tõukel; ent need, kelle kogu elu on möödunud katsumustes, pidagu ka rängimale südilt ja vankumatu meeleskindlusega vastu! Pideval ebaõnnel on vähemalt üks hüve: nimelt muudab ta need, keda alati vintsub, lõpuks karastatuiks.

4. Saatuse pole sulle rängimas leinas mingit puhkust andnud. Ta ei teinud erandit isegi sinu sünni päevast: jäid emast ilma vastsündinuna, õieti juba sündides, kui sind kuidagi ilmale heideti. Kasvasid võõrasema käe all, keda sa küll oma kuulekuse ja kiindumusega, mis isegi tütre puhul tähelepanu ärataks, ema olema sundisid, – siiski pole ka hea võõrasema kellegi jaoks suuremat väärt. Lahkeima onu, parima ja vapraima mehe, kaotasid sa teda külla oodates. Ja et saatuse oma raevukust hajatades ei vähendaks, kandsid sa veel enne kolmekümne päeva möödumist hauda oma ülikalli abikaasa, kellelt olid saanud kolm last. Leinasõnumid toodi sulle, leinajale, kõigi laste äraolekul, nagu oleksid su hädad meelega just sellesse aega kuhjatud, et sul poleks, kust valus tuge leida.

5. Jätan mainimata kõik need katsused, kõik hirmud, mille pidevaid rünnakuid sa talusid: juba võtsid oma sülle, kust olid ellu saatnud kolm lapselast, kolme lapselapse luud; enne kahekümne päeva möödumist mu poja matmisest, kes suri, kui teda kästel hoides suudlustega katsid, kuulsid, et olen kinni võetud. See oli sul seni puudunud: leinata elavaid.

III.1. Rängim kõigist haavadest, mis kunagi su keha tabanud, on viimane, möönan seda. Ta ei marrasta nahka,

vaid kisub südame ja sisikonna koost. Ent sellal kui noorsõdurid juba kergete haavade peale hädaldavad, kartes meedikü kätt rohkem kui mõõka, lubavad igatipidi läbi puuritud veteranid endal kannatlikult ning ägamata haavu puhastada, just nagu oleks need võõrad; – sedamoodi pead ka sina end nüüd vaprosti ravimisele allutama.

2. Kaebed aga ja ulgumine ja muud viisid, millega naiste valu enamasti lärmi lööb, jäta kõrvale. Sest kõik need hädad oleksid raisatud, kui sa pole ikka veel õppinud õnnetu olema. Ent paistab, et ma ei kohtle sind eriti ettevaatlikult! Ma pole varjanud ühtki su häda, vaid kuhjasin kõik su ette kokku.

IV.1. Tegin seda südant rindu võttes: otsustasin ju su valu võita, mitte kärpida! Võidan teda arvatavasti kõigepealt siis, kui näitan, et ma ise ei kannata midagi sellist, mille tõttu mind õnnetuks võiks nimetada, ja veel vähem, mille tõttu võiksin teha õnnetuks ka neid, kellega kokku puutun; seejärel aga lähen sinu juurde ning tõestan, et su saatatus pole sugugi ränk, sõltudes täielikult minu omast.

2. Alustan esmalt sellest, mida sa oma kiindumuses kuulda ihaldad: et mul pole midagi häda. Kui vaid suudan, teen selgeks, et need asjaolud, mida arvad mind rõhuvat, pole talumatud. Isegi kui see usutav pole, meeldin mina endale siiski rohkem, olles õnnelik olukordades, mis tavaliselt õnnetuks teevad.

3. Pole põhjust uskuda minu kohta teisi, kinnitan sulle ise, et sa ei laseks end kuulujuttudest häirida: ma ei ole õnnetu. Lisan, et võiksid olla veel kind-

lam: ma pole üldse võimelinegi õnnetuks saama!

V.1. Sündides oleme heas olukorras, kui me ainult ise seda ei hülgaks! Sest loodus on nõnda korraldanud, et hästi elamiseks pole suurt varustust tarvis: igauks võib teha ennast õnnelikuks. Väljastpoolt tuleva mõju on tühine ka seetõttu, et tal pole kummalgi pool suurt jõudu: tarka ei tiivusta soodus ega rusa ebasoodus. On ta ju alati vaeva näinud selleks, et enim iseenda peale loota, et kogu rõõmu iseendalt saada.

2. Mis nüüd? Kas nimetan end targaks? – Ei sugugi. Seda väita ei tähendaks ju ainult eitada, et olen õnnetu, vaid kuulutada end suurimaks saatuse soosikuks ja jumalale lähedaseks. Praegu – mis on piisav kõigi õnnetuste leevendamiseks – olen end andnud tarkade meeste hoolde ja, ise veel nõrk end aitama, jooksnud varjule võõraisse kantsidesse, tähendab nende juurde, kes kerge vaevaga iseendi ja oma lähedaste järele vaatavad.

3. Nemad käskisid mul püsida pidevalt nagu vahipostil ja märgata iga saatuse liigutust, iga rünnakut kaua aega ette. Saatatus on ränk neile, kelle jaoks ta on ootamatu: see, kes alati ootel püsib, paneb hõlpsasti vastu. Sest ka vaenlaste tulek paiskab põrnu need, keda ta etteaimamatult tabab; seevastu need, kes on sõja tulekuks valmistunud enne selle algust, võtavad esimese, segadusttoovaima hoobi hõlpsasti, korrastatult ja varustatuna vastu.

4. Mina ei ole kunagi saatust usaldanud, ka mitte siis, kui ta näis rahumeelena. Kõik, mis ta mulle üliheldelt kokku tõi: raha, ametid, soosingu, pa-

nin ma sinna, kust ta nad ilma mind häirimata tagasi nõuda sai.

Olen hoidnud tema annid endast kaugel: seetõttu viis ta nad ära, kiskumata neid mu küljest; – ebaedu pole kedagi hävitanud peale nende, keda edu petnud on.

5. Kes on armastanud tema kinke kui isiklikke ja igavesi, kes on tahtnud nende pärast imetletud olla, lamavad maas ja kurvastavad, kuna võltsid ja mööduvad lõbud jätavad nende tühised ja lapsikud hinged, mis ei tunne ühtki tõelist naudingut. See aga, kes asjade edenedes suureliseks ei lähe, ei vaju kokku ka muutuste korral. Ta säilitab mõlema seisundi suhtes kõigutamatu, juba järele proovitud meeleskindluse: nimelt on ta õnne ajal õppinud tundma seda, mis mõjub õnnetuse vastu.

6. Niisiis otsustasin, et asjus, mida kõik ihaldavad, pole kunagi midagi tõelisest hüvest; siis leidsin, et nad on tühjad ja kaetud hiilgava ning petliku purpuriga, nende sees pole aga midagi välimusele vastavat. Praegu ei leia ma selles, mida hädadeks nimetatakse, midagi nii kohutavat ja rasket, kui rahva arvamus hirmutas. Sõna ise lõikab siiski mingi veendumuse ja leppe tõttu teravalt kõrva ning haavab kuulajaid kurva ja neetuna: nõnda aga on rahvas otsustanud. Kuid targad eitavad enamasti rahva otsustusi.

VI.1. Jätnud seega kõrvale enamiku seisukoha, keda kisub kaasa asjade välisilme, nagu nemad sellest aru saavad, vaadake, mis on pagendus? – Asukoha vahetus, muidugi. Et ma ei näiks pisendavat ta jõudu ja mainimata jätvat

halvimat, mis temas peitub, lisan: sellele asukoha vahetusele järgnevad eba-meeldivused: vaesus, häbistus, põlatus. Nende vastu kavatsen astuda hiljem, kõigepealt aga tahan ma uurida seda, mida kibedat asukoha vahetus ise endaga kaasa toob.

2. "On talumatu ilma olla isamaast" – Sa vaata ainult seda rahvahulka, kellele linna¹ arvutuist majadest vaevu jätkub: valdav enamik sellest massist on ilma isamaata. Nad on voolanud kokku oma munitsiipiiumidest ja kolooniatest, ühesõnaga, igast ilmakaarest. Mõnda on juhtinud auahnus, mõnda ametikohustused, mõnda saadikuülesanded, mõnda priiskamishimu, mis otsib sobivat ja pahedeküllast paika, mõnda janu vabade õpingute järele, mõnda vaatamängud. Kedagi tõi kohale sõprus, kedagi teotahe, saanud avara tegevusvälja oma väärtuste näitamiseks. Ühed töid müügile kauni välimuse, teised kõneoskuse.

3. Pole ühtegi inimtõugu, kes ei jookseks kokku linna, mis pakub kõrget hinda nii vooruste kui pahede eest. Käsi neid kõiki järjest nimepidi hüüda ja küsi, mis maalt igauks pärineb – sa näed, et suurem osa on tulnud oma asupaiku hüljates küll suurimasse ja kauneimasse, ent siiski mitte kodulinna.

4. Seejärel lahku sellest, niiõelda ühisest linnast; käi läbi kõik teised: üheski pole välismaalaste osakaal väike. Mine mööda sealt, kuhu meeldiv ja soodne asend paljusid ahvatleb, vaata üle mahajäetud paigad ning kõige karmimate oludega saared: Sciathus ja Seriphus, Gyarus ja Cossura – sa ei leia ühtegi

1 st Rooma .

pagenduspaika, kus ei viibiks keegi ka südame sunnil.¹

5. Kas on võimalik leida veel midagi nii paljast, kõikjalt nii järsuseinalist kui see kalju² siin? Mis oleks vaesem loodusvaradelt? Mis metsikum inimeste poolest? Mis õudsem koha enda asendilt? Mis viletsama ilmastikuga? – Ja ometi elab ka siin rohkem välismaalasi kui põliskodanikke.

Niiis pole asukoha vahetus nõnda ränk, kui isegi see paik on kedagi kodumaalt ära meelitanud.

6. Öeldakse, et hingele on omane teatav loomulik rahutus, mis ajab kodumaad vahetama ja elukohta muutma. Tõepoolest, inimesele on antud muutlik ja rahutu meel: tal ei ole püsi, ta on killustatud ning suunab oma mõtted kõikjale tuntuks ja tundmatusse, ta eksleb ning ei talu rahu, rõõmustades ülimalt uue üle.

7. Sa ei imestaks selle üle, kui peaksid silmas ta algpäritolu: ta ei ole loodud maise ega tahke kehaga, vaid on laskunud alla tollest taevasest hingest. Taevaste loomus on aga alati liikumises, ta pageb, kulgedes ülikiiirelt. Pane tähele maailma valgustavaid taevakehasid: mitte üks neist ei seisa paigal. Päike liigub pidevalt ja rändab paigast paika, ning olgugi, et ta keerleb koos universumiga, pöördub ta sellegipoolest maailmale vastassuunda; ta käib läbi kõik tähtkujud, seisatumata kunagi; tema kulgemine ja paigast paika rändamine on lakkamatud.

8. Kõik pöörleb pidevalt ja on üleminekus, kandudes paigast paika, nagu looduse seadus paratamatult on määranud. Olles teatud aastate jooksul oma ringid täis saanud, lähevad nad taas käidud teed. Mine nüüd, kas arvad, et inimhingel, mis koosneb samadest algidudest kui jumalikki, on raske taluda üleminekut ja rändu, kui ometi jumala loomus pidevas ja kiireimas muutumises end rõõmustab ja alal hoiab!

VII.1. Nüüd aga pööra pilk taevastelt asjadelt inimlikele ja sa näed, et kõikvõimalikud hõimud ja rahvad on vahetanud asupaika. Mida küll otsivad kreeka linnad kesk barbarite alasid? Mida Makedoonia keel indialaste ja pärslaste seas? Sküütia ja kogu sealne metsikute ja alistamata hõimude maaala on täis Pontose kallastele rajatud Ahhaia linnriike. Sinna ümberasujaid ei ole takistanud ei lakkamatu talve karmus ega inimeste meelega, sama õudustäratav kui nende kliimagi. 2. Ateenlasi on Aasias terve hulk; Mileetos on saatnud erinevasse suundadesse laiali 75 linnatäit rahvast; kogu see Itaalia rannik, mida uhub alumine meri, sai Suuremaks Kreekaks.³ Etruskid pärinevat Aasiast; tüüroslased asustasid Aafrika, puunlased Hispaania; kreeklased asusid Galliasse, Kreekasse gallid; Püreneed pole suutnud takistada germaanolaste rännet. 3. Inimlik püstitus on neid ajanud ringi läbi teedeta, tundmatute paikade. Endaga veeti kaasa nii lapsed, naised kui vanadusest kurnatud vane-

1 Cossura, käsikirjades Corsica, on väike kaljusaar Malta lähedal, elnevad kolm on saared Egeuse meres.

2 st Korsika saar, kus Seneca asumisel viibis.

3 Maior Graecia, tavaliselt Magna Graecia. Nii nimetati kreeka linnu Lõuna-Itaalias.

mad. Ühed, vintsutatud pikkadest eksirännakutest, ei valinud oma asukohta kaalutledes, vaid hõivasid kurnatuna lähima ettejuhtuva paiga. Teised võtsid endile relvadega õiguse elada võõral maal. Mõne hõimu, kes tundmatusse püüdis, neelas meri; mõned asusid sinnasamma, kuhu nad kõige vajaliku puudumisel paigale jäid.

4. Ka põhjus, miks kodumaalt lahku ti ja uut otsiti, polnud kõigil sama: mõned paiskas põgenikena ja varast paljaks röövituna võõrsile kodulinna hävitamine vaenuvägede poolt; mõned pani liikuma kodusõda; mõned sundis lahku ma ülerahvastus, et vabaneda liigseist hulkadest; mõned ajas välja taud või sagedased maalihked või mõni viljatu pinnase talumatu puudus. Oli neidki, keda viis eksiteele kuuldus viljakamast ja paremaks kiidetud maanurgast.

5. Ühed ajas oma kodudest teele üks põhjus, teised teine, igal juhul on aga selge see, et miski ei ole jäänud samasse kohta, kus ta on sündinud.

Inimsoo ringkäik on lõputu, iga päev muutub midagi selles suures maailmas. Pannakse alust uutele linnadele, ilmuvad uute hõimude nimed, endised aga surevad välja või assimileeruvad tugevamatega. Mida muud on kogu see rahvasterändamine kui mitte üldrahvalik pagendus?

6. Ent milleks veeta su aega pika ringkäiguga? Miks on tähtis nimetada Antenori,¹ Pataviumi asutajat ja Euandrost,² kes rajas Tiberi kaldale arkaadlaste linna? Ning Diomedest³ ja teisigi nii võidetute kui võitjate seast, keda Trooja sõda võõraile maile laiali puistas?

7. Rooma riik näeb teadagi minevikus pagulasest rajajat,⁴ kelle puudus ja hirm võitja ees pikkade otsirändude järel Itaaliasse tõid, kui ta vallutatud isamaalt koos vähese järelejäänuga põgenes. Kui palju aga on seesama rahvas hiljem kõikidesse provintssidesse asukaid saatnud? Roomlane elab kõikjal, kus ta iganes on võitnud. Selleks elukoha vahetuseks anti end vabatahtlikuna üles ning ka hallpead, jätnud maha oma kodualtarid, järgnesid koloonidele mere taha.

8. Kuigi pikemat loendamist pole tarvis, lisaksin siiski veel midagi, mis ise silma torkab: seesama saar on juba korduvalt asukaid vahetanud.

Kui jätta mainimata vanemad, keda varjab ajahõlm, siis kreeklased, kes praegu Massilias⁵ paiknevad, asusid pärast Phokisest lahkumist kõigepealt siin saarel.

Pole teada, mis nad ära ajas, kas kliima karmus, ülivõimas Itaalia silmapiiril või looduslike sadamateta meri. Põliselanike metsikus põhjuseks ei olnud,

1 Trooja kangelane, jõudis pärast sõda Itaaliasse.

2 Arkaadia kangelane, kes pagendatuna Itaaliasse läks ja Pallantiumi rajas, Aenease kaasaegne.

3 Kreeka kangelane Trooja sõjas, põgenes pärast sõja lõppu Aphrodite viha tõttu Itaaliasse, pärimuse järgi mitme linna asutaja. Diomedese kultust oli mitmetes Magna Graecia linnades.

4 st Aeneast.

5 Praegu Marseille. Seneca ajab siin segi Phokise linna Kreekas ja Phokaia Väike-Aasias, kust Massilia asutajad tegelikult pärinesid.

seada näitab, et nad läksid elama tollal äärmiselt julmade ja metsikute Gallia rahvaste sekka.

9. Seejärel asusid temale ümber liiguurid, asusid ka hispaanid, mida näitab kommete sarnasus: nimelt on siin samad peakatted ja jalatsitüüp kui kantaabritel¹, ja mõned ühised sõnadki. Keel tervikuna aga erineb emamaal kõneldavast tiheda läbikäimise tõttu kreeklaste ja liguuridega. Seejärel aga rajati saarele kaks Rooma kodanike kolooniat, üks Mariuse ja teine Sulla poolt. Nii palju on vahetunud selle kuuva ja okkalise saare rahvas!

10. Ühesõnaga, vaevalt oleks sul võimalik leida maad, mida ikka veel asustaks põlisrahvas. Kõik on segi aetud ja ümber istutatud. Vahetatakse üksteist välja: üks ihaldab midagi, mis teise jaoks on vastik; soo aga aetakse ära sealt, kust ta ise on kellegi välja ajanud. Niisiis on saatus tahtnud, et ühegi asja seisund ei jääks samana püsima.

VIII.1. Ent asukoha vahetuse enda vastu, kui jätta arvestamata muud pagendusega kaasnevad ebameeldivused, arvab Varro,² õpetatuim roomlane, piisavat sellest, et kuhu me ka iganes ei lähe, on meie käsutada üks ja seesama loodus. M.Brutus³ arvab, et piisab, kui pagendusse minejail on lubatud oma voorused endaga kaasa võtta.

2. Isegi kui mõni kumbagi üksikult pagendatu lohutamiseks vähe mõjusaks peab, tuleb tal mõnda, et üheskoos

suudavad nad ülimalt. Sest paljude seda on, mille oleme kaotanud? Kuhu me ka iganes ei koliks, järgnevad meile kaks kõige kaunimat: ühine loodus ja omaenese voorus.

3. Usu mind, selle on teinud universumi looja, kes ta ka poleks: kas jumal, kõige üle valitseja; või kehatu mõistus, võimsate tööde tegija; või jumalik vaim, mis on jaotunud ühtlase jõuga kõigesse, suurimast vähimani; või ettemääratus ja vääramatu üksteisest sõltuvate põhjuste rida – nii, ma kordan, on tehtud selleks, et mitte miski peale tühiseima ei langeks võõra meelevald alla.

4. Mis iganes on inimeses parim, asub väljaspool inimeste võimust. Seda ei saa anda ega ära võtta. See maailm, millest loodus pole sünnitanud midagi suuremat ega kaunimat, ja hing, maailma vaateleja ning imetleja, tema hiilgavaim osa, on meile iseomased ja igavesed, jäädes meiega nii kauaks, kui me ise kestame.

5. Seega tõtakem kindlal sammul, in nukalt ja ärksana, kuhu iganes meid asjaolud ka ei vii, käigem läbi kasvõi kõik maad – pole võimalik leida pagenduspaika; sest maailmas pole midagi, mis oleks inimese jaoks võõras. Ükskõik kust pilk taeva poole tõsta, kõik jumalik seisab inimlikust võrdsel kaugusel.

6. Seepärast, kuni mu silme ees on vaatepilt, millest neil küllalt ei saa; kuni mul on lubatud vaadata päikest ja kuud, kuni võin rippuda pilguga ülejäänud

1 Indoeuroopa hõimud; liguurid jõudsid keltide rände ajal Itaaliasse, nende järgi sai nime ka Liguuria maakond, kantaabrid asusid Põhja-Hispaanias.

2 Marcus Terentius Varro, suurim rooma entsüklopedist ja keeleteadlane, siin refereerib stoad.

3 Marcus Iunius Brutus, Caesari-tapja ja vanarooma vooruse austaja. Oli abielus Marcus Porcius Cato Uticensise tütre Porciaga. (Catost vt ka ptk 9.5 ja ptk 13.5.)

taevakehade küljes, kuni uurida nende tõuse ja loojumisi, vahemaid ning kiiremini või aeglasemalt liikumise põhjuseid, vaadelda kogu öö veiklemaid tähti – neist mõned on liikumatud, mõned aga sellised, mis ei lähe kaugele, vaid liiguvad ringis oma trajektoori pidi; on neid, mis järsku lahvatavad, ja neid, mis pimestavad silmi väljavoolava tulega, just nagu langeks nad, või kihutavad mööda, pikk ja hele valgusjutt taga –, seni kuni võin, niipalju kui inimesele lubatud, olla koos kõige selle ja taevastega; kuni mu hing talle pärisomast vaadeldes alati ülespoole püüab – mis läheb mulle korda, mida ma tallan?

IX.1. "Ent see maa ei kannu ju viljakaid ega varjulisi puid. Teda ei niisuta ükski suur ega laevatatava sängiga jõgi. Ta ei too ilmale midagi, mida ihkavad võõrad hõimud, andes saaki vaid oma elanike toitmiseks. Siin ei kaevandata väärtuslikke kivimeid ega ulatu maapinnale kulla- ja hõbedasooned."

2. Kitsarinnaline on hing, keda rõõmustab kõik maine, ta tuleb juhtida sellest eemale nende juurde, mis kõikjal ühtviisi paistavad, mis kõikjal ühtviisi hiilgavad. Lisaks tuleb arvestada, et see on oma vale ja eksliku mainega tõelistele hüvedele tõkkeks. Mida kaugemale ulatuvad portikused, mida kõrgemale kerkivad tornid, mida laiemale valguvad külad, mida sügavamaks kaevatakse suvegrotte, mida suurema kolossina kerkivad söögisaalide katused, seda rohkem tuleb juurde asju, mis nende ehitajate eest taevast varjavad.

3. Õnnetus on paisanud su piirkonda, kus uhkeimaks peavarjuks on hursik: tõesõna, su hing oleks väiklane ja viletsat lohutust otsiv, kui kannataksid vapralt vaid põhjusel, et näed selles Romuluse hütti. Ütle pigem nii: "Igatahes pakub see vilets osmik peavarju voorustele! Kui seal saab näha õiglust ja mõõdukust, arukust, kohusetunnet, oskust kõiki tegemisi õigesti jaotada ning inimliku ja jumaliku tundmist, siis ongi ta juba kõikidest templitest kaunim. Ükski paik pole kitsuke, kui ta mahutab niisugust hulka suuri voorusi! Ükski pagendus pole ränk, kui temasse lubatakse minna sellise saatjaskonnaga!"

4. Oma raamatus "Voorusest" ütleb Brutus, et nägi Marcellust¹ Mytilenes pagenduses elamas nii õnnelikuna, kui inimloomus lubab, tegelemas heade kunstidega innukamalt kui mis tahes muul ajal. Ja nii lisabki Brutus, et ta näis endale ilma Marcelluseta tagasi pöördudes pigem ise eksili minevat, kui Marcellust pagendusse jätvat.

5. Oo Marcellust, õnnelikum ajal, mil ta pagendus Brutuse tunnustuse sai, kui ajal, mil vabariik ta konsulitegevust tunnustas! Kui suur oli mees, kes saavutas, et pagendatust lahkuja iseendale pagendatuna näima hakkas! Kui suur oli mees, kes saavutas inimese imetluse, keda pidi imetlema isegi tema hõimlane Cato!

6. Seesama Brutus ütleb, et G. Caesar purjetas Mytilenest mööda, sest ta ei oleks suutnud taluda häbisse langenud mehe nägemist. Senat saavutaski talle

1 Marcus Claudius Marcellus, konsul 51 eKr, Caesari vaenlane, pärast Pharsalose lahingut taandus Mytilenesse. Caesar andis talle tõepoolest armu, kuid 46 eKr mõrvati ta tagasiteel Itaaliasse Pireuses.

kogu rahva palvete abil loa tagasi pöörduda, nõnda murelikult ja kurvana, et kõik näisid tol päeval Brutuse hingesulgastena, ja paluvat mitte Marcelluse, vaid iseenese pärast, nagu tähendaks hoopis ilma temata jäämine pagendust. Aga palju kaalukam oli päev, mil Brutus ei suutnud pagendatud Marcellust jätta ja Caesar näha. Talle sai osaks mõlema tunnustus: Brutus kurvastas, et peab Marcelluse ta naasma, Caesar häbenes.

7. Sa ju ometi ei kahtle, et Marcelluse taoline mees manitses end sageli ekssiili rahulikult meelel taluma: "Et oled eemal isamaast, pole õnnetus. Nii sügavalt teadustesse süüvinuna tead, et targa mehe jaoks on iga paik kodumaa. Mis veel? Kas mitte mees, kes su välja ajas, polnud ise kümme aastat pidevalt isamaast eemal? Tõsi küll, impeeriumi laiendamise pärast, ent ikkagi eemal!

8. Ja vaata, nüüd kisub teda enda juurde Aafrika, kus sõda taas puhkeda ähvardab, kisub Hispaania, mis kosutab killustatud ja laostunud jõude, kisub truudusetu Egiptus ja lõpuks kogu maailm, mis ootab võimu vankumist, et juhust kasutada.

Kellele peaks ta esimesena vastu minema? Millise jõu vastu astuma? – Tema võit kihutab teda läbi kõigi maade. Vaadaku tema poole üles rahvad ja austagu teda, sina ela, leppides Brutuse imetlusega!"

X.1. Niisiis talus Marcellus pagendust hästi ning asukoha muutus ei muutnud midagi tema hinges, hoolimata järgnevast vaesusest. Et viimases pole

midagi halba, mõistab igaüks, kes pole veel langenud meeletusse pillamisse ja ahnusse, mis kõike hävitab. Sest kuipaljuke siis seda on, mida inimene eluks vajab! Ja kas saaks see puududa inimesel, kel kasvõi mingi voorus olemas on?

2. Mis minusse puutub, siis arvan, et olen kaotanud mitte vara, vaid asjaajamised. Keha vajadused on napid: külm tahab peletamist, nälga ja janu toiduga kustutamist. Kui ihatakse midagi peale selle, nähakse vaeva pahede, mitte vajaduste jaoks. Ei ole hädavajalik kõiki meresügavusi läbi otsida, kõhtu tapetud elusolendite hunnikuga koormata ega kaugeima mere tundmatutelt kallastelt austreid välja vedada. Jumalad ja jumalannad hukutagu need, kelle priiskamishimu astub üle niigi kadestusväärse impeeriumi piiri!

3. Phasis¹ tagant tahavad nad saada kraami toretseva söömingu jaoks ning ei häbene nõuda linde partlastelt, kellel me veel pole revanši² saanud. Igalt poolt veavad nad kokku kõike, mida hellik maitse märkab tahta. Hõrgutistest nõrgestatud magu suudab vaevast vastu võtta Okeanose äärtelt kokku kantavat. Oksendatakse, et süüa, süüakse, et oksendada, ning söömaegu, mida aetakse kokku tervest maailmast, ei peeta isegi seedimise vääriliseks. Kui keegi seda kõike põlastab, mis kahju teeb talle vaesus? Kui aga ihaldab, on vaesus talle koguni kasuks, sest ta terveneb, olgugi vastu tahtmist. Ja kuigi ta isegi vägisi ravimit vastu ei

1 Jõgi Väike-Aasias Kolchises.

2 Vihje on Marcus Licinius Crassuse (triumvir 60 eKr) lüüasaamisele partlaste käest 53. a eKr Carrhae lahingus.

võta, on ta mittetahtjale vähemalt seni sarnane, kuni ei saa, mida tahab.

4. C. Caesar,¹ kelle loodus minu arvates selleks ilmale tõi, et näidata, mida suudab ülim pahelisus koos saatuse ülima soosinguga, lõunastas ühel päeval 10 miljoni sestertsi eest. Ja kuigi kõik teda selles nupukalt abistasid, oskas ta siiski vaid suurivaevu kolme provintsi andameist ühe lõuna saada.

5. Oo õnnetud, kelle suulage ei kōidita miski muu peale kallihinnaliste toitude! Ent kalliks ei tee neid ei erakordne ega meeldiv maitse, vaid haruldus ja hankimise keerukus. Üleüldse, kui nad tahaks naasta terve mõistuse juurde, mis mõtet oleks siis sel kõhuorjamise kunstide hulgal? Või kaubandusel? Metsade laastamisel? Meresügavuse läbituhnimisel? Kõikjal leidub toiduaineid, mida loodus on igale poole laiali jaganud, ent nemad mööduvad nagu pimedad ja hulguvad läbi kõik maad, ületavad meresid ning, hoolimata sellest et nälga võiks vaigistada vähese kulu, õhutavad seda suurega.

6. Tahaks öelda: "Miks lasete laevu vette? Miks haarate relvad loomade ja inimeste vastu? Miks jooksete ringi nii suure käraga? Miks kuhjate varandusi varanduste otsa? Kas te ei tahaks mõelda, kui väike on teie keha? Kas pole see sõgedus ja nõdrameelsus, niivõrd vähe mahutades paljut ihata!? Hea küll, võite

suurendada oma tsensust, laiendada piire, ent ometi ei venita te kunagi keha suuremaks! Kui kauplemine hästi edeneb, väeteenistus palju sisse toob, kui koguneb kõikjalt kokkuäetud toiduaineid, siis pole teil seda kraami kuhugi panna!

7. Miks te nõnda palju kokku ahmitate? Kas siis meie esivanemad, kelle voo rus veel praegu meie pahesid tõkestab, olid õnnetud; nemad, kes valmistasid endale omaenda kätega toitu, kellele maa oli magamistoa asemel, kelle katused ei säranud veel kullast, kelle templid ei hiilanud veel vääriskividest! Nii anti tollal pühalik töotus savist jumalate ees, töotuse andjad aga läksid tagasi vaenlaste juurde, et pigem surra, kui vannet murda.²

8. Küllap siis elas ka meie diktaator,³ kes samniidi saadikuid kuulates ise, oma käega koldel lihtsat toitu segas – sama käega, millega ta juba korduvalt oli vaenlased puruks lõõnud ja loorberipärja Kapitoolumi Jupiteri sülle pannud – vähem õnnelikult kui meie kaasaegne Apicius linnas, millest kunagi filosoofe noorsoo rikkujatena lahkuda kästi,⁴ kus ta õpetas kokakunsti ja nakatas oma teadusega tervet sugupõlve!"

9. Apiciuse surmast aga tasub teada. Kui ta oli kulutanud kõõgi peale sada miljonit sestertsi, kui ta oli üksteise järel

1 Gaius Iulius Caesar Germanicus e keiser Caligula.

2 Vihje Marcus Attilius Regulusele, legendaarsele Rooma väejuhile I Puunia sõjas, kes vangilangenuna käis saatkonna koosseisus Roomas ja pärast vabatahtlikult vangipõlve ning surma naasis.

3 Manius Curius Dentatus, keda Seneca diktaatoriks nimetab, konsul 290, 275, 274 eKr. Võitis samniite, sabiine ja Pyrrhost, oli vanemale Catole Rooma tubliduse eeskujuks.

4 Esimene ja kuulsaim teadaolev kord 161 eKr, Publius Cornelius Scipio Nasica algatusel, siis epikuurlaste väljasaatmine 154 eKr, ja ka hiljem, keisrite ajal.

prassinguis terveid valitsejate annetusi ja Kapitooliumi tohutud tulud läbi löönud, pidi ta võlakoorma sunnil esimest korda oma arved üle vaatama. Arvutanud kokku, et talle jääb järele umbes kümme miljonit sestertsit, – just nagu ta oleks pidanud 10 miljoni sestertsiga täielikus näljas elama! – tegi ta mürki võttes oma elule lõpu.

10. Milline lai eluviis oli mehel, kellele kümme miljonit sestertsit tähendas vaesust! Mine nüüd! Mõtleks, oluline on varanduse, mitte hingesuurus! Üks hakkas kartma kümnet miljonit ja põgenes mürgi abil sellest, mida teised palvetega jumalailt küsivad! Niivõrd vildaka mõttelaadiga inimese jaoks oli see viimane jook tõesti tervislikem: mürki sõi ja jõi ta siis, kui ta tohutuist pidusöökidest mitte ainult rõõmu ei tundnud, vaid nendega suurstas, kui ta hooples oma pahedega, kui kallutas linna oma laia eluviisi poole, kui ärgitas end jäljendama noorsugu, kes on ka ilma halva eeskujuta iseenesest vastuvõtlik.

11. Selline lõpp saab osaks neile, kes ei kasuta rikkusi mitte mõistuse järgi, millel on kindlad piirid, vaid paheliste harjumuste järgi, mille tahtmised on piiramatud ja mõõdutud. Mitte miski pole piisav himule, oma loomu järgi käijale piisab ka vähesest. Seega pole vaesuses pagendatu jaoks midagi eba-meeldivat, sest ükski pagenduspaik ei ole ometi nii vaene, et mitte kanda inimese toitmiseks ülearugi vilja.

XI.1. Vahest tunneb pagendatu puudust riideist või elamust? – Kui ta neid ainult tarbe pärast vajab, ei tule tal puudust ei katusest ega rüüst: sest keha saab ju katta sama vähesega kui toita. Mille

loodus inimesele hädavajalikuks tegi, seda pole ta teinud vaevanõudvaks.

2. Kes aga soovib rohkete tigidega värvitud purpurrüüd, mis on kootud kullaga ning kirjatud erinevate värvide ja muustritega, see pole vaene mitte saatus, vaid omaenda pahe tõttu. Isegi kui annaksid talle tagasi, mis ta iganes on kaotanud, ei saavuta sa midagi: tal jääb ju sellest, mida ta ihkaks, puudu rohkem kui pagendatul sellest, mis ta on kaotanud.

3. Tema aga soovib kuldnõudest hiilgavat sisseseadet ja kuulsat vanade kunstnike nimedega hõbedat, väheste hulluse tõttu hinnalist vaske ning orjade karja, mis muudab kitsaks kui tahes suure maja; nuumal kariloomade rasvunud kehi ning kõikjalt pärit vääriskive. Kui ka see kõik kokku kantaks, ei küllastata kunagi täitmatut hinge, samuti nagu ükski vedelik ei suuda täita seda, kelle soov juua ei tärka mitte veepuudusest, vaid hõõguva sisikonna kuumusest; sest see pole janu, vaid haigus.

4. Ja nõnda ei juhtu mitte ainult raha või toiduainete puhul: igal soovil on sama loomus, kui ta ei sünni mitte puudusest, vaid pahest. Mida sa talle ka kokku ei tassiks, poleks see iha lõpetus, vaid ainult üks järk.

Kes end niisiis loomulikkuse piires hoiab, ei tunne vaesust, kes aga üle loomulikkuse piiri astub, sellele järgneb vaesus suurimategi varanduste juurde. Hädavajaliku suudavad tagada ka pagenduspaigad, üleküllast isegi mitte kuningriigid.

5. Hing on see, mis teeb rikkaks. Ta järgneb meile pagendusse, ning ka karmimais ja üksildasimais paigus, kus vaid leiab tarviliku keha toitmiseks, on tal

külluses hüvesid, mida nautida. Raha ei puutu hingesse üldse, nagu ka surematuisse jumalaisse.

6. Kõik see, mida imetlevad kogemata ja liialt oma kehast sõltuvad loomud: kivid, kuld, hõbe ning suurte poleeritud laudade sõõrid, on maine koorem, mida ei saa armastada puhas, oma loomust mäletav hing, mis on ise kerge ja vaba ning sööstab kõrgusse, niipea kui ta lahti lastakse. Seni aga, niipalju kui lubavad takistavad liikmed ja neid ümbritsev raske koorem, rändab ta kiire ja lennuka mõtlemisega läbi jumaliku.

7. Seepärast ei saa teda ka kunagi pagendusse saata, on ta ju vaba ja jumalate sugulane ning võrdne tervele maailmale ja igavikule. Sest ta mõtlemine käib läbi kogu taeva ja kogu möödunud ning tulevase aja. Seda kehakest aga, hinge valveposti ja ahelat, pillutatakse siia-sinna. Tema pihta suunatakse karistus, röövimisi, haigusi; hing ise aga on püha ja igavene ning tema vastu ei saa kätt tõsta.

XII.1. Ära arva, nagu kasutaksin ma ainult tarkade soovitusi, et vähendada vaesuse ebameeldivusi, mille ränkust ei taju keegi peale selle, kes seda usub. Vaata esmalt, kui palju suurem osa vaeseid ei paista rikastest sugugi kurvem ega murelikum. Ma ei tea tõesti, vahest on nad seetõttu koguni õnnelikumad, et nende hing on killustatud vähema vahel.

2. Ent jätkem vaesed, mingem jõukate juurde – kui palju on aegu, mil nad vaestele sarnanevad! Rändajate pagas

on piiratud, ja iga kord, kui teeleminek vältimatut kiirustamist nõuab, pudeneb saatjate hulk laiali. Millist osa oma asjust saavad sõdijad enda juures hoida, kui laagridistsipliin eemaldab kogu toreduse!

3. Ent vaestega ei tee neid puuduses võrdseks mitte ainult aja sund või koht. Kui neid on juba haaranud tühimuse rikkusest, võtavad nad mõnel päeval kätte ja einestavad maapinnal, kasutades kulla ja hõbeda asemel savinõusid. Arutud! Nad himustavad seda korra, kardavad aga alati! Oo, milline vaimupimedus neid haarab, milline teadmatuse tõelusest, mida nad lõbu pärast matkivad!

4. Mina küll häbenen vaesuse pärast troosti otsida, kui olen vaadanud muistseid eeskujusid; sest aegade pillavus on ju nõnda edenenud, et pagendatu teeraha on suurem kui vanasti valitsejate pärandus. On hästi teada, et Homerosel oli üks ori, Platonil kolm, Zenonil aga, kellest saab alguse stoikute karm ja mehine tarkus, mitte ühtegi. Kas keegi võiks öelda, et nad elasid õnnetult, nii et ta ise seejuures kõigist õnnetum ei näiks?

5. Menenius Agrippa,¹ üldrahvalik lepitaja patriitside ja pleebsi vahel, maeti korjandusest saadud rahadega. Kui Attilius Regulus Aafrika puunlasi puistas, kirjutas ta senatile, et tema päeviline lahkus ja hülgas põllu – senat otsustas seda harida riigi kulul seni, kuni Regulus on ära. Kas orjast ilmaolek polnud siis korvatud seega, et Rooma rahvas talle kolooniks hakkas?

1 Menenius Lanatus Agrippa kutsus pleebsi selle esimese setsessiooni ajal (494 eKr) Rooma tagasi.

6. Scipio¹ tütreid said kaasavara riigikassast, sest isa ei jätnud neile midagi. Pagana päralt, oli õiglane, et Rooma rahvas maksis ühe korra Scipiote lõivu, kuna ta ju pidevalt seda Kartaago käest sisse kasseerib! Milline õnn nende tüdrukute meestele, saada Rooma rahvas äia asemel! Või pead sa neid, kelle tant-sijatarist tütreid abielluvad miljoni sestertsiga, õnnelikumaks kui Scipio, kelle lapsed said senatit, oma eestkostjalt, kaasavaraks rasket² vaske? 7. Kas keegi põlgaks vaesust, mil on nii hülgavad eeskujud? Kas pagendatu pahandaks millegi puudumise üle, kui Scipiol puudus kaasavara, Regulusel päeviline, Meneniusel matus; kui neil kõigil puuduv seetõttu, et ta oli puudunud, veel auväärsemalt asendati? Nende meeste näitel pole vaesus mitte ainult kaitstav, vaid koguni meeldiv.

XIII.1. Võidakse vastata: "Miks sa lahutad kunstlikult seda, mida üksikult võib välja kannatada, üheskoos aga mitte? Asukoha vahetus on talutav, kui vahetada ainult asukohta; vaesus on talutav, kui puudub häbi, mis tavaliselt isegi üksi hinge rusub."

2. Sellele, kes iganes mind hädade hulgaga hirmutama hakkab, tuleb vastata järgmist: "Kui sul jätkub jõudu saatusele kasvõi ühes asjas vastu panna, on nõnda kõige puhul; kui vourus on ühe korra hinge karastanud, osutub see haavamatuks kõiges. 3. Kui sind jätab ah-

nus, inimsoo ägedaim nuhtlus, ei tee auahnus sulle takistusi. Kui näed elu lõppu mitte kui karistust, vaid kui looduse seadust, ei julge su südamesse, kust oled surmahirmu välja ajanud, enam asuda kartus ühegi asja ees. Kui pead meeles, et suguiha pole inimesele antud lõbu pärast, vaid soo jätkamiseks, ning kui sind ei hävita see varjatud ja sise-elundeis endis pesitsev hukatus, läheb iga teinegi iha sust puutumata mööda. Mõistus ei löö pahesid puruks mitte ükskõik, vaid üheskoos: ühe hoobiga võidetakse täielikult."

4. Kas arvad, et häbi suudab kõigutada tarka, kes toetub kõiges iseendale ja hoidub rahva arvamistest? Häbist veel hullem on häbistav surm – ometi astus Sokrates vangikongi sellesama näoilme-ga, millega ta kunagi üksinda kolmkümmend türanni³ korraks kutsus, võttes nii tollelt paigalt häbi. Ei saanud ju paik, kus viibis Sokrates, vangikongina näida. 5. Kes oleks sedavõrd pime tegelikkust hindama, et peaks M. Catole⁴ häbiks pretuuri- ja konsulaaditaotluse tagasilükkamist? See oli häbiks pretuurile ja konsulaadile, millele Cato au osutas. 6. Kedagi ei põlasta teised, kui ta end ise esimesena ei põlga. Aalandlik ja madal hing on sellise teotuse ees kaitsetu, sellele aga, kes tõesti metsikui-mate saatuselööki vastu üles tõuseb ja ajab minema hädad, mis teisi maha muserdavad, on õnnetused ise püha peasi-

1 Seneca omistab loo tütardega Publius Cornelius Scipio Africanus Maiorile, ajades ta segamini viimase onu Gnaeus Cornelius Scipio Calvusega, kes võitles samuti Puunia sõdades, aga Hispaanias.

2 *aes grave*, vanim rooma raha, selle ühik, ass, kaalus umbes ühe naela.

3 Vihjatud on Sokratese kokkupõrkele nendega 404–403 eKr, kui tal õpetamist ära taheti keelata.

4 Cato Uticensis kandideeris preetoriks edutult aastal 53 ja konsuliks 51 eKr.

deme eest – oleme ju loodud nii, et miski ei võida meilt sama suurt imetlust kui õnnetuses vapper inimene. 7. Kui Aristeidest¹ viidi Ateenasse hukkamisele, langetas igaüks, kes talle vastu tuli, pilgu ja ohkas, just nagu poleks see mitte õiglane inimene, vaid õigusemõistmine ise, keda karistatakse. Siiski leidis inimene, kes talle näkku sülitas. Aristeides oleks võinud rusutud olla, teades, et seda ei sõandaks ükski rüvetamata palgega inimene. Ent tema pühkis näo puhtaks ja ütles muiates end saatvale ametnikule: "Hoiata teda, et ta teine kord nii sündmatult ei haigutaks!" – See oli teotuseks teotusele endale. 8. Tean, mõned ütlevad, et põlastusest pole miski rängem ja et nad näeksid end pigem surnuna. Vastaksin neile, et pagenduses puudub sageli igasugune põlgus. Kui suur mees on kukkunud, lamab ta suurena; teda ei põlata rohkem, kui tallatakse mõne templi varemeil, mida jumalakartlikud võrdselt püstiseivatega austavad.

XIV.1. Kallis ema, kuna sul pole minu poolest mingit põhjust lakkamatult pisaraid valada, järeldub, et nad kutsuvad esile su oma olukord. Põhjuseid on kaks: kas häirib sind see, et arvad end mingist kaitsest ilma jäänud olevat, või see, et sa ei suuda taluda lahusolekut ennast.

2. Esimest poolt on mul vaja ainult lühidalt mainida, sest tunnen su hinge, mis ei armasta omaste juures mitte midagi peale nende endi. Võtku eeskju

need emad, kes kasutavad naiseliku ohjeldamatusega oma laste võimu, kes seetõttu, et naised ei saa pidada avalikke ameteid, on ambitsioonikad oma poegade kaudu, kes kulutavad ja jahivad nende pärandusi, kes kulutavad ilukõnet teiste eest kostmiseks! 3. Oma laste edu üle oled sa kõige rohkem rõõmistanud, seda aga kõige vähem kasutanud. Meie heldust oled sa alati piiranud, enda oma mitte kunagi. Oma perekonnast sõltuva tütre² tegid sa ometi kulutusi jõukate poegade peale. Sa oled meie isa pärandit hooldades näinud vaeva nagu oma varaga ja hoidunud sellest nagu võõrast. Sa oled hoidunud meie mõju otsekui võõraste asjade kasutamisest ning meie ameteist pole sa saanud midagi peale rõõmu ja väljaminekute: mitte kunagi pole su armastus kasuga arvestanud.

Niisiis ei saa sa poega kaotades tunda puudust sellest, mida sa ei pidanud endasse puutuvaks tema hea käekäigu puhul.

XV.1. Lohutades pean pöörama kogu tähelepanu sinna, kust ema valu tegelikult jõudu saab. Niisiis: "Tunnen puudust armsaima poja embustest. Ma ei saa nautida tema nägemist ega kõnet. Kus on see, keda nähes selgines kurb pale, kellele usaldasid kõik oma mured? Kus on vestlused, millest mul iialgi küll ei saanud? Kus õpingud, millest võtsin osa suurema rõõmuga kui naine, lähedasemana kui ema? Kus on kohtumised? Kus alati poisilik heatujulisus ema

1 Aristeides, Kreeka-Pärsia sõdade väejuht ja riigimees, pagendati 482 eKr. Seneca ajab ta arvatavasti segemini Phokioniga, Ateena väejuhi ja riigimehega, kes 318. a ateenlaste poolt (ebaõiglaselt) surma mõisteti ja kelle hukkamisest kirjutab Plutarchos.

2 Vihjatud on sellele, et Helvia oli isa eestkoste all (*in patria potestate*) ja ei saanud oma vara (sh ka pärandi) üle ise otsustada.

nägemisel?" 2. Lisa sellele rõõmupäevade ja koosviibimiste paigad ning äsjase suhtlemise märgid, paratamatult mõjuvaimad südame vaevajad. Nimelt astus saatus ka siin julmalt sinu vastu, tahtes, et sa vaid kaks päeva enne minu hävingut lahkusid,¹ muretuna ja midagi taolist kartmata.

3. Hea, et meid olid juba lahutanud suured vahemaad; hea, et mõne aasta pikkune lahusolek oli sind selleks õnnetuseks ette valmistanud. Sa läksid tagasi mitte selleks, et tunda pojast rõõmu, vaid et kaotada harjumus pojast puudust tunda. Kui oleksid lahkunud palju varem, oleksid igatsust leevendava ajavahemiku tõttu vapramalt vastu pidanud; kui sa poleks üldse lahkunud, oleksid vähemalt nautinud viimset rõõmu, näha poega kaks päeva kauem. Nüüd aga sättis julm saatus asjad nõnda, et sa ei saanud ei jagada mu õnnetust ega harjuda mu eemalolekuga. 4. Ent kuna see on palju raskem, tuleb ka sinul vastavalt suurem mehisus appi võtta ja ägedamalt võitlusse astuda, nagu juba tuntud ja korduvalt võidetud vaenlase puhul. See veri pole sul voolanud puutumatus kehast, oled saanud haavata vanade armide kohalt.

XVI.1. Sul ei sobi ka tuua ettekäändeks, et oled naine, kellele on antud peaaegu mõõdu, aga siiski mitte lõputu õigus pisaraid valada, – meie esivanemad andsid oma meeste leinamiseks kümme kuud,² niiviisi seadusega naiste tõrksat leina reguleerides. Nad ei keelanud leina, vaid panid talle piiri. Sest

klammerduda lõputusse kurvastusse, kedagi kallist kaotades, oleks rumal andumus, leina puudumine aga ebainimlik kalkus – paras vahekord kiindumuse ja mõistuse vahel oleks kaotusevalu tunda ja siis maha suruda. 2. Sul ei sobi võtta eeskujuks naisi, keda üks kord haaranud kurbuse on lõpetanud alles surm (tead ju mõningaid, kes laste kaotamisel selga pandud leinariideid kunagi ära ei ole võtnud) – algusest peale vapram elu nõuab sinult rohkemat. Naiselikkus ei sobi vabanduseks sellele, kellel kõik naiselikud pahed on puudunud.

3. Sind pole enamuse hulka viinud meie aja suurim pahe, kombelõtvus. Sind pole ahvatlenud ei gemmid ega pärlid; rikkused ei ole sulle hiilanud inimesoo ülima hüvena. Hea kasvatuse tõttu vanas ja ranges kodus pole sind rikkunud paheliste jäljendamise soov, hädaohtlik ka korralikele. Mitte kunagi pole sa häbenenud oma viljakust, just nagu heidaks see su vanust ette; kunagi pole sa nende kombel, kellele hea välimus on ainsaks soovitusseks, varjanud oma paisuvat üska nagu sündmatut koormat ega oma üsast eostatud laste looteid välja kiskunud. 4. Sa pole määrinud oma nägu värvide ega võõpadega. Kunagi pole sulle meeldinud rüüid, mis ka äravõetuna rohkem paljastada ei saa: su vägagi ilusa ja aastaist kahjustamata keha ainus ehe, suurim kaunidus on kombekus.

5. Niisiis ei saa sa leina küljes rippumisele tuua ettekäändeks, et oled naine,

1 Helvia oli tulnud Hispaaniast külaskäigule Rooma, kust ta vahetult enne Seneca kinnivõtmist lahkus. Kuulnud õnnetusest, pöördus ta kohe Rooma tagasi.

2 Rooma aastas oli algselt kümme kuud.

sest su oma voorused on sind sellest lahutanud. Sa pead olema naiste pisaratest sama kaugel kui pahedestki.

Ent ka naised ei lubaks sul oma haava tõttu kuhtuda, vaid käsivad vältimatu lein kiiresti läbi elada ja kergelt jalule tõusta – kui vaid tahad arvesse võtta neid naisi, keda nende mehisus¹ on viinud suurte meeste sekka. 6. Cornelia² kaheteistkümnest lapsest jättis saatus alles kaks. Kui Cornelia kaotusi loendada, siis kaotas ta kümme, kui hinnata, siis Gracchused. Siiski ütles ta enda ümber nutjaile ning ettemääratuse needjaille, et nad ei süüdistaks saatusi, mis andis Gracchused talle poegadeks. Sellisest naisest pidigi sündima mees, kes ütles rahvakoosolekul: "Kas sina teotad mu ema, kes on mind sünnitanud!" Mulle aga näib ema hääle südikam: poeg hindas kõrgelt Gracchuste sünnipäeva, ema ka matuseid. 7. Rutilia järgnes Cottale³, oma pojale pagendusse, niivõrd seotuna oma andumuses, et eelistas pigem kannatada pagendust kui poja puudumist, ega pöördunud enne kodumaale tagasi kui koos pojaga. Kui nüüd ta poeg pärast naasmist ja vabariigis edu saavutamist suri, oli ta sama vapper kui pojale eksiili järgnedes, ja keegi ei märganud ta pisaraid pärast poja matuseid. Poja väljasaatmise ajal ilmutas ta mehisust, surma puhul arukust – see tähendab, et miski ei peletanud teda kohusetäitmisest ega hoidnud üleliigse ja rumala kurbuse küljes. Tahan ka sind koos nende naistega nimetada: oled

nende elu alati jälgendanud, järgid nende eeskujuga hästi ka oma vaeva ohjeldades ja alla surudes.

XVII.1. Tean, et asi pole meie võimuses ja et ükski tunne pole alistatav, kõige vähem veel kurbusest sündinu; sest ta on taltsutamatu ja tõrges kõigi ravimite vastu. Kord tahame teda maha mätta ja õigeid alla neelata, ent üle näivalt rahuliku palge voolavad pisarad. Kord püüame oma meeli kõita mängude või gladiaatorite võitlustega, ent otse keset vaatamängu, mis peaks neid murest eemale juhtima, hiilib kohale mingi kerge kaotusevalu märk. 2. Seetõttu on parem valu võita kui petta. Sest kui teda on lollitatud ning lõbustuste või asjaajamistega kõrvale meelitatud, ärkab ta ja kogub puhkusest uut jõudu raevuks. Kuid valu, mis taandub mõistuse ees, vaikib lõplikult. Niisiis ei kavatse ma sulle soovitada seda, mida tean tegevat paljusid: et pika või meeldiva rännutee ettevõtmisest rõõmu tunneksid, et veedaksid palju aega hoolsalt arveid pidades ja isa pärandit hooldades; et klammerduksid pidevalt mingi uue töö külge. See kõik aitab ju ainult lühikesteks ajaks ja pole valule mitte ravim, vaid tõke. Mina aga soovin tema lõppemist, mitte petmist.

3. Niisiis juhin ma sind sinna, kuhu tuleb pageda kõigil saatuse eest pagejail: vabade õpingute juurde. Nemad teevad terveks su haava, nemad kisivad sust kogu kurbuse. Isegi kui sa kunagi

1 st *virtus*, mida üldiselt olen pidanud otstarbekaks "voorusena" tõlkida.

2 Publius Cornelius Scipio Africanuse tütar, Gracchuste ema.

3 Gaius Aurelius Cotta, kuulus kõnemees, oli pagenduses 90–82 eKr, 75 sai konsuliks, 73 suri. Tema ema Rutilia oli Publius Rutilius Rufuse, Cotta mõttekaaslase õde.

varem nendega tuttav poleks olnud, peaksid nüüd neid kasutama; ent niipalju lubas mu isa vanaaegne jäikus, et kuigi sa ei valda kõiki häid kunste, oled sa nendega siiski kokku puutunud. 4. Oh kui vaid mu isa, parim meeste seas, oleks vähem esiisade traditsioone austades tahtnud, et sa pigem õpiksid tarkuste aluseid kui tutvuksid nendega! Sul ei tuleks praegu saatuse vastu varjupaika valmistada, vaid seda laiendada; – ent nende tõttu, kes teadusi mitte tarkuse pärast, vaid ekstravagantsusest õpivad, ei lubanud ta sul eriti õpingutele anduda. Omandasid palju pigem oma terase vaimu kui õpiaja pikkuse tõttu. 5. Kõigi teaduste alused said rajatud, pöördu nüüd nende juurde tagasi, nad kaitsevad sind. Nemad lohutavad sind, nemad rõõmustavad; kui nemad kindlalt su hinge on sisenenud, ei tungi sinna enam kunagi valu, ei ärevus, ei viljatu mure üleliigsed piinad. Mitte ühelegi neist pole su süda siis valla, nagu ta juba ammu muudele pahedele suletud on. Nemad on tõesti kindlaim kaitse, mis sind ainsana saatuse käest päästab.

XVIII.1. Ent seniks, kuni sa jõud õpingute poolt töötatud sadamasse, on vaja abi, millele toetuda. Seepärast tahangi näidata, mis on sulle trööstiks.

Vaata mu vendi, kuna nad on terved, ei ole sul õigust saatust süüdistada. 2. Kummaski leiad erinevaid voorusi, millest rõõmu tunda: üks on agarana saa-

vutanud riigiameteid, teine põlgab neid arukana. Leia meelerahu ühe poja positsioonist ja teise vaiksest elust ning mõlema kiindumusest. Tean oma vendade salajasemaid tundeid: üks teeb karjääri, et sulle ehteks olla, teine on tõmbunud rahulikku ja vaiksesse ellu, et sinu jaoks vaba olla. 3. Saatuse andis heatahtlikult sulle lapsed nii abiks kui rõõmuks: ühe positsioonist võid leida kaitset, teise jõudeaega nautida. Nad osutavad sulle võidu teeneid ning kahe poja kiindumus asendab ühe puudumise. Võin sulle julgelt lubada, et sul ei jää puudu mitte midagi peale täie arvu.

4. Nendelt aga pööra oma pilk lastelastele: Marcusele,¹ armsaimale poisile, keda nähes ei saa kesta ükski kurbus. Kellegi hinges ei saa raevutseda midagi nii suurt, nii teravat, et tema embus seda ei vaigistaks. 5. Kelle pisaraid ei kuivataks tema elurõõm? Kelle ärevusest pingul meelt ei lahutaks ta vaimukused? Keda ei lõbustaks see ülemeelikus? Millist mõtteisse süvenenud ei kisuks endaga ega juhiks kõrvale see mitte kedagi tüütav lobisemine? 6. Palun jumalaid, elagu tema meist kauem! Jäägu saatuse kogu raev väsinuna minu juurde pidama! Langegu minu peale see, mis iganes emal, mis iganes vanaemal tuleks kannatada, õitsegu kõik teised nagu praegu! Ma ei kaebaks sugugi ei oma ilmaoleku ega olukorra pärast, kui vaid võiksin saada lepitusohvriks perekonna eest, et sel rohkem kannatada ei tuleks! 7. Hoia oma süles Novatillat,² kes sulle

1 Seneca poeg. Tema teise poja surmast on juttu ptk-s 2.5. Siinolevat aga on peetud ka viiteks tema venna Mela pojale, hilisemale suurele rooma eepikule Marcus Annaeus Lucresele.

2 Seneca venna Novatuse tütar.

peatselt lapselapselapsi kingib, kelle ma niimoodi enda külge olin köitnud, nii lapsendanud, et ta võib mind kaotades orvuna näida, olgugi et isa elab. Hellita teda ka minu eest! Saatus võttis talt hiljuti ema, sinu kiindumuse tõttu ta võib vaid leinata ema kaotamist, ei taju aga seda. 8. Kujunda praegu ta kombeid, vormi neid: õrnas eas sisse kasvatatud õpetused tungivad ju sügavamale! Harjugu ta sinuga kõnelema, kujunegu sinu arusaamade järgi; kui sa peale eeskujule ka midagi ei anna, on sedagi palju. See niivõrd püha kohustus on sulle ravimi eest: sest miski peale mõistuse või auväärse tegevuse ei suuda kiindumuses valutava hinge muret lõpetada.

9. Loeksin suurte trööstijate hulka ka su isa, kui ta poleks eemal. Kujutle nüüd oma tunnete järgi, millised on tema tunded sinu vastu, ja sa mõistad, et on palju õiglasem hoida end tema jaoks kui raisata minu peale. Iga kord, kui sinusse tungib kurbuse mõõtmatu jõud ja käsib kaasa minna, mõtle isale! Olles kinkinud talle nii palju lapselapsi ja lapselapselapsi, pole sa talle küll ainuke, ent siiski sõltub tema pika elu õnnelik lõpp sinust. Tema eluajal pole sinul õigust kaevata, et elad.

XIX.1. Olen siiani vaikinud su suurimast lohutusest, õest, sulle ustavaimast südamest, kes kannab sinuga koos kõiki su muresid, kes meisse kõigisse emalikul suhtub. Sinu pisarad on segunenud tema omadega, tema rinnal toibusid sa kõigepealt. 2. Ta järgib küll alati sinu kiindumusi, ometi ei kurvasta ta minu õnnetuse puhul ainult sinu pärast. Tema kätel jõudsin ma Rooma; tema ko-

husetruu ja emaliku hoolitsuse tõttu tervenesisin pärast pikaajalist haigust. Tema kasutas oma mõju, et mind kvestoriks valitaks, ja ehkki temas polnud ei julgust kõnelda ega kõlavalt tervitadagi, võitis ta heasoovlikkus minu suhtes tema häbelikkuse. Ei tema eemaletõmbunud elulaad, ei naiste üldise häbituse kõrval talupoeglikuna mõjuv tagasihoidlikkus, ei rahulik elu ega erakliku jõudeelu viisid ole takistanud teda minu pärast lausa auhaneks muutumast. 3. Tema, kallid ema, on lohutaja, kelle abiga kosud; ole koos temaga nii palju, kui saad, suru end kõvasti kallistades tema ligi! Leinajad tavatsevad põgeneda selle eest, millest nad kõige enam hoolivad, ja anda vaba voli oma valule, sina aga usalda end tema hoolde, ükskõik, mida sa ka mõtled – kas tahad seda seisundit säilitada või maha jätta, leiad, et tema kas lõpetab su valu või on sulle selles toeks.

4. Aga kui ma tunnen õigesti selle täiuslikema naise arukust, siis ei lase ta sul end täiesti tulutu leina peale raisata ja jutustab sulle oma elust näite, mida ka mina pealt olen näinud. Ta kaotas oma armsa abikaasa, minu onu, kellega ta neitsina abiellus, meresõidul. Siiski kannatas ta ühtaegu välja nii leina kui hirmu ning, võitnud tormi, vedas laevahukust kaldale oma mehe keha. 5. Oh, kui paljude inimeste väljapaistvad teod on jäänud varjule! Kui ta oleks elanud lihtsal vanal ajal, mil voorusi imetleti, kui palju suurvaime ülistaks võidu naist, kes, unustanud jõuetuse, unustanud julgetelegi hirmsa mere, viskus surmaohutamuse nimel, mehe matuste pärast muretsetes sugugi enda omi kartmata! Kõik ülistavad luules naist, kes end me-

he asemel ohvriks tõi,¹ ent mehe haua nimel surmaohtu minna on enam! See armastus, mis riskib samavõrd palju vähema pärast, on suurem.

6. Pärast seda ei peaks keegi imestama, et selle 16 aasta jooksul, mil ta mees Egiptuse provintsi valitses, ei nähtud teda kordagi avalikkuse ees, et ta ei võtnud oma kodus vastu ühtegi kohalikku, ei palunud midagi mehe käest ega lubanud kellelgi endalt midagi paluda. Ja nõnda siis austas keelepeksja provintsi, mis leidlikult prefekte teotab ja kus ka süütegude vältijad pole halva kuulsuse eest pääsenud, teda unikaalse pühaduse näitena ja hoidis vaos oma häbematu jutu – mis on ülimalt raske selle jaoks, kellele meeldivad hädaohtlikudki teravmeelsused – ning soovib veel tänagi temasarnast kohata, ehkki kunagi lootmata. Oleks suur saavutus võita provintsi heakskiit kuueteistkümneks aastaks, rohkem on, et provintsi temast välja ei teinud.

7. Ma ei räägi sellepärast, et talle kiitust jagada, sest nõnda napp loetelu oleks moonutav, vaid selleks, et mõistaksid, milline on selle naise vaimusuurus, keda pole võitnud auahnus ja kasuiha, igasugust võimu saatvad nuhtlused. Teda ei hoidnud tagasi ka surmahirm; kui ta taglaseta laeval hingetu mehe küljes rippudes eesseisvat hukku nägi, ei mõelnud ta, kuidas ise laevast

välja pääseda, vaid kuidas oma meest välja vedada. Sinul tuleb näidata tema väärsust mehisust ja võita hing leina käest ning käituda nõnda, et keegi ei arvaks sind kahetsevat, et oled lapse sünnitanud.

XX.1. Lõpuks, sest on paratamatu, et ka siis, kui sa oled teinud kõik, pöörduvad su mõtted siiski tihti minu juurde ja olen sul meeles rohkem kui ükski teine su laps, – mitte et nad oleksid vähem armsad, vaid kuna on loomulik, et käsi katsub sagedamini valutavat kohta – tea, kuidas mind ette kujutada: olen rõõmus ja reibas nagu parima käekäigu juures. Parim ta ju ongi, sest vaim, eemal kõigist sekeldustest, on vaba enda jaoks, kord veetes aega kergemate harastustega, kord tõustes tõejanus vaatlema omaenda ja universumi loomust.

2. Kõigepealt uurib ta maid ja nende asendit; seejärel neid ümbritseva mere iseloomu, tema tõusude ja mõõnade vaheldumist. Siis vaatleb ta kõike, mis asub ähvardavalt taeva ja maa vahel, seda ruumi, mis kohiseb kõuekõminaist, välkudest, tuuleiilidest ning vihma, lume ja rahe valinguist. Seejärel, käinud läbi madalama, sööstab ta tippu, ja naudib kauneimat jumalikku vaatemängu. Pidades meeles oma surematust, läheb ta kõikjale, kõikidel aegadel olnusse ja tulevasse.

1 st Alcestist, kes nõustus surema oma mehe, kuningas Admetose eest. Tänu Heraklese vaheseisemisele sai ta aga maa peale tagasi tulla.

Saateks

SENECA Consolatio'de lohutused on väga vana lohutuskirjanduse žanri esindajad. Nende põhilisi argumente (valu on paratamatu, kuid sellele järele andmine kasutu, näited teistest, kes on kannatanud ja oma vaevadest üle saanud) leiab juba Homerosel. Žanri tõeline algus oli aga kreeka filosoofias. Juba sofist Antiphon võrdles lohutuskõne abil leinast ülesaamist haiguste raviga, enim meditsiinilisi võrdlusi on küünikuil ja hiljem stoas. Akadeemikud ja peripateetikud soovitasid tunnete piiramist (metriopatheia) ning mõõdukat leina. Sealt (nt Platoni "Phaidon") jõudsid lohutuskirjandusse ka hinge surematuse motiivid. Sellesse traditsiooni kuulub ka Krantor'i teos Peri penthous ("Valust", pole säilinud), mis rõhutab eriti tunnete vajalikkust inimese jaoks ja hinge naasmist kõrgemasse algkodusse pärast surma ning mis on tugevasti mõjutanud Cicerot, Senecat, Plutarchost. Vastandina akadeemikuile pidas stoa õigeks apatheia't (tunnete täielikku mahasurumist), soovitades surmast ja vaevadest ette mõelda kui loomulikust seisundist, mis ei tohiks häirida targa inimese hingerahu. Neilt pärineb ka mõte, et eksiili talumist ei saa raskeks pidada, kuna vourused käivad inimesega kaasas. Pütagoorlik-platoonilises vaimus käsitleti hinge vabanemist kehast kui raskest koormast ja taevasse tõusmist, samuti hinge seoseid taevakehadega. Küünikute hingeraivist on pärit pessimistlikud toonid: inimene on vaid saatuse mängukann, elu on antud laenuks ja tuleb tagastada.

Kuulsamaid säilinud lohutusi on pseudo-Ovidiuse ad Liviam, Cicero lohutuskirjad, samuti Plutarchose "Lohutus Apolloniosele" ning Seneca kolmteost pealkirjaga De consolatione ('lohutusest'): ad Marciam ("Marciale", 37/8. pKr), ning ad Polybium ja ad Helviam matrem ('Polybiusele ja ema Helviale'); viimatimainitud on ka tema tööde traditsioonilises klassifikatsioonis kaks viimast, 11. ja 12. "Vestlust" (Dialogi), ajaliselt aga on nad pigem ühed varasemad; lisaks on tal selles žanris mõned moraalikirjad Luciliusele (63, 93, 99). Ka kristlikud autorid jätkasid sama žanri, seda ristiussuga sidudes. Neist on kuulsaimad Hieronymuse 60. kiri ja Boethiuse Consolatio philosophiae.

Seneca konsolatsioonid Polybiusele ja Helviale pärinevad ajast pärast seda, kui ta oli 41 pKr Korsikale pagendusse saadetud. Pagendusse sattumise asjaolud on üsna ähmased: vaid Dio Cassius väidab, et ta langes ohvriks keiser Claudiuse tollal 16aastase naise Messalina intriigidele Caligula õe Iulia Livilla vastu, keda süüdistati abielurikkumises Senecaga, ühe tollase suurima intellektuaaliga. Et Senecal oleks selles tegelikult mingi osa olnud, pole öeldud, ning ise ta sellest ka juttu ei tee. Senat olevat ta isegi surma mõistnud, kuid nagu ad Pol. 13.2 mainib, päästis ta elu Claudiuse, kelle sekkumine asendas surmanuhtluse pagendusega. Ilmselt toimus kogu protsess vahetult pärast Caligula tapmist ja lõppes üsna ruttu (ad Helv. 15.3). Mõlemad konsolatsioonid on kirjutatud peatselt pärast Korsikale jõudmist (raske öelda, millises järjekorras), arvatavasti aastail 42/43, ning nende

saamisluugu on otseselt määratud pagendusest, kuigi täiesti erineval moel. Kui emale kirjutatus on ülekaalus žanri traditsioonilised elemendid, siis Polybiuse lohutamise eesmärk on selgelt midagi muud: saades kuulda keisri soosiku venna surmast, lootis Seneca kasutada ju-

hust, et mõjutada keisrit oma karistust tühistama. Sihile ta sellega siiski ei jõudnud, pagendusest vabanes ta alles 49. aastal, kui Messalina oli surnud.

Kaspar Kolk
Janika Päll

HARRY LIIVRAND

DEKITŠISTUNUD LAPIN

Mida aeg edasi, seda enam olen ma jõudnud veendumusele, et peale suurte narratiivide lõppu muutub kunst üheks osaks kitsist. Täpsemalt, kunst hakkab kasutama nii palju kitsimääratlusega seostatavaid teemasid, vaatenurki, koloriiti, tegelasi, et järjest raskem on tõmmata täpset piiri kõrge ja madala kunsti vahele. Hindamiskriteeriumid ähmastuvad lõplikult, kunsti sisemine hierarhia on ammu juba minevik. Sellises olukorras on loomulik, et ühe või teise kunstitöö vaatlus ja analüüs põhineb ajaloolistel paralleelidel, eeskujudel ning seostel. Arutlusi asendab kirjeldus. Originaalsuse defitsiidist tulevalt lööb läbi efektne pastišš, ilma et keegi peaks kahtlema kunstniku heades kavatsustes. Avangardismi poolt deklareeritud põhimõte, et kunstnik on see, kes loob kunsti, ei annagi alust midagi muud väita. Samas kunsti lõpust enam

ei räägita, sest sellest rääkimine iseennest on juba kordamine, kordamine ja matkimine on aga kitsi tunnuseid.

Kunstiteoreetilises kirjanduses kohatab 80. aastatest alates järjest rohkem arutlusi kunstiajaloo ülekirjutamisest, taaskirjutamisest. Enamasti tähendab see vana ja tuntu läbitöötamist mingi kitsama, minoriteetsema ja spetsiifilisema lähenemisnurga all. Kunstis käivituvad vastavad protsessid tunduvalt varem, juba 60. aastate avangardi gurud tegelesid loominguga historistlikus vaimus, kuigi eklektikat kui hinnangulise kategooria mõistet tollal kaasaegsest kunstist kõneldes välditi ja häbeneti. See on ka põhjuseks, miks moodsa kitsi algus viiakse mõnikord tagasi popkunsti juurde. Kuid kunstiajalugu mitte ainult ei lase ennast uuesti kirjutada, vaid avastab oma ajaloos ka valgeid laike. 80. aastate teine pool on ajaloolise kitsi

avastamise algus, mis langeb kokku esimese kaasaegse suurema kitsilainega Lääne-Euroopas ja USAs. Kitsipoleemika kulmineerus seal 1990 Cindy Shermani suurejoonelise portreeseeriaga, kus ta iseenda peal kunstiajaloolisi eeskujusid taaslavastas. Aasta varem oli Jeff Koons välja tulnud pornograafiliseks kitsiks nimetatud sarjaga "Made in Heaven".

Siinkohal on oluline veel märkida, et kahel viimasel aastal on mitmel maal jõutud põhjalike ülevaatenäituste korraldamiseni möödunud sajandi eklektilisest kunstist, märkides mentaliteedi kardinaalset muutust varem labaseks peetud nähtuste suhtes. Aastaid 1830–90 hollandi kunstis käsitlev Amsterdamis *Rijksmuseumi* retrospektiiv kandis küll nime "Het lelijke tijd" – võiks tõlkida "Labane aeg" –, kuid eeskujulikult dokumenteerituna ei lasknud tekkida kahtlusel asja tõsiselt võtta. Kuni septembrini on Peterburis Ermitaažis näitus "Historitsism Venemaal 1820–90". Eklektika tähtsust uute ideede genereerijana ja paratamatu eelastmena juugendini tõestas võimsalt William Morrise esimene ülevaatenäitus Londonis *Victoria and Albert Museumis* sel suvel. 60. aastatel taasavastati juugend ja järgmisel kümnendi lõpul sisuliselt rehabiliteeriti *art deco*, 90. aastatel aga tegeldakse energiliselt biidermeieri ja historitsismiga. 1993. aastal pälvis Pariisi linna kunsipreemia prantsuse tandem Pierre & Gilles, kaasaja radikaalsemaid kunstireformiste kitsilikus koodis. Selle aasta Helsingi Pidunädalate kutsutud kunstnikuks, kes saab au teha näitus Taidehallis, on rootslane Ernst Billgren. Temagi ei tee saladust, kui väga talle

halvaks maitseks nimetatud kits meeldib. Ühelt poolt kajastab huvi kitsi ajaloo vastu ning kitsi tulek ametlikku kunstielu ühiskonna väsimust avangardi utoopiatest ja anarhismimaigulistest vasakpoolsetest ühiskonna ümberkujundamise plaanidest, teisalt publiku taastärganud nälga tunnetele mõjuva pildi ja pildilikkuse järele. Viimane ei välista abstraktsionistliku kontseptuaalse kitsi olemasolu, mis lõputult varieerib ja vesistab klassikalise modernismi ja avangardi pärandit, kuid selle vastuvõtt eeldab ka laiemaid teadmisi kunstiajaloo kohta.

Kuigi Leonhard Lapini Vaal-galerii näituse "Suprealism" üks eesmärke oli kunstniku enda sõnul väärtustada kitsilik motiiv mõistuspärase avangardistliku dekonstruktsiooniga, oli tulemuseks Lapinile seni iseloomuliku suprealistliku kunstimudeli totaalne dekitistumine. "Suprealismi" nimesemantika pidi töötama kahel tähendusel, kuid sellele vaatamata andsid kuulsate kunstiteoste fragmendid, magusad looduspildid ja räiged *hardcore* stseenid Malevitši ja Mondriani kujundite all õppetunni sellest, kui kergelt võib tänapäeval kitsi toota. Võte pole iseenesest uus ning võib erineva tulemuslikkusega töötada eri tasandil.

Näituse vastuvõtule pani loomulikult pitseri ka teadmine Lapini kohast eesti kunstis, temast kui avangardi veendunud apoloogedist. Lapin on kunstnikuna minevikuga mees, mitte nagu Koons, kes lasi ennast avalikkusele kohe kitsiprintsina reklaamida. Viis, kuidas Lapin ennast aastatuhande lõpu kunstimiljööks esitleb, on tegelikult üheaegselt aus paljastus ja kokkuvõte kõigest, mis on teda

kõitnud loometee algusest peale veerand sajandit tagasi. Kui võtta "Suprealismi" töödest kasvõi pornograafilise aspekt, siis seda motiivi on Lapin ühe osana üksikasjalikult arendanud juba 70. aastate "Masinate" suursarjas, mille poeetilist sümbolismi pole ta minu meelest hiljem ületanud.

"Suprealismi" näitus esitles Lapinit jätkuvalt kaasaegse kunstnikuna, keda inspireerivad kunstiliikumised niiöelda

seinast seinale. Selles mõttes on ta igavene moodne kunstnik, kes oma tegemistele alati põhjenduse leiab. Kõrvaltseisjale võib jääda sel juhul küll mulje, et Lapini saatuseks on aeglane ning järjepidev võõrandumine iseendast. Jeff Koons, Annie Sprinkle ja Wim Delvoye on Lapinile ulatanud sõbrakäe ning miks peaks nende seltskond täna kuidagi kehvem tunduma kui Mondriani või Malevitši oma?

MAIT KÕIV

PERIKLES, OIPIUS JA KROISOS **Märke maailmavaatelisest vastasseisust** **Ateenas 5. sajandil eKr**

Aastal 431 eKr puhkes kahe võimsaima kreeka linnriigi Ateenas ja Sparta pikajalise vastasseisu tulemusena Peloponnesose sõda, mis pärast kolme aastakümnet vaenutegevust tõi kaasa Ateenas lüüasaamise ja tema merevõimsuse lõpu. Vahetult enne sõja algust, kui läbirääkimised tulevaste vaenupoolte vahel alles käisid, lähetasid spartalased Ateenasse saatkonna nõudmaks mõjuka, kuid jumalatest neetud Alkmeonidide suguvõsa pagendamist. Juba õige ammu, umbes kakssada aastat enne kõnealuseid sündmusi, oli suursugune ateenlane Kylon piüdnud oma kodulinnas ainuvõimu haarata ja selle katse mahasurumisel olid tol hetkel linnas kõrgeimat võimu teostanud Alkmeonidid tapnud altarite ees kaitset otsinud

vandenõulasi. Sellest püüdist teotusest tulenevat needust tuletasidki spartalased nüüd ateenlastele meelde. Ja neil oli ka põhjust. Alkmeonidide seast pärines ema poolt ka Perikles, ajaloo- kirjutaja Thukydidese sõnade kohaselt "tol ajal esimene mees Ateenas, võimsaim nii sõnas kui teos", kes pealegi oli kindlalt Sparta-vastane ega soovinud vähimaidki Ateenas-poolseid järeleandmisi. Kas nüüd spartalased tõemeeli Periklest pagendada lootsid, on muidugi iseküsimus, kuid Periklese jalgealuse õõnestamisele tema kaaskodanike seas võisid nad loota küll. Nii või teisiti, ateenlased ei pagendanud Periklest, vaid olevat senisest veelgi kindlamalt oma liidri ümber koondunud. Nad hülgasid kõik spartalaste nõudmised ja ot-

sustasid oma konkurentidele sõjas vastu seista.

Periklese osa ateenlaste sõjaotsuse kujundamisel oli kahtlemata määrav. Ta rõhutas oma kõnedes ateenlaste head valmisolekut eelseisvaks võitluseks, osutades seejuures nii riigi rikkalikele finantsreservidele kui ka laevastiku vaieldamatule ülekaalule merel – asjaoludele, mis tema hinnangul pidid mõistliku tegutsemise korral tagama Ateenale kindla võidu. Kuid ometi ei suutnud Perikles kõike ette näha. Teisel sõja-aastal puhkes põgenike tõttu üle-rahvastatud linnas taud, mis tappis arvatavasti üle kolmandiku Ateena elanikkonnast. Mõistagi polnud ei kindlal alusel finantsidest ega võitmatust laevastikust taudi vastu abi. Rahvas ei saanud võtta juhtunut teisiti kui märki jumalate ebasoosingust – oli ju ka Delphi oraakel asunud kaunis ühemõtteliselt spartalaste poolele. Ja süüdi näis kõiges selles olevat Perikles kui sõjale viinud poliitika peamine kujundaja. Ei aidanud ka tema igati argumenteeritud enesekaitse rahvakoosolekul. Ateenlased trahvisid oma senist juhti ega valinud teda üle pika aja kõrgemasse riigiametisse. Peagi ateenlaste pahameel küll lahtus ja Perikles seati taas riigi etteotsa. Kuid veel samal aastal ta haigestus ja suri taudi ühe viimase ohvrina.

Selline oleks lugu Periklesest, kes trotsides oma verel lasuvat muistset needust ja lootes oma inimliku mõistuse toel asjade käiku määrata, tõi parimate kavatsuste kiuste oma linnale kannatusi ja enesele hukatuse. Nii vähemasti võisid kaasaegsed juhtunut tajuda.

Arvatavasti umbes samal ajal kirjutas Sophokles Ateenas ettekandmiseks tragöödia kuningas Oidipusest. Näidendi lavastamise daatum pole küll teada, kuid tragöödia alguses esitatud tõetruu ja dramaatiline kirjeldus Teeba linna haaranud taudist näib otseselt viitavat Ateenat Peloponnesose sõja alul tabanud õnnetusele ja sunnib seega dateerima näitemängu sõja algaastatesse. Niisiis, Teebas on taud ja väljapääsu leidmiseks on linlased lähetanud saatkonna Delphi oraaklilt nõu küsima. Kui selgub, et tõbi on põhjustatud eelmise kuninga Laiose seni veel selgitamata tapmisest, teeb nüüdne valitseja Oidipus kõik temast sõltuva tõe ilmsikstoomiseks ja süüdlaste pagendamiseks. Kuninga ja Teeba rahva kokkumuseks tuleb aga näitemängu vältel järk-järgult ilmsiks, et paljastamist nõudvat roima pole sooritanud keegi muu kui kõigi poolt austatud Oidipus ise, ja mis veel hullem, Laiose näol on ta, ise seda teadmata, tapnud oma lihase isa ning, kosinud seejärel oma eelkäija lese, abielunud ja sigitanud järglasi oma emaga. Kõige selle juures on Oidipust kujutatud ausa inimese ja targa ning vastutus-tundliku valitsejana. Et mitte lasta teoks minna talle isatappu ja ema naimist kuulutanud oraaklil, oli ta jätnud maha oma arvatava kodulinna Korinthose ja siirdunud vabatahtlikult pagendusse. Tema oli ka ainsana olnud suuteline lahendama Teebat painanud inimsööja sfinksi mõistatuse ning päästnud sel moel linna koletise voli alt. Ja nüüdki, kui ta enese süü linna tabanud õnnetuses ilmsiks oli tulnud, tajus ta täiel määral oma vastutust, torkas endal silmad peast ja nõudis enese kui kurjategija

pagendamist, nii nagu Apollon oli seda käskinud. Kui Oidipusele üldse midagi ette heita, siis vahest püüdu oma inimliku tarkusega jumalast määratud trotsida ja sellest mööda hiilida. Ning just seda üritades oli Oidipus endale aru andmata oraakli ennustuse täide viinud, tuues linnale häda ja enesele hukatuse. Olgu veel lisatud, et oma osa võis Oidipuse saatuse kujundamisel olla ka muistsel needusel. Sest kuigi tragöödias seda otse ei nimetata, pidi Ateena auditoorium ometigi teadma Teeba kuningasool lasuvast needusest, mis suguvõsa liikmetele põlvest põlve üha uusi kannatusi põhjustas. Sarnasus Periklese ja Oidipuse loo vahel on ilmne. Mõlemal puhul leiame eduka, targa ja iseteadva valitseja, kelle sugu on jumalatest neetud ja kes oma tarkust ja ettenägelikust liigselt usaldades toob kannatusi nii endale kui oma linnale. Selles valguses pole midagi imelikku, et Sophoklese kujutatud Oidipuse taga on nähtud kas varjatud või varjamatut vihjet Periklesele ja tema sõjani viinud poliitikale.

Nüüd aga veel üks ligilähedaselt kaasaegne lugu. See pärineb Sophoklese sõbralt ja mõttekaaslaselt ajalookirjutajalt Herodotoselt ja räägib muistse Lüüdia kuninga Kroisose saatusest. Nagu Periklesel ja Oidipusel nii lasus Kroisoselgi ammune needus. Tema esiisa Gyges oli kukutanud võimult eelmise valitsejasoo ja Delphi oraakli ettekuulutuse kohaselt tuli selle eest tasuda Gyge-se järglastel viiendas põlves, see tähendab Kroisosel. Kroisos ise oli silmapaistvalt võimas ja rikas valitseja, valdas tohutuid aardeid ja käsutas võitmatut ratsaväge. Ning kui Ateena mõttetark Solon teda hoiatas, et inimese õnne üle

saab otsustada alles siis, kui lõpp teada, ei pidanud enesekindel kuningas seda millekski. Samas polnud Kroisos kaugegtki rumal inimene. Plaanitsedes sõjakaiku Pärsia riigi vastu, pidas ta tarvilikuks mitte üksnes oraaklilt nõu küsida, vaid ka oraakleid enne testides kõige usaldatavam neist välja valida. Ja kui Delphi oraakel, nagu arvata võiski, väljavalituks osutus, tegi ta sellele rikkalikke annetusi, püüdes, kuis vähegi võimalik, jumala (Apolloni) soosingut võita. Ning ometi osutus kõik see kasutuks. Oma tarkusest hoolimata ei mõistnud Kroisos Delphi kahemõttelisi, kuid hoiatavaid ennustusi. Alustanud mõtetut sõda, sai ta pärast seda, kui pärslased oma kaamelitega lüüdlaste hobustele hirmu peale ajades nende kuulsa ratsaväe rivist välja löid, vaenlaselt hävitavalt lüüa. Ei tohutuist aardeist ega võitmatuks peetud ratsaväest olnud lüüdlastel ja nende kuningal vähimatki abi. Sõge enesekindlus, usk oma ressurssidesse ja inimlikesse võimetesse olid muistse needuse teoks teinud. Ning Kroisosel ei jäänud muud üle kui murtud mehena tõdeda, kuivõrd õige oli olnud ateenlase Soloni hoiatus ja kui rumal on see, kes vahetab rahu sõja vastu.

Nii on meil kolm enam-vähem kaasaegset lugu (kõik nad kas leidsid tege-likkuses aset või pandi kirja 5. sajandi kolmandal veerandil eKr), mille moraal- li võiks kokku võtta tõdemusena, et inimene mõtleb, jumal juhib, ja et inime- ne omaenese tarkusega pole suuteline oma saatust määrama. Periklese ja Oidipuse võimalikkuse seost sai juba mainitud ja nüüd jääb vaid küsida, kas ei või ka Herodotose Kroisose näol olla tege-

mist viitega toonasele Ateena riigijuhile. On selge, et Herodotosele, kes jäädvustas oma ajalooramatus Ateena ja Sparta ühist kuulsusrikast võitlust pärslaste vastu ja nimetas kibedusega Hella-sele kreeklaste omavahelistes tüldes osaks langenud hädasid, võis Periklese kindel Sparta-vastatus tunduda taunitav ja vahest hukatuslikki.

Paraku ei või kummaski ülal visandatud seoses sugugi kindel olla. Ei Sophoklese "Kuningas Oidipuse" ega Herodotose "Historia" kirjutamise täpne aeg ole teada ning viimase puhul on tõenäoline, et tema Kroisose-lugu oli vähemalt üldjoontes visandatud juba mõnda aega enne Peloponnesose sõja puhkemist (mis muidugi ei välista teatud rõhunihkkeid hilisema redaktsiooni käigus).

Samuti on asi segane Herodotose, Sophoklese ja Periklese vaheliste suhetega. Kõik nad tegutsesid 5. sajandi keskpaiku Ateenas ja pidid omavahel vähemal või rohkemal määral kokku puutuma. Kuid konkreetne tõendusmaterjal on küllalt kasin, ja kui Herodotose ning Sophoklese hingesuguluses ja heas läbisaamiseski ei näi olevat suuremat kahtlust, siis kõnealuste kirjameeste ja Periklese suhet on nähtud küll nii sõpruse kui ka opositsioonina. Kõik on seega äärmiselt küsitav ja nähtavasti tuleb leppida, et me ei tea ega saa vist kunagi teada, kas Sophokles ja Herodotos nägid oma kangelaste taga Periklest või mitte.

Vahest polegi see aga kõige olulisem. Sest sõltumata vastusest antud küsimusele on ometigi selge, et Sophoklese ja Herodotose töödes kajastuvad kaasaegsed maailmavaatelised suundumused,

mille puhul me jällegi ei pääse mööda Periklesest.

Kreeklaste traditsioonilist arusaama jumalate ja inimeste vahekorra-st võiks sõnastada järgmiselt. Jumalad tagavad õiglase maailmakorralduse. Kõik inimlikud seadused tulenevad jumalikust ning on seega jumalate kaitse all. Inimene oma tahtmiste ja kavatsustega on täiel määral jumalate meeevallas. Kui surelik ebaõiglaselt käitub, ülemäära esile pürgib või, mis veelgi hullem, hakkab end jumalatega võrdseks pidama, järgneb sellele vältimatult karistus, saagu see siis osaks üleastujale endale või tema järglastele. Surelike ainus võimalus jumalate pahameelest pääseda on oma himusid taltsutades ja oma piiratud tunnistades taevasele tahtele alluda. Mängureeglid on seega täiel määral jumalatel ja inimese mure on end nendega kohandada.

Selline maailmavaade on mõningate variatsioonidega rõhuasetustes jälgitav Homerose ajast (8. sajand eKr) kuni 5. sajandi esimese poole suurkujude Pindarose ja Aischyloseni. 5. sajandi keskpaiku aga, ajal mil Perikles tõusis Ateena etteotsa, hakkasid Kreekas ja eriti Ateenas levima õpetused, mis otsest või kaudselt vaidlustasid traditsioonilist ellusuhtumist. Ja mis samuti oluline, nende õpetuste kandjad lävisid tihedalt Ateena riigijuhiga ning nautisid tema protektsiooni. Nii oli Periklese õpetaja ja sõber, filosoof Anaxagoras, tuntud oma ratsionaalsusega ja sõltumatusena traditsioonilistest ebausklimest kujutelmadest. Kõnealuse teema puhul aga olulisemgi on noil aastail senikuulmatute honoraride eest Ateena eliidile oma tarkust jaganud suur sofist

Protagoras, kelle Perikleski oma poegadele õpetajaks palkas. Protagorase tuntud väite kohaselt on "kõigi asjade mõõt inimene, olevatele, et nad on, ja olematutele, et neid ei ole". Jumalatest aga ei võinud Protagoras teada "ei seda, et nad on, ega seda, et neid ei ole; sest paljugi segab seda teadmast – nii inimese lühike eluiga kui ka kogu asja ähmatus". Selliste väidetega ei kuulutanud Protagoras küll mingil juhul ohjeldamatut indiviidi alismi, nagu esimesest lausest äärmusliku tõlgenduse korral võiks välja lugeda. Samuti ei võinud ta vaidlustada jumalust kui sellist. Inimkond oli tema õpetuse kohaselt saanud jumalailt eeldused poliitiliseks eluks ja moraalseks käitumiseks – nende eelduste edasiarendamist pidaski Protagoras oma tegevuse eesmärgiks. See aga, kuidas iga linn oma siseelu korraldab ja milliseid seadusi eelistab, on juba kodanike endi otsustada. Inimlikud seadused ei tulene seega jumalikest, vaid põhinevad inimlikul kokkuleppel. Ja seda kokkulepet kujundavad ning vormistavad targad seadusandjad. Inimestel on seega piisavalt (jumalailt pärinevaid) eeldusi, et ise endale mõõduks olla, ja targad seadusandjad, sellised, nagu Protagoras neid välja õpetada püüdis, omavad piisavalt (inimlikku) tarkust, et seda mõõtu linnale sobivaimal moel leida. Inimene on ise oma tahtest ja tarkusest tulenevalt suuteline määrama oma käitumise reegleid.

Nagu öeldud, palkas Perikles Protagorase oma poegade õpetajaks, pidi seega tema õpetust kõrgelt hindama ning oli lähedastes suhetes ratsionalist Anaxagorasega. Ja niipalju kui meie käsutuses olevad andmed otsustada lubavad,

oli tema endagi maailmavaade nimetatud õpetlaste omale küllalt lähedane. Tema ellusuhtumine oli ratsionalistlik, väidetavalt pidanud ta end suuteliseks loodusnähtusi mõistuspäraselt seletama, olnud vaba ebausust ja suhtunud teatava üleolekuga oraakli ennustustesse. Ja mis kõige olulisem, kogu oma riigimehetegevusega näis Perikles kehastavat protagoraslikku kujutelmaseadusandjast, kes pole ülemäära kinni traditsioonis, vaid suudab ise oma mõistusele tuginedes leida ja juhatada kaaslinlastelegi kätte sobivaimat viisi riigielu korraldamiseks. Nii vähemalt olevat ta, kui uskuda ajaloolast Thukydideest, end ise ühes oma kõnes kujutanud: targana, linnale heasoovlikuna ja võimelisena oma tarkust teistelegi edasi andma. Veelgi enam, Perikles uskus, et see paljuski tema enda malli järgi kujundatud demokraatlik Ateena sobib eeskujuks kogu ülejäänud Hellaselegi. Tema meelest ei tarvitsenud ateenlastel lähtuda teiste linnriikide poolt omaks võetud normidest, vaid nad olid pädevad enda (või Periklese?) mõistusele tuginedes kujundama kogu Hellasele sobivat eluviisi. Kõik osutab, et olgu teadlikult ja sihipäraselt või intuiitiivselt ja enesele täpselt aru andmata, lähtus Perikles eeldusest, et inimene suudab olla mõõt nii enesele kui teda ümbritsevatele "asjadele".

Loomulikult olid nii sellised "modernsed" seisukohad kui ka Periklese tegevus Sophoklesele ja Herodotosele hästi tuntud. Mõnes punktis läksid nemadki vähemalt teatud määral uue mõtteviisiga kaasa. Kuid samavõrd ilmne näib, et põhiolemuselt jäi protagoraslik inimvõimetekeskne ellusuhtu-

mine neile võõraks ja vastuvõetamatuks. Sophokles pidas enam kui korra tarvilikuks osutada igaveste taevaste seaduste üleolekule ükskõik millistest inimeste poolt looduist. Ja mõlema mehe loomingu üheks läbivaks motiiviks oli tõdemus ka kõige targema ja tugevama inimese haavatavusest, tema tarkuse näilisusest ja kavatsuste teostamatusest. Ilmneb ju eelpool visandatud Oidipuse ja Kroisose lugudeski suurepäraselt, et kogu oma võimekusest ja iseteadvusest hoolimata ei suuda inimene olla mõõtendalegi, rääkimata siis muudest "asjadest". Maailm toimib kõigist hoolimata jumaliku mõõdu järgi ja inimene on tahes-tahmata sunnitud sellele alluma.

Oidipuse ja Kroisose lood olid seega nii või teisiti suunatud Periklesele ja tema sõpradele omase ellusuhtumise vastu. Teatav maailmavaateline vastasseis nende lugude kirjutajate ja Periklese vahel on ilmne. Küsitavaks jääb vaid see, kuivõrd laienes Sophoklese ja Herodotose kriitiline hoiak Periklesele omaselt ellusuhtumiselt ka tema isikule ja konkreetsetele poliitilistele sammudele. Seejuures tuleb arvestada, et moraalset-religioosset tõekspidamised ja poliitika olid muistses Kreekas alati tihedalt seotud. Ja Periklese puhul on selge, et kaaskodanike maailmavaateliised hoiakud põhjustasid talle ka puhtalt päevapoliitilisi probleeme. Oli ju spartalaste nõue pagendada need, kellel lasub Kyloni needus, selge katse tekitada Periklesele poliitilisi raskusi, õhutades ateenlaste seas vanu religioosset tõekspidamisi. Selle katse tõsidus saab mõistetavamaks, kui pidada silmas, et mõned aastad varem oli Ateenas Periklese positsiooni kõigutamiseks korral-

datud religioosel süüdistusel põhinevaid protsesse mõnede tema lähikondsete, nende seas ka filosoof Anaxagorase vastu. Protsesside edukus (Anaxagoras näiteks oli sunnitud Ateenast lahkuma) osutab, et Ateenas pidi olema piisavalt neid, kellele Periklese ja tema lähikondsete suhtumine traditsioonilistesse religioossetesse kujutelmadesse tundus võõrastav ja umbusaldusväärne. Periklese vastased, olgu siseriigis või väljaspool, võisid loota sellest otsest poliitilist kasu. Oli tekkinud paradoksaalne olukord, kus maailmavaade, millest lähtudes Perikles oli kujundanud Ateenast eeskujuliku võimsa riigi, hakkas nüüd õõnestama tema enese poliitilist jalgealust.

Sellisel taustal ei võinud Sophoklese ja Herodotose lood Oidipusest ja Kroisosest küll kuidagi Periklese ja tema poliitika suhtes positiivseid assotsiatsioone tekitada. Sõltumata kirjutajate kavatsusest võisid need lood mõjuda kriitikana mitte üksnes Periklese maailmavaateliise tausta, vaid ka otseselt tema isiku ja poliitilise tegevuse aadressil. Ja kui nii, siis poleks selles küll midagi kummalist, kui Sophokles ja Herodotos ka ise neid kirja pannes oleksid seda seost teadlikult silmas pidanud. Muidugi oleks otse groteskne pidada Sophoklese ja Herodotose lugude peamiseks sihiks Periklese kritiseerimist. Mõlemad autorid pöörasid põhitähelepanu sootuks üldisematele probleemidele, eelkõige inimese koha määratlemisele jumalate juhitud maailmas. Kuid selle kõrval, ja võib-olla just selle tõttu ei näi midagi, mis välistaks võimalust näha Oidipuse ja Kroisose kujude taga ka toonast Ateena riigijuhti.

ANNE LILL

TRAGÖÖDIA, POLIITIKA, VAATAJA Antiikaja teatrifantoomist

Rääkides teatri kui kunstiliigi erilisest külgetõmbejõust, võib vaevalt leida paremat näidet kui Kreeka 5. sajandil eKr. Just siis sündis antiikne draama, tekki- sid klassikaline atika tragöödia ja komöödia. Miks just sel ajal ja selles kohas, miks just sellisel kujul – see küsimus pakub huvi ka laiemalt kui ainult antiikajaga seoses. On paradoksaalne, et antiiktragöödia seostub ühelt poolt väga kindlate aja- ja kohapiirangutega, teiselt poolt aga on säilitanud elujõu ja mõju ka hilisematel aegadel ja erinevais paigus. Millised oleksid võimalused tabada seda teatrifantoomi, mis pani näitlejad laval toimima nii, et see osutus ligitõmbavaks korraga kümnetele tuhandetele vaatajatele? Huvi teatrisse tulla pidi olema suur, kui vaatajad ei pidanud paljaks istuda varahommikust õhtuni amfiteatri kivipingil ja jälgida lugusid, mille sündmustikku nad ilmselt juba lapsepõlvest peale müütide kaudu tundsid.

Inimesi võib tuua teatrisse mitu põhjust: põnev ja uudne lugu, tuntud autor, head näitlejad, kuulus lavastaja, teatrimiljö, seltskondlikkusetunne jne. Ajalugu on näidanud, et teatri suure populaarsuse perioodid võivad vahelduda selle žanri madalseisuga. Pole vaja suurt läbinägelikkust, et küllalt sageli

seostada need tõusud ja mõõnad ühiskondlike oludega, et mitte otse välja öelda – poliitikaga. Teater eeldab oma sünniks suuremat ühistegevust kui teised kunstiliigid, sest võrdse osalisena autori, näitlejate ja lavastaja kõrval peab lisanduma ka vaataja. Teater on loomult sotsiaalsuse ja emotsionaalsuse sümbioos. See loob iseenesest üsnagi huvitava olukorra, mida võib vaadata erilise sünniprotsessina. Tegelikult pole see tavaline sünnitus, vaid lausa kuninglik: peale autori ehk isa, näitleja ehk ema, lavastaja ehk ämmaemanda peab seda ilmaletulekut jälgima ka vaatajate-seltskond. Nii on teatrietendus ühelt poolt kuninglik ja avalik, aga teiselt poolt oma intiimsuses küllalt ekstrava- gantne sündmus.

1. Lavateos ühiskonna-rituaalina

Et näha lavateost kui vaatamängu, tuleb end esmalt lahti raputada Aristotelese autoriteedikooormast. Aristotelese teos "Poetika" on antiikaja draamafenomeeni mõistmiseks nii õnn kui õnnetus. Õnn, sest sisaldab väärtuslikke andmeid antiiktragöödia kohta. Õnnetus aga sellepärast, et tema poolt valitud üht või-

malikku arusaama draamast on hakatud pidama absoluutseks. Aristoteles vaatas teatrit analüütiku moel loogiliselt arutledes. Ta tahtis näha lavateoses loogilist konstruktsiooni ja ka leidis selle. Tema liigituse järgi koosneb tragöödia kindlate reeglite järgi sündmustikust, loost (*mythos*), selle raames tegetsevatest karakteritest (*êthos*), arutluskäikude esitamisest (*dianoia*), sõnalisest (*lexis*) ja muusikalisest (*melopoiia*) osast ("Poetika" 1450b1–17). Etenduse vaatamänguline osa teda ei huvita. Aristotelese jaoks on tragöödia kirjanoduslik teos, mis mõjub ka ilma lavaesituse ja näitlemiseta. See ei tähenda, et ta ei teaks, mis mõjutab inimese hinge kõige rohkem – muidugi on see silme ees sündiv vaatamängulisus (*opsis*, "Poetika" 1450b17). Seda tunnistanud ja korra maininud, läheb aga Aristoteles endale meelepärase ja lähedase teoreetilise analüüsi juurde. Seda ei pruugi aga kõik alati kaasa teha.

On raske pidada lugu, müüti selleks fantoomiks, mis tõmbas inimesi antiikajal teatrisse. Kui tänapäeval võib teatrilava atraktiivseks teha põnev ja uudne sündmustik, siis antiigi puhul on põhjust selles kahelda. Vaatajad teadsid lavateose põhisündmusi, see ei saanud tekitada põnevust nagu kriminaalromaaniga lugemine, kus süüdlane pole teada. Küsimus, mis saab peategelasest või kuidas lugu lõpeb, polnud tegelikult peamine huviobjekt – kõike teati juba varem traditsiooniliste müüdisüžeede kaudu. Ei saanud oodata, et näiteks Oidipus tunneks õigel ajal isa ära ja kuritegu Delphi ristteel jääks toimumata. Kuigi "Kuningas Oidipuse" alguses asutakse kuriteo süüdlase otsingule, po-

le see agathe-christielik kes-on-süüdi-lugu, sest Oidipuse puhul on lõpplahendus ette teada. Süžee, sündmustiku peamised osad olid antiiktragöödias puutumatud, võiks isegi öelda – sak-raalsed. Neid tuli otsekui rituaali pidustustel ette kanda. Nii pidi lava-Klyt-aimnestra osalema oma mehe tapmises, nagu tegi seda müüdi-Klytaimnest-ragi, Elektra ja Orestes aga emale kätte maksma, Medeias pidi saama lastetap-ja, Philoktetes pidi aitama vallutada Troojat jne. Kui draamakirjanikul oleks tulnudki tahtmine tegelast teisiti kujutada, lisada sündmustikku uusi motiive, siis pidi ta lõpplahenduse puhul ikkagi traditsioonilise ja tuntud lõpu juurde tagasi tulema. Ja kui see mõnikord ei tahtnud hästi sobida, kui autor eelistas näidata karakterit teistsugusena kui müüdis, siis oli tal vaja leida lõpus ikka mingi tee tavapärasele rajale jõudmiseks. Nii ilmusid lavale jumalad (*deus ex machina*), kelle korraldusel sündmused jälle õigeks keerati. Müüdisündmustiku muutmatus sarnanes selles suhtes pühale tekstile, millega polnud voli vabalt ümber käia. Seda võiks vaadata isegi nagu mingit kompensatsiooni kanoonilise pühakirja puudumisele kreeklastele. Nende maailmapilt, mis tugines kindlatele kujutlustele oma müütilisest minevikust, pidi saama kinnituse etendatavate tragöödiade kaudu Ateenas iga-aastastel Dionysose-pidustustel ja andma osalenutele veendumuse elu püsiväärtuste muutumatuses.

Võib arvata, et rituaalsuse-element, mille oluliseks osaks saab kordus, on tähtis ka populaarsuse võitmisel. Tuntu ootamine ja selle äratundmine annab peale taasleidmisrõõmu ka kindlustun-

de, et sündmustest saadakse õigesti aru. Selle kohta näeb palju käepäraseid näiteid siin ja praegugi. Miks siis muidu eelistavad näiteks lapsed kuulata lõputult üht ja sama vana muinasjuttu üha uuesti ja nende vaimustus on piiritu, kui jõutakse mõne varem meeldejäädud eriti efektse kohani? Või kuidas muidu seletada eurokultuuri igikorduvaid tipp-sündmusi, nagu 1. jaanuari gala-kontsert Viinis, kus ikka ja jälle peab veendumata, et Doonau voogab samamoodi õrnmagusalt ja siniselt nagu kõigil eelmistel aastatel? Tahes-tahtmata süveneb veendumus, et ilma nende voo-gavate vete ja saatetantsijate piruettide-ta poleks uut aastat olemaski. Ehk siis iga-aastane kevadine Eurovisioni laulu-võistlus, kus muusika headus pole sageli ja isegi enamasti mitte võidu põhjuseks. Tähtsamaks osutub eurorituuaali tabamine ja olulisemaks võib saada hoopiski oskus mitte liiga uudne ja teistsugune olla. Labasuse ja elegantsi piiril balansseerimine koos mänguga päevakajaliselt ühispoliitilistel huvikeeltele annab üldtuntud maitsega euroroale uudsuse-vürtsi.

On vägagi tõenäoline, et ka antiikajal töötas draamakunsti toimemehhanism sama põhimõtte järgi. Aristotelese nõue, et müüdilugu säilitataks, saab selisel juhul teatri kontekstis ka konkreetse sisu. Antiiktragöödiat võib pidada üheks ühiskonnarituuaali sündmuseks. Selle tähtsamaks eesmärgiks polnud mitte kangelaste tegutsemise psühholoogiliste üksikasjade üle arutamine, karakteriprobleemide lahkamine, vaid ühiskonna ja isiku vahelise seose ning vastastikuse tingituse sõlmpunktide näitamine. Kui peab kuuletuma riigis

kehtima pandud seadustele, siis kas tuleb seda teha ka sisemise veendumuse ja religiooni vastaselt, küsib "Antigone" kaudu Sophokles. Kas isikliku solvumise ja kannatatud ülekohtu tõttu võib loobuda riigi ja seltsimeeste teenimisest ("Philoktetes")? Ka paljud teised küsimused, nagu inimese ja jumala, oma ja võõra, traditsiooni ja uudsuse, vabaduse ja orjuse vastuolu, kanduvad tragöödiavalava kaudu vaatajateni. Küsimus on selles, kuidas vaataja laval toimuvasse suhtus. Kas kangelane oli tema jaoks eelkõige kuju müütilisest minevikust või oli ta lavategelane, keda näitleja kas paremini või halvemini kehastas, või oli ta elava inimkogemuse kandja, olemoodi vennashing, kelle poolt tehtu ja kogetu hinge läks ja kaasa elama pani. Pole põhjust kahelda Aristotelese vaatekohas, kui ta tõstab esile just viimase külje ja peab seda tragöödiate etendamise peamiseks eesmärgiks. Lavateos paneb kaasa elama, ta peab tekitama tugevaid tundeid, millest peamised on kaastunne ja hirm (*eleos*, *phobos*; "Poetika" 1449b24-b28, 1452b30-1453b26). Ilma tugeva tundeelamuseta (*pathos*) pole ka tragöödiat (1453b37).

2. Tragöödia ja riik

Antiiktragöödia teke langeb kokku Ateena poliitika, majanduse ja kultuuri kõrgeraadioga 5. sajandil eKr. Nii selged piirjooned tõendavad, et pidid olema kindlad tingimused, mis selle žanri tekitasid ja mille kadumisega see kunstiliik taandus. Neid tingimusi tuleb otsida väljastpoolt tragöödiadid, n-ö ekstratraagilisel pinnal, ja siia kuuluk-

Tragöödianäitleja.
Rooma suitsutusaltar.
1. sajand pKr. Pronks.

sid asjaolud, mis algavad oma aja riiklikust poliitikast ja lõpevad kodus, magamistoas või köögis.

Kreeka tragöödia kuulub osana Kreeka riigi, polise juurde, st ta on oma olemuselt poliitiline. Ka vaataja, kes tuli teatrisse, tegi seda kõigepealt kui oma riigi, polise kodanik. 5. sajand eKr tähistas Ateena riigi ja ateenlaste eneseteadvuse ja uhkuse tõusu nii poliitilises kui vaimses mõttes. Oldi veendunud oma paremusel teiste riikide ees. Pole kerge hinnata tolle aja riigisüsteemi ja selle suhet kunsti, sealhulgas teatriga. Klassikalist Ateenat on ülistatud kui demokraatia hälli, mille rüpes said õitseda vabadus, ilu ja kunstid. Ajaloolase Thukydide poolt kirjeldatud Periklese kõne riigi kaitsel langenud sõdurite haul on saanud arhetüüpseks ideaalpildiks Ateena demokraatiast ja selle ülimumest teiste tolle aja riigikordade suhtes. Enamik antiikautoreid, näiteks ka Herodotos, räägib Ateena riigist sümpaatiaga. Herodotose poliitilised sümpaatiad pole küll üheselt tõlgendatavad, kuid ilmne on see, et talle imponeris vabaduse ideaal.¹ Selle aluseks oli Ateena kodanike võrdsus, sõnavabadus ja eneseavaldusvõimalused, mille tulemusena ilmusid ka tippteosed kujutavas kunstis ning kirjanduses. Samas tähendas aga see aeg ka Ateena suurimat poliitilist ülemvõimu teiste Kreeka linnriikide üle ja samuti nendevahelisi ägedaimaid tülisid ning sõdu. Ateena ajas tol ajal imperialistlikku ja ekspan-

sionistlikku poliitikat. Kahjuks pole säilinud nende linnriikide arvamust, kellel oli põhjust Ateenat okupandiks pidada.

Tolle aja ettekujutust kunstist ei saa vaadata lahus ajaloo- ja poliitikasündmustest. Kuigi tragöödia aines pärines müütilisest minevikust, viib sündmuste esitamise laad kaasaja poliitilise elu keskele. Tragöödiatega pilk oli suunatud oma aja poliitilisele elule, müüditötluses sõltusid aktuaalsetest sündmustest, mis olid tähtsad nii neile, kes lugusid kirjutasi, kui ka neile, kes neid vaatama ja kuulama tulid. Iga tragöödia oli oma aja looming ja isegi selle konkreetse aasta looming, millal teost etendati.² Laval toimuv huvitas ja puudutas iga kodanikku. Legendaarset minevikust valitud sündmuste esitamise tõuge oli kaasajas.

See, mida kirjanik valis müütidest lavatötluse jaoks, kuulus polise huviringi. Tragöödiasüžeede põhjal otsustades pidid inimesed, kes antiikajal teatrisse tulid, tundma tugevat sidet oma riigi ja ühiskonnaga. Ühtsamat teemat käsitledes tõstsid tragöödiakirjanikud selles esile erinevaid külgi. See võis muuta huvitavaks ka ühe ja sama sündmustiku kujutamise. Näiteks saab siin tuua Elektra-müüdi tötluse Aischylose, Sophoklese ja Euripidese versioonides. Nende käsitletused erinevad just selle poolest, kuidas on näidatud kangelase suhteid ühiskonna, valitseja ja poliseaga. Sealjuures kaldub Sophokles kõige rohkem polise-ideaali rõhutama. Tema

1 M. O s t w a l d, Herodotos and Athens. *Illinois Classical Studies* 1991, vol. 16, 1–2, lk 141.

2 P. W a l c o t, Greek Drama in its Theatrical and Social Context. Cardiff, 1976, lk 76–77.

puhul pole ka ematapmine psühholoogiline probleem, vaid paneb aluse riigi vabastamisele türanniast.

Poliitika, ühiskondlik elu ja kunst moodustasid ühtse ringi, kus kõik üksteisega läbi põimused ja üksteisest sõltusid, nagu ühises rütmis liikuv kreeka ringtants. Nagu tantsuski on see seos nõtkes ega tähenda, et üks liikmetest domineeriks teiste üle. Ka tragöödiat ei anna palju juurde see, kui otsida üksteisest vastavust laval toimuva ja tegeliku ajaloosündmuse või -tegelase vahel. Tragöödia pole poliitiline allegooria ja tragöödiamaski tagant ajaloolise prototüübi otsimine iseenesest ei aita teost paremini mõista.

Vaatamata arhailistele kangelastele ja legendaarsetele sündmustele on tragöödia mitmes suhtes demokraatlikum kui näiteks eepos või lüürika. See puudutab nii teose ettekandmist, kuulajaskonda kui ka seda üldist kõlapinda, mida ta pidi leidma. See eksplitsiitne meie-tunne, mis tekkis teatris, vaadates sündmusi, mis toimusid muistsel ajal kuninga-kodades, kujundaski ühiskonna tervikuks. Ühistunde avalduseks oli eriline patriotism ja me näeme Ateena kodanikke hingelt riigistatud inimestena, kusjuures teatril oli selles tähtis osa. Nii ühtlasi on ka mõistetav, et Platoni vastumeelsusele Ateena demokraatliku riigikorralduse suhtes kaasnes ühtlasi vastumeelsus teatri suhtes. Selles nägi ta talle ebameeldiva riigi üht avaldusvormi. Aristokraatlikest ideaalidest lähtunud Platon nimetas Ateena riiki ja elulaadi "näruseks teatrokraatiaks" ("Seadused" 3.701a).

Muidugi ei saa öelda, et suhtumine polisesse, "meie asja", polise-religiooni

olnuks kõigis tragöödiates ja kõigil autoritel ühesugune. Lausa vastandlik on see Aischylosel ja Euripidesel, nagu näeme näiteks Euripidese "Bakhante" ja Aischylose "Oresteiat" võrreldes. Kumagi tragöödia huvikeskpunkt on erinev: "Oresteia" on orienteeritud perekonnasisese vaenu lõpetamisele ja kättemaksust loobumisele, seega legaalse ja poliitilise struktuuri stabiliseerimisele ja vastastikuse arusaamise loomisele, "Bakhantide" suunitluseks aga on resigneerunud pessimism sellise utoopia elustumise suhtes. Siinjuures peaks meelde tuletama, et just "Bakhandid" on viimane antiikajast meieni jõudnud tragöödia.

Vaadates neid kaht tragöödiat lähemalt, leiame vastupidise hoiaku ühistunde hindamisel. Aischylos püüab sellele leida mõistlikku vormi ja riikliku regulatsiooni. Tema toob kättemaksutragöödiasse idee veretasu lõpetamise vajadusest: pojale pole vaja ema tapmise eest samaga tasuda. Orestese õigeksmõistmiseks luuakse legaalne võimalus, areopaag. Ürgseid kättemaksjaid – koeri, fuuriaid või erinüsi pole enam vaja: polise süsteem võimaldab asja lahendada ja kokkuleppe kaudu otsusele jõuda.

"Oresteia" esitati 458 eKr, kuid 53 aastat hiljem ilmuvad Euripidesel kättemaksukoerad uuesti: nendeks on hullunud naiste kari, bakhandid (4. stasimon 977-8), milleks muutub tragöödiakoore loo lõpus. Euripides pöörab Aischylose idee pahupidi. Temal on ema see, kes tapab poja, koor jälitab poega, kes pole mingis tapmises süüdi. Kui Aischylose erinüstel ei lasta Orestest kätte saada, siis Euripidese bakhandid saavad Pen-

theuse kätte. Orestes tuleb, et oma seaduslik, isajärgne pärimisõigus maksma panna. Euripidesel valitseb Pentheus Teebas seaduslikult, kuid tema võim kukutatakse, kõik tema poolt loodu lammutatakse.

Selles võib näha polise korra lammutamist, mis toob kaasa ka Kadmosse pere ja Pentheuse tavapärase perekondlike suhete lõhkumise. See on nende ideaalide eitamine, millesse usuti Ateena polise algusajal. Lõhkujad on võõrsilt tulnud naised koos oma jumalaga. Bakhantidel valitseb esteetiline üksmeel, nad ei talu erimeelsusi: neile kõigile meeldib üks ja sama, nad tegutsevad ühtmoodi, esinevad "koooris". Neil puudub arutus, dispuut ja kehtib ainult vastuvaidlematu allumine, uskumine ilma ratsionaalse mõistmiseta. Nendel jõududel, kes hävitavad Pentheuse, pole vaja logost, mõistuslikku arutlust. "Oresteia" väärtused on "Bakhantides" ümber pööratud, loobutud on lootusest õiglusele ja seaduslikkusele.

3. Inimene teatris – ühiskondlik elukas

Kui Aristoteles nimetas inimest *zōon politikon*, ühiskondlik (ehk poliitiline) elukas ("Poliitika" 1253a4), siis teatripublik oma tunnete ja koosolemise kollektiivsuses on veel eriti ühiskondlik.

Ateena polist nagu ka ta teatrit isoleerimustas avatus – see oli näost-näkku suhtlev kogukond, kus üldine arvamus

mängis hinnangutes otsustavat osa. Riik avanes üksikisikule ja ka üksisik pidi arvestama riigipoolsete nõudmistega. Kodanike keskel valitses Ateenale eriomane ühine eneseteadvus, mis väärtustas demokraatia ja vabaduse, mille ees tunti vastutust ja mille nimel täideti nii sõjaväe- kui tsiviilkohustusi.¹ Ateenapolis oli militaarne ühiskond, kus kodanikulojaalsuse hulka käis teenimine sõjaväes ja varalised kohustused riigi ees. Riiklikult kontrolliti isegi ühishoride täitmist perekonnaelus, suhtumist vanematesse, sugulaste toetamist jne. Ühiskondlik moraal ja kodanikuväärtused olid ühiseks ajaks. See andis ühiskonnaelus tähtsa koha ka sellisele nähtusele nagu kuulujutud.² Kuulsus rahva keskel ja kõmu omasid kaaluotuste vastuvõtmisel riigielus.

Kogu teatrikorraldus klassikalises Ateenas rõhutas ja kinnitas inimese sidet oma poliseega. Selles mõttes valitses Ateenas tõeline kodanike riik – demokraatia. Ka tragöödiaetendused olid üheks kohaks, kus väljendus Ateena riigiideoloogia kollektiivsus. Veel liitusid aga sellele ühishvaimule militaarsus ja välissuhetes mõttelaad, mida võiks nimetada imperialistlikuks. Ateenlased pidasid end teistest paremaks, see õigustas ekspansiooni teiste vastu ja oma tahte pealesurumist. Allutatud naabrid pidid olema isegi rahul, et nii suurepärase riigi on neid alistanud (Thukydides 2.41.1). Ateena riigi väljapaistvust pidi näitama ka kunst, sealhulgas teater. Dionysose-pidustused, kus etendati tra-

1 J. B l e i c k e n, Die athenische Demokratie. Padeborn etc, 1985, lk 258–259.

2 V. H u n t e r, Gossip and the Politics of Reputation in Classical Athens. *Phoenix* 1990, vol.44, lk 299–325.

göödiaid, oli polislik, ehk teisiti öeldes – poliitiline ettevõtmine: polis organisatsioon etenduse ja korraldas oma kodanike kaudu selle finantseerimise, kontrollis läbiviimist ja pidas arvet kulutuste üle.¹ Riiklikku külge rõhutas juba etenduse algus, kus esimeseks etteasteks polnud mitte lavateos, vaid Ateena eest võideldes langenud sõjameeste laste, orbude lavaetulek. Stseen oli rõhutatult patriootiline, isamaalik, sest isa kaotanud laste eest hoolitsemise oli riik enda kanda võtnud. Perekonnasuhe ja -moraal kanti üle riigi ja ühiskonna mõistetes ning isamaa võrdsustus isa kui kasvatajaga sõna otseses tähenduses.

Teatrietenduste aeg Dionysosepidustuste raames kevadel oli samuti poliitiliselt tähenduslik, sest pärast pidustusi toimus väepealike valimine. Märtsikuu lõpp seostus vaheajaga põllutöödes ja sõjaretkede algusajaga.

Isamaalik paatos võttis tragöödiaetenduste puhul sõjalis-patriootilise varjundi ka seeläbi, et enne etendust toimuva ohvritalituse läbiviijateks olid kümme kõrgemat sõjaväelast, strateegi. Publikule loeti ette nende nimed, kes olid Ateena riigile suuri teeneid osutanud, ja teatati ka liitlaste poolt Ateenale antud aastamaksust.² Võitluses langenud sõdurite austamisel oli riikliku kultuse ilme. Sõjas hukkunute räägiti kollektiivselt ja hauale ei märgitud langenu nime kõrvale (muul juhul tavalist) suguvõsakuuluvust tähistavat nime. Pe-

rekonnaseosed olid kaotanud tähtsuse ja sõdur kuulus tervele Ateena riigile.

Draamateose looja sai seega osaliseks isamaalises ürituses, nii nagu olid selle osalised ka vaatajad. Ilma riikliku korralduseta, ideoloogiata ja poliitilise aksepteerimiseta polnuks ka teose ettekannet. See aga tähendanuks nii teose kui ka autori olematuks muutumist. Etendus omandas mõtte ainult oma polislikkuses, s.o poliitiliselt. See tähendab ka, et teatrisse ei tulnud mitte ainult etendust vaatama, vaid ka oma riiklikku eneseteadvust kinnitama. Ja mis on samavõrd oluline – seda muule maailmale, nii liitlastele kui ka naaberriikidele, demonstreerima.³ Kas saab sel juhul nimetada 5. sajandi Kreeka polist demokraatlikuks? Demokraatiast kui täielikust vabadusest oma riigi kodanike jaoks ei saagi Kreeka puhul rääkida, kuid võib rääkida kollektivistlikust, valitsusele ja valitsejale lojaalsest ühiskonnast. Seda kinnitab ka Aristoteles, väites, et demokraatia puhul on üks ja sama parim nii üksikisikule kui ka ühiskonnale ("Poliitika" 1333b37–38). Loomulikult ei tähendanud see ühiskond vabadust mittekodanikele, s.o Kreekas naistele, orjadele, uusasukatele.

Kreeka demokraatia vastuolude taustal on mõistetav ka selle kriitika, mis tuleb eriti selgelt välja 420. a-st eKr pärit anonüümsest traktaadist. Nn "vana oligarhi" antud pilt Ateena demokraatia pahupoolest näitab iroonia abil selle varjukülgi. Andes laiemale hulgatele

1 S. Goldhill, Aeschylus. Cambridge, 1992, lk 14–16.

2 S. Goldhill, The Great Dionysia and Civic Ideology. *Journal of Hellenic Studies* 1987, vol. 107, lk 68.

3 Ch. Segal, Spectator and Listener. Rmt: The Greeks. Ed. Jean-Pierre Vernant. Chicago, 1995, lk 210.

voli ja vabaduse võtta vastu otsuseid ja omada selle kaudu võimu, kaob vastutus tehtu ees, luuakse alus äraostetavusele, ei peeta kinni lepingutest ja lubadustest. Koos rahvamassiga saab "vana oligarhi" meelest võimu juurde ka rumalus, parimad ja targimad tõrjutakse otsustamise juurest eemale. Niisuguse mulje võis Ateena jätta aristokraadile, kelle jaoks riik ei saanud ega tohtinud olla "meie asjaks". Sellest seisukohast polnud ka näiteks spartalastele mõistetavad suured kulutused ateenlaste teatrile.

Nii kirjutab Plutarchos oma moraalitraktaatides ateenlaste kritiseerimisel praktilise mõttelaadi esindajate poolt: igasugu bakhantide, foiniiklannade, oidipuste, antigonede, medeiade ja elektrate hädade etendamise peale on Ateenas kulutatud rohkem raha kui võitluseks ülemvõimu ja vabaduse eest ning barbarite vastu ("Kas ateenlased on silmapaistvamad sõja või tarkuse suhtes", 349a).

4. Teatrielamuse teke

Lugedes antiiktragöödiat, tegeldes selle sõnalise osaga võib jääda tähelepanuta külg, mis on vähemalt niisama tähtis kui tekst – see on lavastus ja teatri terviklik üldmulje. Viimasel on antiikaja etenduse toime mõistmisel seda tähtsam osa, et ta erineb oluliselt tänapäeva teatrimiljööst peaaegu kõigis etendust puudutavates punktides. Esinemiskoht, ümbrus, publiku ja näitlejate paigutus üksteise suhtes – kõik see pidi tekitama teistsuguse teatriillusiooni ja vastama teistsugustele ootustele.

Kuigi antiikaja amfiteatri kuju ja üldine välimus peaks olema üldtuntud, võib selle tegelik tähendus teatrietendusele ilma vahetu mulje ja osavõtukogemuseta ebaselgeks jääda. Klassikaline Ateena teater ei pruukinud küll olla nii suur ja nii korrapärane kui stereotüüpne Epidaurose amfiteater, mis tuuakse ära pea igas Vana-Kreeka ajaloo ja kirjanduse õpikus, kuid üks oluline külg tuleb seal ikka esile. Selleks on antiikreeka teatri avarus ja suurus. Oluline lahknevus tänapäeva teatrist on avatus: amfiteater lageda taeva all on lahti kõigile neljale ilmakaarele, etendus toimub eredas päikesevalguses, taeva, mere, ümbritseva looduse, linnapildi taustal. Pole jälgegi hämara teatrisaali intiimsusest, kus pimedas saalis istuja on silmitsi valgustatud lavaga ja seal toimuvaga. Ateena teatris oli vastupidi: vaataja ei jälginud mitte ainult laval toimuvat, vaid nägi ka kogu kaaspublikut, st puudus intiimsus ja isikliku suhte tunne etendatavaga. Kõigile olid nähtavad kõikide reageeringud, mis suure tõenäosusega pidi tähendama üksikreageeringu võimendumist ja kollektiivse elamuse teket. Tunded ja kaasaelamine polnud seal isiklik asi – kui need läksid lahku enamuse omast, siis vaadati sellele kui kohatule ja sündsusetule käitumisviisile. Seda momenti näitlikustab hästi Aristotelese õpilase Theophrastose teos inimtüüpidest, kus antakse negatiivsete iseloomujoonte kirjeldusi eri situatsioonides. Ühe tüüpilise kohana, kus avaldub inimese karakter ja tema suhtlusviis teistega, toob Theophrastos just teatri. Tuimus ja juhmus (*anaisthēsia*) avaldub selles, et jäädakse teatris magama. Mõnitaja-tüüp (*bdelyros*),

kellele meeldib teisi šokeerida, plaksutab teatris valel kohal ja vilistab näitlejatele või rõhitseb valjult, sellal kui teised vaikselt vaatavad. Hübematu (*anaischyntos*) ei raatsi ise teatripiletit osta, kasuahne (*aischrokerdês*) läheb teatrisse ainult siis, kui saab pileti muidu, lobisemishimuline (*lalos*) segab oma jutuga teisi vaatamast, pugeja (*kolax*) püüab oma meelitusobjektile teatris patja istumise alla sokutada. See, et teater on iseloomujoonte ilmnemisel indikatiivseks kohaks, näitab ka draamaetenduste tähtsust kreeka ühiskonnas. Kooli, kohtu, turuplatsi ja seltskondlike koosviibimiste kõrval avanes just teatris inimese loomus suhetes teistega, tema kui ühiskonnaliikme roll.

Antiikajal oli teater mitmes suhtes tinglikum kui tänapäeval. Vaataja pidi arvestama mitmete konventsioonide ja väljakujunenud formaalsustega etenduse sisus ja vormis. Silmatorkavamaid jooni oli see, et antiikdraama oli üles ehitatud sõnale ja kõnele. Liikumist ja miimikat piirasid näiteks tragöödias pikk rüü, kohmakad jalanõud ja mask. Just viimane oma avatud suuga rõhutas eriti rääkimise ja sõna osa. Mask avab tegelaskuju olemuse kõige üldisemad jooned, mille juures nüansid ja tunde-
virvendused kaasa ei mängi. Pole võimalik jälgida näoilme muutust ega peeni varjundeid hääles. Mask avab lavakarakterit soo, ea, sotsiaalse ja majandusliku seisundi, andes välise iseloomustuse. "Väline" ja "avalik" ongi need märksõnad, mis antiikdraama puhul kõige rohkem vastanduvad moodsale etendusele ja selle personaalsele suunitlusele. Kaasajaga elamuslikkuse poolest paralleele tõmmates võib antiikdraama

etendamist võrrelda pigem jalgpalli-
võistlusega kui õhtuse sametiselt pehme teatrimiljööga. Tragöödia oleks sel juhul "meie omade" kaotus, komöödia aga võit. Sarnased on selles võrdluses nii mängureeglite teadaolek kui ka emotsioonide võimendumine staadionil ühise kaasaclamise käigus. On olemas kindel arv osalejaid ja teadmine, mis toimuma hakkab. Mida ei tea, on see, kuidas ja missugustes kombinatsioonides asja etendatakse. Jumala ja mängujuhi rolli esitab aga kohtunik, kelle võib küll välja vilistada ja kelle peale vihastada, kuid kelle otsus on lõpuks ikkagi määrav.

Suhteliselt väikese mänguruumi juures, mille antiiktragöödia jättis karakterite loomisel lavateose autorile, tunduvad võimalused vaatajale mõju avaldada üsna piiratuna. Mis huvi pidid pakuma 5. sajandi ateenlasele müütiliste kangelaste probleemid ja aastatuhandetagused legendaarsed sündmused? Kui meil peaks igal aastal esitama uue variandi Kalevipoja-loost, kui kauaks siis publiku vaimustust jätkuks? Antiikaja teater kuulus aga sellele vaatamata oma aja massikultuuri hulka nagu tänapäeval rock-festival ja laulupidu. Antiikaja teatris istusid korraka tuhandeid inimesed, üsna tavaliste elukutsete esindajad. Draamakirjanik pidi teost luues arvestama, et ta ei tee seda haritud elitaarsele publikule, vaid peab avaldama muljet massivaatajale. Esitada tuli teoseid, mis mõjuksid poemüüjatele, käsitöölisele, kõigile neile, kes moodustasid Ateena elanike põhiosa. Tundeclamuse tekitamise mehhanism pidi toimima kaasaclamise kaudu laval esitatavaga. Kangelase tundeclamus pidi leidma vastukaja

vaatajates. Siit ka vajadus tunda huvi selle sotsiaalse miljöo vastu, milles teater tekkis ja toimis, vajadus leida mootor, mis sai publiku emotsioonide käivitajaks.

Pole imestada, et "päristeater" sai sellesama ühiskonna lahutamatuks osaks. Sealjuures oli see oma iseloomult rääkimisühiskond ja rääkimisteater. Atika draama kujutas endast rohkem tegevusest kõnelemist kui tegevust ennast. Mitmed teatrikonventsioonid tingisid selle, et vaatajad ei näinud toimuvat laval vahetult, vaid sündmustest tuli teatada ja jutustada ning tegevuste üle arutada. Vabadus ja võimalus rääkida oli tähtis nii Ateena ühiskonnas kui ka teatrilaval. "Antigones" avaldub valitseja Kreoni türanlikkus just oma tahte jõuga pealesurumises ja teiste sõnaõiguse piiramises: ei tohi mõelda, et ainult valitsejal on õigus arvamust avaldada ja et teiste arvamust pole vaja kuulata ("Antigone" 705–711, 757). Kui poliitiline retoorika kasutas ära draamasümboleid ja kujundeid, siis draama, nii komöödia kui tragöödia, lülitas endasse vahendeid poliitilisest retoorikast. Selles sotsiaalses sümbioosis peitub klassikalise Ateena olulisim eripära. Selles on

ka tema kirjandusliku imelapse, tragöödia sünni alus.

Alla fine

Kuigi pole eriti originaalne võrrelda ühiskonda teatriga ja selle liikmeid näitlejatega, pakub klassikaline Kreeka selles suhtes erakordselt ilmeka näite. Oma demokraatliku valitsussüsteemiga, kus *primus motor* oli sõna, teatraliseeriti ka riigielus osalejate elulaad – demokraatia tähendas teatrokraatiat. See oli kõnelev ja näitlev ühiskond, mida spartalikuma elulaadi pooldajad pidasid ka kerglaseks, hellikuks ja lobisemishimuliseks. Kuid võimalus vabalt kõnelda tähendas ka vabadust üldse. See oli ateenlastele väga tähtis ning just selle üle olid nad ka ise uhked. Siin nägid nad enda üleolekut teistest Hella-se asukatest. Üheks selle vabaduse avaldusvormiks sai ka atika tragöödia, mille etendamisest sai ühiskondliku tähendusega sündmus – näide sellest, kuidas mitte just eriti ülla poliitika rüpest kasvab välja üllas kunst ja fantoom võib hakata ingliahääl laulma. Huvi antiiktragöödia vastu hilisematel aegadel aga tõestab kõigi ta komponentide – poliitika, kunsti, vaatamängu, sõna – külgetõmbejõudu.

MAILI KARINDI

SOKRATES, ARISTOPHANES JA "PILVED"

Sokrates (u 470–399 e.m.a) on kahtlemata üks mõistatuslikumaid filosoofe – tähtis ja tundmatu. Tema ideed on Platoni ja Aristotelese kaudu mõjutanud kogu filosoofilise mõtte arengut, ent jäänud täpselt sõnastamata tänapäevani. Temast on kirjutatud tuhandeid lehekülgi, kuid pole suudetud üheselt vastata küsimusele, kes oli ajalooline Sokrates, sest kindlasti teatakse vaid seda, et ta oli Sophroniskose ja Phainarete poeg; filosoof, kes ei pannud midagi kirja ning kes mõisteti 399. aastal e.m.a Ateena kohtus surma.¹

Nn *Sokratese probleemi* tuumaks on seega küsimus, kes oli ajalooline Sokrates ja mida ta õpetas. Sellele ei saa vastata, vastamata küsimusele, milliseid allikaid me usaldame ja kuidas interpreteerime neis sisalduvat informatsiooni. Lähtuda tuleks filosoofi kaasaegete kirjutistest, kuid on teada, et atika kirjanikele oli iseloomulik üks-

kõiksus ajaloolise tõe suhtes ning ajaloolisi sündmusi ja isikuid kujutati vabalt ja subjektiivselt. Platoni (427–347 e.m.a), Xenophoni (u 430–354 e.m.a) ja teiste sokraatikute dialoogide² põhjal on kergem rääkida erinevatest Sokratese-käsitlustest kui isikust, kes oli kirjanikusliku Sokratese prototüübiks. Siiski on sokraatikute üldine suhtumine Sokratesesse sarnane ning samuti Sokratese kuju nende dialoogides. See torkab eriti silma, kui võrrelda seda kuju Aristophanese loodud Sokratese portreega komöödias "Pilved".

Komöödia "Pilved"³, millest meieni on jõudnud teine, osaliselt ümbertöötatud variant, etendus dionüüsiatel 423. aastal e.m.a. Nagu paljusid ateenlasi, kelle maailmapildis oli kindel koht traditsioonilistel arusaamadatel loodusnähtustest, ühiskonnast ja inimesest, häirisid ja solvasid Aristophanest (u 445–u 386 e.m.a)⁴ 5. sajandi filosoofi-

1 J. S t e n z e l, Sokrates. Rmt-s: Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Bd. 5. Stuttgart, 1927, lk 811–813.

2 *Sokraatiline dialoog*, mille loojaks peetakse Platoni, oli Kreekas tavapärane kirjaliku filosoferimise vorm – vt A. L e s k y, Geschichte der Griechischen Literatur. Bern, München, 1971, lk 576, 578. Kuigi paljudes dialoogides on üheks osalejaks Sokrates, polnud sokraatikute eesmärgiks portreeterida ajaloolisi isikuid, vaid jäädvustada oma ideid.

3 "Pilved" on eesti keeles ilmunud Uku Masingu tõlkes: Kreeka kirjanduse antoloogia. Tln, 1964, lk 352–416.

4 Aristophanes oli 5. sajandi komöödiakirjanikest üks silmapaistvamaid. Tema 44 komöödiast on tervikuna säilinud 11, mis ainsa allikana annavad võimaluse rääkida vana-atika komöödiast kui žanrist. Teisalt jälle tuleb Aristophanese loomingut käsitlemisel arvestada vana-atika komöödia žanrile iseloomulike tunnustega.

de kosmoloogilised, sotsioloogilised ja antropoloogilised spekulatsioonid, mida ta "Pilvedes" halastamatult parodeerib.¹ Komöödia peategelaseks on Sokrates, kuid mitte väärrika filosoofina, nagu ootaksime, vaid veidra vanamehena, kes esindab kõiki 5. sajandi filosoofiakoolkondi ning on vastutav ühiskonna moraalse allakäigu eest. Ta elab väikeses majas, *taiplaruumis* või *möttelas* (*phrontistêrion*), kus ta koos oma kurnatud õpilastega kõikvõimalike teaduste ja kummaliste uuringutega tegeleb. Siit pärineb üks Aristophanese tuntumaid visuaalseid nalju: komöödia algul esitletakse Sokratese räbalatesse riietatud vanamehena, kes uurib taevaseid nähtusi ja räägib rumalusi, istudes rippuvast korvis. Selle aluseks on vana-atika komöödiale iseloomulik tendents võtta metafoore sõna-sõnalt ja käsitleda abstraktset ja raskestimõistetavat konkreetselt. Tegelemaks mittemaiste asjadega (*ta metéora prágmata*) on Sokrates ülendanud oma meeled sõna otseses mõttes, mis omakorda annab talle võimaluse kõnetada saabunud külalist kui jumal surelikku: "Miks sa hüüad, üürrike!"

Sokratese-probleemi seisukohalt tekitab selline käsitlus muidugi juba ette umbusaldust, kuna näib tunnistust andvat pigem komöödiakirjaniku sallimatusest kui tema pilkealuse tegelikust

olemusest. Siiski on komöödia "Pilved" vanim teadaolev allikas Sokratese kohta ning pärineb inimeselt, kes ilmselt tundis filosoofi paremini kui keegi meist. Võimalik, et Aristophanes ja Sokrates olid koguni head tuttavad, millele näib viitavat Sokratese keelekasutuse tabav parodeerimine "Pilvedes".² Liialdus oleks niisiis väita, nagu poleks ajaloolisel Sokratesel peale nime "Pilvede" peategelasega midagi ühist, sest vana-atika komöödias on tabav kriitika sageli peidetud väliste moonutuste taha ning naljakas koomiline mask võib varjata ajaloolise isiku ootamatult tõepärasest kujutist.

Tänapäeva uurijad interpreteerivad Aristophanese Sokratese-käsitlust väga erinevalt, kuid enamik neist on üksmeel selles, et 1) komöödias "Pilved" väljendub pigem 5. sajandi ateenlaste kui Aristophanese suhtumine Sokratesesse; 2) Aristophanes kritiseeris oma aja filosoofe üldiselt, mitte Sokratest isiklikult; 3) Sokrates oli just see, keda komöödiakirjanik vajas: laval kergesti äratuntav, piisavalt koomiline ja omajagu sarnane nendega, keda ta tegelikult pilkas.

Aristophanes kirjutas oma publikule, 5. sajandi ateenlastele. On iseloomulik, et ta lähtus nende huvidest ning käsitles probleeme, mis neid otseselt puudutasid, teades nende suhtumisi ja arvesta-

1 J. D. B e a r l e y, Aristophanes. Rmt-s: Der kleine Pauly Lexikon der Antike. Bd. 1. Stuttgart, 1975, lk 575–577.

2 E. A. H a v e l o c k, The Socratic Self as it is parodied in Aristophanes' Clouds. *Yale Classical Studies* 1972, vol. 22, lk 1–18. E. A. Havelock on uurinud ja võrrelnud Sokratese keelekasutust Aristophanese komöödias "Pilved" ning Platoni "Sokratese apoloogias". Keskendudes enesekohase asesõna kasutamise iseärasustele ja jättes "Pilvedest" kõrvale kõik, mille kohta "Apoloogias" andmed puuduvad või mis on Platoni väidetega vastuolus, leidis ta märkimisväärseid sarnasusi Platoni ja Aristophanese poolt kirja pandud Sokratese kõneluste keeles.

des nende ootustega. Komöödiakirjanik oli tähelepanelik vaatleja, kellel kahtlemata ei puudunud ka oma arvamused, kuid kes eelistas küsida oma publiku küsimusi, esitada nende argumente ja väljendada nende arvamust, sest tema eesmärgiks oli meeldida laiale vaatajaskonnale. Komöödiakirjaniku ülesandeks oli esiteks publikut naerutada, teiseks manitseda ning alles viimaseks, kui üldse, jäädvustada ajalugu. Vaevalt oleks tal õnnestunud vaatajate poolehoidu võita võimalikult positiivsete ja tõepäraste, kuid vähem naljakate tegelaskujudega. Teisalt olid vana-atika komöödia tegelased üldistatud ja karikatuursed, tüüpiliste maskide ja käitumisjoontega ka siis, kui kujutati veel elavaid inimesi.¹ Neil oli võrreldes oma prototüüpidega alati rohkem pahesid, sest see oli näitemäng tollaegse Ateena ühiskonna probleemidest ja inimlikest nõrkustest üldisemalt.

On usutav, et komöödias "Pilved" kohtamegi Sokrates sellisena, nagu ta paistis oma kaasaegsetele ateenlastele. Erinevalt Platonist, Xenophonist ja Aristotelesest ei huvitanud Aristophanest mitte filosoofi n-ö sisemine ilu, vaid väline inetus, tema *public image*, mis kujundas kaaskodanike suhtumise. Ta tajus selgesti väljakutset, mille Sokrates mitte ainult oma õpetusega, vaid ka oma välimuse ja käitumisega Ateena traditsioonilisele eetilisele ja esteetilisele maitsele esitas. Komöödia "Pilved" ongi selle konflikti dramatiseering, mil-

les Sokrates saab ateenlaste silmis teenitud karistuse.

Kreeklastele oli omane huvi inimese välise ilu vastu. Kreeka skulptuuri ajalugu läbib püüd materialiseerida ilu ning eepostes rõhutatakse kangelaste silmatorkavat välimust, sest klassikalise ajastu kreeklased otsustasid inimese ülesageli tema välimuse järgi: olla väliselt ilus tähendas olla ilus, hea, suursugune, isegi jumalik ka seemiselt. Nii et kreeka kangelane ei saanud olla inetu ja inetu inimene ei saanud tekitada usaldust. Sokratese välimuse kohta öeldakse Platonis dialoogis "Pidusöök": "Ta on minu meelest sileen Marsyase moodi" (215B); "Sokrates ei sarnane mitte kellegagi tänapäeva inimeste ega muistsel ajal elanud inimeste hulgast. (...) Teda ei saa võrrelda inimestega, vaid tuleb võrrelda sileenide ja saatüritega, nagu mina seda teengi, teda ja tema kõnesid" (221C-D).² Platon lisab, et ta riietus tagasihoidlikult, armastas käia paljajalu, teeskles sageli lihtsameelset ega hoolinud ilust, rikkusest ning muust, mida inimesed tavaliselt väärtustavad ("Pidusöök", 216D-E; 220B). On mõistetav, et tava-ateenlased pidasid Sokrates tema välimuse tõttu lihtsalt halvaks inimeseks. Nad olid harjunud filosoofidega, kes elasid luksuslikult ja riietusid elegantselt (hoolimata nende õpetuse väärtusest või väärtusetusest), kuid Sokrates oli vaene ja paljasjalgne ega püüdnudki seda varjata, "vaid jalutas linnas ringi nagu paabulind". Ta oli vas-

1 Filosoofe on kujutanud kerjustest lobisejatena ka teised 5. sajandi komöödiakirjanikud – nt Kratinos, Eupolis, Ameipsias, mistõttu võib arvata, et vanas komöödias oli see tavaline. Vt E. W. H a n d l e y, Comedy. Rmt-s: The Cambridge History of Classical Literature: Greek Drama. Ed. by P. E. Easterling, E. J. Kenney. Cambridge, 1989, lk 136.

2 P l a t o n, Pidusöök. Sokratese apoloogia. Tlk A. Kurismaa. Tallinn, 1985.

tand kõigele tavapärasele, "mõjude ebameeldivalt sobimatu ja vastuolulise-na ühiskonnas, milles väärtustati harmooniat ja ilu".¹

Komöödias "Pilved" väljendub selgesti Aristophanese antipaatiat sofistide retoorikaõpetuse ning tolleaegsete uute filosoofiliste ja teaduslike suundumuste suhtes, milles ta nägi intellektuaalset demagoogiat ja ohtu traditsioonilistele tõekspidamistele. Üldjuhul oligi vanaatika komöödia pilkeobjektiks uus ja käesolev ning möödunud kaitsti ja ülistati tingimusteta. Mõistetavalt tekib aga küsimus, miks siis valas Aristophanes oma "pahameele" välja Sokratese peale, kes ei olnud ei pütagoorlane, natuurfilosoof ega sofist ning suhtus samuti kriitiliselt filosoofilisse spekulatsioonisse. Ilmselt tõmbas Aristophanes Sokratese ootamatul viisil kaasa oma rünnakusse sofistika vastu ikkagi sellepärast, et Sokrates oli just see, keda ta komöödiakirjanikuna vajas: veider nii välimuiselt kui käitumiselt, ateenlaste seas tuntud ning oma tegevuse laadilt sarnane sofistidega. Võib arvata, et paljude ateenlaste jaoks ei olnud natuurfilosoofide, sofistide ja Sokratese vahel suurt erinevust. Neid kõiki peeti lihtsalt filosoofideks, kes "uurivad taevaseid ja maa-aluseid nähtusi, ei tunnista juma-

laid ja oskavad valet tõeks keerata" (Platon, "Apoloogia" 23D). Lugeses Platoni "Apoloogiat", jääb mulje, et ateenlased samastasid Sokratese sofistidega ka 399. aastal e.m.a, kui Ateena kohus ta surma mõistis.² Sofistid, kes õpetasid tasu eest filosoofiat, grammatikat ja retoorikat, olid selleks ajaks omandanud pseudofilosoofide kuulsuse, kes enda ümber noori kogudes õpetavad neid kriitiliselt ja destruktiivselt analüüsima traditsioonilisi religioosseid ja eetilisi tõekspidamisi, olles ise tegelikult huvitatud vaid rikastumisest.

Sokrates olevat veetnud suurema osa ajast Ateena tänavatel ja agoraal jalutades, valmis vestlust alustama iga vastutulijaga. Dialoogid olid tema filosoferimise vormiks. Sarnaselt sofistidega kasutas Sokrates eelalase Zenoni (u 490–430 e.m.a) poolt väljatöötatud meetodit (*dialektika*),³ mis seisnes vestluskaaslase seisukohtade ümberlõkkamises tema kõnes sisalduvate vasturääkivuste avastamise teel. Arvatavasti meenusid mitmed Ateena kodanikud piinlikkuse ja pahameelega oma isiklike kohtumisi filosoofiga, kui nad temaga vesteldes olid sattunud kitsikusse ning pidanud tunnistama oma teadmatus ja arvamuste ekslikkust. Inimeste rumaluse paljastamine oli Sokratese

1 P. Karavites, Sokrates in the Clouds. *The Classical Bulletin* 1973, nr 4, lk 68.

2 Süüdistus, mille sõnasõnalist teksti olevat Favorinus veel 2. sajandil m.a.j Ateena linnaarhiivis näinud, kõlas järgmiselt: "Sokrates on süüdi selles, et ta ei austa jumalaid, keda austab linn, juurutades teisi, uusi jumalaid. Ta on süüdi ka selles, et rikub noorsugu. Karistuseks surm" (Diog. Laert. II 40). Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*. Vol. 1. London, 1972.

3 Sokratese jaoks oli *dialektika* arutlus küsimuste-vastuste abil; ühine tööotsimine; meetod (eetiliste) mõistete sisu avamiseks ja nende täpseks määratlemiseks. Sofistidel sai sellest vaidlemiskunst (*eristika*): nende vestlused kujunesid verbaalseteks võistlusteks, milles osalejatele ei olnud oluline oma arvamuste väljendamine ja kaitsmine, vaid võit iga hinna eest.

viis neid aidata, kuid paljudele näis see sofistliku tõemoonutamisenä või vestluskaaslaste tahtliku häbistamisenä. Sokrates oli oma kaaskodanike seas silmatorkavalt, isegi häirivalt omapärane ja kedagi vist ei üllata, et niisugustesse inimestesse suhtuti pigem vaenulikult kui sõbralikult juba 5. sajandi Ateenas.

Aristophanese loodud Sokratese-kuju pole kooskõlas Platoni ja teiste sokraatikute dialogide põhjal saadud ettekujutusega Sokratesest kui lugupeetud kodanikust ja mõttetargast. Aristophanes ja Sokrates võisid olla kas või

sõbrad, kuid oluline on see, et erinevalt Platonist ei olnud Aristophanes Sokratese õpilane. Nad oli võrdväärset suhtluspartnerid ning Aristophanesel ei olnud põhjust filosoofi ees sellist aukartust tunda. Tema komöödia "Pilved" tasakaalustab Platoni ja Xenophoni idealiseeritud Sokratese-käsitlust ning aitab luua terviklikumat pilti ajaloolisest Sokratesest, kui silmas pidada, et karikatuur pole ei portree ega fiktsioon, vaid reaalse isiku moonutatud ja naljakas koopia.

KAARINA KRULL

HERODOTOS EGIPTUSES

Kui Herodotos pani kirja ajalooteose "Historia", mis hiljem Aleksandria filoloogide poolt 9 raamatuks jaotati, oli tema taotluseks jutustada Kreeka-Pärsia sõdadest. Need 5. sajandi esimesel poolel eKr peetud sõjad lõppesid kreeklaste ülekaaluka võiduga, ning et lugejad mõistaksid kreeklaste ja pärslaste konflikti olemust, arengut ja lõpplahendust, oli vaja jutustada pärslaste varasemast ajaloost, mis koosnes peamiselt edukalt lõppenud vallutustest. Vaid üksikud rahvad suutsid Pärsia impeeriumile vastu seista ning Herodotost huvitab probleem, miks just kreeklastel pärslastega võideldes edu oli. Leidmaks vastust, ju-

tustab Herodotos pikalt kõigist rahvastest, kellega pärslased kokku puutusid, kirjeldab eri maade omapära, käsitleb rahvaste kombeid ja kultuuri ning annab ülevaate valitsejatest ja nende tegudest. Ka Herodotose 2. raamat, mida kutsutakse Egiptuse-raamatuks, algab pärslaste järjekordse sõjaretke kirjeldusega, nimelt Kyros Suure poja Kambyse sõjaretkega Egiptusse aastal 525 eKr. Ent Kambyse sõjaretkele on pühendatud vaid raamatu 1. peatükk ning selle teema võtab Herodotos uuesti üles alles 3. raamatu 1. peatükis, vahepeale jääva aga võib sisu järgi jagada kolmeks osaks: 1) jutustus Egiptuse

geograafiast (ptk 1–34), 2) ülevaade Egiptuse religioonist ja egiptlaste kommete kirjeldus (ptk 35–97), 3) Egiptuse valitsejate ajalugu (ptk 98–182).

Niisiis, 2. raamat on Herodotose loomingu erandlik selle poolest, et on teravikuna kõrvalepõige "Historia" põhiaimestikust, põhijutustus jääb seal täielikult seisma.

Kui otsida vastust küsimustele, miks on Herodotos käsitlenud Egiptust nii ulatuslikult ja kas kõik tema andmed Egiptuse geograafia, etnograafia, religiooni kohta on vajalikud kogu teose ja selle põhieesmärgi seisukohast, siis esimesele küsimusele vastab Herodotos ise: *ma kavatsen Egiptusest pikemalt rääkida, kuna Egiptuses on rohkem imelist kui kusagil mujal ja ühelgi teisel maal ei esine nii palju sõnas kirjeldamatuid asju* (2.35). Geograafia aga seisab Herodotosel alati ajaloolise teema teenistuses, sest maastik määrab kindlaks elanike iseloomu ja kujundab nende kombeid, maa on ajaloosündmuste areeniks ning mõjutab nende kulgu. Herodotos ütleb, et kuna *Egiptuse taevas on omapärane ja Niiluse jõgi erineb kõigist teistest jõgedest, siis on ka pea kõik egiptlaste kombed ja seadused vastupidised teiste rahvaste omadele* (2.35). Niisiis tuleneb 2. raamatu ülesehitus Herodotose seisukohast, et loodus, rahvastiku kombed ja ajalugu on omavahel tihedalt seotud. Ja siiski on tema kirjeldused kaugelt pikemad, kui selle seose esiletoomiseks vaja oleks.

Sõna, mida Herodotos Egiptuse iseloomustamiseks kasutab, on *imeline*. Nagu öeldud, alustab ta Egiptuse looduse ja pinnamoe kirjeldamisega, millest omakorda on sõltuvuses kõik teised

Egiptuse *imed*. Herodotose jaoks on Egiptuse loodus imeline, sest vaid umbes 1000 aastat tagasi oli kogu Egiptuse ala vee all ning seega *on Egiptus äsja kättevõidetud maa ja Niiluse kingitus egiptlastele* (2.5), kuna maa on vee alt esile kerkinud tänu Niiluse setetele. *Egiptuses ei saja vihma, vaid sealne elutegevus sõltub täielikult Niiluse üleujutustest* (2.13). Niilus on suurem ja imelisem kui kõik teised jõed ja tema üleujutused on ebatavaline nähtus. Niiluse üleujutustega seoses on iseäralik see, et egiptlaste jaoks on maaharimine lihtsam ja vähem vaevarikas kui teiste rahvaste jaoks, sest üleujutus muudab maa pehmeks ja viljakaks, seemne saab maha külvata ilma maad kündmata (2.14).

Samas peab Herodotos Niiluse suvist üleujutusaegset veetaset normaalseks ning põhjust tuleb tema arvates otsida hoopis sellele, *miks Niiluse vee tase talvel langeb ja Niilus tagasi tõmbub ning oma süngi vajub* (2.19). Herodotos annab sellele omapärase seletuse: *talvel lahkub päike talvetormide mõjul oma tavaliselt orbiidilt ning suundub nendele Liibüa aladele, mis paiknevad sisemaal* (2.24). Päike tõmbab enda külge Niiluse vett ja suunab selle sisemaa aladele, kus tuuled võtavad vee vastu ning hajutavad ja aurustavad seda. Ja kuna Niilust ei toida vihmaveed, on tema veetase talvel palju madalam kui suvel (2.25).

Herodotos märgib, et *egiptlased hoiavad kinni oma isade kommetest ega võta omaks ühtegi võõrast tava* (2.79). Ta toob välja järgmised egiptlaste tavad, mis teiste rahvaste omadest erinevad. *Egiptuses käivad naised turul*

kaupa ostmas, mehed aga istuvad kodus ja koovad kangast. Kanga kudumisel kulgeb teistel rahvastel kude alt üles, egiptlaste juures aga ülalt alla. Kanda-meid kannavad mehed Egiptuses pea peal, naised aga õlgadel. Naised urineerivad püsti seistes, mehed istudes. Oma loomulikke tarvidusi õiendavad egiptlased kodudes, söövad aga tänavatel, öeldes ise, et häbiväärset on vaja teha varjatult, kuid seda, mis pole häbiväärne, võib teha kõigi silma all. Naine ei saa Egiptuses olla ühegi jumala ega jumalanna preester, vaid kõiki jumalaid teenivad mehed. Pojad ei ole kohustatud oma vanemate eest hoolitsema, juhul kui nad seda ise ei taha, tütreid aga on kohustatud seda tegema ka vastu oma tahtmist (2.35).

Teistes maades lasevad preestrid oma juustel kasvada, kuid egiptuse preestrid lõikavad oma juuksed ära. Leina korral on teistel inimestel kombeks juuksed ära lõigata, kuid egiptlased lasevad sel puhul juustel pikaks kasvada. Teised inimesed elavad loomadest eraldi, egiptlased aga loomadega koos. Kui teised rahvad tarvitavad söögiks nisu ja otra, siis egiptlase jaoks on suurimaks häbiks neid süüa, sest nemad ise tarvitavad söögiks rukist. Tainast sõtkuvad egiptlased jalgadega, savi aga kätega. Kreeklased kirjutavad vasakult paremale, egiptlased aga paremalt vasakule. Egiptlastel on kahte sorti kirjamärke, ühtesid kutsuvad nad pühadeks, teisi aga igapäevasteks (2.36). Egiptlased pööravad suurt rõhku puhtusele, eelists tades olla pigem puhtad kui kombelised (2.37). Egiptlased on ka tervemad kui kõik teised inimesed ja seda nii Egiptuse kliima kui ka egiptlaste õige toitumise

tõttu (2.77). Egiptuses ei esine aastaegade vaheldumist, Herodotos kommenteerib omalt poolt, et igasuguste muutuste korral on haigused kõige kergemad tekkima, eriti aga aastaegade vaheldumise puhul. Igal kuul kasutavad egiptlased kolm päeva järjest lahtisteid, oksendusvahendeid ja klistiiri, selleks et hea tervise juures püsida, sest nad nimelt usuvad, et haiguste põhjuseks on toit. Egiptlased söövad rukkist valmistatud leiba ning vein, mida nad joovad, on valmistatud odrast, sest nende maal viinamarju ei kasva. Kalu söövad egiptlased kas toorelt, olles neid eelnevalt päikese käes kuivatanud, või soolatult. Lindudest söövad nad vutte, parte kui ka väikelinde nii soolatult kui ka toorelt. Kõiki ülejäänud kalu ja linde, välja arvatud need, keda nad pühaks peavad, söövad nad kas keedetult või praetult (2.77). Jõukate egiptlaste koosviibimise ajal on kombeks peale pidusööki ringi kanda surnud inimese pilti, mis on ühe või kahe küünra pikkune ja väga loomutruu. Seda näidatakse igaihele koosviibijatest ja öeldakse: "Vaata seda, joo ja tunne rõõmu, sest surses muutud sinagi samasuguseks." Nõnda tehakse nende pidusöökidel (2.78).

Ehkki Egiptuse piiril asub Liibüa, ei ole Egiptuses palju loomi. Ent kõiki seal olevaid loomi peetakse pühaks, mõned neist elavad inimestega koos ja mõned mitte (2.65). Seejuures on ka loomad Egiptuses teistsugused kui mujal ja käituvad omapäraselt. Nii on Egiptuse kassidel kombeks tulekahju puhkemise korral tulle joosta, ja ehkki egiptlased ei hooli tule kustutamisest, vaid valvavad kasse, ei suuda nad siiski neid takistada ja kasside hukkamisel saab egiptlastele

osaks suur lein (2.66). Niiluse krokodill on suurim loom, keda Herodotos teab, ehkki munast koorumisel on ta äärmiselt väike. *Krokodilli loomus on järgmine: neljal talvekuul ei söö ta mitte midagi, ta elab nii maismaal kui ka vees, päeva veedab ta kuival maal, kogu öö aga vees.* Nimelt on vesi Herodotose andmeil soojem kui õhk ja kaste ning krokodill on vees täiesti pime, maa peal aga omab teravat nägemist. *Krokodill on ainus loom, kel ei ole suus keelt ning tal ei liigu mitte alumine lõualuu, vaid ainukesena loomadest liigub tal ülemine lõug vastu alumist. Ja kuna ta elab vees, on tal suu alati verekaane täis* (2.68). Egiptuses on ka püha lind nimega *phoenix*, keda Herodotosele õnnestus näha vaid pildi pealt, sest tema andmeil külastab *phoenix* Egiptust väga harva, vaid üks kord 500 aasta jooksul, tema välimus ja suurus on ligilähedane kotka omale, kuid tema suled on kullakarvalised ja purpurpunased. *Phoenix* külastab Egiptust vaid siis, kui tema isa on ära surnud, sel puhul valmistab ta mürrist¹ ümmarguse sarkofaagi, asetab oma isa sinna sisse ja kannab ta Araabiast Egiptusse Heliose templisse ja matab ta sinna (2.73). Herodotosele jäid nägema ta veel ühed Egiptuse imelised loomad, nimelt tiivulised maod, ehkki ta väidab, et nägi suurel hulgal nende luustikke. Need skeletid asusid mäekuruses, mille kaudu tiivulistel madudel oli kevadel tavaks Araabiast Egiptusse lennata. Luustikke oli seal suurel hulgal, sest Egiptuse pühadel lindudel iibistel oli kombeks oodata selles mäekitsuses ma-

dude saabumist ning neid mitte Egiptusse lasta, vaid maod kohapeal ära tappa. Selline käitumine on Herodotose andmeil ka põhjus, miks egiptlased iibiseid väga austavad (2.75).

Raamatu viimases osas, mis käsitleb Egiptuse valitsejaid, mängib *imelised* tähtsat osa tegelaste valikul. Neist kuningast, kes on korda saatnud tähelepanuväärsemaid tegusid, räägib Herodotos ka pikemalt. Kuningate silmapaistvate saavutuste hulka kuuluvad kahtlemata püramiidide ja templite ehitamine, hiigelkujude püstitamine, kanaliseerimistööd, sõjaline võimsus ja tohutu rikkus. Kuid mitte ainult loetletud omadused ja teod ei olnud Herodotose arvates olulised, sest need on ju tavalised kriteeriumid, mis iseloomustavad võimsaid valitsejaid.

2. raamatu 2. peatükis jutustab Herodotos järgmise loo Egiptuse valitseja Psammetichose kohta. Psammetichos korraldas katse, et välja uurida, milline rahvas on maailmas vanim. Selleks võttis ta kaks suursuguste vanemate vastündinud last, viis nad inimestest eemale ja jättis nad ühele karjusele kasvatada. Lapsed pidid üksinda mahajäetud onnis elama ning karjus pidi neile vaid kindlaksmääratud aegadel süüa viima, tal oli keelatud laste juuresolekul ühtegi sõna lausuda. Eesmärgiks oli, et lapsed ei kuuleks inimkõnet, sest kuningas Psammetichos tahtis teada, millist keelt hakkavad lapsed ise rääkima. Kui kaks aastat oli möödunud, tormasid lapsed ükskord nende juurde tulnud karjusele vastu ja hüüdsid mitu korda järjest sõna

1 Mürr – peamiselt Lõuna-Araabias kasvava mürripõõsa vaik. Mürrit kasutati Egiptuses ja Idamaadel kultustalitustel mürrisuitsu tegemiseks ning õlide ja salvide lõhnastamiseks.

“bekos”. Järeleuurimisel selgus, et “bekos” tähendab früügia keeles leiba ja nii jõudsid egiptlased järeldusele, et früüglased on maailma vanim rahvas (2.2). See ei olnud ainus eksperiment, mille Psammetichos läbi viis, vaid teda näis iseloomustavat samasugune uudishimu ja teadmistejanu nagu Herodotost ennastki. See kuningas mõõtis ka Niiluse allikate sügavust ja jõudis järeldusele, et need on põhjatud (2.28). Psammetichos oli Egiptuses võimu haaranud kreeka palgasõdurite abiga ning seetõttu eraldas ta viimastele ka elupaigad Niiluse kallastel. Ta usaldas nende hoolde Egiptuse poisid, et nad kreeka keelt õpiksid, ja neist said Herodotoseaegsete Egiptuse interpretide esiisad. Psammetichose valitsusajast alates tundsid kreeklased hästi Egiptuse ajalugu (2.154).

Varasemate kuningate kohta on Herodotos kirja pannud mitmeid legende. Ta jutustab kuningast nimega Pheros¹, kes jäi pimedaks omapärasel põhjusel. *Niiluse vesi tõusis kõrgemale kui kunagi varem ja ujutas põllud üle ning tugev tuul pani vee lainetama. Räägitakse, et kuningas oli niivõrd rumal, et võttis oda ja lennutas selle keset veekeerist. Otsekohe peale seda tabas tema silmi haigus ja ta jäi kümneks aastaks pimedaks* (2.111). Niilus oli Egiptuses elu aluseks ning solvata teda oli sama mis solvata jumalaid, selle eest sai osaks ränk karistus.

Üks tuntumaid müüte kreeka mütoloogias on lugu Trooja sõjast. Sõda puhkes, kui Trooja kuningapoeg Alexandros ehk teise nimega Paris röövis Sparta

kuninga Menelaose naise Helena ja viis ta Troojasse. Kui Herodotos küsitles Egiptuse preestrid, jutustasid nad Helena kohta sellise loo. Kui Alexandros oli Helena Spartast ära viinud, purjetas ta oma maa suunas, kuid tormituuled viisid ta Egiptusse. Mõned Alexandrose teenritest põgenesid tema juurest ja jutustasid egiptlastele, millist ülekohut Paris Menelaosele oli teinud (2.113). Kui parajasti võimul olev kuningas Proteus sellest teada sai, käskis ta Alexandrose kinni võtta ja enda ette tuua (2.114). Alexandros oli kurjasti kasutanud külalislahkust ning see tegu oli Proteuse silmis kõigiti karistust väärt, kuid egiptlastel polnud tavaks tappa võõramaalast, kes on tormiga randa tulnud. Seega andis Proteus Parisele käsu Egiptusest kolme päeva jooksul lahkuda. Ta keelas Alexandrosel Helenat ja röövitut aardeid endaga kaasa viia ja lubas need omanikule tagasi anda (2.115). Kui kreeklased oma sõjalaevastikuga Trooja alla jõudsid, nõudsid nad Helena ning aarete väljaandmist ning ka hüvitust tekitatud kahju eest. Troojalased vandusid, et neil pole ei Helenat ega ka aardeid, vaid need on Egiptuses, ning nad ei saa ka kahjutasu maksta selle eest, mis on Proteuse käes. Ent kreeklased arvasid, et troojalased neid pilkavad, ning asusid linna piirama ja vallutasid ta lõpuks. Ning alles siis, kui linn oli langenud ja Helenat sealt ei leitud, uskusi kreeklased troojalaste sõnu ja saatsid Menelaose Proteuse juurde (2:118). Herodotos kinnitab omalt poolt preestritelt kuulnud lugu, sest arvab, et *kui Helena oleks Troojas*

1 Pheros – tegemist ei ole nimega, vaid tiitliga *vaarao*, mis on pärisnimeks muudetud.

olnud, oleks ta kindlasti kreeklastele välja antud, kas siis Alexandrose tahtes või tahtmata. Priamos ja tema sugulased ei olnud ometi nii arutud, et nad oleksid soovinud riskeerida iseenda ja oma laste elu ning oma linnaga ainuüksi sellepärast, et Alexandros võiks Helena-ga koos elada (2.120).

Proteusele järgnev kuningas kandis nime Rhampsinitos, ta oli hõbeda poollest rikkam kui ükski teine Egiptuse valitseja ning seepärast lasi ta oma aarete hoidmiseks varakambri ehitada. Ent ehitaja tegi nii, et ühte kividest aardekambri seinas sai kergesti eest ära tõsta. Sures tegi ta saladuse teatavaks oma kahele pojale, kes hakkasid sagedasti kuninga varakambrit külastama. Kuningas märkas, et tema varandus väheneb, ning pani lõksu üles. Üks vendadest jäi püünisesse kinni. Kuna pääsemislootust polnud, käskis lõksujäänud noormees endal pea maha lõigata, et vältida äratundmist. Tema vend toimiski nii, ja ehkki Rhampsinitos, kes soovis varaste päritolu välja selgitada, lasi peata laipa hoolega valvata, õnnestus ellujäänud noormehel kavalust kasutades oma venna surnukeha valvurite käest varastada. Imetledes varga osavust ja leidlikkust, kuulutas Rhampsinitos avalikult, et annab oma tütre talle naiseks, ning kui noormees välja ilmus, täitis kuningas ka tõesti oma lubaduse (2.121).

Viimane silmapaistev Egiptuse valitseja, kellest Herodotos pikemalt jutustab, oli Amasis. Amasise ajal saavutas Egiptus oma suurima õitsengu ning pä-

rast tema surma vallutasid Egiptuse pärslased.

Amasis kehtestas seaduse, mille kohaselt kõik egiptlased olid igal aastal kohustatud nomarhile¹ oma sissetuleku allika teatama. Kui mõni egiptlastest seda ei teinud või kui ilmnes, et ta elab jõudeelu, karistati teda surmaga. Ateenlane Solon sai selle seaduse Egiptusest ja pani selle ka ateenlaste seas maksma. Herodotose väitel oli see seadus täiuslik (2.177). Amasis pidas lugu kreeklastest ning andis neile elamiseks Naukratise linna (2.178). Ka abielu sõlmis ta kreeklannaga Küreenest² (2.181) ning tegi kingitusi Kreeka linnadele (2.182). Amasis oli sõprussidemis Samose türranni Polykratesega, ent kui ta nägi, et viimasel mis tahes ettevõtmine õnnestub, hoiatas ta oma liitlast jumalate kadeduse eest ning katkestas sõpruslepingu, et teda ennast ei tabaks hirmus saatus, mis kord Polykratesele osaks pidi saama (3.43).

Ettenägelikul Amasisel oli õigus – Polykratest tabaski jumalate viha ja ta tapeti reeturlikult (3.125). Amasis oli niivõrd tark, et teadis isegi seda, mis temaga peale surma juhtub. Nimelt tungis Pärsia kuningas Kambyse Amasise hauakambrisse, käskis surnukeha sealt välja kanda ning piitsutas seejärel laipa, kiskus tal peast juukseid ja rüvetas teda igal kombel. Kuid Amasis oli seda kuritegu ette näinud ning ei lasknudki end oma hauakambrisse matta, vaid sinna paigutati üks võõras laip (3.16).

Antiikaja kreeklased võisid võtta Herodotose jutustust kui tõepärast aruan-

1 Nomarhid – Egiptuse provintside (noomide) valitsejad.

2 Küreene – Kreeka koloonia Põhja-Aafrikas.

net Egiptuse kohta, oli see ju tollal ainus olemasolev pikem Egiptuse-käsitus. Tänapäeva lugejale tundub mõnigi asi seal koomilisena. Herodotose kui aja-loomase usaldusväärsus on alati kahtluse all olnud ja seda eriti just 2. raamatu puhul. Peale üldisemate ajastutegurite ja sõltuvuse omaaegsest teadusest on arvatud, et Herodotose uurimistöö objektiivsust Egiptuses takistasid veel mõned asjaolud:

1. Herodotose allikateks olid inimestelt kuulnud lood ja omaenda vaatlused, kuid Herodotos ei osanud egiptuse keelt ning tal oli võimalik küsitleda vaid Egiptuses elavaid kreeklasi ja templite interpreete, kes kreeka keelt valdasid.

2. Nagu kõik kreeklased oli ka Herodotos veendunud, et Egiptuses on kõik asjad vastupidised mujal maailmas olevatele.

3. Herodotos käis Egiptuses vaid ühe korra oma elu jooksul. Reis toimus Niiluse üleujutuse ajal, ja on vähe tõenäoline, et kreeka turist, kes pealegi kohalikku keelt ei tundnud, oleks võinud mõne kuu jooksul Egiptuse ühiskonda sisse elada.

4. Herodotos ei teinud Egiptuses olles märkmeid, vaid usaldas faktide meeldejätmisel oma mälu. Egiptuse- raamatus võib ebatäpsusi esineda ka seetõttu, et ajavahe reisi ja raamatu kirjapanemise vahel oli võrdlemisi suur.

Herodotose tähelepanekud Egiptuse looduse kohta on paljuski tõepärased, näiteks märgib ta õigesti ära Egiptuse ala uhtelise iseloomu. Kuid ehkki Herodotose Egiptuse-visiit kestis vaid paar kuud, teeb ta nähtu põhjal üldistavaid järeldusi kogu aasta kohta. Herodotos arvas, et Egiptuses ei saja vihma, ning

on tõsi, et suveperioodil, mil Herodotos seal viibis, olid vihmad Egiptuses tõepoolest väga harvad. Herodotos nägi Niilust vaid üleujutuse ajal ning pidas Niiluse üleujutuse-aegset veetaset selle jõe loomulikuks veetasemeks. Herodotos arvas, et päike võib oma orbiidilt lahkuda, sest ta ei kujutanud ette ei päikese suurust ega ka tema kaugust maast. Aga et tormid võivad päikest, kuud ja tähti kursist kõrvale kallutada, seda väitis ka näiteks filosoof Demokritos.

Mis puutub egiptlaste kommetesse, siis võib öelda, et suuremal osal tähelepanekutest on mingisugune alus, ent Herodotos on ilmselgelt kontrasti liiga suureks paisutanud. Mõned Egiptuse mälestised kujutavad tõepoolest naisi turul käimas ja mehi kudumas, kuid need on vaid erandid. Kreeklased ja roomlased alustasid kangakudumist alt-poolt, juudid seevastu ülevalt. Egiptlased kasutasid mõlemat moodust, ent sagedamini viimast. Kandamite kandmise kohta toodud kontrast pole õige, mehed kandsid mõningaid kandmeid pea peal, samas kui naised kandsid oma lapsi õla peal. Ülemklassi kuuluvad egiptlased ei söönud päris kindlasti väljas, kuid Herodotos nägi vaid tänavatel olevaid egiptlasi. Väide, et Egiptuses polnud naispreestreid, on jällegi vale: egiptlased kutsusid kõiki surnuid ühtmoodi "Osiris" ja muutsid seega nad meesteks. Herodotos tõi selle teispool- susest maa peale ning oletas, et ükski naine ei tohi preestrina jumalate ette astuda. Ateenas nõuti poegadelt, et nad oma vanemate eest hoolitseksid, ja ka Egiptuses oli vanemate haua eest hoolitsemine poegade kohus. Arvatakse, et

Herodotos vihjab siin asjaolule, et Egiptuse naised olid sõltumatud ja võimelised endale omal kulul kohustusi võtma, kuid ta liialdab väites, et vaid tütarde olid vanemate suhtes kohustused.

Egiptuse preestritel oli kombeks igal kolmandal päeval end üle terve keha raseerida. Vaid alamklassid elasid loomadega koos ning seda esines ka teistes maades. Egiptlased kasutasid söögiks ka nisu ja otra, kuigi Herodotos väidab, et nad seda ei teinud. Egiptuses sõtkuti tainast nii käte kui jalgadega ja egiptlastel oli koguni kolme sorti kirjamärke, kiri kulges üldiselt paremalt vasakule, aga üksikute märkide joonistamist alustati vasakult. Egiptuse religioon (või ebausku) oli üldtuntud ning Herodotos rõhutab õigustatult egiptlaste äärmist puhtust. Egiptuse kliima oli üsna muutumatu ning isegi klassikalisel ajal saadeti tiisikushaigeid sinna ravile. Et egiptlastel oli pidusöökid ajal kombeks kanda ringi surnu pilti, seda kinnitavad ka teised kreeka kirjanikud. Vastava õppetunni mainimist võib kohata ka egiptuse luules.

Egiptuses oli loomi võrdlemisi vähe, sest enamus maa-alast oli kultiveeritud ja kõnnumaad esines vähe. Väide, et kassid põlevasse majja jooksevad, on üsna tõepärane. Krokodill ei maga küll talveund, kuid talvel on teda näha palju harvem ning sel ajal elab ta ilmselt pikki perioode ilma toiduta. Samuti on õige Herodotose väide, et krokodill veedab päeva kuival maal, sest suvel on sel loomal kombeks kaldal magada. Kuid vastupidiselt Herodotose arvamusele

näeb krokodill suurepärast nii maa peal kui ka vees. Krokodilli keel on väga väike, kuid väita, et tal seda üldse pole, on loomulikult absurdne. Hammustamisel tõstab krokodill pead ja tekitab niimoodi petliku mulje, nagu liigutaks ta ülemist lõualuud. *Phoinix*'it on Egiptuse kirjalikes allikates mainitud kui haigrusarnast lindu, kes sümboliseeris tõusvat päikest ja surnust ülestõusmist. Tema kohta tekkis suur hulk müüte, Herodotos toob ära ühe neist, hilisem ja tuntum versioon sellest loost väitis, et *phoinix* tuli Heliose templisse, põletas end sealsel altaril ning tuhasta tõusis uus *phoinix*. Et Egiptuses leidis madusid, pole üldsegi ebatõenäoline, kuid on ka võimalik, et müstiliste tiivuliste madude taga peituvad kas rändrohutirtsud (neid tapavad iibised päris kindlasti), Buto linna jumalanna¹, keda kujutati tiivulise maona, või kaelussisalikud.

Kuningas Psammetichose korraldatud eksperimendis vastündinud lastega oli *bekos* aga tõenäoliselt hoopis onomatopoeetiline sõna, mis jäljendas kitsede häält. Früüglasi peeti tegelikult üsna hiliseks rahvaks; tundub, et kreeklased on selle loo välja mõelnud, et protesteerida egiptlaste prioriteedi vastu. Faktid, mida Herodotos Egiptuse valitsejate kohta esitab, on üsna napid. On kummaline, et ta ei tea midagi 18. dünastiast, kuhu kuuluvad valitsejad Amenhotep III, Echnaton ja Tutanchamon. Herodotos ei räägi ka Ramses IIst ja tema poolt peetud sõdadest. Egiptuse ajaloo puhul, mida Herodotos esitab, on kõige hämmastavam rahvajuttude

¹ Buto asus Alam-Egiptuses Niiluse delta loodeosas. Selle linna jumalannat samastati kreeklaste Letoga.

suur mõju. Herodotos esitab oma lugejatele Egiptuse ajaloo sellisel kujul, nagu seda jutustati Memphise tänavatel. Nii et see, mida Herodotos edasi annab, on pigem kirjanduse ajalugu. Tema 2. raamat ei ole küll kõige parem allikas Egiptuse ajaloo seisukohalt ranges mõttes, s.o ta on faktidevaene, kuid võrdleva ajaloo uurimise ning ilukirjanduse arengu seisukohalt on ta ääretult väärtuslik.

Sellel raamatul on olnud suur mõju kõigile järgnevale kreeka ja rooma päritolu Egiptuse-kirjeldustele. Herodotost tsiteerivad sageli ka tänapäeva egiptoloogid. Vead ei kahanda Herodotose Egiptuse-raamatu tähtsust, sest andmed, mida Herodotos esitab, annavad 5. sajandi Egiptusest tõepärasema pildi kui kohalikud egiptuse tekstid, mis olid teoloogilise suunitlusega ning seetõttu stereotüüpsed ja iganenud. Herodotose Egiptuse-kirjeldusest paistab välja siiras imetus egiptlaste ja nende saavutuste vastu kultuuri ja teaduse valdkonnas. Egiptuse tsivilisatsioon oli tuhandeid aastaid vanem kui kreeka oma ning kreeklased võtsid nii mõndagi üle egiptuse kunstist ja teadusest. Egiptlased olevat olnud esimesed, kes püstitasid jumalatele altareid, kujusid ja pilte, ja esimesed, kes hakkasid reljeefe valmistama. Arhailisel perioodil kreeka skulptuuris esinevad kurosed on üle võetud Egiptusest. Herodotos jutustab, et Egiptuse arstiteadus ja astronoomia on väga kõrgel järjel, egiptuse arstid on spetsialiseerunud, iga haiguse jaoks on oma arst. Ka Homeros väidab, et egiptlased on tähelepanuväärsed oma mediti-

siinialaste teadmiste ja tarkuse poolest. Samuti tunnistab Herodotos egiptlaste kalendri paremust kreeklaste oma ees: egiptlased on aasta jaganud kaheteistkümneks ühepikkuseks kuuks ja lisavad igal aastal viis lisapäeva, et aastaajad klapiksid. Sellise aastatsükli avastasid nad astronoomiliste vaatluste teel. Herodotos väidab ka, et kõik kreeka jumalad on egiptuse päritolu, ehkki selles küsimuses ei saa Herodotosega nõustuda, sest selleks, et igale kreeka jumalale egiptuse vastet leida, on ta egiptuse jumalad liiga kreekapäraseks muutnud, loomakujulised jumalad on Kreeka eeskujul antropomorfseteks tehtud. Kreeklased said Egiptusest oma praktilise kirjutusmaterjali – papüüruse. Antiikkirjanduses on palju viiteid sellele, et mitmed kuulsad kreeklased on Egiptust külastanud, nende hulgast võib mainida selliseid nimesid nagu Orpheus, Homeros, Lykurgos, Solon, Pythagoras, Demokritos ja Thales. Viimane sai Egiptusest oma geomeetria-alased ideed ja Egiptusest pärineb ka Thalese teooria, et vesi on kõige oleva aluseks. Pythagoras ja orfikud said Egiptusest oma uues-tisünniteooria.

6. sajandi alguseks eKr olid möödunud Egiptuse suurima võimsuse ja õitsengu perioodid ning Egiptus langes pärslaste kätte. Kreeka õitseage algas mõnikümme aastat pärast neid sündmusi, 5. sajandi esimesel poolel, kui pärslased, kes siis oma vallutussõdadega juba Kreekasse olid jõudnud, lõplikult minema olid tõrjutud. Ning nagu öeldud, selles õitsengus oli tähtis osa Egiptuse kultuuripärandil.

KATRIN KIISLER

ANTONIUS, MEES KLEOPATRA HAAREMIST

Maailmaajaloo suurnaiste seast on raske leida säravamat isiksust kui Egiptuse viimane kuninganna Kleopatra. Isegi tema vaenlased on pidanud möönma ta suurt andekust, teravmeelsust, tarkust, sarmikust ja kiiret kohanemisvõimet. Selle naise elu kõigist külgedest on aga kahtlemata kõige enam kõneainet pakunud tema suhted meestega, eriti ühega. Kleopatra ja Antonius kui antiikmaailma skandaalseim armastajapaar on inspireerinud paljusid kaasaegseid ja hilisemaid autoreid (Shakespeare, Shaw, France jt). Ning kuigi sugugi kõik pole Kleopatra suhtes ilmutanud seesugust mõistmist kui Shakespeare, on suurt kirge siiski kõikjal imetletud ja tänu sellele andestatud puudused. Tühipaljas teadmine, et nii Kleopatra kui Antonius oma suhtest ka suurt poliitilist kasu lootsid saada, ei ole armastusloo sära tuhmistanud. Antoniusel tunnetes ei kahtle pärast Aktioni lahingut enam keegi, isegi mitte ajaloolased – Kleopatra nimel loobus ta ju sellest, mille nimel elanud oli. Kleopatra oli Antoniusel jaoks kõik. Kes oli aga Antonius Kleopatral? Paistab, et kahjuks siiski mitte kõik ja hoopiski mitte ka ainus mees maailmas. Antonius oli Kleopatra jaoks üks paljudest, vaid üks mees tema kaaskonnast, tema haaremist. Kas tõesti haaremist? Et vastust leida, tuleb vasta-

ta õieti kolmele küsimusele: esiteks, kas Egiptuses üldse oli haaremitraditsiooni, teiseks, kas on tõenäoline, et Kleopatral oli meeshaarem, ja kolmandaks, kui selline haarem oli olemas, kas Antonius kuulus siis selle hulka või seisis sellest kõrgemal.

I. Olen otsinud otsevihjeid Egiptuse vaarao haaremile, aga pole midagi märkimisväärset leidnud. Selles, et idamaade valitsejatel oli haarem, ei kahtle ilmselt keegi. Kuna Egiptus on üks idamaadest, siis on ju rohkem kui tõenäoline, et ka seal polnud haarem tundmatu. Aga tõenäosus ei tõesta veel millegi olemasolu. Seaduslikust polügaamiast Egiptuses ei saa kohe kindlasti rääkida – iidse kombe kohaselt jagas ju valitseja abikaasa temaga vaarootrooni, ning mitut naist ühekorraga troonile siiski ei seatud. Muistse tava kohaselt abiellus vaarao troonile astudes oma õega ja jagas temaga võimu, viimast muidugi sümboolselt. Siiski pole ometi usutav, et üks nii võimas mees nagu Egiptuse vaarao lepiks üheainsa naisega, pealegi naisega, kes on talle määratud ja mitte tema enda poolt valitud. Tihtipeale polnud abiellupooled ka ealiselt kuigi lähedased (nagu näiteks Kleopatra endagi puhul, kelle esimene vend-abikaasa Ptolemaios XII oli abiellumise hetkel

vaid kümne-, teine abikaasa Ptolemaios XIII aga neljateistaastane). Niisiis oli liignaiste omamine peaaegu vältimatu. Liignaised ise olid muidugi alamtalud – teenijannad ja orjatarid, aga üks olnud ju teisteski tuntud haaremitraditsiooniga maades haaremisses kuuluv naine selline, keda sai osta, müüa ja vahetada. Kindlasti oli säärane liignais-tehaarem Kleopatra isal Ptolemaios XI Flöödimängijal, sest Kleopatra enesegi emaks peetakse mõnedel andmetel üht liignaistest, ning alles hiljem, pärast Ptolemaios Flöödimängija esimese abikaasa Kleopatra V ja seadusliku tütre Berenike surma, Kleopatra legaliseeriti. Straboni 17. raamatust (C797) võib lugeda: "kolmest olemasolevast tütrest oli tal vaid üks, vanim, seaduslikust abielust, selle kuulutasid nad kuningannaks". Ptolemaiosel oli tõesti kolm tütar, kellest vanim Berenike oli aastatel 59–58 eKr Egiptuse troonil. Ja veel üks seik: roomlased kasutasid kolme ligikaudu ühetähenduslikku sõna, mida vähemalt vabariigi lõpuaastatel seostati peamiselt Egiptusega – *spado*, *semivir* ja *eunuchus*. Milleks oli egiptuse õukonnas tarvis eunuhhe, kui seal polnud haaremit? Küllap siis ikka oli.

II. Kas oli aga oma haarem ka Kleopatral? Idamaade valitsejatel oli haarem ja Kleopatra oli idamaa valitsejanna. Kleopatra partnerite arvukus oli antiikmaailmas avalikuks kõneaineks – "Keda meist, meestest, kes pole temaga maganud, ei peaks Kleopatra kurjategijaks?" küsib Lucanus (*Phars.*10.369–70). Propertius austab teda tiitlitega "tarvitet naine" (3.11.30) ja "raius Canopuse kõlvatu valdjatar-libu" (3.11.39), seos-

tades Kleopatrat Egiptuses eneseski oma ohjeldamatute lõbustuste poolest kuulsa suvituslinnaga. Aurelius Victor ütleb aga üsna otse: "ta oli nii kiimuline, et oli sageli koguni prostituudiks, aga nõnda kaunis, et paljud olid valmis öö eest temaga surma minema" (*Vir.ill.* 86.2). Ilmselge on ju ka see, et sugugi mitte kõik tema hulgalistest armukestest ei saanud olla nii kõrgelseisvad isikud kui Caesar või Antonius. Tahes- tahtmata tuli tal vahel läbi ajada ka väiksemat järku tegelastega. Pole tõenäoline, et alles siis saadeti teenijaskond sobivat partnerit otsima, kui Kleopatral tuli tuju prostitueerida. Oleks loogilisem, et vastavad inimesed olid alati kohal ja käepärast, näiteks mõned teenrid ja orjad. Et Kleopatra ei põlanud ära ka selliseid inimesi, ütleb Propertiuski: "naine, kes tarvitet on oma orjade seas" (3.11.30). Kas see pole siis haarem, kui õukonnas peetakse teatud isikuid just valitseja seksuaalpartneritena? Isegi Caesari ja Antoniusse kõrval ei jätnud Kleopatra oma "meeskonda" hooletusse. Kinnituseks olgu kas või seegi, et Caesari üks paremaid sõpru ja tema saatja Egiptuses Gaius Oppius ei pidanud Ptolemaios XIV Kaisarioni sugugi mitte Caesari pojaks, vaid andis koguni välja "kirjutise selle kohta, et see ei ole Caesari poeg, keda Kleopatra seda väidab olevat", nagu ütleb Suetonius (*Caes.*52.2). Kirjandusest on selliste meestest kaaskondade kohta raske min- geid vihjeid leida. Kõigepealt, et selline meeshaarem oli siiski nii looduses kui inimühiskonnas üliharuldane, on muidugi ka selle mainimine üliharvaks ju- huseks. Suuremate naiskaaskondade kohta kasutati loomadega seonduvat

terminit *kari* (*grex*). Kusjuures seda ei kasutatud sugugi mitte alati just liig-naiste puhul, vaid ka lihtsalt naiste hulga kohta, näiteks Statius: "Achilleus seisis neidude *hulgas*" (*Ach.*1.564). Ot-sides sedasama sõna *kari* seoses Kleopatra kaaskonnaga, ei jää otsingud tulemuseta. Horatius ütleb oma kuulsas Kleopatra-oodis järgmiselt: "veelgi häbiväärsemalt määritud kiimast meestekarjaga" (1.37.9–10).¹ Seni on pea kõik uurijad (nt Kiessling-Heinze, Nisbet-Hubbard, Pöschl) võtnud sõna *meeste* selles lauses kui irooniat, jutumärkides, ning näinud siin pilget Kleopatrat ümbritsenud eunuhhide pihta. Sellisel juhul tähendaks see: ta on häbiväärselt määritud, kuna tal on haiglane huvi eunuhhide vastu. *Mees* on aga siinkohal väga ühetähenduslik sõna ning tahes-tahtmata meenub Fraenkeli ütlus: "kui kommentaator on viidud meeletehte püürimaile ning ta ei oska mõne kummalise sõnakasutuse kohta enam midagi kosta, on alati olemas väljapääs – eeldada, et tegemist on sarkastilise iroonia-ga". Horatius ei oleks oma sinnamaani ülimalt otsekohesest poliitilisest šedöövris hakanud seesugust irooniat kasutama, milleks siis olid olemas needsamad *semivir*, *eunuchus* ja *spado*? Neist viimast on Horatius Kleopatra-kontekstis ka kasutanud oma üheksandas epoodis (Ep.9.14). Nii on Michael Hendry leidnud väga tabava ja ka Horatiuse stiiliga sobivama tõlgenduse: häbiväärseks ja haiglaseks ei muuda seda suhet mitte objekt – eunuch, sest tegemist ei ole eunuhhide, vaid täisväärtuslike meeste-ga, häbiväärseks ja haiglaseks teeb Kleo-

patra see, et tal on suhe paljude mees-tega, meestekarjaga (*The Classical Journal* 1988, nr 2). Jääb vaid imestada, et seda varasemad kommentaatorid näha pole osanud. Hetkel on aga probleem teine: kas me võime siin *meestekarja* taga näha püsivat haaremit? Nagu ilmneb, pole meeshaarem roomlastele tundmatu. Meeshaaremid eksisteerisid Roomas eneseki, mitte veel ehk Kleopatra ajal, aga pool sajandit hiljem juba küll. Nagu ajaloost selgub, olid Rooma keisritel haaremid ja muuseas ka meeshaaremid. Tacituse "Annaalidest" võime lugeda, et keiser Nerol oli oma homoseksuaalne haarem, "kõlvatute kari" (*Ann.*15.37.4). Samuti olevat sellised kaaskonnad olnud keiser Titusel – "täiskasvanute ja eunuhhide karjad" (*Suet.Tit.*7.1). Ei jää märkamatuks, et mõlemal juhul on meeshaaremi tähenduses kasutatud ikka sedasama sõna *kari*. Miks ei võiks siis näha Horatiuse *meestekarja* taga Kleopatra haaremit?

III. Kui Kleopatral oli haarem, mis osa oli selles Antoniusel? Hilisemad autorid nagu Plutarchos, Appianus, Dio jt räägivad Kleopatra–Antonius suhtest palju ja meeeldi – oli ju sel teemal ringlemas palju anekdootlikke lookesi, millega lugejat lõbustada. Neilt on teada ka fakt, et aastal 36 eKr Kleopatra ja Antonius abiellusid. Kas tuleb sellest järeldada, et Antonius seisis ülejäänud Kleopatra partneritest kõrgemal, etendades selle ühe, ainsa ja seadusliku rolli? Et vastata, tuleb vaadata ülejäänud tagapõhja – mida see abielu endast kujutas? Kas see abielu oli üldse kehtiv?

1 Vt Janika Pälli pisut teistsugust tõlget eespool lk 43. *Toim.*

Aastal 40 eKr oli Antonius abiellunud Augustuse õe Octaviaga, Octavia elas ning nende abielu polnud ka lahutatud. Niisiis ei saanud Kleopatra–Antonius abielu roomlaste silmis kuidagi kehtiv olla. Egiptuse kohta on midagi konkreetset raske öelda, kuninganna seisid seal ju kõigest niipalju kõrgemal, et tema käitumise õigsust ei vaidlustatud. Ometi oli Lagiidide dünastias saanud kirjutamata seaduseks abielluda ainult perekonnasiseselt ja ka Kleopatra isa Ptolemaios XI Flöödimängija oli oma testamendis sellise korralduse teinud. Õigustust polnuks siin küll raske leida – Kleopatra mõlemad vennad olid juba tapetud. Ometi vihjab veel üks asjaolu selle abielu problemaatilisusele – pärast abiellumist ei jaganud Antonius sugugi Kleopatraga vaaratrooni, nagu Egiptuse kombes seda nõudnuks. Antonius oli vaid valitsejanna abikaasa, trooni eelistas aga Kleopatra jagada oma poisikesest poja Ptolemaios XIV Kaisarioniga. On selge, miks oli Kleopatra sellest abielust nii huvitatud. Abielu roomlasega andis Egiptuse kuningannale võimaluse olla õigustatud kaasarääkijaks ka Rooma riiki puudutavates küsimustes. See abielu oli Kleopatralt tagatiseks võimalikes tulevikusündmustes, ent ei kohustanud millekski ega võrdsustanud veel Rooma lihtkodaniku võimsa Egiptuse kuningannaga.

Eelpool mainitud sündmustest teame tänu hilisematele autoritele. Kas on meil lootust leida toetust ka kõnealuste isikute kaasajast? Kõige loogilisem on otsida vihjeid Augustuse ja Antonius vahelise kodusõja kirjeldustest, sest just see on aeg, mil Antonius nii tuntuks sai ja mil ta ka Kleopatraga läbi käis. Au-

gustuse kaasaegsete poolt on seda perioodi ääretult vähe kajastatud, mis on ehk mõistetav, teades, kui väga ihkas Augustus maha vaikida tõsiasi, et ta polegi mitte võimu jaoks sündinud, vaid on saavutanud selle riigisisese vägivalla läbi, hävitades oma konkurendid. Ometi ei saanud ta ise ega ta truud kummardajad jätta mainimata Augustuse suurt triumfi – võitu Aktioni lahingus, mis tema viimase konkurendi Antonius lõplikult purustas ning Augustusest ainuvalitseja tegi. Kes on sel teemal sõna võtnud? Peamiselt luuletajad – Horatius, Propertius, Vergilius, ent ka oletatav Augustus ise oma teoses "Tegemisi" (*Res Gestae*). Kuid see, mida kirjutatakse, on juba rohkem kui kummaline. Propertiuse eleegeas Aktioni lahingust (4.6) kirjeldatakse lahingu käiku, sõjavägesid, laevastikke ja Kleopatra käitumist. Antonius Propertiuse lahingus aga nagu ei olnuiski. Mitte ainult et tema nimi on maha vaikitud – ka Kleopatralt ei mainita nimepidi –, aga Antoniusle ei leia sealt vähimat vihjetki. Augustus võitleb Egiptuse kuninganna Kleopatra ja tema vääritud kaaskonna vastu, mitte Antonius vastu. Kas oli Antonius siis osa Kleopatra kaaskonnast? Sama tendentsi märkab ka mujal, Antonius ei maini Propertius ka oma Kleopatra-eleegeas (3.11), sõnagi Antoniusest ei leia Horatiuse ülikuulsast Kleopatra-oodist (1.37). Kui kõneldakse triumfist Kleopatra üle, ei ilmne kusagilt, et sellega kaasnes ka võit Antonius kui Augustuse tegeliku vaenlase üle. Võit on üks ja see on Kleopatra üle. Võidukale Aktioni lahingule pühendatud üheksandas epoodis mainib Horatius mitmeid Rooma vaenlasi –

Hannibali, Jugurthat, Kleoparat. Aga Antoniust, teda mitte. Ainus roomlane, keda siin halvast küljest näidatakse ja kes riigi vaenlase nime kannab, on Sextus Pompeius. Või kui vaadata Augustuse enda "Tegemisi", mille peatükid 25–27 samuti Aktioni lahingut kirjeldavad, siis ka siin pole Antoniusest jälgegi. Lahingu tulemuseks pole mitte Antoniuse kõrvaldamine, vaid see, et Roomal õnnestub lõpuks ometi alistada Egiptus. Erinevalt kõigist eelpoolmainitud on Antoniust mainitud Vergiliuse "Aeneise" 8. raamatu lõpul. Aga kuidas? Jälle on Augustuse vastaseks number üks, võrdseks vastaseks, Kleopatra, nemad peavad sõda, ülejäänud sõdivad nende eest. Ühel pool on vägede eesotsas Augustus – "heitlusse siin Ausoonia väe viib Caesar Augustus" (8.678, Ants Orase tõlkes), teisel Kleopatra – "võitlusse taas ning taas ajab rahvad Cleopatra sistrum" (8.696). Antoniust aga esineb kui madalama järgu tegelane lahingu-

kirjelduses ja väejuhtide võrdluses kõrvuti roomlaste väejuhi Agrippaga: "säälpool Agrippa: nii tuul kui taevane saatus tal soodsad, võimsana rinne tal koos" (8.682–3), "vastas Antonius tal barbaaride kirjava väega" (8.685). Niisiis jälle ei saa siin Kleoparat ja Antoniust võrdsena vaadelda. Antonius oli üks Kleopatra partneritest, võib-olla olulisem kui teised, kaaskondlane, väejuht, sõber, mis iganes, aga ta sõltus Kleopatrast.

Niisiis ei olnud Kleopatra ja Antoniuse suhe sugugi võrdsete suhe, nagu hilisem kirjandus seda on näidanud. Kui kaunis ka ei näiks legend kõikevõitvast armastusest ja piiritust kirest, olen siiski jõudnud veendumusele, et Antonius oli vaid üks mees Kleopatra elus ja kaaskonnas, üks mees tema haaremist. Hetkeks oli ta selle haaremi eesotsas, lemmikmees, favoriit, aga ta oli vaid eesotsas, mitte ükski.

IVO VOLT

OBSTSÖÖNNE MARTIALIS

Rooma epigrammiklassik ja epigrammi "isa" Marcus Valerius Martialis (u 40 – u 102 pKr) on ühtekokku kirjutanud 1560 epigrammi (k.a *Liber Spectaculorum*, *Xenia*, *Apophoreta*), mis on jagatud 15 raamatusse. Lisaks paljudele väärtuslikele teadmistele, mida Martialisepigrammid sisaldavad tänapäeva uurijate jaoks, on tema teoste puhul ikka möödapääsmatuks kõneaineks osutunud kaks olulist seika, mis nii mõnegi jaoks on kahandanud Martialisepääsmatust kirjanikuna. Nendeks on 1) liipitsemine imperaatori (eriti Domitianuse) ees ning 2) obstsöönsuste kasutamine. Rohkem on käsitlemist pälvitud esimene probleem, teise puhul piiratakse enamasti vaid vabanduste ja põhjendustega, miks autor sellist keelt tarvitab. Järgnevalt tuleb juttu põhilisest obstsöönsustest ladina keeles üldse, nende esinemisest Martialisel ning vahendamisest teistesse keeltesse.

Kõigepealt – mis on põhilised obstsöönsused? Need on kõige otsesemad terminid seksuaalsete kehaosade ning mitmesuguste seksuaalsete ja ekskreetoorsete toimingute tähistamiseks. Selliseid sõnu leidub igas keeles ning reeglina ei ole neil teist, algset tähendust, mis pehmemdaks nende mõju,

V

ehkki loomulikult võivad obstsöönsused pärineda metafoorseist väljendeist, mille metafoorne tähendus on aja jookkul kadunud. Põhilisi obstsöönsusi ei kasutata n-ö viisakas kõnes ega ka suuremas hulgas kirjandusžanridest, küll aga võidakse neid tarvitada intiimsetes situatsioonides – "*avalikud kitsendused ei kehti magamistoas*".¹ Sõnad mainitud kogumis võivad üksteisest erineda solvavuse astme poolest. Ladina keele puhul ei ole võimalik seda erinevust täpselt kindlaks määrata, kuna meie käsituses on ainult kirjalikud tekstid. Lisaks on põhilistel obstsöönsustel väga pikk eluiga – seetõttu on ka nende etimoloogia enamasti üsnagi segane.

Sellistel sõnadel, mida võib pidada põhilisteks obstsöönsusteks, on küllalt kindel leviala: nad on tavalised graffiidetes ning epigrammis (Catullusel, iseäranis Martialisel, samuti ka nn Priapose lauludes), ent esinevad väga harva kirjanduse teistes žanrides (k.a satiir, kui mitte arvestada Horatiuse "Satiiride" I raamatut). Põhilisi obstsöönsusi kasutati ka farsis ja miimis (epigrammi siivutust võrdleb miimi omaga ka Martialis: 3.86.4; 8 prooem.). Martialis rõhutab ka mitmel pool, et tema epigrammid (pidades enamasti silmas

1 J. N. Adams, Latin Sexual Vocabulary. Baltimore, 1990, lk 217.

neid, mille on seksuaalne sisu) on *ioci*¹ ning peavad ajama naerma (11.15.3). Need olevat kohased saturnaalidele ning saturnaalid oli aeg selliste asjade jaoks, mis on *ioci*.²

On huvitav, et Martialis – erinevalt oma kreeka eelkäijaist – võis kasutada säärast otseütlemist kirjanduslikus epigrammis ning seejuures väita, et tema teosed võivad lõbustada haritud lugejaid, k.a naisi. Kreeka epigrammis on põhilised obstsöönused üldiselt haruldased; ladina epigrammi tõi sellised sõnad aga ilmselt Catullus. Oma epigrammide I raamatu sissejuhatuses nimetab Martialis mitut autorit, kes sellist keelt on tarvitanud, nende hulgas on tuntuim Catullus. Sealsamas teatab autor ka, kellele tema teos on määratud, ning palub neil, kes sääraseid epigramme liiga siivutuks peavad, parem lugemine katki jätta: "Epigramme kirjutatakse nendele, kes on harjunud jälgima Flora pidustusi. Ärgu sisenege minu teatrisse Cato, või kui ta on sisenenud, siis vaadaku!" (Viimane lause on vihje loole, mille jutustab Martialise kaasaegne Valerius Maximus: Flora pidustuste ajal 55. a eKr olevat Cato Noorem lahkunud teatrist, leides, et tema kohalolek ei lase näitlejail vabalt käituda.) Apoloogiaid oma epigrammide kaitseks võib Martialisel leida mitmel pool (nt 1 prooem., 8 prooem.; vt ka 1.35 J. Kaplinski tõlkes "Rooma kirjanduse anto-

loogias"). Säärasel moel kaitsevad end ka Catullus ja mitmed teised autorid.

Kui suur hulk Martialise epigramme on siis sellised, mille kohta võib kasutada sõna "obstsöönne"?³

Vastus sellele küsimusele saab alati olla vaid subjektiivne. 1919/20. a Loeb'i sarjas ilmunud ingliskeelse tõlke sissejuhatuses kirjutab tõlkija W. C. A. Ker, et inglise keelde on vahendatud kõik epigrammid, mida oli võimalik tõlkida kas mõttekriipsude või parafraside abil (mida, muuseas, esineb külluses), itaalia keeles olevat ainult need, mis on "täiesti võimatud". Kui jätta välja *Liber Spectaculorum*, *Xenia* ning *Apophoreta*, kus obstsöönusi peaaegu ei esine, siis moodustaksid itaaliakeelsed tõlked kõigist epigrammidest u 3,5% (1560st on itaalia keeles 40).

Ka 1930. aastal ilmunud autoriteetseima prantsuse tõlke autor H. J. Izaac selgitab, et on mõnikord pidanud pehmemadama teksti sündsusetust, kuna täpseid vasteid oleks tulnud otsida "meie (st prantsuse) keele põhjakihtidest".

Veel üks number võrdluseks: erinevaid põhilisi obstsöönusi kasutab Martialis oma 1560 epigrammis kokku u 220 korda. Muidugi on ta lisaks tarvitanud ka mitmesuguseid eufemisme ning metafoorseid väljendeid, õigupoolest on terve ta epigrammide kogu läbi imbinud kahemõttelisusest ja mitmeti mõistetavusest.

1 Lad *iocus* – nali, (mänglev) ajaviide.

2 Saturnaalid – Vana-Rooma pühad, mida peeti Saturnuse ja tema muistse kuldse valitsemisaja auks. Saturnaalidel võisid orjad nautida vaba inimese elu, isegi koos isandatega süüa ja end ümmardada lasta; valitses karnevalile iseloomulik lõbusus ning ülemeelikus.

3 Obstsöönne – selle sõna (lad *obscoenus*, *obscenus*) päritolu on kaheldav. Vahel on seda seostatud sõnaga *scaena* ('teatrilava; avalikkus'), enamasti aga sõnaga *caenum* (või *coenum*, *cenum*) – 'mustus, pori, muda, kõnts', ka söimuseõnana ning ülekanalt.

Martialise tõlkimisel teistesse keeltesse on obstsöonsused niisiis alati põhjustanud suuri raskusi – osalt ka seetõttu, et mitmete Martialisel esinevate sõnade jaoks kaasaegseis keeltes vasteid ei leidugi. Vaadelnud originaalteksti ning mõningaid tõlkeid inglise, prantsuse, vene, saksa ja eesti keelde¹, võiks teha mõned üldised tähelepanekud. Kõigepealt – seal, kus ladinakeelne tekst on tabavalt napp, võib tõlkeis (eriti kui need on tehtud proosas) kohata hämmastavalt pikaks venitatud mõtteid. Nii on 7.67.14 originaalis väljend *non fellat*, 1864. a ilmunud Verger-Dubois-Mangeart'i prantsuse tõlkes aga *elle ne caresse pas de sa langue le priape masculin*, mis on küll sisuliselt õige, vormiliselt aga laialivalgub ning luuletuse üldmõju rikkub. Siiski on selline lähenemine arusaadav ja kohati isegi vabandatav, kuna kaasaegsete keelte sõnavara ei suuda tihti rahuldavalt edastada mitmeid ladina sõnu. Tõlkijaile on eriti raskeks osutunud nn seksuaalsete perverssuste vahendamine – kui keeles ka mingi väljend vastava tegevuse kohta leidub, on seda peetud liiga obstsöönseks. Seega omakeelseid põhilisi obstsöönsusi ei ole tõlkimisel üldiselt kasutatud. Üldistest tendentsidest veel nii palju, et mida tänapäevasema tõlkega meil on tegemist, seda enam kasutatakse mingi põhilise obstsöönsuse vastena

ühte (või paari) kindlat sõna või väljendit – olgu see siis kui tahes ümberütlev. Varasemais tõlkeis kiputi vastavaid kohti edasi andma väga mitut moodi, vastavalt tõlkija enda maitsele või näiteks mütoloogilisele assotsiatsioonile (nt Ganymedese kaju kasutamine homoseksuaalsusega seotud sõnade vahendamisel).

Lühiülevaade põhilistest obstsöönsustest:

MENTULA

Põhiline obstsöönne väljend meessuiguorgani jaoks ning otsene termin *par excellence*. Martialis kuulutab, et ei kasuta selle kohta eufemisme ning et seda sõna kasutas juba kuningas Numa (11.15.8–10):

*nec per circuitus loquatur illam,
ex qua nascimur, omnium parentem,
quam sanctus Numa mentulam
vocabat.*

(Ärgu öeldagu ümber asja, millest kõik me sünnime, mis on kõigi

vanem, aulik Numagi munniks mida kutsus.)

Sõna esineb Martialisel 48 korda (võrdluseks: Catullusel 8 korda, Pompeji pealdistes 18 korda, Priapose lauldes 26 korda, Palatiumi graffitides 3

1 **Inglise keeles:** Martial, Epigrams with an English translation by W. C. A. Ker. Vol. I–II. London, 1920/25, 1978/90; **prantsuse keeles:** Martial, Epigrammes. Texte établi et traduit par H. J. Izaac. T. I–II. Paris, 1930/33; Martial, Oeuvres complètes. Avec la traduction de V. Verger, N. A. Dubois et J. Mangeart. T. I. Paris, 1864; **vene keeles:** Martial, Epigrammy. Per. F. A. Petrovskij. Sankt-Peterburg, 1994; **saksa keeles:** R. Helmi 1957. a tõlge ei olnud mulle kahjuks kättesaadav, seepärast pidin piirduma üksikute tõlkenäidetega erinevates Martialist või epigrammi käsitlevais raamatutes ning artiklites; **eesti keeles:** Rooma kirjanduse antoloogia. Tallinn, 1971, lk 488–495 (tõlkijaiks Ain Kaalep ning Jaan Kaplinski.)

korda).¹ Satiiris see sõna ei esine; Martialis kasutab samas tähenduses veel sõnu *verpa* ja *penis* (võib oletada, et autori jaoks oli neil siiski mingi toonivahe). Eesti keelde tõlgitud Martialise epigrammides esineb originaalis sõna *mentula* kahel korral:

1.35.3–5:

... *sed hi libelli,*
tamquam coniugibus suis mariti,
non possunt sine mentula placere.

J. Kaplinski tõlkes:

... mu väiksed teosed
nii kui naistele just on nende kaasad,
kellest riistata lusti ei saa mingit.

7.30.8:

quod Romana tibi mentula nulla
placet?

A. Kaalepi tõlkes:

sul pole mingit meelt roomlaste nuiade jaoks?

Inglise keeles on *mentula* levinu-
maiks vasteiks *prick* ja *poker*; prantsuse keeles *verge*, *membre*, *mentule*, *organe*; saksa keeles *Ding*, *Glied*; vene keeles *clen*, *pohot'*, *ud*, *golovka*.

CUNNUS

Põhiline obstsöönne väljend naissu-
guorgani jaoks. Sõna *mentula* kasutab
Martialis enamasti positiivses tähendu-
ses (*mentula* on imetluse objektiks, rää-
gitakse selle suurusest jne – vrd 1.35.5,
7.14.9jj, 9.40.5, 11.63). *Cunnus*, vastu-
pidi, saab märksa kriitilisema suhtumise
osaliseks ega kutsu esile sarnast heataht-
likku imetlust, olles sageli hoopis sõimu
ja häbistamise objektiks: see võis olla

laxus (suur, lõtv – 11.21.1), *canus* (hall,
vana – 2.34.3, 9.37.7), *osseus* (luine,
kondine – 3.93.13) jne.

Sõna esineb Martialisel 31 korda (k.a
4 korda liitsõna *cunnilingus*, verbist *lin-
gere* – lakkuma, noolima); võrdluseks:
Catullusel üks kord, Priapose lauludes
6 korda, Horatiusel 3 korda.

"Rooma kirjanduse antoloogias" il-
munud eesti keelde tõlgitud epigram-
mides sõna *cunnus* ei leidu. Inglise
keeles on põhiliseks vasteks *quim*;
prantsuse keeles *vagin*; saksa keeles
Spalte; vene keeles *peredok*, *ženskoje
mesto* jne.

CULUS

Põhiline obstsöönus päraku tähistami-
seks, esineb Martialisel 16 korda, Ca-
tullusel 6 korda, Priapose lauludes 4
korda. Eesti keelde tõlgitud epigrammi-
des ei leidu. Inglise keeles on sagedase-
mad vasted *arse*, *backside*, *latter-end*,
rump; prantsuse keeles *cul*, *derrière*;
saksa keeles *Hintern*, *Arsch*; vene keeles
zad, *guzno*, *zadnica*.

FUTUO, UI, UTUM, 3

Põhiline obstsöönus, mis tähistab me-
he tegevust seksuaalvahekorras naisega.
J. N. Adams mainib, et seda verbi võidi
mõnikord kasutada solvavas või agres-
siivses tähenduses, kuid selle toon ei ole
mingil juhul algselt või peamiselt agres-
siivne. Seda kasutatakse sageli neutraal-
selt või isegi heatahtlikult, hellalt – kui
olukord või adressaat on sellised, et

¹ Kõik andmed siin ja edaspidi: J. N. Adams, Latin Sexual Vocabulary. Baltimore, 1990.

vasteks *Flöte spielen* (sic!); vene keeles *sosat', rot oskvernit'* jms.

IRRUMO, 1

Irrumare ja *fellare* kirjeldavad sarnast tüüpi seksuaaltegevust, ent erinevaist aspektidest: *irrumare* aktiivse vägistaja (= *mentulam in os inserere*), *fellare* passiivse osaleja vaatenurgast. Enamasti keeled sellist leksikaalset eristust ei tee, seda huvitavam on see ladina keele puhul. Kui *fellatio* on laialdaselt tunnustatud seksuaalse käitumise vorm, siis *irrumatio* ei ole üldiselt positiivne seksuaalne toiming. Säärane vahetegemine oli oluline ladina keelt kõnelnuile ning aitas tekkida ka mitmel jämedavõitu naljal kirjanduses. 3.82.33 plaanib *Martialis irrumatio*'t karistuseks *Zoilusele*, ent lisab, et see oleks asjatu, kuna *Zoilus fellat*. *Fellator*'i jaoks ei ole *irrumatio* vägivaldne akt: ta ei võta seda mitte kui *irrumatio*'t vaid kui *fellatio*'t, mis talle meeldib. Oli samuti levinud nali rääkida *irrumatio*'st kui kellegi vaikima sundimise vahendist (vt 3.96.3, vrd ka 14.74, 12.35.4). Seega enamasti vaadeldi *irrumatio*'t kui vägivaldset ning alandavat akti. Eesti keelde vahendatud *Martialise* epigrammides esineb verb *irrumare* ühel korral – 4.17.3: *irrumare vis solus* – "pruugid siis ta suud üksi" (tlk A. Kaalep), mis võib lugedes osutada eksitavaks. *Martialisel* esineb sõna 5 korral, *Catullusel* koos nimisõnaliste tuletistega 8 korral (tegemist on ainsa obstsöönsusega, mida *Catullus*

tarvitab rohkem kui *Martialis*), *Priapose* lauludes 4 korda. Inglise keeles on vasteteks pakutud *offer/suggest to/a poke*; prantsuse keeles jällegi mitmed erinevad variandid, neist markantsemad: *profiter d'une bouche complaisante*, *éjaculer* jms; saksa keeles *vorne besorgen* jms; vene keeles samuti mitmed ümberütlevad väljendid.

PEDICO, 1

See verb on ilmselt tuletatud kreeka sõnadest *pais*, *paidikos*, *ta paidika*¹, mis illustreerib ladina keele tendentsi laenata homoseksuaalsusega seotud termineid kreeka keelest. Verbiga väljendatud tegevuse objektiks on enamasti meessoost, harvem naissoost isik. Kirjanduses esineb see ainult farsis, miimis, *Catullusel* (k. a 16.1,14 – tuntud *pedicabo ego vos et irrumabo*) ning epigrammis: 16 korda *Martialisel*, lisaks nn *Lucanus ap. Mart.* (10.64.6) ning *Augustus ap. Mart.* (11.20.6). Eesti keelde tõlgitud *Martialise* epigrammide valikus esineb see verb ühel korral – 11.104.17: *pedicare negas* – "keelad sa end tagapoolt" (tlk J. Kaplinski). Inglise keeles on vasteteks pakutud *bugger*, *be a sodomite*, *poke*, *have sodomy*; prantsuse keeles *sodomiser*, *embrocher*, (*être*) *le patient*, *prendre par derrière*; saksa keeles *hinten besorgen*; vene keeles (*byt'*) *min'onom*, *bludit'* jms. Tuleb märkida, et pea kõik tõlkijad on selle verbi vahendamisel kasutanud müto-

1 Vkr *pais* – laps, poiss, *paidikos* – lapse, poisiga seotud, *ta paidika* (ühe isiku kohta kasutatav mitmus) – lemmikpoiss, armuke.

loogiast tuntud Ganymedese kuju.¹ Martialisel leidub 5 korda ka samast verbist tuletatud nimisõna *pedico*, mille asemel hiljem sai domineerivaks samatähenduslik tuletis *pedicator*. Seda on inglise keeles vahendatud sõnadega *sodomite*, *boy-lover*; prantsuse keeles *homosexuel*, *pédéraste*, *sodomite*; vene keeles *муželožnik*.

MERDA

See on peamine ladinakeelne sõna väljajähte tähistamiseks (nüü inimeste kui loomade puhul). Sõna kasutatakse ka metafoorselt (nt 3.17.6 – koogi kohta), samasugune kasutus on säilinud ka kaasaegseis keeltes – nt prantsuse *c'était de la merde*, inglise *it was shit*, vrd eesti *k sitt värk* vms. *Merda* oli ilmselt võimeline väljendama tugevat vastikustunnet, ent põllumajandusliku või veterinaarterminina võidi seda kasutada ka neutraalselt. Luules piirdub selle kasutamine Horatiuse "Satiiride" I raamatu, Martialise ning Phaedrusega. Eesti keelde vahendatud epigrammides esineb see sõna ühel korral – 1.83.2: *merdas ... libet esse cani* – "roojale maias on koer" (tlk J. Kaplinski). Inglise keeles on vasteks *filth*, *dung*, *shit*; prantsuse keeles *excréments*, *merde*; vene keeles *der'mo*.

CACO, 1

Cacare on põhiline verb defekatsiooni e roojamise tähistamiseks, erinedes ilm-

selt oma obstsöonsuse astmelt eesti las-tekeelsest sõnast *kakama*. Ka ladina keeles ei pruukinud see sõna siiski olla nii solvav kui näiteks seksuaalsed obstsöonsused. Martialisel leidub seda verbi 8 korral. Inglise keeles on vasteks pakutud *shit*, *strain at stool*, *empty one's bowels*, *(be) in the jakes*; prantsuse keeles *aller/être à la selle*, *expulser*, *décharger ses entrailles*; vene keeles *oblegčat' želudok*, *oblegčat'sja* jms.

MEIO, MINXI, MINCTUM, 3

Selle sõna solvavusaste oli ilmselt veelgi väiksem kui verbil *cacare*, tähenduseks: *kusema*, *urineerima*. Tegelikult on siin kokku võetud kaks samatähenduslikku verbi: *meio*, -, -, 3 ning *mingo*, *minxi*, *minctum*, 3 – olevikku *mingo* aga üldiselt ei kasutata. Minu andmeil kasutab Martialis seda verbi 4 korda, 3 korda tüvest *meio* ning üks kord tüvest *mingo*. Inglise keeles on vasteks pakutud *make water*, *exude*, *urinate*, *piss*; prantsuse keeles *uriner*, *pisser*; vene keeles *močit'sja*.

PEDO, PEPEDI, PEDITUM, 3

Ka see verb (tähendusega *peeretama*, *õhku rikkuma*) kuulub obstsöonsuste teise, väiksema solvavusastmega kategooriasse. Martialis kasutab seda 5 korda. Inglisekeelseks vasteks: *fart*, *break wind*, *let off a fart*; prantsuse keeles *péter*; vene keeles *puskat' vetry*, *puknut'*.

¹ Ganymedes oli kreeka mütoloogias kuningas Troisi poeg ning kauneim surelik, kelle Zeus röövis Olümposele jumalate karikatäitjaks ning endale poissarmukeseks.

JAAN UNT

EPIKTETOS – ORI, KES JUTLUSTAS VABADUSEST

*"Nõnda murrad sa mu jala," ütleb ori rahulikult isandale, kes teda piinab.
Ja kui varsti jalaluu murdubki, konstateerib ori seda asjaolu endise rahuga:
"Ma ju ütlesin, et nõnda murrad sa mu jala."*

See antiikajast pärinev lugu, mis annab seletuse Epiktetose lombakusele, võib olla ka väljamõeldis (teistes allikates tuuakse põhjuseks jooksvahaigus), kuid stoitsistlikku maailmasuhtumist näitlikustab sellegipoolest. Ja Epiktetos oligi stoik – üks neist kolmest nn hilise ehk rooma perioodi stoikust, kelle tekstid kuuluvad juba pikka aega maailma moraali- ja lohutuskirjanduse loetavama osa hulka. Osa ülik Seneca proosaloomingust ja keiser Marcus Aureliuse märkmeraamatud on saanud kättesaadavaks ka tõlkeis eesti keelde, kuid lähem tutvus ajaliselt nende kahe vahele paigutuva vabaks lastud orja Epiktetosega seisab eestikeelsel lugejal alles ees. Olgu alljärgnev koos mõne tõlkenäitega esialgseks sissejuhatauseks.

Eluloolist on teada vähe. Epiktetose sünniaeg kuulub kristliku ajaarvamise esimese sajandi viiekümnendate aastate algupoolde, sünnikohaks oli Früügia linn Hierapolis. Nimi on ilmselt tüüpiline orja nimi, kreeka sõna tähendusega *lisaks omandatu*. Epiktetos sattus noorena Rooma ning oli Epaphroditose, keiser Nero vabakslastu ja soosiku ori. Tollal kuulas ta ka tolle aja kuulsaima stoiku, Musonius Rufuse õpetusi. Hil-

jem lasti ta vabaks, ent pole teada, kelle poolt ja millistel asjaoludel. Keiser Domitianuse ajal, arvatavasti aastal 94 pagendati Epiktetos teiste filosoofide seas Roomast ning ta asus elama Loode-Kreeka linna Nikopolisse, kus rajas oma kooli. Seal ta ka millalgi pärast 125. aastat suri.

Teadaolevalt Epiktetos ise midagi kirja ei pannud – nagu Sokrateski, üks tema suuri eeskujusid, ja nagu ka Musonius Rufus, tema õpetaja, kelle õpetuste fragmendid ja mõned pikemad loengukatked on säilinud õpilaste üleskirjutustena. Nii pärineb ka meie ettekujutus Epiktetose õpetusest ühelt ta kuulajalt. Lisaks tavalisele kooliõpetusele – filosoofia algõpetus, tekstide lugemine ning eksegees jms, pidas Epiktetos ka n-ö avalikke loenguid-vestlusi, mida lühemat või pikemat aega käisid kuulamas mitmed ja mitmesugused huvilised. Üks neist oli Flavius Arrianus – rooma ametnik ja kreekakeelsete ajaloooste autor (säilinud on "Indiast" ja "Aleksander Suure sõjaretk"), kes tõenäoliselt esimese sajandi teise aastakümne alguses samuti Epiktetost kuulas, ning umbes poole jagu tema poolt kirja pandust on ka meieni jõud-

nud. Need on neli raamatut "Vestlusi" (vkr "Diatribai") ja lisaks veel õpetuse tuuma edasi anda püüdev "Käsiraamat" ("Encheiridion"), mis koosneb viiekümne kolmest lühikesest õpetusest-ettekirjutusest. Vaidlus selle üle, millised on proportsioonid autentsuse ja kirjandusliku viimistluse ning fiktsiooni vahel, on tänapäeval taas elustunud. Pikka aega oli peetud enesestmõistetavaks, et tegemist on enam-vähem stenograafiliste kirjanekutega.

Mis vormilisse külge puutub, siis diatriib ehk vestlus pole oma algupäralt mitte kirjalik, vaid suulise esituse vorm, mida oma õpetuse tutvustamiseks-sisendamiseks kasutasid eelkõige küünikud ja stoikud. Sellises veenmiskõnes on peale retoorilise ilukõne mõju ka sokratesliku dialoogi jooni ja monoloog vaheldub kord iseendaga peetava dialoogiga, kord jälle dialoogiga, milles partneriks on kujuteldav vestluskaaslane. Diatriibi elemente võib antiikkirjanduses leida paljudes teostes, näiteks ka Seneca lohutustes ja moraalkirjades. Ent Epiktetose "Vestlustest" on mõned tõepoolest tegelikud vestlused, sageli aga on pea võimatu täie kindlusega öelda, millal on tegemist fiktiivse oponendiga, millal aga reaalse küsitaja-väitlejaga.

Stoa filosoofia kolmest valdkonnast – natuurfilosoofia, loogika, eetika – on Epiktetose loengute-vestluste aineks eetika ja eelkõige praktiline eetika; muuse puutuvatele filosoofilistele kontseptsioonidele osutatakse eetikapostulaatide põhjendamiseks. Need õhutusõnend, milles õpetust näitlikustatakse situatsioonidega kuulajatele tuttavast tegelikkusest, on oma taotluselt refor-

mistlikud, kuid mitte ühiskonna, vaid indiviidi suhtes. Epiktetos ergutab inimest end muutma, pühenduma harjutamisele (vkr *askêsis*), ja oma hinge eest hoolitsemisele (*meletê*). Iseloomustav on ühe Epiktetost käsitleva monograafia pealkiri: *Epictetus. Philosoph-therapist* (autoriks Iason Xenakis, Hague, 1969). Tõepoolest võib Epiktetose taotlusi tähistada terminitega psühhoteraapia (hingeparandamine) ja psühhagoogia (hingesuunamine); mõlemat teostatakse suurel määral ka enesesisenduse abil, ehkki juhtijaks on filosoof-hingearst. Tänapäeva seisukohalt lisandub ka biblioteraapia – hingeravi lugemise najal. Epiktetos ise on öelnud: *Filosoofia alguseks on neil, kes temast haaravad, nii nagu peab, ning sisenevad ukse kaudu, teadlikkus omaenese nõrkusest ja võimetusel kõige hädavajalikkumate asjade suhtes* ("Vestlused", 2.11.1), ning veel:

Filosoofi koolituba, mehed, see on haigla ravimistuba ("Vestlused", 3.23.30).

Selline hoiak iseloomustab kogu nn hilist stoad. Seejuures on Epiktetost-filosoofi peetud üsna ortodoksseks stoikuks. Tema põhimõisted ja nende käsitussüsteem vastavad Zenoni poolt 300. aasta paiku eKr rajatud ning Kleanthese ja eriti Chrysippose poolt edasi arendatud nn vana-stoa filosoofiakoolkonna põhimõtetele. Ent samas on Epiktetose puhul ka midagi eripäraselt uudset, sest eetikakäsituses ja õhutusõnendes rajaneb ta omapärasele süsteemile.

Stoikuile oli elu sihiks loodusega kooskõlas olev elu, elu kooskõlas maa-

ilmamõistusega, seega siis vooruslik ja ainuvõimalik õnnelik elu, ning sellist elu elab inimene, kes on suutnud oma mõistuse ja seega ka oma tõelise loomuse viia kooskõlla maailma mõistuse ja loomusega. Sellist kooskõla nimetasid stoikud vooruseks ehk täiuslikkuseks, mis on ülim hüve ja ühendab eneses nn nelja põhivoorust: tarkust, mehisust, õiglust ja mõistlikkust. Heale vastupidiselt on kurja ehk halva olemuseks voorustele vastupidised pahed. Seega kuuluvad stoiku seisukohalt nii hüve/hea kui ka halb/kuri vaid eetika valdkonda ning kõik muu on stoikule ükskõiksed asjad.

Üksnes eetiline hoiak ja toimimine sõltuvad täielikult inimesest enesest. Kui keegi eksikombel peab heaks või halvaks midagi sellist, mis on ükskõikne (nt rikkust või vaesust) ega saa iseene-
 sest muuta inimest ennast ei paremaks ega halvemaks, siis on ta hing häiritud, kaotanud meelerahu, pole enam vaba kirgedest ega allu ülimalle inimeses – õigele mõistusele, mis ainsana suudab eristada tõeliselt head ja tõeliselt halba ning teha õige valiku. Asjad ja olukorrad, mis meist täielikult ei sõltu, ei kuulu stoiku arvates ei hea ega kurja valdkonda. Täielikult inimese võimuses on suhtumine asjadesse ja olukordadesse, väärtusotsustused hea ja halva suhtes ning siit tulenevalt ka eetiline toimimine. Seejuures ei pruugi eetiliselt õige taotlus alati saavutada oma eesmärgi, inimesest sõltumatud asjaolud võivad seda takistada, kuid nad ei saa takistada taotlust ennast. Stoikule on võõras eesmärgi saavutamine mis tahes hinnaga, tähtis on peamine siht, mis seisneb järjekindlas eetilises toimimises eneses.

Siit tuleneb ka stoikute nn *amor fati*, saatusearmastus. Epiktetose "Käsiraamatu" 8. lõik sõnastab selle nõude nii:

Ära taotle, et kõik, mis toimub, toimuks nii, nagu sina tahad, vaid taha, et kõik, mis toimub, toimuks nõnda, nagu see toimub, ning sa elad edukat elu.

Oma eetikakäsitluse rajabki Epiktetos kõigepealt kaksikjaotusele: see, mis meist sõltub, ning see, mis meist ei sõltu. Siit lähtudes aga ehitab ta üles oma eripärase kolmikjaotuse. Moraalifilosoofia esimeseks käsitlusobjektiks on *soov* midagi saavutada ja soov midagi vältida, *vältimine*, mõlemad suunatud inimese hea käekäigu kindlustamiseks. Oluline on allutada nad mõistuse kontrollile, mis lähtub hea ja kurja teadmisesest, nii et neis oleks ainuvalitsev eetiline aspekt. Algajatel filosoofiaõpilastel soovitab Epiktetos sageli soovimisest esialgu üldse loobuda. Teiseks teemaks on *püüdlus* millegi poole ja millestki *hoidumine*. See on tegude valdkond, kuhu kuuluvad kohustused iseene ja kaasinimeste suhtes, ning nõuded on samad, mis soovi ja vältimise puhul. Ning viimaseks teemaks on *kujutlusega nõustumine*, arvamus, otsustus. Välised objektid on stoiku arvates meeletajudest sõltumatud. Inimesel tekitab neist *kujutlused*, st mõtted, vaated ja väärtushinnangud väliste objektide suhtes, ning inimese meelevallas on see, kas mõistus mingi konkreetse kujutlusega nõustub või mitte, kas ta peab seda õigeks või mitte. Kui soovi, vältimist, püüdlust ja hoidumist võib vaadelda n-õ praktiliste otsustustena, siis kujutluse heakskiitmise puhul on tegemist teoreetilise otsustusega. Mõistusliku olendina ei reageeri inimene

kujutlustele instinktiivselt nagu loom, vaid alles pärast kujutluste järelekaalumist võtab nende suhtes oma subjektiivse hoiaku. "Käsiraamat", 1:

Olemasolevatest asjadest on ühed need, mis on meie võimuses, teised aga need, mis pole meie võimuses. Meie võimuses on arvamus, püüdlus, soov, vältimine ja, ühesõnaga, kõik, mis on meie tegevus; meie võimuses aga pole ei meie keha, omand, maine ega ametiseisund ja, ühesõnaga, kõik, mis pole meie oma tegevus. Ning need asjad, mis on meie võimuses, on loomult vabad, takistamatud, tõkestamatud, need aga, mis pole meie võimuses, on jõuetud, orjalikud, takistavad, võõrad.

Hoia niisiis meeles, et kui sa pead loomult orjalikku vabaks ning võõrast omaks, siis oled tõkestatud, kurvastatud, häiritud ning mõistad hukka jumalaid ja inimesi, kui aga pead enda omaks üksnes enda oma, võõrast aga võõraks, nagu too ongi, siis ei sunni sind mitte kunagi mitte keegi, mitte keegi ei takista sind, sa ei mõista mitte kedagi hukka, ei süüdistada mitte kedagi ega tee mitte midagi vastu tahtmist; mitte keegi ei kahjusta sind, sul pole vaenlast, sest sa ei saa kannatada mingit kahju.

Kui sa aga midagi nii olulist taotled, siis pea meeles, et üksnes mõõdukalt pingutatades seda kätte ei saa, vaid mõnedest asjadest tuleb üldse loobuda, teised aga praeguseks kõrvale jätta.

Ent kui sa seda küll tahad, kuid lisaks ihaldad veel ka ameteid ja rikkust, siis võib juhtuda, et sa neistki oma esimese taotluse tõttu ilma jääd, ning seda esimest, mille läbi ainsana sünnib nii vabadus kui ka õnn, ei saavuta sa sel juhul kindlasti mitte.

Harjuta end niisiis kohe igale eba-meeldivale kujutlusele sõnu peale luge-ma: sa oled vaid kujutlus ning üldse mitte see, millena sa näid. Seejärel uuri seda kujutlust ja katsu järele oma mõõdupuude järgi, kõige enam ja eelkõige aga selle järgi: kas see kujutlus puudutab neid asju, mis on meie võimuses, või neid, mis pole meie võimuses? Ja kui neid viimaseid, siis olgu sul vastus käe-pärast: niisiis ei puutu see minusse.

Õige, st mõistuspärane kujutluste ka-sutamise annab inimesele vabaduse (vkr *eleutheria*). Võib-olla just sellepä-rast, et Epiktetos ise oli olnud ori, saigi vabadus talle üheks keskseks mõisteks. Ent stoiku jaoks ei kuulu see mõiste õiguslikku või, laiemalt, ühiskondlikku sfääri. Ori võib olla vaba, kui ta kasutab oma kujutlusi õigesti, ja senaator võib olla ori, kui ta väärtustab hüvena selle, mis temast ei sõltu. Vabadus suhtumises kujutlustesse on see, mis annab stoikule seesmise iseseisvuse, sõltumatuse välis-ilmast. Täieliku vabaduse valdkond on üksnes hea ja kurja valdkond, milles isegi Zeus ei saa inimest piirata.

"Vestlused", 4.1.1jj:

Vaba on see, kes elab, nagu tahab; keda pole võimalik ei sundida, takistada ega vägivallale allutada; kelle püüdlu-sed on tõkestamatud, soovid sihilejõud-vad, vältimised edukad. Kes siis tahaks elada eksimustes? Mitte keegi. Kes ta-haks elada petetavana, kaalutlematuna, ülekohtusena, kõlvatuna, rahulolema-tuna, vääritud? Mitte keegi. Niisiis ei ela ükski halb inimene nii, nagu ta ta-hab, ning seega pole ka vaba. Ent kes tahaks elada kurvastades ja kartes, kadedust või haletsust tundes, midagi

soovides, kuid sihti saavutamata, midagi vältides, kuid vältides edutult? Kindlasti mitte keegi. Ja kas siis leidub mõni halb inimene, kes on vaba kurvastustest ja hirmudest, kes on vältides edukas ja soovides sihilejõudev? Ei leidu.

Kui nüüd seda juhtuks kuulama keegi, kes on olnud juba kahel korral konsuliks, siis nõustuks ta sinuga, kui sa lisaksid: "Kuid sina oled tark, see ei käi sinu kohta." Ent kui sa kõneled talle tõtt, öeldes: "Mis puutub orjaks olemise, siis ei erine sa mitte millegi poolest sellest, keda on juba kolm korda edasi müüdnud," siis mida muud on sul oodata kui peksu? "Kuidas ma ori olen," küsib ta, "mina, kelle isa on vaba ja ema on vaba ning kelle pärast keegi pole kaubelnud? Pealegi olen ma senaator ja Keisri sõber, ma olen olnud konsul ja mul on palju orje."

Kõigepealt, mu austatud senaator, olid küllap ühel ja selsamal viisil orjad nii su ema kui ka isa ja üleüldse üksteise järel kõik sinu esivanemad. Kui nad aga olidki täiesti vabad, siis mis tegemist on sellel sinuga? Kui nemad olid küll üllad, sina aga oled tühine? Kui nemad olid kartmatud, sina aga oled arg? Kui nemad valitsesid ennast, sina aga oled ohjeldamatu?

"Ja mis tegemist on sellel orjaks olemisega?" võib mõni küsida. Ent kas sel siis pole midagi tegemist orjaks olemisega, kui miskit tehakse vastu tahtmist, sunnitult, kitsendatult. "Seda küll," võib ta vastata, "kuid kes saab mind sundida peale Keisri, kõikide isanda?" Niisiis tunnistad sa isegi, et sul üks isand on. Ning ärgu lohutagu sind see, et ta on kõikide ühine isand, nagu sa ütled, vaid tea, et sa oled ori suures majapidamises.

Nõnda on ka Nikopolise elanikud harjunud hüüdma: "Keisri õnne nimel, me oleme vabad mehed!"

Kuid jätkem praegu Keiser kõrvale ja vasta hoopis sellele küsimusele: kas pole sa millalgi olnud armunud, olgu siis mõnesse orjatüdrukusse või -poissi või orjasse või vabasse inimesse? "Mis tegemist on sellel ori või vaba olemisega?" Kuid kas pole su armastatu millalgi käskinud sind teha seda, mida sa ei taha? Kas pole sa millalgi meelitanud oma orjatarit? Kas pole sa suudelnud tema jalgu? Ja ometi, kui keegi sunniks sind suudlema Keisri jalgu, peaksid sa seda vägivaldseks ülbuseks ning äärmiseks türanlikkuseks. Mida muud on siis orjus? Kas pole sa mõnel ööl pidanud minema kuhugi, kuhu pole tahtnud minna? Kas pole sa millalgi kulutanud rohkem, kui oled tahtnud? Kas pole sa pidanud ütleva midagi ohtes ja hädaldades, kas pole talunud sõitlemist, kas pole su ees ust kinni löödud?...

Samas, 33 jj:

Ori palvetab, et ta kohe vabaks lastaks. Mispärast? Kas arvate, et ta ihaldab maksukogujale vabastamismaksu maksta? Ei, vaid ta kujutleb, et seni on ta elanud tõkestatult ja õnnetult, sest pole saavutanud vabadust. "Aga kui mind vabaks lastakse," ütleb ta, "on edukas elu kohe käes, ma ei pane tähele mitte kedagi, räägin kõigiga kui võrdne ja samasugune, lähen, kuhu tahan, ja tulen, kust tahan ning kuhu tahan." Ta lastakse vabaks ja et tal pole, kust süüa saada, siis otsib ta, keda tuleks meelitada, kelle juures saaks lõunastada. Seejärel ta kas müüb oma keha ning peab kannatama kõige koledamaid asju, ja kui tal ongi mõni mold, kust süüa, on ta

langenud palju raskemasse orjusse kui eelmine; või siis saab ta rikkaks, armub labase inimesena orjaplikasse, kaebleb õnnetuna ja ihaldab tagasi oma orjust: "Mis halba mulle selles oli? Keegi teine andis mulle rõivad ja jalatsid, keegi teine toitis mind ja kandis hoolt, kui ma haigeks jäin, mina aga teenisin teda vaid vähestes asjades. Nüüd aga, oh mind õnnetut, kui palju ma kannatan, orjates ühe asemel paljusid! Ent kui ma saaksin sõrmused (ratsanikuseisusse kuuluja tohtis kanda kuldsõrmust – tlk), siis elaksin ma ülimalt edukalt ja õnnelikult," ütleb ta. Kõigepealt aga, selleks et seda saada, kannatab ta kõike, mida ta väärribki, ning kui on kätte saanud, kordub seesama. Siis ütleb ta: "Kui ma teeniksin sõjakäigul, vabaneksin kõigist hädadest." Ta teenibki, kannatab vaevu, mis saavad osaks ka kõige viletsamatele lurjustele, kuid ikkagi küsib veel teist ja kolmandatki sõjaretke (osalus sõjaretkes oli hädavajalik eeldus kõrgemate riigiametite taotlemiseks – tlk). Ja kui ta kõige tipuks saab lõpuks senaatoriks, siis saab ta orjaks senatisse minnes, siis orjab ta suurepäraseimas ja rasvaseimas orjuses....

Vabadus on seotud valikuvõimusega. Meie võimuses olevad asjad on Epiktetose terminoloogias ühtlasi ka valikust sõltuvad asjad – üksnes need on vabad ja üksnes neis seisneb hüve. Valikuvõimalus ise on esmajärjekorras see, mis meie võimuses on, see on vabaduse põhieeldus. Mõiste valiku tähistamiseks on Epiktetos üle võtnud aristotellikust traditsioonist. Vkr *proairesis* 'eelvalik' on selles traditsioonis mõistusliku kaalutluse järel tehtud otsustus

eelistada üht asja teisele. Ka Epiktetos kasutab mõnel puhul seda terminit tegeliku valiku tähistamiseks, kuid sagedamini annab ta sellele laiema tähenduse. *Proairesis* intellektuaalse eelvalikuna on õige väärtushinnangute printsiibi valik, mis kinnistab väärtuste hierarhia ning püsiva põhihoiakuna hüve suhtes eelneb konkreetsetele üksikotustustele – kujutlustega nõustumisetele. Selle mõistesisu edasiandmiseks on tõlkijad sageli kasutanud ümberütlemisi, nt *moral purpose, man's moral nature, personne morale, moralische Beschaffenheit*. Järgnevais tõlkeis on vasteks põhivalik.

"Käsiraamat", 9:

Haigus on takistuseks kehale, kuid mitte põhivalikule, kui see ise seda ei taha. Lombakus on takistuseks jalale, põhivalikule aga mitte. Ning neid sõnu loe peale igale asjale, mis sinuga juhtub, sest siis sa leiad, et see on takistuseks millelegi muule, sinule aga mitte.

"Vestlused", 1.29.1 jj:

Hea olemuseks on teatavat laadi põhivalik ja ka halva olemuseks on teatavat laadi põhivalik. Mis on siis välised asjad? Aine põhivaliku jaoks, millega tegeldes see saavutab omaenese hea või kurja. Kuidas saavutab ta selle, mis on hea? Kui ta oma ainet ei imetle. Sest kui arvamusel aine üle on õiged, siis teevad nad põhivaliku heaks, kui aga viltused ja väärad, siis teevad nad selle halvaks. Selle seaduse on andnud Jumal ja ta ütleb: "Kui sa tahad head, siis võta seda iseeneselt." Sina ütled: "Ei, vaid kelleltki teiselt." Ära tee nii, võta ta iseeneselt. Muus suhtes, kui türann peaks mu välja kutsuma ja ähvardama, küsin ma: "Ke-

da ta ähvardab?" Kui ta ütleb: "Ma lasen su aheldada," ütlen mina: "Ta ähvardab mu käsi ja jalgu." Kui ta peaks ütleva: "Ma lasen sul pea maha võtta," ütlen mina: "Ta ähvardab mu kaela." Kui ta peaks ütleva: "Ma heidan su vanglasse," ütlen mina: "Ta ähvardab kogu mu ihu." Ja kui ta peaks mind pagendusega ähvardama, ütlen ma sedasama. – Ja sind ei ähvarda ta niisiis mitte millegagi? – Kui ma tunnen, et kõik need asjad on minu suhtes eimiski, ei ähvarda ta mind mitte millegagi, ent kui ma midagi neist kardan, siis olen mina see, keda ta ähvardab. Ja keda ma siis veel peaksin kartma? Milliste asjade isandat? Kas nende, mis on minu võimuses? Sellist inimest pole olemas. Või nende asjade isandat, mis pole minu võimuses? Ja mis lähevad need mulle korda?

Niisiis õpetate teie, filosoofid, põlgama kuningaid? – Ei sinnapoolegi! Kes meist õpetaks vastu panema asjus, mille üle neil on meelevald? Võta mu keha, võta vara, võta maine, võta mu lähedased! Kui ma peaksin kedagi veenma selle suhtes vastu panema, siis, tõepoolest, süüdistatagu mind. "Jah, aga ma tahan valitseda ka sinu otsustuste üle." Ja kes on sulle andnud selle meelevalla? Kuidas suudad sa võita võõrast otsustust? "Võidan, kui ajan talle hirmu peale," ütleb tema. Sa ei mõista, et siis võidab otsustus iseenda, seda ei võida mitte miski muu; ja mitte miski muu ei suuda võita põhivalikut peale tema enese. See pärast ongi Jumala seadus kõige parem ja kõige õiglasem: "Saagu parem alati jagu halvemast."...

Epiktetos ei arvanud, et tee stoitsistlikule õnnele on kerge. Vastupidi, enese

allutamist logosele võrdles ta sageli Heraklese ränkraskete vaevadega või siis võistlustega olümpiamängudel.

Ka Sokratest tõi ta innustavaks eeskujuks. "Käsiraamat", 51:

Kui kaua veel kavatsed sa seda kõike edasi lükata ja viivitada, selle asemel et pidada end kõige parema vääriliseks ning lakata eksimast eristusvõimelise mõistuse vastu. Sulle on edasi antud põhimõtted, millega tuleb nõustuda, ja sa oled nõusse jäänud. Millist õpetajat ootad sa siis veel, et veeretada tema õlule hool sinu enese sirgu ajamise eest? Sa ju pole enam laps, vaid täiskasvanud mees. Kui sa nüüd ikka veel oled hoolimatu ja kergemeelne ning aina viivitad ja päevast päeva üha lükkad edasi aega, mil hakkad iseennast tähele panema, siis sa enam ei märkagi, et sa ei edene, vaid jääd tavaliseks võhikuks nii elades kui surres. Hakka siis juba kord end pidama selle vääriliseks, et elada küpse ja edeneva mehena, ning saagu sulle see, mis parimana näib, ka vääramatuks seaduseks. Ja kui tuleb ette miski, mis on kas raske või hoopiski naudinguga ahvatlev, kuulsust või, vastupidi, kuulsusetust töötav, siis pea meeles, et nüüd ongi käes võitluse tund, ongi käes sinu olümpiamängud, pole võimalik enam midagi edasi lükata ning selle ühe päeva ja ühe teoga saab sinu edenemine päästetud või siis hukkub. Just nõnda sai Sokrates täiuslikuks – kõige puhul, mis talle ette tuli, pidas ta silmas üksnes mõistust. Ja kui sa ka polegi veel Sokrates, pead sa ikkagi elama nii nagu inime-ne, kes tahab saada Sokrateseks.

Lõpetuseks üks lühike vestlus tervikuna (1.3) – muuhulgas on selles mär-

gata ka üht hilise stoa üldist tendentsi, süvenevat dualismi:

Kui keegi tööpoolest saaks nagu kord ja kohus ühineda arvamusega, et me kõik olema kõigepealt loodud Jumala poolt ja et Jumal on nii inimeste kui ka jumalate isa, siis selline inimene, arvan ma, ei hakkaks iseenda kohta mõtlema midagi alandavat või vääritut. Kui keiser su lapsendaks, ei suudaks mitte keegi su upsakust taluda, ent kui sa teaksid, et oled Zeusi poeg, kas sa siis ei oleks uhkust täis? Ometi me pole, sest seetõttu, et meie loomisel on kokku segatud ühelt poolt keha, mis ühendab meid loomadega, ja teiselt poolt mõistus ning mõtlemisvõime, mis on meil ühine jumalatega, kalduvad mitmed selle esimese, õnnetu ning sureliku suguluse poole ja vaid mõned vähesed jumaliku ning õnnestava suguluse poole.

Kuna on paratamatu, et igäüks kasutab iga asja vastavalt arvamusele, mis

tal sellest asjast on, siis need vähesed, kes arvavad end olevat sündinud selleks, et olla ustavad, eneseväärivad ja eksitamatud oma kujutluste kasutamises, need ei mõtle enda kohta mitte midagi vääritut või alandavat, sellal kui enamik inimesi teeb hoopiski vastupidist: "Sest mis ma olen? Õnnetu tühine inimeseloom," ja: "Oh mu armetu vilets ihu!" Tööpoolest armetu, kuid sul on ju ometi ka midagi paremat kui see vilets ihu. Miks sa siis tolle hülgad ja selle külge klammerdud? Just selle suguluse tõttu saavad mõned meist hundisarnaseks – truudusetuks, salakavalaks ja kahjutovaks, teised aga lõvisarnaseks – metsikuks, kiskjalikuks ja taltsutamatuks, ent enamik meist saab rebasteks, loomariigi ebardeiks. Sest mida muud on laimav ja pahatahtlik inimene kui rebane või midagi veelgi ebardlikumat ning vääritut? Vaadake niisiis ette ja hoiduge, et te ei muutuks üheks neist ebardeist.

MICHEL FOUCAULT

EETIKA GENEALOGIAST: POOLELIOLEVA TÖÖ ÜLEVAADE

(Intervjuu Paul Rabinowi ja Hubert Dreyfusiga
Berkeley, aprillis 1983.)

Projekti ajalugu

KÜSIMUS: "Seksuaalsuse ajaloo" esimene köide avaldati 1976. Kas te ikka veel mõtlete, et seksuaalsuse mõistmine asub kesksel kohal, kui tahame mõista, kes me oleme?¹

MICHEL FOUCAULT: Tunnistan, et mind huvitavad hoopis rohkem enesetehnikate probleemid ja muu sarnane... seks on igav.

K: Tundub, et ka kreeklasi ta eriti ei huvitanud.

MF: Ei, mitte eriti. Seks ei olnud neile teab kui tähtis probleem. Võrreldes näiteks sellega, mida nad räägivad toidu ja dieedi kohast. Arvan, et on väga, väga huvitav jälgida, kuidas toidu privilegeerimiselt, mis oli Kreekas täiesti valdav, minnakse hästi pikkamisi ja aeglaselt seksihuvile üle. Ka varase kristluse päevil oli toit ikka veel palju tähtsam kui seks. Näiteks munkade juhistes oli probleemiks aina toit, toit ja toit. Pärast seda võib keskajal näha äärmiselt aeglast nihet, nii et nad jäävad omamoodi tasakaalu... ja pärast 17. sajandit ongi seks ülekaalus.

K: Ometi tegeleb "Seksuaalsuse ajaloo" teine köide, "Naudingute pruuk" (*L'Usage des plaisirs*), peaaegu ainult seksiga – seda ei saa jätta kahe silma vahele.

MF: Jah. Üks paljudest põhjustest, miks mul tekkis selle raamatuga nii palju probleeme, oli, et ma kõigepealt kirjutasin raamatu seksist ja panin selle siis kõrvale. Siis kirjutasin raamatu *ise*'st [self] ja enesetehnikatest; seks kadus, ja nii olin kolmandat korda olukorras, kus pidin kirjutama raamatu, milles oleksin hoidnud nendevahelist tasakaalu.

Vaadake, "Seksuaalsuse ajaloo" teises köites tahtsin ma näidata, et 4. sajandil enne Kristust leiame eest needsamad piirangud, sellesama keeldude koodeksi, mis moralistid ja õpetlased andsid Rooma impeeriumi alguses. Aga ma arvan, et viis, kuidas nad need keelud integreerisid suhtesse iseenesega, oli täiesti erinev. Ma ei usu, et näiteks stoikute eetikas üldse võidaks leida mingit ühtlustamist. Põhjuseks on minu arvates see, et sedaliiki eetika peamine eesmärk, peamine siht oli esteetiline. Esiteks, sedaliiki eetika oli üksnes isik-

1 Tõlgitud väljaandest: Paul Rabinow ja Hubert Dreyfus, Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics. Second Edition, Chicago, 1983, lk 229–252.

liku valiku probleem. Teiseks, ta oli mõeldud ainult väiksele osale rahvastikust; asi polnud selles, et oleks tahetud anda käitumismalli igaühele. See oli isiklik valik väikese eliidi jaoks. Valiku tegemise põhjustas tahe elada kaunist elu ja jätta teistele ilusa eksistentsi mälestus. Minu meelest ei saa me öelda, et selline eetika olnuks katse rahvastikku ühtlustada.

Selle eetika teemaringi pidevus on küll väga üllatav, aga ma arvan, et selle pidevuse taga, tema all toimusid mõned muutused, mida ma püüdsin tabada.

K: Seega on tasakaal teie töös nihkunud seksilt enesetehnikatele?

MF: Mõtlesin sellele, milline oli enesetehnika enne kristlust, või kust kristlik enesetehnika õieti tuli ja missugune seksuaaleetika oli antiigile iseloomulik. Ja siis ma pidin pärast kristlust puudutava kõite lõpetamist ("Liha ülestunnistused", *Les Aveux de la chair*) uuesti üle vaatama kõik, mis ma teise kõite eessõnas ütlesin oletatava paganliku eetika kohta, sest see, mis seal oli öeldud, koosnes vaid teisestelt tekstidelt laenatud klišeedest. Siis ma avastasingi, et, esiteks, paganlik eetika polnud sugugi liberaalne, tolerantne jne, nagu ta arvati olevat; teiseks, et enamik kristliku ranguse teemasid oli juba enam-vähem algusest peale selgelt olemas, kuid samas ei olnud ka paganlikus kultuuris põhiprobleemiks ranged juhised, vaid pigem enesetehnikad.

Lugedes Senecat, Plutarchost ja kõiki neid muid, avastasin suure hulga probleeme või teemasid, mis olid seotud *ise'*ga, enese-eetikaga ja enesetehnoloogiaga. Mul tekkis mõte kirjutada raamat, mis koosneks reast eraldi uurin-

gutest ja puudutaks selliseid ja selliseid aspekte antiikes, paganlikus enesetehnoloogias.

K: Mis on selle pealkiri?

MF: "Enesehool" (*Le Souci de soi*). Seega on seksuaalsuse-seeriaga nõnda: esimene on "Naudingute pruuk", kus on sees üks peatükk enesetehnoloogiast, kuna ma arvan, et kreeka seksuaaleetikat ei saa selgelt mõista, sidumata teda selle enesetehnoloogiaga. Siis tuleb sama seksiseeria teine köide, "Liha ülestunnistused", mis tegeleb kristlike enesetehnoloogiatega. Viimaks "Enesehool", seksiseeriast lahusolev raamat, mis koosneb erinevatest *ise'*ga tegelevatest kirjutistest – näiteks kommentaar Platoni "Alkibiadesele", kust esimest korda leiame enesehoole, *epimeleia heautou* väljatöötatud mõiste, kirjutamise ja lugemise rolli enese moodustamisel, võib-olla ka meditsiinilise enesekogemuse probleemi jne...

K: Ja mis tuleb pärast seda? Kas veel kristlaste kohta, kui olete need kolm lõpetanud?

MF: Noh, ma kavatsen enese eest hoolt kanda!... Mul on olemas veidi enam kui visand 16. sajandi seksuaaleetikast, kus on oluline ka enesetehnikate, eneseuurimise ja hingehoolduse probleem niihästi protestantlikus kui katoliiku kirikus.

Mind hämmastab see, et kreeka eetikas tegelevad inimesed oma moraalse käitumise, oma eetikaga ja suhtega enessesse ja teistesse hoopis innukamalt kui religioossete probleemidega. Näiteks, mis juhtub meiega pärast surma? Mis on jumalad? Kas nad sekkuvad või mitte? Need on nende jaoks ülimalt tähtsusetud küsimused ega ole otseselt seotud

eetika ja käitumisega. Teine asi, et eetika polnud seotud ühegi sotsiaalse – või vähemasti ühegi seadusliku – institutsionaalse süsteemiga. Oli näiteks väga vähe seksuaalse vääritikäitumise vastaseid seadusi ja need polnud kuigi sunnuslikud. Kolmas asi, et kreeklaste mureks, nende teemaks oli niisuguse eetika loomine, mis oleks eksistentsi esteetika.

Mõtlen nüüd, kas meil pole tänapäeval teatavas mõttes sarnane probleem, kuna enamik meist enam ei usu, et eetika põhineb religioonil, ja me ei taha ka seadussüsteemi sekkumist meie moraalsesse eraellu. Praegused vabastusliikumised kannatavad selle all, et nad ei leia ühtki printsiipi, mille pinnalt töötada välja uus eetika. Nad vajavad eetikat, aga ei leia muud eetikat kui see, mis põhineb niinimetatud teaduslikul teadmisel *ise*'st, ihast, mitteteadvusest jne. Nende probleemide sarnasus häämsatab mind.

K: Kas arvate, et kreeklased pakuvad kõitva ja usutava alternatiivi?

MF: Ei! Ma ei otsi alternatiivi; ühe probleemi lahendust ei saa leida teise probleemi lahenduses, mille püstitasid teised inimesed teisel ajahetkel. Vaadake, see, mis ma tahan teha, ei ole mitte lahenduste ajalugu, ja seepärast ma ei aktsepteerigi sõna *alternatiiv*. Tahaksin teha probleemide, problemaatikate genealoogia. Minu väide ei ole, et kõik on halb, vaid et kõik on ohtlik, ja see pole päris seesama mis halb. Kui kõik on ohtlik, siis on meil alati midagi teha. Seega ei juhi minu positsioon apaatiase, vaid hüper- ja pessimistlikku aktiivsusse.

Arvan, et meie igapäevane eetilis-poliitiline valik seisneb otsustamises, mis on peamine oht. Võtame näiteks Robert Casteli analüüsi antipsühhiaatrilise liikumise ajaloost (*La Gestion des risques*). Olen Casteli öelduga täiesti nõus, aga see ei tähenda, nagu mõni arvab, et vaimuhaiglad oleks paremad kui antipsühhiaatria; see ei tähenda, et vaimuhaiglaid kritiseerida polnuks õige. Arvan, et see oli hea, sest *need* olidki oht. Ja praegu on täiesti selge, et oht on muutunud. Näiteks Itaalias on kõik vaimuhaiglad suletud, vabakliinikuid on rohkem jne – ning neil on uued probleemid.

K: Kas neid huvivaldkondi arvestades poleks loogiline, et peaksite kirjutama bio-võimu [bio-power] genealoogia?

MF: Selleks pole mul praegu aega, aga seda võiks teha. Pean seda tõepoolest tegema.

Miks antiik polnud kuldaeg, aga mida me seal kõigest hoolimata võime õppida

K: Seega polnud kreeka elu võib-olla üldse täiuslik; ometi näib ta meelitava alternatiivina lõputule kristlikule eneseanalüüsile.

MF: Kreeka eetika oli seotud puhtmeheliku ühiskonnaga, kus peeti orje ja kus naised olid allajääjad, kelle naudingul polnud mingit tähtsust. Naise seksuaalelu pidi määrama tema abielunaise staatus, see pidi orienteeruma üksnes abielule jne.

K: Naised olid niisiis alistatud, kuid kindlasti käis homoseksuaalse armastuse käsi praegusest paremini?

MF: Nõnda võib asi küll paista. Kuna kreeka kultuuris on olemas suur ja mahukas poistearmastuse-kirjandus, ütlevad mõned ajaloolased: "Noh, see ju tõestabki, et nad armastasid poisse." Mina aga ütlen, et see tõestab, et poistearmastus oli probleem. Sest kui probleemi poleks olnud, oleksid nad sellisest armastusest rääkinud samuti kui meeste ja naiste armastusest. Probleemiks oli, et kreeklased ei võinud aktsepteerida, kui noort poissi, kellest pidi saama vaba kodanik, alistati ja kasutati kellegi naudingu objektina. Naine ja ori võisid olla passiivsed: selline oli nende loomus, nende staatus.

Kõik need mõlgutused ja filosoferimine poistearmastusest – millel oli ikka ükskõik lõppjärelendus: palun ärge kohelge poissi nagu naist –, see kõik tõendab, et nad ei suutnud toda reaalselt praktikat oma sotsiaalsete *ise*'de raamistikku integreerida.

Plutarchost lugedes võib näha, kuidas kreeklased ei suutnud isegi kujutada poisi ja mehe mõlemapoolset naudingut. Kui Plutarchos leiab poistearmastuses probleeme, pole asi üldse selles, et see oluks ebaloomulik või midagi sellesarnast. Ta ütleb: "Pole võimalik, et poisi ja mehe füüsilistes suhetes võiks olla mingit mõlemapoolsust."

K: Kreeka kultuuris on üks aspekt, mille kohta võib lugeda Aristoteleselt, mis näib olevat väga tähtis ning millest teie ei räägi – nimelt sõprus. Klassikalisel kirjanduses on sõprus vastastikuse tunnustuse paik. Traditsiooniliselt temas küll kõrgeimat voorust ei nähtud,

kuid niihästi Aristotelesel kui Cicerol on temast juttu nõnda, nagu oleks ta tõesti kõrgeim voorus, sest ta on omakasupüüdmatu ja kestev ega ole hõlpsalt ostetav. Sõprus ei eita kasulikkust ja maailma naudinguid, kuid näib ometi taotlevat midagi enam.

MF: Ärge siiski unustage, et "Naudingute pruuk" on raamat seksuaaleetikast; ta ei ole raamat armastusest, sõprusest või mõlemapoolsusest. Ning on väga tähelepanuväärne, et kui Platon püüab ühitada poistearmastust ja sõprust, on ta sunnitud seksuaalsuhted kõrvale jätma. Sõprus on mõlemapoolne, seksuaalsuhted pole aga mõlemapoolsed: seksuaalsuhetes võid sa kas penetreerida või olla penetreeritav. Nõustun täielikult sellega, mis te räägite sõprusest, kuid minu meelest kinnitab see just seda, mida ma ütlesin kreeka seksuaaleetika kohta: kui on sõprus, siis on raske olla seksuaalsuhetes. Kui vaadata Platonit, siis on mõlemapoolsus sõpruses väga tähtis, aga seda ei ole leida füüsilisel tasandil; üks põhjusi, miks kreeklastel oli tarvis välja töötada sellise armastuse filosoofiline õigustus, oligi see, et nad ei suutnud omaks võtta füüsilist mõlemapoolsust. Xenophoni "Pidusöögis" on koht, kus Sokrates ütleb, et mehe ja poisi vahelises armastuses on poiss silmanähtavalt vaid mehe naudingu pealtvaataja. Kõik, mis nad selle kauni poistearmastuse kohta ütlevad, eeldab, et poisi naudingut ei võeta arvesse; veel enam, poisi jaoks oli igasugune mehe suhtes tuntav füüsiline nauding häbistav.

Mina tahan aga küsida seda: kas me oleme suutelised naudingute ja tegude eetikaks, mis suudaks võtta arvesse teise

naudingut? Kas on teise nauding midagi sellist, mille võib meie naudinguga ühitada, ilma et viidataks seadusele, abielule või ma ei tea millele?

K: Tundub, et mõlemapoolsusetus oli kreeklaste jaoks tõesti probleem, aga see paistab olevat sedalaadi probleem, mida saaks õgvendada. Miks peab seks olema mehelik? Miks ei võidaks naiste ja poiste naudingut arvesse võtta, tegemata mingit suurt muudatust üldisse raamistikku? Või ei olegi see mingi väike probleem, sest kui teise naudingut püütaks sisse tuua, variseks kokku terve hierarhiline eetiline süsteem?

MF: Nii ongi. Kreeka naudingueetika on seotud meheliku ühiskonna, ebasümmeetria ja teise välistamisega, seda painab penetratsiooni sundmõte, omaenese energiast ilmajäämise hirm jne. See kõik on päris vastik!

K: Heakene küll, kui oletame, et seksuaalsuhted olid kreeklaste jaoks mõlemapoolsusetus ja tekitasid neile muret, siis vähemalt nauding näib neil olevat probleemitu.

MF: Noh, "Naudingute pruugis" ma ju püüangi muuhulgas näidata, et valitses kasvav pingeline nauding ja tervise vahel. Kui võtame arstid ja toitumise küsimuse, näeme kõigepealt, et põhilised teemad on mitme sajandi vältel ühed ja samad. Kuid idee, et seksil on omad ohud, on hoopis tugevam teisel sajandil pKr kui neljandal sajandil eKr. Minu meelest saab tõestata, et Hippokratese jaoks oli seksuaalakt juba ohtlik, nii et sellega tuli olla väga ettevaatlik, mitte seksida igal ajal, vaid ainult teataval ajavahemikel jne. Aga esimesel ja teisel sajandil tundub olevat nii, et arsti silmis oli seksuaalakt palju ligemal *pat-*

*hos'*ele [juhtumus, läbielamus, kannatus]. Ning minu meelest seisab peamine nihe selles: neljandal sajandil eKr oli seksuaalakt aktiveet, kristlaste jaoks on ta aga passiviteet. Augustinusel on üks väga huvitav analüüs erektsiooni probleemist, mis minu meelest on küllaltki tüüpiline. Neljanda sajandi kreeklase jaoks oli erektsioon aktiivsuse, põhiaktiivsuse märk. Kuid hiljem, Augustinuse ja kristlaste jaoks pole erektsioon midagi vabatahtlikku, ta on passiivsuse märk – karistus esmapatu eest.

K: Kreeklasi huvitas siis tervis rohkem kui nauding?

MF: Jah, meil on tuhandeid lehekülgi sellest, mida kreeklased pidid sööma, et püsida hea tervise juures. Ja on suhteliselt vähe selle kohta, mida peab tegema, kui kellegagi seksitakse. Toidu puhul oli tähtis suhe kliimaga, aastaaegadega, õhu kuivuse või niiskuse ja toidu kuivusega jne. Vähe on selle kohta, kuidas pidi toitu tegema; palju rohkem nendest omadustest. See ei ole kokakunst, vaid valimise küsimus.

K: Niisiis, hoolimata sellest, mis ütlesid saksa hellenistid, polnud klassikaline Kreeka kuldaeg. Ometi võime sealt kindlasti midagi õppida?

MF: Arvan, et ajajärgul, mis pole meie oma, ei ole mingit eeskujuväärtust... selle juurde pole tarvis tagasi jõuda. Kuid meil on olemas näide eetilisest kogemusest, mis eeldas väga tugevat seost naudingut ja iha vahel. Kui võrdleme seda oma praeguse kogemusega, kus igauks – filosoof või psühhoanalüütik – seletab, et oluline on just iha, ja nauding ei ole mitte midagi, siis võime hakata mõtlema, kas polnud nende lahutamine

mitte ajalooline sündmus, selline sündmus, mis polnud üldse paratamatu, polnud seotud inimloomuse ega mingi antropoloogilise paratamatusega.

K: Aga te juba illustreerisite seda "Seksuaalsuse ajaloos", kontrasteerides meie seksuaalsuseteadust idamaise *ars erotica*'ga.

MF: Üks paljudest asjadest, millega ma selles raamatus eksisin, oli *ars erotica* kohta öeldu. Meie seksuaalsuseteadust oleks ma pidanud vastandama meie oma kultuuri kontrastsele praktilikale. Kreeklastel ja roomlastel polnud mingit *ars erotica*'t, mida võiks võrrelda hiina *ars erotica*'ga (või vähemalt ei olnud see nende kultuuris midagi eriti tähtsat). Neil oli *techne tou biou* [elutehnika], milles naudingu ökonoomial oli väga tähtis roll. Selles "elukunstis" muutus varsti põhiliseks täiusliku enesevalitsuse teostamise küsimus. Ja kristlik enesehermeneutika moodustas selle *techne* uue väljatöötluse.

K: Mida aga võiksime õppida sellest kolmandast võimalusest – pärast kõike seda, mis te rääkisite mõlemapoolsusestest ja tervisemurest?

MF: Mina tahan näidata, et kreeka põhiprobleem ei olnud enese *techne*, vaid elu *techne*. See oli *techne tou biou* – kuidas elada. Sokratesest Seneca või näiteks Pliniuseni on selge, et kreeklased ei muretsenud surmajärgse elu või selle pärast, kas Jumal on olemas või mitte. See polnud nende jaoks tõesti suurem probleem; probleem oli selles: millist *techne*'t ma peaksin kasutama, et elada nii hästi, nagu peaksin elama? Ja ma arvan, et üks põhilisi evolutsioone antiikkultuuris ongi olnud see, et *techne tou biou*'st sai järjest rohkem enese

techne. Viienda või neljanda sajandi kreeklane oleks tundnud, et tema elu *techne* on hoolitseda linna või oma kaaslaste eest. Aga näiteks Seneca jaoks seisneb probleem omaenese eest hoolitsemises.

Platoni "Alkibiadeses" on kõik väga selge: sul tuleb enese eest hoolt kanda, sest sa pead valitsema linna. Kuid enese eest hoolitsemine hoolitsuse enese pärast algab epikuurlastega – ning saab millekski väga üldiseks Senecal, Pliniusel jne: igaüks peab hoolitsema enese eest. Kreeka eetika keskendub isikliku valiku probleemile, eksistentsi esteetikale.

Idee *bios*'est kui esteetilise kunstiteose materjalist on midagi, mis mind kütkestab. Samuti idee, et eetika võib olla väga tugev eksistentsistruktuur, ilma et tal oleks mingit seost juriidilisega *per se*, autoritaarse süsteemi ega distsiplinaarse struktuuriga. Kõik see on väga huvitav.

K: Kuidas käisid kreeklased sel juhul ümber hälbimistega?

MF: Kreeklaste jaoks ei valitsenud suur seksuaaleetiline erinevus mitte inimeste vahel, kes eelistasid kas naisi või poisse või seksisid ühel või teisel viisil, vaid küsimus oli kvantiteedis ning aktiivsuses ja passiivsuses. Selles, kas sa oled omaenese ihade ori või nende isand.

K: Kui aga keegi seksis nii palju, et see hävitas ta tervise?

MF: See on *hybris*, liialdus. Asi ei ole mitte hälbimises, vaid liialduses ja mõõdukuses.

K: Mis nende inimestega tehti?

MF: Neid peeti inetuks; neil oli halb maine.

K: Kuid neid ei proovitud ravida ega ümber kasvatada?

MF: Olid olemas harjutused, et saada iseene isandaks. Epiktetose arvates pidid sa suutma vaadata ilusat tükki või ilusat poissi, tundmata tema vastu mingit iha. Pead olema täielikult iseenda peremees.

Suguline rangus oli kreeka ühiskonnas trend või liikumine, filosoofiline liikumine, mis tuli väga haritud inimeste seast, et anda nende elule hoopis rohkem intensiivsust, hoopis rohkem ilu. Teatavas mõttes on see samuti kahekümnendal sajandil, kus inimesed püüavad vabaneda oma ühiskonna või lapsepõlve seksuaalsest allasurutusest, et saada ilusamat elu. Gide oleks Kreekas olnud range filosoof.

K: Nemad olid ilusama elu nimel ranged, ja meie otsime eneseteostust psühholoogilise teaduse nimel.

MF: Täpselt. Minu idee seisab selles, et eetilisi probleeme pole üldse vaja siduda teadusliku teadmisega. Inimkonna kultuuriliste leiutiste seas on võtete, ideede, tehnikate, protseduuride jne varaait, mida ei saa küll uuesti aktiveerida, kuid mis võib vähemalt moodustada või aidata moodustada teatavat vaatepunkti, mis oleks väga kasulik töövahend praegu toimuva analüüsiks – ja selle muutmiseks.

Meil pole tarvis valida oma maailma ja kreeka maailma vahel. Kuna me aga hästi näeme, et mõned meie eetika põhiprintsiibid on teataval ajahetkel olnud ühenduses eksistentsi esteetikaga, võib niisugune ajalooline analüüs minu meelest olla kasulik. Sajandeid oleme olnud veendumusel, et meie eetika, isikliku ja igapäevase eetika ning suurte

poliitiliste ja sotsiaalsete ja majanduslike struktuuride vahel valitsevad analüütilised seosed, ja et me ei saa midagi muuta näiteks seksuaalelus või perekonnaelus, laostamata oma majandust, demokraatiat jne. Arvan, et meil tuleb vabaneda ideest, nagu oleks eetika ja muude sotsiaalsete või majanduslike või poliitiliste struktuuride vahel analüütiline või paratamatu seos.

K: Millist eetikat võiksime siis ehitada, teades, et eetika ja muude struktuuride vahel on ainult ajaloolised koagulatsioonid ja mitte paratamatu seos?

MF: Üks asi, mis mind hämmastab, on see, et meie ühiskonnas on kunst seotud ainult objektide ja mitte indiviidide või eluga. Et kunst on midagi spetsialiseeritud, midagi sellist, mida teevad kunstnikest asjatundjad. Kuid miks ei võiks igapäevane elu saada kunstiteoseks? Miks peaksid lamp või maja olema kunstiteosed, mitte aga meie elu?

K: Tõsi küll, selline projekt on väga tavaline niisuguses kohas nagu Berkeley, kus inimesed mõtlevad, et iga asi, alates hommikusöögi söömise viisist kuni selleni, kuidas nad seksivad või kuidas veedavad oma päeva, tuleks ise viia täiuseni.

MF: Aga ma kardan, et enamikul neist juhtudest mõtleb enamik inimesi, et kui nad teevad seda, mis nad teevad, ja elavad, nagu nad elavad, on selle põhjuseks see, et nad teavad tõde ihast, elust, loodusest, kehast jne.

K: Kui aga iseennast tuleb luua, toetumata teadmistele või üldkehtivatele reeglitele, mille poolest erineb siis teie vaatekoht Sartre'i eksistentsialismist?

MF: Teoreetilisest vaatepunktist arvan ma, et Sartre väldib ideed *ise*'st, mis on meile ette antud, kuid autentsuse moraalse mõiste kaudu pöördub ta tagasi idee juurde, et me peame olema meie ise – peame tõeliselt olema enda tõeline ise. Minu meelest saab Sartre'i öeldust teha ainult ühe praktiliselt vastuvõetava järelduse – tuleb seostada tema teoreetiline nägemus loomingulise praktikaga, ja mitte autentsuse praktikaga. Ideest, et meie ise ei ole meile ette antud, tuleneb minu meelest ainult üks praktiline järeldus: meil tuleb luua iseenast nagu kunstiteost.

Huvitav on see, et oma analüüsidest Baudelaire'ist, Flaubert'ist jne viib Sartre loomingulise töö tagasi teatava suhteni enesesse – autori suhteni enesesse –, millel on kas autentsuse või mitteautentsuse vorm. Mina tahaksin öelda riski vastupidist: me ei peaks viima kellegi loomingulist tegevust tagasi selleni, mis laadi suhe tal on iseenesesse, vaid peaksime suhestama tema suhet enesesse loomingulise tegevusega.

K: See kõlab nagu Nietzsche tähelepanek "Rõõmsas teaduses" [nr 290]: tuleb luua oma elu, andes sellele stiili pikaajase praktika ja igapäevase tööga.

MF: Jah. Minu vaatekoht on palju lähemal Nietzschele kui Sartre'ile.

Genealoogilise tõlgenduse struktuur

K: "Seksuaalsuse ajaloo" I köitele järgnesid "Naudingute pruuk" ja "Liha ülestunnistused". Kuidas need raamatud sobivad teie genealoogiaprojekti struktuuri?

MF: On võimalikud kolm genealoogia valdkonda.

Esiteks, meie eneste ajalooline ontoloogia suhtes tõega, mille kaudu me moodustame ennast teadmise subjektidena; teiseks, meie eneste ajalooline ontoloogia suhtes võimu väljaga, mille kaudu me moodustame ennast teistesse toimivate subjektidena; kolmandaks, ajalooline ontoloogia suhtes eetikaga, mille kaudu me moodustame ennast moraalse tegijatena.

Niisiis on genealoogias võimalikud kolm telge. Kõik need kolm olid olemas "Hullumeelsuse ajaloos", ehkki nad läksid seal omavahel segi. Tõetelge uurisid "Kliiniku sünd" ja "Sõnad ja asjad". Võimutelge uurisin "Järelevalves ja karistamises", ning eetilist telge "Seksuaalsuse ajaloos".

Seksi käsitleva raamatu põhiline raamistik on käitumismoraali ajalugu. Üldiselt arvan, et kui tegeleme käitumismoraali ajaloo, peame eristama tegusid ja moraalseid eeskirju. Teod on inimeste tegelik käitumine suhtes moraalse ettekirjutustega, mis on neile peale pandud. Arvan, et tuleb vahet teha selle koodeksi vahel, mis määrab, millised teod on lubatud ja millised keelatud, ning selle koodeksi vahel, mis määrab erinevate võimalike käitumiste positiivse ja negatiivse väärtuse – sa ei või seksida kellegagi peale oma naise, see ongi koodeksi element. Ja moraalsel ettekirjutustel on veel teine külg, mida tavaliselt sellisena ei eraldata, kuid mis minu meelest on väga tähtis: see on suhe, mis sul peaks olema iseenesega, *rapport à soi*, mida ma nimetan eetikaks ja mis määrab selle, kuidas indiviidil

tuleks ennast moodustada omaenese tegude moraalse subjektina.

Sellel enesesuhtel on neli põhilist aspekti. Esimene aspekt vastab küsimusele: milline aspekt või osa minust või minu käitumisest puudutab moraalselt toimimist? Näiteks võib üldiselt öelda, et meie ühiskonnas on moraali peamiseks alaks, selleks osaks meist, mis on moraali seisukohalt kõige tähtsam, meie tunded. (Sa võid võtta mõnd tükki tänaval või kus iganes, kui sul on head tunded oma naise suhtes.) On aga täiesti selge, et kantiaanlikust vaatepunktist on kavatsus hoopis olulisem kui tunded. Ja kristlikust vaatepunktist on oluline iha – selle üle võiks veel arutleda, sest keskajal polnud ta seesama, mis seitsmeteistkümnendal sajandil...

K: Aga jämedalt öeldes oli kristlastel selleks iha, Kantil kavatsus ning meil tänapäeval tunded?

MF: Nojah, midagi sarnast võib öelda. See, mida eetilised otsused puudutavad, pole alati üks sama osa meist või meie käitumisest. Nimetan seda aspekti eetiliseks substantsiks.

K: Eetiline substants on nagu materjal, mille kallal eetika tööle asub?

MF: Jah, nii see ongi. Ning kui ma näiteks "Naudingute pruugis" kirjeldan *aphrodisia*'t [seksuaalne nauding], tahan sellega näidata, et kreeka eetikas oluline seksuaalkäitumise osa on midagi erinevat lihahimust, lihast. Kreeklaste jaoks olid eetiliseks substantsiks teod, mis olid seotud iha ja naudinguga nende ühtsuses. See on aga väga erinev lihast, kristlikust lihast. Seksuaalsus omakorda on kolmandat liiki eetiline substants.

K: Milline on eetilises mõttes liha ja seksuaalsuse erinevus?

MF: Ma ei saa vastata, sest seda saab analüüsida üksnes täpse uurimistöö vabal. Enne kui ma polnud uurinud kreeka või kreeka-rooma eetikat, ei saanud ma vastata küsimusele: milline oli õieti kreeka-rooma eetika eetiline substants? Nüüd, pärast selle analüüsimist, mida nad mõtlesid *aphrodisia* all, arvan ma teadvat, milline oli kreeka eetiline substants.

Kreeklastel oli nõnda: kui filosoof armus poisisse, aga ei puudutanud teda, siis tema käitumist hinnati. Probleemiks oli: kas ta puudutab teda või ei? See ongi eetiline substants: tegu, mis on seotud naudinguga ja ihaga. Augustinuse puhul on väga selge, et meenutades suhet ühe noore sõbraga, kui ta oli kaheksateistaastane, häirib teda just see iha, mida ta sõbra vastu tundis. Seega on ilmne, et eetiline substants oli muutunud.

Teine aspekt on see, mida ma nimetan allutamisviisiks. See tähendab viisi, kuidas inimesi kutsutakse üles või ärgitatakse tunnustama oma moraalseid kohustusi. Kas on selleks näiteks jumalik seadus, mis on mõnes tekstis ilmutatud? Või on selleks loomulik seadus, kosmiline kord, mis on iga elusolendi jaoks alati üks ja sama? Või ratsionaalne reegel? Või taotlus anda sinu eksistentsile kõigist mõeldavaist kõige kaunim vorm?

K: Kui ütlete "ratsionaalne", kas mõtlete selle all teaduslikku?

MF: Ei, vaid universaalset, kantiaanlikku. Näiteks stoikute puhul võib näha, kuidas nad aeglaselt liiguvad eksistentsi esteetika idee juurest idee

poole, et me peame tegema selliseid ja selliseid asju, kuna me oleme ratsionaalsed olendid – inimliku kogukonna liikmetena peame neid tegema. Näiteks Isokratesel on väga huvitav mõttekäik, oletatavasti sündinud arutlusest koos Nikoklesega, kes oli Küprose valitseja. Ta selgitab seal, miks ta on alati olnud oma naisele truud: "Sest ma olen kuningas, ja sellena, kes käsutab ja valitseb teisi, pean ma näitama, et suudan ka ennast valitseda." Siit on näha, et sel truuduse reeglil pole midagi pistmist universaalse ja stoilise formuleeringuga: "Pean olema oma naisele truud, sest ma olen inimene ja ratsionaalne olend." Varasemal juhul on see nii hoopis sellepärast, et ma olen kuningas! Ja on näha, et viis, kuidas sellesama reegli võtab omaks Nikokles ja kuidas selle võtab stoik, on täiesti erinev. Seda ma nimetangi allutamisviisiks, mis on eetika teine aspekt.

K: Kui kuningas ütleb "sest ma olen kuningas", kas see on siis kauni elu vorm?

MF: Nii esteetiliselt kui poliitiliselt, mis olid otseselt seotud. Sest kui ma tahan, et inimesed mind aktsepteeriksid kui kuningat, peab mul olema kuulsus, mis kestaks minust kauem, ja seda kuulsust ei saa lahutada esteetilisest väärtusest. Niisiis olid poliitiline võim, kuulsus, surematus ja ilu teataval ajahetkel kõik omavahel seotud. See on allutamisviis, eetika teine aspekt.

Kolmas aspekt on see: milliste vahenditega saame ennast muuta, et saada eetilisteks subjektideks?

K: See, kuidas me eetilise substantsi kallal röötame?

MF: Jah. Mida me peame tegema, kas taltsutama oma tegusid, või mõtestutama lahti, mis me oleme, või juurima välja oma ihad, või kasutama oma seksuaalset iha teatavateks eesmärkideks nagu laste saamine jne – kogu see enesetöötlus, et käituda eetilisel. Et olla oma naisele truud, võid sa enesele teha erinevaid asju. See ongi kolmas aspekt, mida ma nimetan enesepraktikaks või *asketismiks* sõna väga laias tähenduses.

Neljas aspekt on see: missuguse olemise poole me püüdleme, kui käitume moraalselt? Kas me näiteks saame siis puhtaks, või surematuks, või vabaks, või enese valitsejaks jne? Seda nimetan ma teleoloogiaks. Kõik see, mida nime-tame käitumismoraaliks, kätkeb inimeste tegelikku käitumist, koodekseid ja siis veel enesesuhet nende nelja aspektiga.

K: Mis kõik on teineteisest sõltumatud?

MF: On olemas niihästi nendevahelised seosed kui ka teatav sõltumatus. Näiteks võib hästi aru saada, miks ei saa juhul, kui eesmärgiks on olemise absoluutne puhtus, kasutada samu enesemoodustamistehnikaid, samu asketismi tehnikaid kui siis, kui tahetakse saada iseenda käitumise valitsejaks. Esimesel juhul kaldutakse teatava lahtimõtestamis- või puhastamistehnika poole.

Kui me nüüd asetame sellesse üldisse raamistikku paganliku või varase kristliku eetika, mida siis öelda? Kõigepealt, kui võtame koodeksi – mis on lubatud ja mis ei ole –, siis on kohe näha, et vähemasti filosoofilises käitumiskodeksis võib leida kolm põhilist keeldu või ettekirjutust: üks neist puudutab keha – see tähendab, seksuaalse käitumi-

sega peab olema hästi ettevaatlik, kuna see on väga kulukas, ja seepärast tuleb seksida nii harva kui võimalik. Teine ettekirjutus: kui sa oled abielus, ära seksi kellegagi peale oma naise. Ja poiste osas – palun ära puuduta poisse. Kõik selle võib leida Platonil, Isokratesel, Hippokratesel, hilisstoikutel jne – ning selle võib leida ka kristluses ja isegi meie ühiskonnas. Seega võib minu meelest öelda, et koodeksid ise ei muutunud kuigivõrd. Muutusid mõned neist keeldudest; mõned keelud on kristluses hoopis jäigemad ja rangemad, kui nad olid kreeka ajal. Aga teemad on ühed ja samad. Arvan niisiis, et suured muutused selle vahel, kuidas ennast nägi kreeka ühiskond, kreeka eetika, kreeka moraal, ja kuidas seda tegid kristlased, ei puudutanud mitte koodeksit, vaid seda, mida mina nimetan "eetikaks", see tähendab enesesuhet. "Naudingute pruugis" analüüsin neid nelja enesesuhete aspekti, vaadeldes koodeksi kolme kõige rangemat teemat: tervis, naised või abielunaised ja poisid.

K: Kas oleks õiglane ütelda, et te ei tee moraali genealoogiat, kuna arvate, et moraalikoodeksid on suhteliselt püsivad, vaid et see, mis te teete, on eetika genealoogia?

MF: Jah, ma kirjutan eetika genealoogiat. Subjekti genealoogiat eetiliste tegude subjektina, või iha kui eetilise probleemi genealoogiat. Kui võtame eetika klassikalisel kreeka filosoofias või meditsiinis, siis mis on seal eetiline substants? See on *aphrodisia*, mis tähendab ühekorruga tegusid, iha ja naudingut. Milline on allutamisiis? See, et meil tuleb ehitada oma eksistents kauni eksistentsina; see on esteetiline moo-

du. Vaadake, ma tahtsin näidata, et klassikalises eetikas pole keegi kohustatud käituma nõnda, et ta oleks truu oma naisele, ei puudutaks poisse jne. Kui keegi aga tahtis, et tal oleks kaunis eksistents, kui ta tahtis, et tal oleks hea maine, kui ta tahtis olla võimeline teisi valitsema, siis ta pidi seda tegema. Niisiis võeti need kohustused omaks teadlikult, eksistentsi ilu või hea kuulsuse pärast. See valik, esteetiline või poliitiline valik, mille pärast otsustatakse võtta omaks niisugune eksistents – see on enese allutamisiis. See on valik, isiklik valik.

Tehnikate ja teloste [täitumiste] vahel ei ole täielikku ja identset suhet. Erinevate teloste puhul võib leida samu tehnikaid, kuid iga telose jaoks on olemas ka omad eelissuhted, eelistatavad tehnikad.

Selles kristlikus raamatus – mõtlen raamatut kristlusest! – püüan ma näidata, et kogu see eetika muutus. Sest et telos muutus: teloseks sai surematus, puhtus jne. Asketism muutus, sest nüüd võttis enesevaatlus enese lahtimõtestamise vormi. Allutamisiisiks sai nüüd jumalik seadus. Ja ma arvan, et isegi eetiline substants muutus, sest see ei olnud enam *aphrodisia*, vaid iha, lihahimu, liha jne.

K: Tundub siis, et et meil on olemas mõtestamisvõrestik iha kui eetilise probleemi tarvis?

MF: Jah, meil on nüüd see skeem. Juhul, kui mõistame seksuaalse käitumise all kolme osapoolt – teod, nauding ja iha –, siis on meil käes kreeka "vormel", mis nii esimese kui teise astme puhul on üks ja seesama. Selles kreeka vormelis on alla kriipsutatud "teod", ku-

na nauding ja iha on täiendavas asendis: *tegu – nauding – [iha]*. Panin iha sulgudesse, sest arvan, et stoikute eetikas hakati iha ära jätma; iha muutus taunitavaks.

Hiina "vormel" oleks *nauding – iha – [tegu]*. Teod jäetakse kõrvale, sest neid tuleb ohjeldada, et saavutada naudingu maksimaalset kestust ja instensiivsust.

Kristlik "vormel" asetab rõhu ihale ja püüab seda välja juurida. Teod peavad muutuma millekski neutraalseks; sa pead tegutsema ainult selleks, et toota lapsi, või et täita oma abielukohust. Ja

nauding välistatakse niihästi praktiliselt kui ka teoreetiliselt: *[iha] – tegu – [nauding]*. Iha välistatakse praktiliselt – sa pead oma iha välja juurima –, aga teoreetiliselt on ta väga tähtis. Ja võiks veel öelda, et tänapäeva "vormel" on iha, mis on niihästi teoreetiliselt alla kriipsutatud kui ka praktiliselt omaks võetud, sest sa pead oma iha vabastama. Teod pole eriti tähtsad, ja nauding – keegi ei tea, mis see on!

(Järgneb)

Inglise keelest tõlkinud Hasso Krull

KALEIDOSKOOP

JAAH PUHVEL Teraspitser

Ludingirra oli mainekas sumerikeelne Paabeli poet, kes *floruit* mitte hiljem kui Hammurapi järglase Samsuiluna päevil, umbes 1700 e.m.a. Ta on tuntud oma isa ja abikaasa surma puhul kirjutatud elegeiate autorina, need avastas Samuel Noah Kramer Puškini Muuseumi savitahvlitel Moskvas aastal 1957. Temale on omistatud ka poem, mida tuntakse "*Arma Virumque*" moel algsõnade järele kui "Lukas elugallā harranna ginna" ("Kuninglik kuller, alusta teekonda"), mis on säilinud veatult ja mille lükkis tahvlitükkidest kokku Miguel Civil (*Journal of Near Eastern Studies* 23 [1964], lk 1–11). Poet juhendab käskjalga, kuidas viia tervisi emale Nipurri linna, lisades, et "kui sa ei tunne mu

ema, annan sulle mõned tunnused". Ema nimi on Šatlštar; tänavajuhiste asemel valab Ludingirra välja hoopis 42realise, ekstravagantseis võrdluspiltides emakeelse ülistuse, mis viide "tunnusesse" jagatuna lõpeb kaherealise puändiga: "Kui minu antud märkide abil seisad ta helges läheduses, sõna: Ludingirra, sinu armas poeg tervitab sind!"

Akadi- ja hitiidikeelseid tükke samast poemist on leitud Türgimaal ("Keilschrifturkunden aus Boghazköy" IV 2 ja 9=97), samuti esineb ta Ugariti linnast Süüria rannikul (tänapäeval Ras Šamra) pärineval suurel tahvlitükil (RS 25. 421), mille avaldasid Jean Nougayrol ja Emmanuel Laroche ("*Ugaritica*" 5 [1968]). Väliste tunnuste järgi pärineb seegi 14. sajandi (e.m.a) tahvel hitiidi pealinnast ja on järelikult "maale too-

dud" Süüriasse. Tahvli neli kitsaohu rööpveergu sisaldavad esiteks teksti sumeri standardkirjas, teiseks veidras foneetilises ümberkirjutuses, mis on teiselgi tuntud (tõestades, et sumeri keelt ikka veel hoolega hääldati), järgnevalt akadi keeles, ja lõpuks hitiidi tõlkes. Ridu on 80, 40 kummalgi poolel, seega kulub tihti kaks rida ühe "värssi" jaoks. Sumeri standardist on järel vaid kuus rida (43–48), foneetilisest tulbast read 32–69, akadi tekstist 4–14 osaliselt ja 15–77 enamasti täielikult. Hitiidi veerust on säilinud 6.–14. rea algused ja 15–66 võrdlemisi heas korras, erinevate realõpu tõmbistustega. Seega on olemas enamus teisest, kolmandast ja neljandast "tunnusest" akadi ja hitiidi keeles ja kolmandast ja neljandast foneetilises sumeri teisendis. Selle teksti ja Miguel Civil'i sumeri algupärandi vahel on mõningaid tähenduslike üksikasjade erinevusi, aga üldiselt on tegemist Ludingirra poemi tõetruu kolmekeelse väljaandega. Esitan alljärgnevalt hitiidi teisendi tõlke, arvestades ka sumeri ja akadi tekste tähendusvarjundite paremaks tabamiseks, aga erinevuste puhul eelistades hitiidi sõnastust:

*Teinekord veel oma ema tunnuseid
tutvustan.*

*Mu ema on hele taevahelk, ta on
mägede hirv.*

Nagu koidutäht särab ta päevavalgel.

Ta on lasuur, ta on Paabeli pärl.

Ta on kuningatiitre väärisehe.

*Ta on vöödiline oonüks, ta on
hinnaline vaas.*

*Ta on tinane käevõru, ta on
teraspitser.*

Ta on kullatükk, ta on ehedaim hõbe.

*Ta on kui roogudest kee mis kõliseb
rinnal.*

Ta on alabasterkuju lasuurist alusel.

Ta on vandlipiilar tulvil toredust.

*Kolmaskord veel oma ema tunnuseid
tutvustan.*

*Mu ema on mulle vihm, külviaja
esmaniisutus.*

Ta on viljade voos, ta on nisuiiva jahu.

Ta on kui lopsakusest lokkav iluaed.

*Ta on kui niisutat piinia täis häid
käbisid.*

*Ta on aasta esikvili, ta on esmakuu
rohelus.*

*Ta on kui kraav mille veed peenrale
tulvavad.*

*Ta on Dilmuni [= Bahreini] saarelt
pärinev mesidattel.*

*Neljaskord veel oma ema tunnuseid
tutvustan.*

Mu ema on kui rõõmust rökkav pidu.

Ta on kui südant soendav ohvriand.

*Ta on kui õnnes ja jõukuses
kuningalaps.*

Ta on tantsuga taktis lustakus.

*Ta on kui kirest küllastumatu
armastaja.*

*Ta on kui rõõmusõnum ema juurde
vangist naasvast pojast.*

Siin hakkab hitiidi tekst haihtuma, ja varsti kaob ka akadi veerg, aga Civil'i sumeri originaal läheb lõpuni, viimaseks võrdluseks "ta on kui jaanalinnukoorest pudel täis aroomaatikat".

Sellest ülevoolavast luulevalangust oli ehk vähe abi emakese leidmisel Nipuris, küll aga on ta väärtuslik ja õpetlik kaugele järeilmale. Ta on tunnistaja paljukeelsest rahvusvahelisest kultuu-

rist, jõuka haritlaskonna hulgas käibel olnud kirjandusest 3400 aastat tagasi. Ilmselt ei piirdunud hitiidi pealinna tõlkekirjandus "Gilgames'i" ja hurri müütide ning muinaslugudega. Selline toodang leidis omakorda tee Ugariti tahvlikogudesse. Neis paigus kandsid asjatundjad ikka veel oma parema arusaama järele hoolt sumeri keele hääldamise eest, koostades "lugemistekste" tavapärase logograafiliste originaalide kõrvale.

See tekst on eriti oluline ebatavalise sõnavara osas. Hitiidi sõna *lahpa* - 'vandel' esineb siin ja on juba mõjustanud "elevandi" etümoloogia mõistmist (vt J. Puhvel, *Linguistica* 33 [Ljubljana, 1993], lk 187–190). Siin vaatleksin lähemalt ridu 21–22: "Ta (on) tinane käevõru, ta (on) teraspitser".

See on hitiidi keeles *dankulis-ma-as arsis kiklubassaris-ma-as*. Akadi vaste on *simer annakki unqi parzilli* 'rõngas tinast (ta on), pitser rauast (ta on)'. Sumeri vaste puudub, aga Civil'i tekstis seisab (27. rida) *har anna šugur anasurra* "rõngas tinast (ta on), sõrmus *ant-surra* (ta on)", mis on viimase sõna osas tuunjas ega vii edasi.

Hitiidi tekst leiab kinnitust pigem akadi kaudu. *Dankuli* – 'tinane' on oieta 'tume' (vrd saksa *dunkel*), just nagu "hõbe" oli "hele" metall (hitiidi *harki-*, ladinna *argentum* jne). *Arsi-* on muidu tundmatu (*hapax legomenon*), aga tähendab ilmselt 'rõngas, käevõru'. Pikk sõna *kiklubassari-* selgub segmenteerimisel kui *kikluba-ssa-ri-*, kusjuures *-ssa-* on aine- ja *-ri-* esemesufiks, seega "*kikluba*-aine-

line-ese". Seejuures võrdub *kikluba-* akadi sõnaga *parzillu* 'raud', teame aga, et tavaline raud oli hitiidi keeles *hapalki-*, seepärast peab *kikluba-* olema enam spetsiifiline.

Väike-Aasia oli saabuva rauaaja eelpost. Ehkki maapõue raud (vastandina meteorsele) oli veel haruldus, nimetavad hitiidi tekstid rauast mõõgateri, tahvleid ja isegi kujusid. Rauatöötuse tehnika oli algeline, aga malmi söest puhastamine ja karastamine ning teraseks töötlemine oli arenemas. Kallist kraami kasutati esmajoones väikestes kogustes kõvade väärtesemete valmistamiseks. Seega võime *kiklubassari-* tähenduseks rahumeeli panna 'teraspitser' akadi *unqi parzilli* 'pitser rauast' alusel. Hitiidi raua-terminoloogia oli ilmselt akadi pronksiajast edasi arenenud, sumeri omast rääkimata (esineb isegi hitiidi tegusõna *kiklibai-* 'terastama').

Esimesel aastatuhandel e.m.a oli Pontose ala Väike-Aasia põhjaosas rauatööstuse keskus ja seal elasid sidërotéktones 'rauatöötledjad', Chálybes nagu neid kirjeldab Aishylos ("Prometheus" 715). Nimest tuletuv kreeka sõna chálybos või chályps 'teras' tundub olevat hitiidi *kikluba-* vaste, viimane hitiidi keelele omase algsilbi reduplikatsiooniga.

Teraspitser pidi olema kallis, kaunis ja tugev, seega sobiv kõrglennuliseks võrdluseks. Temaga se pistub ka järjekordne lüli kreeka ja hitiidi sõnavara vahel.

VAATENURK

MARJU LEPAJÕE Seneca sünnipäev

LUCIUS ANNAEUS SENECA.
MORAALIKIRJAD LUCILIUSELE.
Ladina k-st tlk Ilmar Vene.
Ilmamaa, Tartu 1996 (Avatud Eesti
Raamat). 592 lk. Hind 74 kr.

*Iga hea mõte, tulgu ta kellelt tahes,
kuulub mulle
(Seneca, Kiri XVI.7).*

Tõesti, kes kaasmaalastest võiks mõelda, kõige jultunumaski südamepõhjas, et tema kirjavahetuse pärast pole viienda aastatuhande künnisel Surabayas või Vorkutas võimalik kohalikku ajalehte osta? Veebruari lõpul – märtsi algul oli Tartus lootusetu isiklikku *Postimeest* isikliku raha eest hankida. Hulleongi veel, ülikoolis oli kõhe liikuda, ikka kõmas kuskilt sopist: "Lill või Unt", "Unt või Lill" ja nurga tagant: "...stoa". Kui üks kolleeg, kes muidu räägib kampsunitest või tervisest üldse, küsis otse: "Kas Senecat oled lugenud?", ei pidanud enam vastu ja helistasin Kultuuriloolisse Arhiivi. Sealt teatati vähimagi solvumiseta hääles, et filosoofenesetajal Lucius Annaeus Senecal on 2000. juubel, Ilmamaa on avaldanud tema kirjavahetuse, kus ta kõigest kirjutab, ja *Postimehes* (19. veebruar, 22. veebruar, 4. märts) avaldatakse järjena poleemikat selle üle, mida tähendab *nauding* ja mida *apaatia* ja kas mingeid sõnu üldse tõlkida, kui nad ka algtekstis

esinevad, ning kes, kus, millal ja miks seda raamatut peaks lugema, ehkki eeskätt on tegemist harjutusmaterjalidega üliõpilastele. Hääl telefonis ohkas: "Kõige raskem on otsustada, kui tark Ilmar Vene ikkagi on," ja lisas lõpetuseks: "Loodetavasti läheb nagu Voltai-re'iga."

Hoolimata imetlusest Sartre'i romaani "Iiveldus" vastu, ei ole mulle võõras unelm olla tõeline humanist. Nädalaga õnnestus hankida kogu materjal koo-plate näol, eesmärgiga langetada põhjendatud otsus. Juba esimene artikkel mõjus justkui kuulata Cicerot ennast: ülevaid tundmusi äratav algus, mis valandus raevuhoogudesse, siis selginemine ja veendumus ning lõpuks rahunenud tüüne rõõm, *tranquillitas* – ja ütlen: õigus! Võtan kätte oponendi artikli ja oh aeg! samad läbielamused – ja juba olengi tema parteis. Siis kolmas – ja veendumus vastupidises.

Raske südamega tuli osta kallis köide – võib-olla tuleb juba homme makuleerida – ja krooni eest pakike pisikesi pabereid. Ei hoolinud Ants Orasest, kes arvab, et raamat tuleb esiti ilma igasuguse eesmärgita läbi lugeda, et kätte saada kõigest vaba põhielamus. Originaal ja tõlge kohe ette ning vigu sedeldama ja liigitama! Juba sisukord, mille risti-rästi trükipilt jättis mulje, et tulevik on laste päralt, tekitas mõnusat elevust. Juba täheldasin, et seal, kus Senecal on 4 sõna ja nõtkeis daktüleis, on Venel 10, ja oma pikkuses suisa soomelikku. Juba

kahvatasin, lugedes lõike, kus nii *fatum*, *fortuna* kui *casus* on tõlgitud ühtmoodi "saatuseks", ja erineva sisu kohta EI ÜHTKI KOMMENTAARI... Aga näe! 15. kirja järel olid ostetud lehekused otsas ja käsi väsinud. Liiatigi haaras loetav tekst sedavõrd, et järjest rohkem vigu hakkas kahe niigi lühinägeliku silma vahele jääma. Seal siseneb mahedast õhtust meeleline sõber, silmad meenutamata joodud veini. Jooks isegi, aga Seneca ütlus "Filosoofia on eksiiil" ei lase end kaotada. Juba tulevad sõnad üle huulte, targad kui pikne: "Usuteaduskonna üliõpilasele paneksin selle tõlke eest "nelja". Tsiteerimiseks pole usaldusväärne."

Tabatud. Sõber aga ladina keelt ei oska, siiski on lugenud Rosa Montero

"Hurma ja pimedust" ja teab, et "...nõidus on ladina keeles. Ladina keel on nõiakunsti ülikute keel, araabia keel ja heebrea keel ka" (lk 83), küsib huvitatult, vaadates aukartusega Seneca originaali. "Mis seal siis tegelikult kirjas on?" Tõepoolest, mis? *Quid?*

Quid? Humanistina ei saanud kohe vastata. Tuli läbi lugeda kõik Seneca filosoofilised tööd, selja taga Coluccio Salutati väärikas vari. Lõppes talv, kadus kevad, juba lasevad juuli paduvihmad aimata augustit. Senecast ajalehed enam ei kirjuta. Kipspea ja varemete asemel võib nüüd vaadata pilte noorest särasilmasest luuletajast, kes on paraku ropu suuga.

Lehitsen ja mõtlen – oli Seneca, mis ta oli, aga ropp ta küll ei olnud.

"VIKERKAARE"

varasemaid

numbreid saate osta

"Vikerkaare"

toimetusest

Voorimehe tänav 9.

"Vikerkaare"

aastakäikudest on

saadaval:

1987 1, 5, 9

1988 9

1989 1, 2, 4, 7-12

1990 1-10

1991 1-12

1992 2,3,5,6,7, 10-12

1993 1-5, 11, 12

1994 1-4, 8 -12

1995 2-4, 9/10-12

1996 3, 4, 5/6, 7

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 60 13 18.

Marika Mikli 60 12 86.

Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus).

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn.

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn.

Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn.

"Vikerkaar" nr. 8-9/1996.

Vikerkaar

8-9/1996

